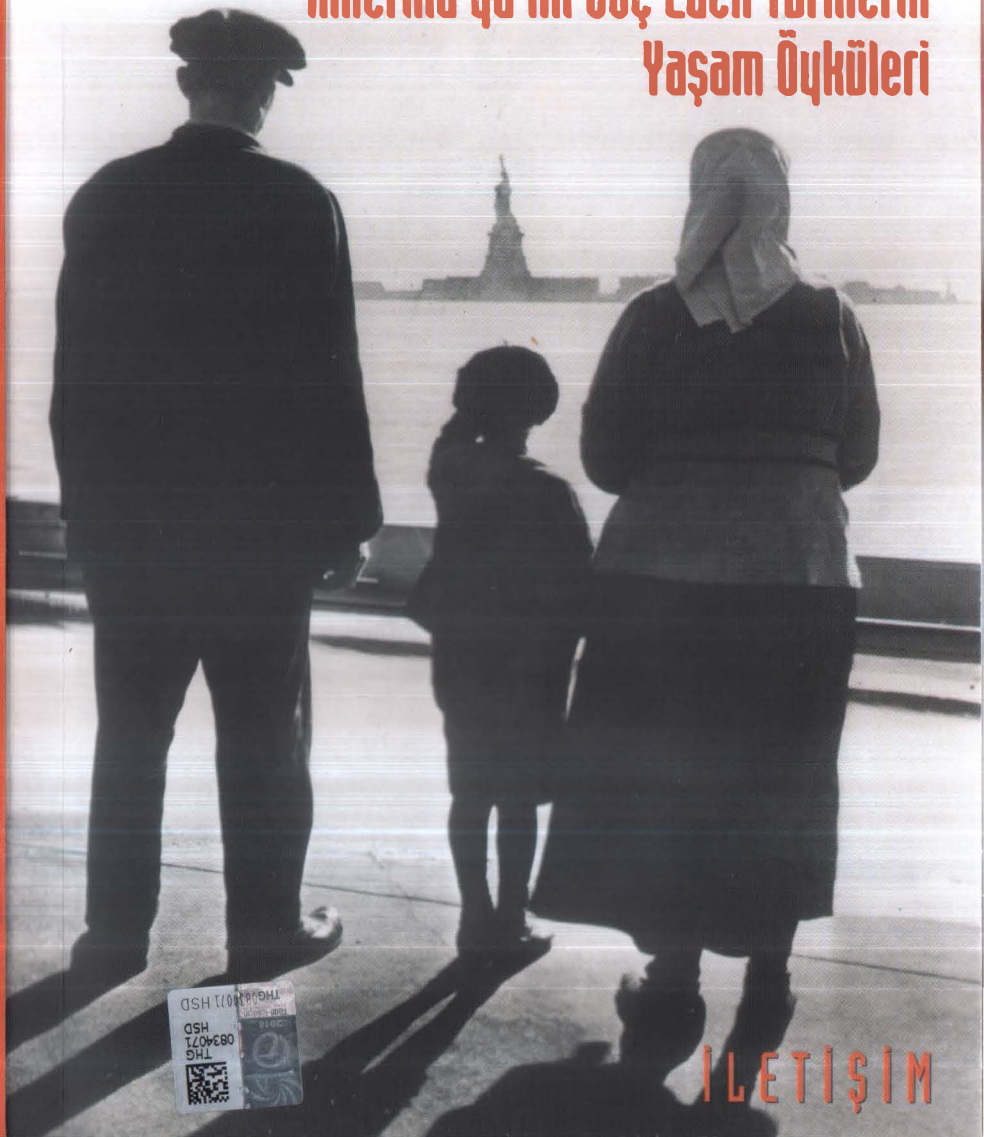
RIFAT N. BALI

Anadolu'dan Yeni Dünya'ya

Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri

İLETİŞİM

Anadolu'dan Yeni Dünya'ya
Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri
RIFAT N. BALI
İLETİŞİM

RIFAT N. BALİ

Anadolu'dan Yeni Dünya'ya

RIFAT N. BALİ 1948 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında Sorbonne Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Etudes'den mezun oldu. Yayınlarının tam listesi www.rifat.bali.com adresinde mevcuttur.

İletişim Yayınları 1020 • Tarih Dizisi 29
ISBN-13: 978-975-05-0249-1
© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2004-2011, İstanbul
3. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Asena Günal
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Ellis Adası'ndan Hürriyet Abidesi'ni seyreden bir göçmen ailesi (Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans El - IMNTS - 20)
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Asude Ekinci
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RIFAT N. BALİ

Anadolu'dan Yeni Dünya'ya

Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri

iletişim

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik veya başka herhangi bir yöntemle, hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez; yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

"Yorgununu ver, yoksulunu ver bana,
Özgürlüğü solumak isteyen boynu bükük kitlelerini ver."

New York Hürriyet Abidesi kitabesinde yer alan
Emma Lazarus'un (1849-1887) 1883 yılında
yayınladığı "The New Colossus" şiirinin ünlü mısraları
[Kaynak: Susan Ratcliffe (der.) *The Oxford Dictionary of Thematic Quotations*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 396]

Anne ve babamın anısına...
Beti, Seza ve Nedim'e...

Yeni Dünya'ya göç edenler için...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR *12*

ÖNSÖZ *13*

GİRİŞ *19*

BİRİNCİ BÖLÜM

"AMERİKA'YA GÖÇ ETME"NİN DAYANILMAZ CAZİBESİ *23*

1. Nedenler – Amerika'nın Göçmen Kabul Siyaseti – Geri Dönenler *23*

Göçün Genel ve Türkiye'ye Özgü Nedenleri *23*

Amerika'nın Göçmen Kabul Siyaseti *25*

Amerikan Uyruğuna Geçtikten Sonra Geri Dönen Osmanlı Tebaalıları *30*

2. Gemilerin Durumu ve Seyahat Şartları *32*

3. Ellis Adası'na Varış *37*

4. Ellis Adası'ndaki Koşullar *38*

1915 Tehcirinden Sağ Kurtulan Kilikyalı İda Muradyan'ın Ellis Adası Anıları *46*

5. Çalışma Şartları *49*

6. Türk Göçmenlerin Sayısı *49*

İKİNCİ BÖLÜM

GAYRİ MÜSLİM TÜRKLERİN GÖÇÜ *57*

YAHUDİLERİN GÖÇÜ

1. 1893 Columbus Dünya Sergisi ve İlk Osmanlı Göçmenleri *57*

2. 1904 St. Louis Dünya Sergisi ve Osmanlı Göçmenleri *69*

St. Louis Dünya Sergisi'ne Katılan İzmirli Lahana Bey'in Öyküsü *72*

St. Louis Dünya Sergisi'nde Çalışmış Harputlu Ahmet Abdullah'ın Öyküsü *76*

3. Göçün Nedenleri *81*

Zorunlu Askerlik Hizmeti *81*

Amerika: Hayallerin Gerçekleştiği Diyar *84*

Diğer Nedenler *85*

4. Göçmenlerin Sayısı *86*

5. Göçmenlerin Yeni Dünya'daki İlk Zamanları *89*

İlk Günler *89*

Dil Engeli ve Aşkenazlarla İlişkiler *91*

Kahvehaneler ve Lokantalar *93*

Türkiye'ye Bağlılık *95*

Dernekler *100*

Yerleşim Yerleri *101*

Seattle'daki Türkiyeli Göçmenler *102*

California'daki Türkiyeli Göçmenler: Hollywood Hahamı İstanbullu İzak Varon'un Öyküsü *106*

Hollywood'daki Türkiyeli Yahudiler *109*

New York'taki Türkiyeli Yahudiler *115*

Cincinnati'deki Türkiyeli Yahudiler *117*

6. Yaşam Öyküleri *118*

Milaslı Albert Amateau'nun Öyküsü *118*

Casablanca ve Rüzgâr Gibi Geçti Filmlerinin Karakter Oyuncusu İstanbullu Albert Morin'in Öyküsü *129*

Ud Sanatçısı Sadaka Efendi'nin Öyküsü *131*

California'nın Çiçekçi Kralı Tekirdağlı Leon Moskatel'in Öyküsü *132*

Kuzguncuklu Milyoner İzidor Hattem'in Öyküsü *133*
İzmirli Rita Kohen'in Öyküsü *139*
Columbia Stüdyoları Halkla İlişkiler Müdürü İzmirli Eli Levi'nin Öyküsü *142*
Kadın Çamaşırı İmalatçısı İzmirli Çelebi Kardozo'nun Öyküsü *151*
Kansas City'nin Simitçisi Hasköylü Nesim'in Öyküsü *156*
Ankaralı Sara Aşer Krespi'nin Öyküsü *159*
İsrael Edvar Ojalvo'nun Öyküsü *161*
İzmirli Moiz ve Eli'nin Öyküsü *162*

ERMENİLERİN GÖÇÜ

1. Göçün Nedenleri ve Göçmen Sayısı *165*
2. Yerleşim Yerleri *171*
3. Göç Yolları *174*
4. Göç Karşısında Ermeni Liderlerin Tavrı *176*
5. Meslekler Ve Çalışma Koşulları *177*
Şark Halısı Tacirleri *178*
6. California'daki Anadolulu Ermeniler *180*
7. Yaşam Öyküleri *188*
Omar Khayyam Lokantası'nın Sahibi George Mardikyan'ın Öyküsü *188*
Yozgatlı Nazlı Hanım'ın Öyküsü *193*
Yozgatlı Pırlanta Hanım'ın Öyküsü *195*
Harputlu Artin Şamşoyan'ın Öyküsü *196*
İstanbul'a Nişanlı Ismarlayan Civan'ın Öyküsü *198*
İki Tekerlekli Keork Efendi'nin Öyküsü *199*
İstanbullu Kirkor Arakelyan'ın Öyküsü *200*
Manok Efendi ve Şamram Hanım'ın Öyküsü *202*
Hanende Hacı Hanım'ın Öyküsü *204*
Sahte Güreşçi Parmaksızoğlu Agop, Namı Diğer Ali Baba'nın Öyküsü *205*
Kilikya'nın Hacun (Sayınbeyli) köyünden İda Muradyan'ın Öyküsü *207*
Tehcirden kaçan Jeanne, Molly ve Miryan Asidyan'ın Öyküleri *209*
8. Anılarda Türkiyeli Ermeniler *211*

RUMLARIN GÖÇÜ
1. Rum Göçmenlerin Sayısı *217*
2. Anılarda Rumlar *220*
3. New York'taki Rumların Öyküleri *225*
Sara Korle'nin Kaleminden *225*
Hikmet Feridun Es'in Kaleminden *227*
İstanbullu Yordan Lefter'in Öyküsü *228*
İstanbullu Maurides Alyanakoğlu'nun Öyküsü *231*
Kuledibili Bakkal Panayot Gamlıoğlu'nun Öyküsü *235*
San Fransiscolu Çiçekçi Grigor, Namı Diğer Dayı Bey'in Öyküsü *237*
Bozcaadalı Hacı Harry'nin Öyküsü *239*
Hanende Amelya Hanım ve Kızı Elmas'ın Öyküsü *242*
İstanbullu Haçapulos'un Öyküsü *245*
Baklavacı Vasil'in Öyküsü *246*
Aydınlı Andon Mercimekoğlu'nun Öyküsü *249*
Antalyalı Yani Baresoğlu'nun Öyküsü *251*
İstanbullu Michael Pappas'ın Öyküsü *252*
Kırklarelili Dukeni Papandreos'un Öyküsü *255*
4. Avukat Süreyya Ağaoğlu'nun İzlenimleri *258*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜSLÜMAN TÜRKLERİN GÖÇÜ *261*
1. İlk Göçmen: Deveci Hacı Ali *261*
2. 20. Yüzyılın Başlarında Göç *264*
3. Himâye-î Etfal Cemiyeti Umumi Kâtibi Dr. Fuad Mehmed Bey'in Gezisi *274*
Dr. Fuad Mehmed Bey'in Kaleminden Peabody Ziyareti *281*
4. Anılarda Türk Göçmenleri *283*
1910'lu ve 1920'li Yıllarda Göçmen Manzaraları *283*
Sabiha Sertel'in Gözlemleri *283*
Ahmet Emin Yalman'ın Gözlemleri *284*
Uzunköprülü Bir Tahıl Tüccarının Ağzından "Amerika Macerası" *291*
1930'lu Yıllarda Göçmen Manzaraları *292*
1940'lı Yıllarda Göçmen Manzaraları *294*

5. Yaşam Öyküleri 298
Oğlunun Ağzından Harputlu Hüseyin Kayma'nın Öyküsü 298
Erzincanlı Hasan'ın Öyküsü 300
Detroitli Nuri Ahmet Yardımcı'nın Öyküsü 304
Detroitli Mehmed Malik'in Öyküsü 307
Selanikli Fazıl İsmail veya Los Angeleslı Fred Martin'in Öyküsü 310
Harputlu Ahmet Abdullah'ın Öyküsü 313
İstanbullu Handan Hanım'ın Öyküsü 316
Ayşe Önal Zamboğlu'nun Kaleminden Büyük Amcası Jack Mehmet'in Öyküsü 319
Hüseyin Bektaş'ın Ağzından Giresun'un Yağlıdere Köyünden Philadelphia'ya Göç Edenlerin Öyküsü 320
Sara Korle'nin Kaleminden Galatasaraylı Ahmet Robenson'un Öyküsü 321
Cevat Fehmi Başkurt'un Kaleminden İlk Türk Şoförü Hamdi Efendi'nin Öyküsü 322
Doğan Uluç'un Kaleminden İlk Kuşak Göçmenler 328
Doğan Uluç'un Kaleminden 1940'lı Yıllarda Gelen Türk Göçmenlerin Öyküsü 330
Kiğılı Rumi Bey'in Öyküsü 332
Amerika'dan Emekli Maaşı Alanların Öyküleri 335
Elazığlı Ali Haydar İbrahim'in Öyküsü 335
Halil Zekeriya Coşkun'un Öyküsü 338

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SON SÖZ 341
Hasretin Dile Geldiği Yer: 1938 New York Dünya Sergisi 342
İlk Göçmenlerin Özellikleri 348
İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Göç 350

ÖZEL TERİMLER 354
ÖNEMLİ OLAYLAR KRONOLOJİSİ 356
KAYNAKÇA 359

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions (Yabancı Misyonlar için Amerikan Memurlar Heyeti)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
agm.	: adı geçen makale.
AJA	: American Jewish Archives (Amerikan Yahudi Arşivleri)
Alyans	: Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği)
bkz.	: bakınız
der.	: derleyen
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
ed.	: editör
HIAS	: Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society
IIT	: Illinois Institute of Technology (İbrani Barındırma ve Göçmen Yardım Cemiyeti)
INS	: Immigration and Naturalisation Services (Göç ve Uyrukluğa Kabul Hizmetleri)
Org.	: Orgeneral
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
s.	: sayfa
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve devamı
yay. haz.	: yayına hazırlayan
Yrd. Doç. Dr.	: Yardımcı Doçent Doktor

ÖNSÖZ

19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başında "Yeni Dünya'ya göç" heyecanına kapılan Osmanlı ve Türk vatandaşlarının lisanını bilmedikleri, gelenek ve göreneklerinden hiç haberdar olmadıkları, yaşadıkları çevreyle kültürel açıdan uzaktan yakından ilgisi olmayan deniz aşırı bir ülkeye, Amerika'ya göç etmeleri her zaman ilgimi çekmişti. Daha önce yayınlanan kitaplarımla ilgili araştırmalarımı sürdürürken ünlü gazeteci-seyyah Hikmet Feridun Es'in (1910-1992) Amerika'ya yerleşen ilk kuşak Müslim ve gayri Müslim Türklerle yaptığı söyleşileri içeren birkaç yazı dizisine rastladığımda bu kitabı yazmak için bir çekirdeğin mevcut olduğunun farkına vardım ve konuyla ilgili daha etraflı araştırmalara giriştim. Sonuçta bu kitap ortaya çıktı.

Amerika'ya ilk göç eden Osmanlı ve Türk uyruklu göçmenlerin öyküleri yakın tarihe kadar hiç ele alınmamıştı. Bu konuda mevcut olan yayınlar birkaç ansiklopedi maddesi ile Frank Ahmed'in babasının yaşamını anlatan kitabından ibaretti.[1] Ni-

1 P.K., "Turks", s. 714-716, Francesco Cordasco, (ed.), *Dictionary of American Immigration History*, The Scarecrow Press, Inc, Metuchen, New Jersey, 1990 içinde / Barbara Bilgé, "Turks", s. 909-915, David Levinson ve Melvin Ember, (der.), *American Immigrant Cultures: Builders of a Nation*, Gale Group, 1997 içinde / Donald Altschiller, "Turkish Americans", s. 1364-1373, Judy Galens, Anna Sheets, Sharon Malinowski, Rudolph J. Vecoli, Neil Schlager, (der.), *Gale*

tekim Prof. Dr. Kemal H. Karpat 1995 yılında konuyla ilgili yayınladığı makalesinde bu alandaki eksikliğe değinmekte ve araştırmasının alanında bir ilk olduğuna işaret etmekteydi.[2] Yakın tarihe kadar Müslüman Türklerin ABD'ye göç etmeleri hiçbir incelemeye konu olmamasına karşılık Osmanlı veya Türk uyruklu gayri Müslimlerin Amerika'ya göçleri benzer bir ihmale uğramamış ve ayrıntılı incelemelere konu olmuştur. Günümüzde Ege Üniversitesi'nde görevli Kültürel Araştırmalar uzmanı Sedat İşçi'nin Case Western Reserve Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. John J. Grabowski ve Yeditepe Üniversitesi ile birlikte başlattığı "Amerika'daki İlk Türk Göçmenler - ABD'ye Türk Göçü: 1860-1921" araştırma projesi nedeniyle "Amerika'ya göç eden ilk Türkler" konusu son birkaç yıldır aralıklı olarak Türk basınının gündemine gelmektedir.[3] Çok kapsamlı ve iddialı olan bu araştırma projesinin ilk Türk göçmenleri tespit etmenin yanı sıra başka bir amacı da vardır. Sedat İşçi'nin Yeditepe Üniversitesi'nde düzenlediği sempozyumda dağıttığı "Medya/Katılımcı Bilgi Notu"na göre bu projenin amaçları, "Amerika'daki dedelerden gelen Amerikan ve Türk torunlar arasındaki ilişki köprülerini canlandırmak, Ameri-

---

Encyclopaedia of Multicultural America, Gale Group, 1995 içinde / Talat Sait Halman, "Turks", *Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups*, Harvard University Press, 1980, s. 992-996 / Talat S. Halman, "Amerika Türkleri", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, sayı 16, s. 2130-2135 / Sevgi Ertan, "A History of Turks in America", cilt 6, s. 759-766, Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca, (der.), *The Turks*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 içinde.

2 Kemal H. Karpat, "The Turks in America", T. H. Stephan, (der.), *Turcs d'Europe ... et d'Ailleurs, Les Annales de l'Autre Islam*, cilt 3, INALCO-ERISM, Paris 1995, s. 231-252, 252.

3 Bu konuda basında birçok haber ve söyleşi çıkmıştır. Temsili mahiyette şunlar zikredilebilir: Ayda Kayar, "ABD'deki ilk Türkler aranıyor", *Hürriyet*, 28 Mayıs 2002 / Bülent Günal, "Amerikalı Elazığlılar akrabalarını arıyor!", *Sabah*, 31 Mayıs 2002 / Bülent Günal, "Amerikalı Sam'in vasiyeti: Küllerimi Harput'a gömün", *Sabah*, 1 Haziran 2002 / Bülent Günal, "Harputlular akrabalarına kavuşuyor", *Sabah*, 2 Haziran 2002 /Esin Dalay, "Amerika'da bıyıklı Türkler", *Star*, 29 Haziran 2002/ İsmail Saymaz, "Bir Amerikan rüyası", *Radikal*, 7 Temmuz 2002 / Şükran Pakkan, "Amerika'nın ilk 'Türkleri'", *Milliyet*, 29 Aralık 2002 / Cihat Mat, "ABD'ye göç eden Türkler aranıyor", *Sabah*, 5 Ocak 2003 / "ABD'ye Göçen İlk Türklerin Hikayesi", 1 Eylül 2003, *www.ntvmsnbc.com*.

ka'da Türk kimliğini güçlendirmek, ABD-Türkiye ilişkilerini daha sağlıklı, toplumlararası insani bir zeminde geliştirmektir."[4] Sedat İşçi bir başka demecinde projeyi "Türk imajını yenileme projesi" olarak nitelemekte,[5] Devlet Bakanı Mehmet Aydın ise aynı projeyi şu sözlerle değerlendirmektedir:

> Projenin başarıya ulaşması Türkiye'nin hem tarihi hem de bugünü açısından çok önemli. Amerika'da etkin bir lobiye sahip olmamızdan tutun da, iki ülke ilişkilerinin gelişmesine kadar bu projenin önemi büyük.[6]

Bu şekilde ifade edilen hedefleri berraklaştırmak gerekirse şu tespitte bulunmak herhalde yanlış olmaz. Bu projenin öncelikli bir hedefi Yunan (2000 yılı nüfus sayımına göre 1.153.307)[7] ve Ermeni asıllı (aynı nüfus sayımına göre 385.488)[8] Amerikalıların ABD'de yıllardan beri başarıyla sürdürdükleri Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerine karşı onlara kıyasla çok daha az bir nüfusa sahip (aynı nüfus sayımına göre 136.498)[9] olduğu için karşılık veremeyen Türk asıllı Amerikalıların Amerika içindeki etkinliklerini güçlendirmektir. Dolayısıyla bu hedefin nihai amacı ataları Türk olan Amerikalıları bulmak, atalarının Türk mirasına sahip çıkmaları için onları bilinçlendirmek ve böylece Yunan ve Ermeni asıllı Amerikalıların Türkiye karşıtı faaliyetlerini dengeleyebilecek, Türklere ve Türkiye'ye dostluk ve sevgi besleyecek bir "Türkiye dostları" cephesi yaratmaktır. Bu iddialı araştırma projesine kıyasla benim amacım tespit edebildiğim kaynaklara ve derlediğim yaşam öykülerine dayanarak bu göçün hikâyesini mütevazı bir ölçekte anlatmaktan ibarettir.

Kitabı hazırlarken faydalandığım kaynaklar gayri Müslim Türklerin göçleri konusunda Amerika'da yayınlanmış kitaplar

---

4 4 Ocak 2003 tarihli bilgi notu.

5 Esin Dalay, "Bıyıklı Türkler Geliyor!...", *Star*, 1 Aralık 2002.

6 Zafer Özcan, "ABD'li ilk Türklerin torunları akrabalarıyla buluşacak", *Yeni Şafak*, 28 Nisan 2003.

7 "Greeks in America", *www.euroamericans.net/greek.htm*

8 "Armenians in America", *www.euroamericans.net/armenian.htm*

9 "The Turks in Amerika", *www.euroamericans.net/turkish.htm*

veya arşiv belgeleri, Müslüman Türkler için ise dönemle ilgili hatıratlar ve devrin basınında çıkan yazılardır. Ünlü seyyah-gazeteci Hikmet Feridun Es'in 1948 yılında *Hürriyet* gazetesinde yayınladığı ve büyük ölçüde alıntıladığım çok önemli ve değerli üç yazı dizisi sayesinde bu kitabı yazma fikrinin zihnimde filizlendiğini bir kez daha belirtmeden de edemeyeceğim.

Bu kitabın araştırma safhasında karşılaştığım zorluklardan biri de kaynak sıkıntısıydı. *Sefarad* Yahudilerin Amerika'ya göçleri birçok bilimsel incelemeye konu olduğundan bu bölümle ilgili yazılı kaynak sıkıntısı nisbeten az, ancak sözlü tarih araştırmasına dayalı kaynak sıkıntısı ise oldukça fazlaydı. Ermenilerin göçünü anlatan sözlü tarih kaynaklarının ezici çoğunluğu, tehcir sırasında yaşanan kıyımı dile getirmekteydi. Bu konu kitabın odak noktası olmadığından bu alandaki kaynak bolluğunun kitapta anlatılan hikâyeye yönelik bir faydası yoktu. Rumlar konusunda karşılaşılan güçlük ise Rumlardan ve Yunanlılardan bahseden Amerikan kaynaklarında "Rum" ve "Yunan" tefriki yapılmayıp sadece "Greek" yani "Yunan" teriminin kullanılmasıydı. Dolayısıyla bu kaynaklar okunduğunda kimin İstanbul ve Anadolu Rum'u, kimin Yunanlı olduğu anlaşılmıyordu. Bu nedenle anlatılan hikâyenin "Rum hikâyesi" olduğundan emin olduğum az sayıdaki kaynağı kullanabildim. Müslüman Türklerin göçlerine gelince: Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Sözlü Tarih Arşivi'nde yer alan mülakatlar arasında Müslüman Türk göçmenlerle yapılmış bir tek mülakat bile mevcut değildi. Dahası bu konuda yapılmış herhangi bir bilimsel yayın da yoktu. Bu nedenle ister istemez tek kaynağım az sayıdaki anılar, gazete haberleri ve Hikmet Feridun Es'in tefrikaları olmuştur.

Bu kitabın araştırma ve hazırlık safhasında birçok şahıs ve kurumdan destek gördüm. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Basın Müzesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *Cumhuriyet* gazetesi Bilgi ve Belge Merkezi, *Hürriyet* gazetesi Dokümantasyon Merkezi, Stanford Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Park Hizmeti Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Sözlü Tarih Arşivi ve Kütüphanesi, (New York), Henry

Ford Müzesi, (Michigan), Amerikan Yahudi Arşivleri (Cincinnati) ve Minnesotta Üniversitesi Göç Tarihi Araştırma Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına; temininde güçlüklerle karşılaştığım kitap ve makaleleri elde etmeme yardımcı olan Ömer Türkoğlu, Leon Taranto ve Rachel Amado Bortnick'e; arşivindeki *Gülcemal* gemisi fotoğrafını kullanmama izin veren Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk'e; Vatandaşlık hukuku konusundaki aydınlatıcı bilgileri için Prof. Dr. Rona Aybay'a; koleksiyonundaki kartpostalı kullanmama izin veren Hakan Akçaoğlu'na; kitabındaki fotoğrafları kullanmama izin veren Frank Ahmed'e; *Turk of America* dergisinin nüshalarını armağan eden Osman Nuri Özyurt'a; Halûk Cansın'ın *Unutmaya Kıyamadıklarım* kitabında yer alan fotoğrafları kullanmama izin veren Yapı Kredi Yayınları editörü Filiz Özdem'e; 4 Ocak 2003 tarihinde Yeditepe Üniversitesi'nde düzenlenen "ABD'deki İlk Türkler" Sempozyumu sırasında dağıtılan metni veren Bensiyon Pinto'ya; Dr. Fuad Umay'ın kitabında yer alan fotoğrafları kullanmama izin veren Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları editörü Mürşit Balabanlılar'a; kitabında yer alan fotoğrafları kullanmama izin veren ve *Elazığ* dergisinin kopyasını temin eden Yrd. Doç. Dr. Erdal Açıkses'e; yayınlanmamış makale ve tebliğlerinin kopyalarını veren İlhan Kaya ve Doç. Dr. Müzeyyen Güler'e; *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*'nın "Türk-Amerikan İlişkileri"ni konu eden özel sayısını ödünç veren Sinan Kuneralp'e; makalelerinin kopyalarını gönderen Yrd. Doç. Dr. Birol Akgün'e; Hacı Ali'ye ait fotoğrafların kopyalarını yollayan Sharlot Hall Müzesi fotoğraf arşivine (Arizona); William Saroyan'ın kitabını ve Fikret Otyam'ın Wiliam Saroyan ile yaptığı yazı dizisini istifademe sunan Aras Yayınları'na candan teşekkür ederim. Emma Lazarus'un mısralarını şair Roni Margulies Türkçeleştirdi. Kendisine minnettarım. Tanıkların yaşam öykülerini kendi ağızlarından anlattıkları bölümlerde yerel şivelerini yansıtır üslûba dokunulmamış ve aynen muhafaza edilmiştir. Metinde italik olarak geçen özel terimlerin açıklamaları ise kitabın sonunda yer almaktadır.

Teşvikiye-Osmanbey, Nisan 2004

Günümüz Türkiyesi'nde "Amerika" sözcüğü kimisi siyasal, kimisi de kültürel ve ekonomik birçok imge ve kavramı çağrıştırmaktadır. Bunlardan ilki yabancılar için süresiz oturma ve çalışma izni belgesi olan "Green Card" (Yeşil Kart), ikincisi ise "taşı toprağı altın fırsatlar ülkesi"dir. ABD'nin her yıl lotarya yolu ile dağıttığı 55.000 "Green Card"dan Türk vatandaşlarına ayırdığı 3.000 kişilik kontenjan için yapılan başvurular son yıllarda astronomik bir hızla artmış, kimi kaynaklara göre bir buçuk milyon adede ulaşmıştır. Bunda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yarattığı umutsuzluğun ve insanların geleceklerini yabancı diyarlarda inşa etme arayışının etkili olduğunu not etmek gerekir. Green Card'ın Türk insanı üzerinde yarattığı "dayanılmaz cazibe"nin bir işareti siyaset dünyasının söyleminde bile yer almasıdır. Bunun en güzel örneği emekliye ayrılan Birinci Ordu Komutanı Org. Çetin Doğan'ın görev devir-teslim törenindeki konuşmasıdır. Org. Doğan konuşmasında Irak'a Türk askerî gücünün sevk edilip edilmemesi konusunda devam eden tartışmalara,

> Uluslararası hukukun meşru saydığı sıcak takip kapsamında birliğinin başında Irak içerisinde yüzlerce kilometre girmiş ve

çarpışmış bir komutan olarak, ulusal çıkarlarımızın korunmasının, gerektiğinde sınır ötesi güç kullanmaktan geçtiğini en iyi bilenlerdenim. Yeter ki, Mehmetçiğimiz 'Green Card' peşinde koşarak ABD güçlerine kişisel çıkarlar için katılanlara benzemesin. Yeter ki, gideceğimiz yerde bizi yardıma çağıran, bize ihtiyaç duyan bir halk, meşru bir yönetim olsun.

sözleriyle değinerek kimi köşe yazarlarının Amerika yanlısı bir siyaseti savunmalarının ardında yatan gerçek nedenin bu tavırlarının karşılığında Amerikan yönetiminin kendilerini Green Card vererek taltif edeceğini sandıklarını ima etmiştir.[1]

"Amerika" ve "Green Card" imgelerinin simgelediği "Amerika'da yerleşme ve yaşama"nın Türk toplumu nezdindeki cazibesi ABD'nin çoğu kimsenin gözünde hem bir "fırsatlar ülkesi"ni, hem de teknoloji ve eğitim düzeyinin en üst noktaya ulaştığı "Batı uygarlığı"nı temsil etmesinden ileri gelmektedir. Nitekim seksenli yıllara kadar Amerikan üniversitelerinde eğitim gören Türk öğrencilerinin sayısı son derece önemsiz rakamlarla ifade edilirken doksanlı yılların içinde bu rakamlar artık onbinleri bulmuş durumda. Bu öğrencilerin kayda değer bir kısmının eğitimlerini tamamladıklarında Amerika'ya yerleşmeyi, başarılı birer işadamı, yönetici veya bilim adamı olmayı hayal ettiklerini eklemeye herhalde gerek yok.

21. yüzyılın ilk yıllarında Türkiye'deki toplumsal manzara, "tarih tekerrürden ibarettir" sözünü âdeta doğrularcasına, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki manzaradan pek de farklı değildi. O yıllarda Balkan Savaşları ve ardından patlayan Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nde yarattığı siyasi, ekonomik ve toplumsal yıkımdan ötürü, Osmanlı vatandaşları bir yandan askere gitmemek, diğer yandan kendilerine yeni bir gelecek aramak için ailelerini ve sevdiklerini terk ederek "taşı toprağı altın Yeni Dünya"ya göç etmekte ve sonu belirsiz bir maceraya atılmaktaydılar.

Yeni Dünya'ya göç edenlerin büyük çoğunluğu bir daha geri dönmeyecek ve geleceklerini orada inşa edecekti. İlk kuşak

1 "Giderayak dokundurmalar", *Radikal*, 21 Ağustos 2003.

göçmenlerin bir çoğu başarılı olacak ve böylece Batılı seyyahların "uyuşuk", "tembel", "düzenbaz" sıfatlarıyla andıkları veya "eli palalı, burma bıyıklı, fesli korkunç Türk" olarak resmettikleri Türk insanının güçlüklerle nasıl baş edebileceğini ve sonu belirsiz bir maceradan nasıl başarıyla sıyrılabileceğini ispat edecekti. Aynen 1948-49 yıllarında tek kelime İbranice bilmeden İsrail Devleti'ne göç eden Yahudi asıllı Türk göçmenleri veya altmışlı yıllarda tek kelime Almanca bilmeden Anadolu'nun köy ve kasabalarından yola çıkıp tamamıyla yabancı oldukları Federal Almanya'ya göç eden ve Alman toplumunda tutunmayı başaran Türk göçmenleri gibi.... Amerika'ya yerleşen ilk kuşak göçmenler arasında birçok isim dünya çapında üne kavuşacaktı. İmal ettiği sigaralardan servet kazanarak milyoner olup Manisa'da adını taşıyan bir çocuk hastanesi yaptıran Manisalı Moris Şinasi, ünlü film yönetmeni Germirli Elia Kazancıoğlu nam-ı diğer Elia Kazan, anne ve babası Harput'tan göç eden ünlü öykü yazarı William Saroyan, büyükanne ve büyükbabası İstanbul'dan göç eden ünlü pop şarkıcısı Neil Sedaka, ailesi Çanakkale'den göç eden ünlü şarkıcı Eydie Goyme (eski adıyla Gormezano), bileklerinin gücü, yetenekleri ve parlak zekâlarıyla ünlü olmuş göçmenler veya göçmen aileleri çocuklarından sadece birkaçıdır.

Dünyanın neresinde olursa olsun göçmenlerin ortak özellikleri doğup büyüdükleri ve terk etmek zorunda kaldıkları vatanlarına ve geride bıraktıkları dost ve akrabalarına olan hasret ve özlemleridir. Amerika'ya göç eden Osmanlı ve Türk uyruklu göçmenler de bu özlemle yanıp tutuşmuş, bir Türk gazeteci ile karşılaştıklarında onunla doyasıya Türkçe konuşarak, en son "memleket havadisleri"ni sorarak hasret gidermişlerdir. İlk kuşak göçmenler Anadolu'da yaşarken alışık oldukları kahvehane, yemek ve müzik kültürlerini Yeni Dünya'da da sürdürmeye uğraşmış ancak sonraki kuşaklar Amerikanlaşma sürecine girmiş ve kültürel miraslarını yaşatamamışlardır.

Günümüzde Amerika sadece Türkiye'nin değil gelişmekte olan bütün ülkelerin vatandaşları için halen "taşı toprağı altın" bir "fırsatlar ülkesi"ni simgeliyor. Yasal ve yasa dışı yollar-

dan ABD'ye gelip yerleşmek, birer benzin istasyonu veya süpermarket sahibi olmak, bankacılık ve finans sektöründe üst düzey yönetici olarak başarıya ulaşmak her Türk gencinin hayali. Aynı hayal 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların ilk çeyreğinde Osmanlı gençlerini de kasıp kavuruyordu. Osmanlı gençleri için "Yeni Dünya" inanılması güç başarı öyküleriyle dolu bir hayal ülkesiydi. Amerika'dan yollanan gurbetçi mektupları, dost ve akrabalar arasında anlatılan ve neredeyse efsaneye dönüşen başarı hikâyeleri, "Yeni Dünya'ya Göç"ü cazibesine direnilmesi imkânsız bir hayale dönüştürmüştü. Bu hayalin peşine takılanlar kaybedecek hiçbir şeyi olmayanlardı. Bu hayallerin ne ölçüde ve hangi şartlar altında gerçekleştiğini anlamak için günümüzden yüz kusur yıl öncesine geri dönmemiz gerekiyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

"AMERİKA'YA GÖÇ ETME"NİN DAYANILMAZ CAZİBESİ

1. Nedenler - Amerika'nın Göçmen Kabul Siyaseti - Geri Dönenler

Göçün Genel ve Türkiye'ye Özgü Nedenleri

Önce Osmanlı Devleti ardından Türkiye Cumhuriyeti döneminde Amerika'ya göç edenlerin hangi saiklerle göç ettikleri incelendiğinde iki ana neden kümesi göze çarpar. Bunlardan ilki, hem Avrupalı hem de Türk göçmenler için geçerlidir. İkincisi ise sadece ve sadece Türk göçmenlere özgüdür.

İlk kümedeki genel nedenlerden ilki ve en önemlisi, göçmenlerin hayalinde Amerika'nın "sokakları altınla döşenmiş fırsatlar ülkesi"ni temsil etmesi ve Avrupa'daki ekonomik durgunluktu. Bu imgenin yaygınlaşmasında gezi rehberleri, kişisel anlatılar, ilanlar ve Amerika'ya yerleşen göçmenlerin geride bıraktıkları yakınlarına yolladıkları "Amerika mektupları" etkiliydi. "Amerika mektupları" Yeni Dünya'yı anlatan herhangi bir gezi rehberi veya basında yer alan herhangi bir haberden daha güvenilir kaynaklardı. Yeni Dünya ile ilgili gezi rehberleri ve bu kıtayı dolaşan seyyahların seyahatnameleri Amerika'ya gidecek olanlara pratik bilgiler vermenin ve mevcut olan fırsat-

lara dikkati çekmenin yanı sıra kıtanın büyüklüğü ve yeniliğini de vurguluyordu. Göçün hızlanmasına yol açan diğer önemli bir neden 19. yüzyılda meydana gelen iki teknolojik yenilikti. Bunlardan ilki buharlı gemilerin yelkenli gemilerin yerini almasıydı. Böylece yelkenli gemilerle bir ayın üzerinde bir zamanda ulaşılan Amerika, buharlı gemilerle bir veya en fazla iki haftada ulaşılabilir hale gelmişti. Dahası yelkenli gemiler ticari kargo buldukları zaman hareket ediyor, buharlı gemiler ise hareket günleri belli düzenli tarifelerle çalışıyorlardı. İkinci teknolojik yenilik ise telgraftı. 1866 yılından itibaren Avrupa haber ajansları transatlantik telgraf hizmeti sayesinde Amerikan ekonomisindeki en son gelişmeleri takip edebiliyor ve kamuoyuna anında aksettirebiliyorlardı. Bütün bu nedenlerden ötürü 1820 ile 1860 yılları arasında beş milyon, 1860 ile kitlesel göçe son veren kota sisteminin kabul edildiği 1924 yılları arasında da otuzbir milyon göçmen Amerika'ya gelecekti.[1]

Türkiye'ye özgü nedenlere gelince... Bunlar esas itibariyle iktisadi ve siyasi idi. İlk neden Amerika'da vasıfsız işçilere ödenen ücretlerin Türkiye'ye kıyasla beş ila on misli yüksek olmasıydı. Yüksek ücretlerle on, onbeş, yirmi hatta yirmibeş yıl boyunca Amerika'da çalışan ve Türkiye'de yaşarken alıştığı mütevazı hayat tarzını aynen sürdüren Türk işçisinin birkaç bin dolar tasarruf yapması pekâla mümkündü. Bir işçinin yıllar boyunca biriktirdiği tasarrufları Türkiye'ye geri döndüğü zaman rahat bir hayat sürmesine imkân verecek bir servet oluşturuyordu. Bu nedenle "Amerika'ya göç etmek" Türk göçmenlerine hiçbir şey kaybettirmeyeceği gibi tam aksine çok şey kazandırabilirdi. Türkiye'ye özgü ikinci neden siyasiydi. Osmanlı Devleti'ndeki istibdat rejimi ile yaygınlaşan rüşvet ve adam kayırmacılık en çok azınlıkların aleyhine işliyordu. II. Meşrutiyet'in ilanı ve Osmanlı toplumunda yaşayan değişik etnik unsurlara "Osmanlılık" ruhunu yerleştirme çabaları azınlıkları önce umutlandırmışsa da bir süre sonra aynı etnik unsurlarda beliren milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler bu umutları

1 John J. Grabowski, "Streets Paved With Gold: Immigration and The Image of America", *Journal of American Studies of Turkey*, 9 (1999): 17-32.

söndürmüştü. "Osmanlılık" ruhunu yerleştirme kararı o ana kadar bedel ödeyerek askerlikten muaf olan azınlıkların silah altına alınmalarına da temel oluşturdu. Askere alınmak istemeyen gayri Müslimler Amerika'ya kaçmaya başladılar. Balkan Savaşları nedeniyle ilan edilen seferberlik, vergilerin artırılması ve geleceğin daha da kötü koşullara gebe olması gibi nedenlerden ötürü göç daha da hızlanacaktı.[2]

Bütün bu sebeplerin yanı sıra, azami kâr etmeyi amaçlayan buharlı gemi kumpanyaları ile tefeci ve işçi simsarlarının Amerika'ya göçü teşvik etmek için sarf ettikleri gayretler de göçmen sayısını artıran diğer etkenlerdi. Amerika'ya sefer yapan gemi kumpanyalarının biletlerini satan bayiler, yüksek faizle borç para veren tefeciler, ucuz işgücü elde etmek isteyen işçi simsarları, tek kelimeyle göçmenleri istismar etmek isteyen herkes göçü artırmak amacıyla Amerika'nın sunduğu "fırsatlar manzumesi"ni abartarak anlatmaktaydı.[3] Bu renkli ve abartılı "fırsatlar ülkesi" tasvirine kanan Osmanlı vatandaşları Amerika'ya yolcu taşıyan gemilere binmek üzere Liverpool'a gidiyor, buradaki Amerikan Konsolosluğu'na başvurarak vize talebinde bulunuyor, ancak bu istekleri genellikle reddediliyordu. Başvuruları reddedilen Osmanlı uyruklularının içinde bulundukları biçare durumdan ötürü Liverpool'daki Osmanlı Konsolosluğu Hariciye Nezareti'ni ikaz etmek zorunda kalmıştı.[4] Benzeri vakalara başka limanlarda da raslanıyordu.[5]

Amerika'nın Göçmen Kabul Siyaseti

Amerika 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın ilk başlarında nisbeten serbest bir göçmen kabul siyaseti uygulayacak, bu siyaset 1800'lü yılların sonlarına kadar sorgulanmayacaktı.

---

2 Leland James Gordon, 1932, s. 298-302.

3 Leland James Gordon, 1932, s. 298-302.

4 Fahri Çoker, "80 Yıl Önce Amerikan Rüyası ABD'ye Göç Etmenin Çilesi", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1989, sayı 64, s. 41-43.

5 Vahdettin Engin, "Amerikan Rüyası Görüp Yola Çıkan Osmanlı Vatandaşları Yolda Kaldılar", *Hürriyet Tarih*, 17 Eylül 2003, s. 16-17.

Amerikan ulusu büyümeye devam ettikçe göçmenler herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan Amerika'ya kabul edileceklerdi. Göçün kitlesel bir şekilde devam etmesi üzerine Amerikan makamları göçmenleri kayıt altına almaya karar verdi. Bu amaçla 2 Mart 1819 tarihinde Birleşik Amerika Kongresi'nde kabul edilen Kasara Altı Kanunu, Amerika'ya yolcu taşıyan gemilerin kaptanlarına getirdikleri yolcuların listelerini liman yetkililerine verme yükümlülüğünü getiriyordu. Bu gemi manifestoları göçmenlere ait şahsi bilgilerin yer aldığı ilk resmî kayıtlardı. Amerika sınırsız göçe her zaman çok olumlu bakmıyor, zaman zaman, özellikle ekonomik şartların kötü olduğu dönemlerde, göç dalgasını yavaşlatmak için gayret sarf ediyordu. 1820 ile 1840 yılları arasında Amerika'ya gelenlerin çoğu Alman, İrlandalı ve İngiliz idi. Bu grup, toplam göçmen sayısının yüzde yetmişini meydana getiriyordu. 1841 ile 1860 yılları arasında gelenler gene Alman, İrlandalı ve İngiliz olup aynı grup göçmen toplamının yüzde seksenini oluşturuyordu. 1860 ile 1880 yılları arasında Almanya, İrlanda ve İngiltere halen en çok göçmen ihraç eden ülkeler olma özelliğini korumalarına rağmen İskandinavya, Çin ve Güney Amerika'dan gelen göçmenlerin sayısı artıyordu.[6]

Sivil Savaş'tan sonra bazı eyaletlerin göç ile ilgili kanunlar kabul etmeleri üzerine 1875 yılında Yüksek Mahkeme göçün federal bir sorumluluk olduğunu karara bağlıyordu. 1880'li yıllarda göçmen sayısının artmaya başlaması, bazı bölgelerde de iktisadi şartların kötüleşmesi üzerine Birleşik Amerika Kongresi göçü denetim altına alacak kanunları kabul etmeye başladı. Göçün kanunlarla denetim altına alınmasında sözleşmeli yabancı göçmen işçilerin rekabetinden endişe eden Amerikalı işçilerin göçün sınırlandırılmasını talep etmeleri etkiliydi. 6 Mayıs 1882 tarihinde kabul edilen Çinlileri Hariç Tutma Kanunu Çinli işçilerin on yıl boyunca ABD'ye göç etmelerini yasaklıyordu. 26 Şubat 1885 ve 23 Şubat 1887 tarihlerinde kabul edilen Sözleşmeli İşgücü Kanunu ise Amerikalı işverenler-

6 "An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, s. 4, *www.uscis.gov*.

le sözleşme yapmamış yabancı işçilerin ABD'ye girişlerini yasaklıyordu. 3 Ağustos 1882 tarihinde kabul edilen daha genel nitelikli Göç Kanunu ile her göçmenden elli sent kelle vergisi alınması, akıl hastası, geri zekâlı, suçlulukları mahkûmiyetle tescil olanlar ile kamuya yük oluşturabilecek kişilerin girişlerinin engellenmesi (veya kabul edilecek göçmenler kategorisine dahil edilmemesi) kararlaştırıldı. 1891 yılında kabul edilen Göç Kanunu ile Federal Hükümet ABD'ye girmek isteyen göçmenleri önce muayene etmek, sonra onları kabul veya reddetmek görevini üstleniyordu. Bu kanunun kabulüyle birlikte Göç Yüksek İdare Amirliği kuruldu. Amerikan Hazine İdaresi bünyesinde yer alan Yüksek İdare Amiri belli başlı Amerikan limanlarında konuşlanan Birleşik Amerika Göçmen Müfettişleri kıtasını denetliyordu. Göç Hizmetleri'nin ilk görevi gelen gemilerin yolcu listelerini toplamaktı. 1890'lı yıllarda Göç Hizmetleri bir milli göç siyasetini uygulamaya başlıyordu. Bu kanunun kabulünden sonra 1 Ocak 1892 tarihinde de Ellis Adası'nda yeni bir Federal Göçmen İstasyonu açıldı.[7]

1880 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde ABD'ye gelen göçmen sayısında ciddi bir artış söz konusuydu; ayrıca göçmenlerin artık daha çok Kuzeybatı Avrupa ülkelerinden ziyade Güneydoğu Avrupa'dan geldikleri görülecekti. Bulgaristan, İtalya, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, İspanya, Türkiye, Avusturya-Macaristan kökenli bu "yeni" göçmenler, Kuzeybatı Avrupa ülkelerinden gelen "eski" göçmenlere kıyasla daha az beceri ve zanaat sahibiydi. Süratle sınaileşen ve büyüyen Amerika bu özelliklerinden dolayı göçmenler için cezbediciydi. Sınai üretim artışının yarattığı istihdam talebini karşılamada artık sadece Amerikan nüfusu yeterli olmuyordu. Bu nedenle 1900 ile 1920 yılları arasında göçmen sayısı dramatik bir şekilde arttı. Bu yirmi yıl zarfında Amerika'ya 14.5 milyondan fazla göçmen gelecek, aynı dönemin ilk altı yılında yıllık göçmen sayısı bir milyonu geçecekti. Göç-

7 Marian L. Smith, "Overview of INS History", George T. Kurian, (ed.), 1998, içinde. *www.uscis.gov* / "An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, s. 4, *www.uscis.gov*.

menlerin yüzde altmışı İtalya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan gelecekti. Bu muazzam artışın, ABD ekonomisinin durgunluk yaşadığı bir zamana rastlaması nedeniyle göçün etkin yöntemlerle sınırlanmasını isteyen kamusal talepler yükselmeye başlamıştı. 1907 yılında 1.2 milyondan fazla göçmen giriş yapınca bu sorunu incelemek üzere senatör William P. Dillingham başkanlığında bir federal komisyon kuruldu. 1911 yılında açıklanan ve senatörün adıyla anılan "Dillingham Raporları" ABD'nin hangi göçmenleri kabul edeceği meselesinin bir nizama sokulması gerektiği sonucuna varıyordu. Dillingham Komisyonu'nun tavsiyeleri 5 Şubat 1917 tarihinde kabul edilen Göç Kanunu'nu etkileyecekti. Bu kanun geçmişte geçerli olan tüm kıstasları devam ettiriyor, ancak iki yeni kıstas ekliyordu. Birincisi, Başkan Wilson'un vetosuna rağmen, ABD'ye giriş yapan göçmenlerin okur-yazar olmaları şartıydı. İkincisi ise Asya ve Pasifik Adaları'nın çoğunu kapsayan ve "Asya Yasak Bölgesi" diye tanımlanan bölgeden gelenlerin kabul edilmemesiydi. Bu kanun aynı zamanda göçmenleri incelemeye tâbi tutan memurların yetkilerini tanımlıyor ve genişletiyordu. Aynı kanun kelle vergisini de sekiz dolara yükseltiyordu.[8]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte göç aniden gerileyecekti. 1913 ile 1918 yılları arasında göçün azalmasında en az kanunlar kadar Birinci Dünya Savaşı'nın da rolü vardır. Savaşın sona erdiği 1918 yılında 100.000 göçmen gelmişti. Bu da bir yüzyıldan fazla bir zaman zarfında rastlanan en düşük sayıydı. Avrupa'nın yıkımıyla sona eren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından göçmen sayısı aniden yükselecek, aynı zaman diliminde ABD'de de işsizlik ve konut sıkıntısı baş gösterecekti. Bu nedenden ötürü Amerikalılar rekabet içinde oldukları yabancı işçilerden hem rahatsızdılar, hem de göçmenlerle birlikte ülkelerine "ithal" edilen yabancı siyasi ideolojilerin Amerika'nın istikrarını tehdit etmesinden endişe ediyorlardı. Bundan ötürü Amerikalıların 1918 yılından itibaren göç konusundaki tavırları değişecekti. Genelde hür ve kısıtlamasız bir gö-

8 "An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, s. 9-10, *www.uscis.gov*.

çün Amerikan ulusu için sağlıklı olduğuna inanan Amerikalılar ekonomik büyümenin yavaşlaması, "Kızıllar Amerika'yı istila ediyor" korkusuyla yabancıların ABD'ye girişlerini 1917 Kanunu'ndan daha da güçlü bir şekilde sınırlandıracak kanunlara olumlu bakmaya başlamışlardı.[9]

19 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilen First Quota Immigration Law (İlk Kotalı Göç Kanunu) bu endişelerin doğrudan bir sonucuydu. Geçici olan bu kotalı göçmen kabul sisteminde 1910 yılında yapılan nüfus sayımı esas alınıyor, her milliyetten kabul edilecek yeni göçmen sayısı 1910 yılı Amerikan nüfus sayımında tespit edilen aynı milliyete mensup toplam nüfusun yüzde üçü olarak tespit ediliyordu. Bu sistem üç yıl sonra değişecekti. 26 Mayıs 1924 tarihinde kabul edilen kanunla getirilen geçici kota sistemi kesin hale dönüşüyor, 1910 yılı yerine 1890 yılının nüfus sayım sonuçları esas alınıyor, kota hesaplanırken kullanılan oran yüzde üçten yüzde ikiye indiriliyordu. Bu şart 30 Haziran 1927 tarihine kadar geçerliydi ancak daha sonra iki yıl uzatılacaktı. Bu sürenin bitiminden yani 1 Temmuz 1929 tarihinden 31 Aralık 1952 tarihine kadar ise Milli Kökenler Kota Sistemi uygulanacaktı. Bu kota sistemine göre bir yıl içinde ABD'ye kabul edilecek değişik milliyetlere mensup toplam göçmen sayısı 150.000 ile sınırlıydı. Her bir milliyete mensup göçmenlerin sayısı ise şöyle tespit ediliyordu. 1920 yılı Amerikan nüfus sayım sonuçları esas alınıp o yılda ABD'de yaşayan belli bir milliyete ait nüfusun toplamı Amerikan nüfusunun toplamına oranlanıyordu. Elde edilen bu oran ABD'ye kabul edilecek değişik milliyetlere mensup toplam göçmen sayısı olan 150.000'e uygulanıyor ve elde edilen rakam aynı milliyete mensup yeni kabul edilecek göçmenlerin kotasını teşkil ediyordu. Örneğin 1920 yılında toplam Türk nüfusu 100.000, toplam Amerikan nüfusu 106 milyon ise Türk kökenlilerin toplam Amerikan nüfusuna oranı %0,0094 idi. Bu oran 150.000'e uygulandığında elde edilen rakam 141 olup bu da Türkler için tespit edilen göçmen kotasını teşkil ediyordu. Getirilen ikinci

9 "An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, s. 10, *www.uscis.gov*.

bir zorluk vize uygulamasıydı. 1 Temmuz 1924 tarihinden itibaren Amerika'ya giriş yapmak isteyen yabancılar için Amerikan konsolosluklarından giriş vizesi alma zorunluluğunun getirilmesi Amerika'ya girişi daha da güçleştirmişti. 1924 yılında kabul edilen bu kanunla kitlesel göç devri kapanıyordu. Tesis edilen bu kota sistemi iki amaca hizmet ediyordu: (a) Doğu yarı küresi ülkelerinden her yıl gelecek göçmenlerin sayısını yaklaşık 150.000 ile sınırlamak; (b) kabul edilecek göçmenlerin hangi milliyetlere mensup olacaklarını önceden belirlemek. Kota kanunu Kuzey ve Batı Avrupalı göçmenleri kayırıyordu. Bunun nedeni de 1890 yılına kadar "eski" göçle gelenlerin önemli bir kısmının Amerikan nüfusunun kayda değer bir kısmını teşkil etmesiydi. Kotalar Asya, Afrika ve Avustralya'dan gelenler için daha az cömertti. 1924 yılında kabul edilen kanun kota sınırlamalarına tâbi olmayan iki göçmen kategorisi yaratmıştı. Birincisi, Batı yarı küresinde doğanlar ve aileleri, rahipler, eskiden veya halen Amerikan vatandaşı olanlar ve aileleriydi. İkinci kategori ise, göçmen olmayan yabancılardı. Kota sisteminin istemeden yarattığı bir sonuç da, 1923 yılından itibaren yasa dışı yollardan gelenlerde görülen büyük artıştı. Avrupalı mülteciler çoğu zaman önce kota uygulamayan ve Amerika ile ortak sınırları olan Kanada veya Meksika'ya göç ediyor, sonra da yasa dışı yollardan ABD'ye giriyorlardı. Böylece insanların, yasa dışı yollardan Amerika'ya girmelerini sağlayan büyük bir sanayi doğuyordu. Bu gelişmeler karşısında, sınırları muhafaza etmekle görevli küçük kıta, bu yasa dışı göç dalgasıyla baş edebilmek için 1926 yılında geniş bir Sınır Devriyesi'ne dönüşecekti.[10]

Amerikan Uyruğuna Geçtikten Sonra Geri Dönen Osmanlı Tebaalılar

Amerika'ya gelen Osmanlı uyruklu göçmenler arasında Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra geri dönenlere de

10 Leland James Gordon, 1932, s. 311. / "An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, s. 11, *www.uscis.gov*.

rastlanıyordu. Birleşik Amerika hükümetinin koruması altındaki bu eski Osmanlı yeni Amerikan tebaalı kişiler elde ettikleri Amerikan vatandaşlığı sayesinde Osmanlı Devleti'nin vergilerinden muaf oldukları gibi Osmanlı mahkemelerinde de yargılanamıyorlardı. Bu nedenle Amerika'ya göç Osmanlı tebaalılar için sadece bir ekonomik durumu iyileştirme fırsatı değil aynı zamanda elde edecekleri Amerikan vatandaşlığı sayesinde gelecekte doğdukları topraklara geri dönmeleri halinde siyasi durumlarını da düzeltme fırsatıydı.[11] Prof. Dr. Leland J. Gordon'a göre 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Amerikan vatandaşlığına geçmiş yaklaşık 70.000 eski Osmanlı vatandaşı Türkiye'ye geri dönmüştü. Bu durum Amerika ile Osmanlı makamları arasında gerginliklere yol açmıştı. Bu gerginliklere bir son verebilmek amacıyla Birleşik Amerika hükümeti, 1900 yılında yeni bir uygulamaya geçti. Bu tarihten itibaren Birleşik Amerika hükümeti Amerikan vatandaşlığına geçmiş eski Osmanlı tebaalıların pasaportlarına Osmanlı hükümetinin, izin almadan başka bir devletin uyruğuna geçen vatandaşlarının yeni vatandaşlıklarını tanımadığını, ülkeye girişlerini yasakladığını, giriş yapmaları halinde tutuklanabileceklerini veya girişlerine izin verilmeyebileceğini belirtir şerhler basmaya başlıyordu.[12] ABD'nin bu uygulaması Osmanlı Devleti'nin 23 Ocak 1869 tarihinde kabul ettiği Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnâme-i Hümâyûnu'nun beşinci maddesine uygundu. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti izin almadan yabancı bir tâbiyete giren Osmanlı tebaalı kişinin bu yeni tâbiyetini hiç yokmuş kabul ediyor ve kendisine Osmanlı Devleti tebaalı kişilere uyguladığı işlemin aynısını uygulamaya devam ediyordu.[13]

---

11 Leland James Gordon, 1932, s. 302.

12 Leland J. Gordon, "The Turkish American Controversy Over Nationality", *American Journal of International Law*, cilt 25, sayı 4, (Ekim 1911) s. 658-669. Bu konuda şu kaynağa da bakılabilir: Çağrı Erhan, 2001, s. 226-234.

13 Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnâme-i Hümâyûnu, *Takvîm-i Vekâyii*, 11 Kanûn-ı sânî 1284 [23 Ocak 1869], numara: 1044. 5inci madde şöyledir: "Tebaa-i saltanat-i seniyyeden [Osmanlı Devleti tebaalığından] mezunen [izin alarak] tabiiyet-i ecnebiyeye [yabancı tabiiyete] giren eşhâs [şahıslar] tebdîl-i tabiiyet ettikleri [tabiiyet değiştirdikleri] tarihten itibaren ecnebî sıfatında tutulup

2. Gemilerin Durumu ve Seyahat Şartları

Avrupa kıtasından Amerika'ya göçte en büyük patlama buharlı gemilerin yelkenli gemilerin yerini almasıyla oldu. Robert Fulton adında bir Amerikalı mühendisin buluşu olan ilk buharlı gemi 1819 yılında Atlantik Okyanusu'nu aşıyordu. Yelkenli gemilerle sekiz hafta süren yolculuk artık sadece bir haftaya iniyor, böylece iki ay gibi uzun ve güç bir yolculuğa çıkmayı göze alamayan birçok Avrupalı Amerika'ya gitmeye karar veriyordu. "Buharlı gemi devrimi" sayesinde 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısında altmış milyon insan geleceklerini başka diyarlarda aramak üzere Avrupa'dan ayrılacak, bunların büyük bir kısmı Kuzey Amerika'ya gidecekti.[14]

Amerika'ya göç binlerce insanı geçindiren çok büyük bir ticaret sahasıydı. Göç etmek isteyen milyonlarca insan bir "göç sanayii"nin doğmasına neden olacak, bu "sanayi" onbinlerce insana iş sahası açacaktı. Buharlı gemi kumpanyalarının biletlerini satan bayiler, Avrupa'nın liman kentlerinde gemi bekleyen göçmenler için inşa edilen oteller, gemi personeli, gümrüklerde çalışanlar, göçmen kabul ve kayıt işlerinde çalışanlar, göçmenleri muayene eden hekim ve hemşireler, göçmenlere yiyecek, giyecek satanlar ve nihayet göçmenleri kandırarak, dolandırarak sırtlarından para kazanan kötü niyetli insanlar bu yeni iş sahasının değişik aktörleriydi. Bunların tamamı geçimlerini "göçmen sektörü"nden temin ediyorlardı. Göçmenler ya Amerika'da bulunan dost ve akrabalarının yolladıkları biletlerle seyahat ediyor, ya biletleri bayilerden satın alarak limanlara akın ediyor veya limanlarda satın alıyorlardı. Ellerinde biletleri olanlar çok kısa sürede gemilere binebiliyor, bilet

---

haklarında ol vechile [o şekilde] muâmele olunur. Fakat Devlet-i Âliyye'den [Osmanlı Devleti'nden] mezun olmaksızın [izin almaksızın] tabiiyet-i ecnebiyyeye [yabancı tabiiyete] girer ise işbu tabiiyet-i cedîdesi [yeni tabiiyeti] keen-lem-yekûn [hiç yokmuş gibi] ve kendisi kemâ-kân [eskisi gibi] Tebaa-i Devlet-i Âliyye hakkında olunan muâmelenin aynı icrâ kılınacaktır. Her halde Tebaa-i Devlet-i Âliyye'den bir şahsın terk-i tabiiyet etmesi mutlaka irâde-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallâk [bağlı] olacaktır."

14 David M. Reimers - Sandra Stotsky, 1996, s. 38.

ve yerleri olmayanlar ise bir süre beklemek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle bazı buharlı gemi kumpanyaları sıralarını bekleyen yolcularını barındırmak için limana yakın semtlerde konaklama yerleri inşa edecekti. 1891 yılından itibaren Amerikan Göçmen Kabul Kanunu, gemi kumpanyalarına taşıdıkları göçmenleri aşılama, dezenfekte etme, sıhhi muayeneden geçirme, Ellis Adası'nda daha ayrıntılı muayene edilmek üzere bekletilenlerin barınma paralarını ödeme, girişleri reddedilen göçmenleri geri götürme gibi bir dizi koşul getirecek ancak gemi kumpanyaları bu kurallara tam uymayacaklardı. Kumpanyalar taşıdıkları göçmenlerin çoğunluğunun Amerika'ya kabul edileceği varsayımıyla kuralları hiçe sayarak azami sayıda yolcuyu Amerika'ya taşımayı tercih ediyor ve onların kaderleriyle kumar oynuyordu. Şayet gemi kumpanyaları, şart koşulduğu gibi, göçmenleri sıhhi muayeneden geçirdikten sonra kabul etmiş olsalardı tedaviye muhtaç göçmenler tedavi edildikten sonra Amerika'ya gelecek ve göçmen olarak kabul edilebileceklerdi. Ancak gemi kumpanyalarının lakâyt davranışları nedeniyle hastalıklı onbinlerce göçmen sıhhi muayeneden geçmeden Amerika'ya getirildi ve Amerikan Göç Hizmetleri İdaresi memurları tarafından geri çevrildi. Gemi kumpanyaları taşıdıkları yolcuların listesini Amerikan Göç Hizmetleri İdaresi'ne vermekle yükümlüydüler. Bu listelerde her göçmenin temel kimlik bilgilerinin yanı sıra Amerika içinde gideceği yer, gelir kaynakları, sıhhi, siyasi, ruhsal ve evlilik bilgileri de yer alıyordu. Ancak kumpanyalar bu listeleri genellikle aceleyle ve itinasız bir şekilde dolduruyorlardı. Bu nedenle yolcu listelerinde beyan edilen bilgiler çoğu zaman ya yanlış veya uydurmaydı. Bu durum göçmenlerin göç müfettişlerince sorgulanmaları sırasında bir dizi güçlük yaratacaktı.[15]

Avrupa limanlarından hareket eden buharlı gemiler Amerika'ya on gün içinde varıyordu. Bilet ücretleri, İngiltere'den hareket edenler için 15 dolar, diğer limanlardan hareket edenler içinse bu meblağın biraz üstündeydi. Yolculuk zor

15 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 106-108.

şartlar altında gerçekleşiyordu.[16] Gemilerde üç sınıf yolcu vardı: birinci, ikinci ve üçüncü mevki. Üçüncü mevki yolcular geminin baş ve kıç tarafında bulunan kısa güvertede (kasara) barınırlardı. Bu yolculara gemi personeli, neredeyse bir "ticari yük" muamelesi yapıyordu. Çok az sayıda göçmen birinci mevkide seyahat edebiliyordu. Güvertede yolculuk etmenin cefasını bilen bazı göçmenler ikinci mevkide yolculuk etmeyi tercih ediyordu. İkinci mevkide seyahat etmenin bir faydası da Amerikan göçmen kabul memurlarının ikinci mevkide bulunanları Ellis Adası yerine gemide muayene etmeleriydi. Ancak Doğu ve Güney Avrupalı göçmenlerin ezici çoğunluğu ikinci mevkiden çok daha ucuz olan güvertede seyahat etmeyi tercih ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce güverte, yani üçüncü mevki biletlerinin fiyatı on dolardı. Kimi dönemlerde bu fiyat 15 dolara yükseliyor ancak hiçbir zaman 35 doların üstüne çıkmıyordu. Savaş sırasında ve sonrasında bilet fiyatları arttığı halde Amerika'ya seyahat edecek olanlar için en ucuz yine üçüncü mevkiydi. Gemi kumpanyalarının en çok kâr ettikleri yolcular üçüncü mevki yolcularıydı. Bu nedenle bazı gemilerin üçüncü mevkilerinde, aralarında kadın ve çocuk da bulunan yolcuların sayısı ikibin olabiliyordu. Üçüncü mevkide seyahat edenler son derece gayri sıhhi şartlara sahip yerlerde kalıyor, kendilerine doğru dürüst gıda bile dağıtılmıyordu.[17] Tipik bir üçüncü mevki kompartımanı iki ila ikibuçuk metre yüksekliğinde lombarsız, havalandırmasız, bölmesiz, üzerlerine çok basit şiltelerin serildiği iki veya daha fazla sayıda metal ranzanın bulunduğu bir yerdi. Erkek ve kadın yolcular bazen ayrı güvertelerde, bazen sadece bir kompartmanın ortasına asılan battaniyeler ile birbirlerinden ayrılıyorlardı. Çocuklar genellikle anneleriyle birlikte kalıyorlardı. Tuvaletler yetersiz ve pisti. Geminin mutfaklarından gelen kokuyla insan dışkısının kokusu birbirine karışıyor ve dayanılmaz bir hal arz ediyordu. Göçmenlere yolcu-

16 William Loren Katz, 1993, s. 6.

17 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 118.

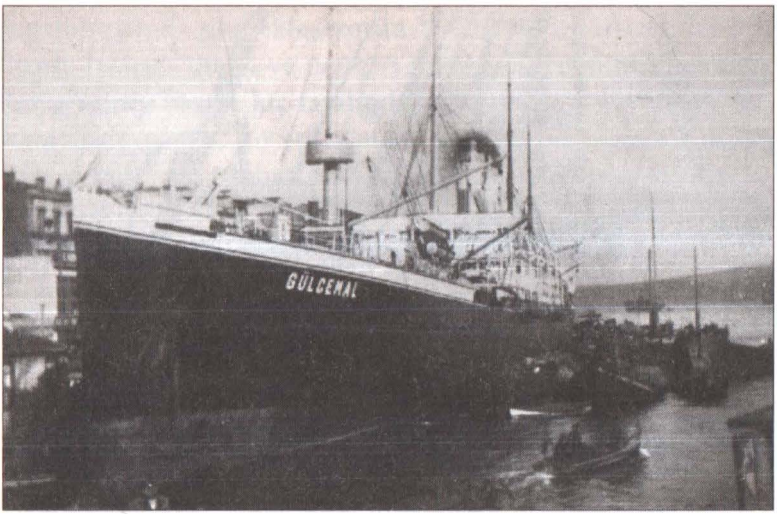
Göçmen taşıyan bir gemi (Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans IMNTS-OC 5).

luk sırasında verilen esas gıda ringa balığıydı.[18] Bu da *Kaşerut* kurallarına riayet eden Yahudi göçmenlerin yiyebilecekleri tek şeydi.[19] Atlantik Okyanusu'nu geçmek zorlu bir sınavdı. Nitekim 1912 yılında "batmaz" denilen *Titanic* gemisi bir buzula çarpıp batmış, 1500 civarında yolcu hayatını kaybetmişti. Daha önce deniz yolculuğuna çıkmayanlar için kâbus sadece batma korkusu değil aynı zamanda deniz tutmasıydı.[20] Deniz tutmasından rahatsız olan göçmenler hastalanıyor ve seyahat boyunca sürekli ağlıyorlardı. Ellis Adası'na vardıkla-

18 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 126.

19 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 130.

20 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 122.

Gülcemal gemisi (Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk arşivi).

rında, göçmenleri muayene eden memurlar sürekli ağlamaktan ötürü gözleri kıpkırmızı olmuş bu insanları trahomlu sanıp müşahade altına alıyordu.[21] Her gemide, bilet alacak parası olmadığından kaçak seyahat edenler de bulunuyordu. Gemi personeli bunları yakalamakta uzmanlaşmıştı. Yakalananlar Göçmen Kabul Hizmetleri'ne teslim ediliyor ve geri gönderiliyorlardı.[22]

Türk göçmenleri 1920 yılına kadar yabancı kumpanyaların gemileriyle seyahat ettiler. Vapur acenteliği yapan Rum asıllı Jorj Dedeoğlu vasıtasıyla Ottoman-America gemi kumpanyasından kiralanan *Gülcemal,* 1920 yılından itibaren İstanbul-New York arasında yolcu ve yük taşımaya başladı. *Gülcemal* ilk seferine 9 Ekim günü başladı ve New York limanına 31 Ekim 1920 günü ulaştı. Gemideki 956 yolcunun çoğunluğu Osmanlı tebaalı Ermeni ve Rumlar ile Rusya'dan kaçan Yahudi mültecilerdi.[23] Geminin, 1921 yılında İstanbul'a geri dönerken

21 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 126.

22 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 128.

23 "Turkish Ship Lands 956; Many Refugees", *The New York Times*, 1 Kasım 1920, s. 28.

Milli Mücadele kuvvetlerine silah taşıdığı iddiasıyla Yunan Donanması'na ait bir savaş gemisi tarafından Bandırma açıklarında yolu kesilecek, ancak iddianın asılsız olduğu ortaya çıkacaktı.[24] Cumhuriyet'in ilanından sonra *Gülcemal* Osmanlı Seyir Sefain İdaresi'nin gemileriyle birlikte yeni kurulan Türkiye Seyir Sefain İdaresi'ne devredilecek, Karadeniz hattında çalışacak, 1938 yılında hizmet dışı bırakılıp 1950 yılında da hurda olarak İtalya'ya satılacaktı.[25]

3. Ellis Adası'na Varış

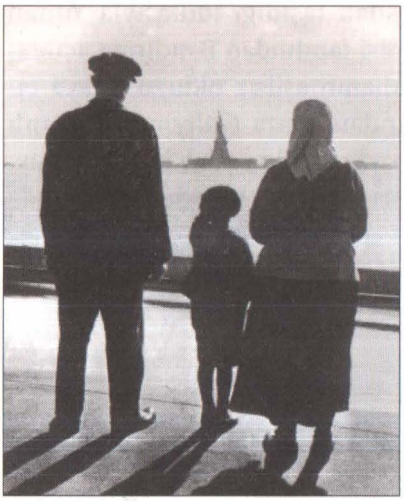
Uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Amerika kıyılarına yaklaşan göçmenlerin ilk gördükleri manzara New York Limanı'ndaki Hürriyet Abidesi idi.

Yıllarca hayalini ettikleri Yeni Dünya'ya varan göçmenleri zor koşullarda yaptıkları deniz yolculuğundan daha da güç bir sınav bekliyordu: Amerikan göçmen kabul memurlarının muayene ve sorgulamalarına tâbi olmak ve bunlardan başarıyla geçebilmek. Gemiler önce aşağı New York Limanı'na yanaşıyor ve karantinaya alınıyordu. Karantina altındaki gemilere Göçmen Servisi müfettişleri ve hekimler binip yolcuları muayene etmeye başlıyorlardı. Hekimler kimi zaman bazı gemilerdeki yolcuların tamamının bitli olduğunu veya salgın bir hastalığa tutulduğunu fark ediyorlardı. Böyle hallerde yolcular sterilize ediliyor, kafaları kazınıyor, hatta ve hatta doğrudan doğruya hastanelere yatırılıyorlardı. Ancak böyle haller nadir-

---

24 "Say Turks Shipped Munitions From Here", *The New York Times*, 6 Ağustos 1921, s. 5. / "Search Turkish Steamer", *The New York Times*, 13 Ağustos 1921, s. 3.

25 *Gülcemal* konusunda incelemeler için bkz. John J. Grabowski, "Cumhuriyetçi Algılayışlar: *Time* ve *Gülcemal*" *Toplumsal Tarih*, sayı 92, Ağustos 2001, s. 10-17. Bu makalenin İngilizce versiyonu için bkz. John J. Grabowski, "Republican Perceptions; *Time* and *Gülcemal*", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı* (*The Turkish Yearbook of International Relations*), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 31-49. / Scott Alfassa Marks, "Gul Djemal The Saga of a Turkish Ship from a By gone Era", *Remote*, İlkbahar 2001, s. 8-10 / Orhan Kızıldemir'in 6 Haziran 1985 günü İstanbul Radyosu'nda yaptığı "Efsane gemi *Gülcemal*" başlıklı yayınlanmamış konuşma metni.

Ellis Adası'ndan Hürriyet Abidesi'ni seyreden bir göçmen ailesi (Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans El - IMNTS - 20).

di. Genellikle birinci ve ikinci mevkide seyahat edenlerle Amerikan uyruklu yolcuların gemiyi terk etmelerine izin veriliyordu. Birkaç birinci ve ikinci mevki yolcusu sıhhi veya başka nedenlerle karantinadaki gemiden alınıp müşahade altında tutulmak üzere Ellis Adası'na götürülüyordu. Karantinadan çıkan gemiler daha sonra Manhattan ve New Jersey limanlarına yanaşıp demirliyor, Amerikan uyruklu yolcular ile muayeneden başarı ile geçen birinci ve ikinci mevki yolcularına karaya çıkma izni veriliyordu. Yolcuların ezici çoğunluğunu teşkil eden üçüncü mevkideki göçmenler ise ya geceyi gemide geçiriyor ve ertesi gün Ellis Adası'na nakledilliyor veya mavnalara bindirilip hemen Ellis Adası'na taşınıyorlardı. Her göçmenin beraberinde getirdiği eşyalara verilen manifesto numarası göçmenlerin ceket yakalarına iliştiriliyordu.[26]

4. Ellis Adası'ndaki Koşullar

1855 yılında Amerikan resmî makamları ilk göçmen kabul binası olarak New York, Battery Park'ta bulunan Castle Garden'ı kullanmaya başlamışlardı. Ancak rüşvet, göçmenlere fahiş fiyatlarla hizmet sunma gibi nedenlerden ötürü Castle Garden'ın göçmen kabul bürosu olarak faaliyet gösterme izni 11 Nisan 1890 tarihinde iptal edildi ve 1 Ocak 1892 tarihinden itibaren Ellis Adası göçmen kabul istasyonu olarak hizmete

26 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 140-141.

girdi.[27] Ellis Adası'ndaki göçmen kabul binası iki katlı tahta bir binaydı. İlk katı göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri eşyalara ayrılmıştı. İkinci kat ise göçmenlerin muayene ve sorgulamaya tâbi tutuldukları yerdi. Bu katta aynı zamanda tren biletlerinin satıldığı gişeler, gıda maddelerinin satıldığı stantlar, para bozma gişeleri ve idari bürolar yer almaktaydı. Göz altında tutulan göçmenler için koğuş, hastane, banyo, lokanta ve idari hizmet binaları da mevcuttu. Tüm tesis günde onbin göçmeni işleme tâbi tutma kapasitesine sahip olup 1892-1897 yılları arasında ihtiyaca cevap verecekti. 1890'lı yılların ortasında göçmen sayısını kısıtlayan kanunlar ve ekonomik durgunluk nedeniyle Kuzey ve Batı Avrupa'dan gelen "eski göç" yavaşlamıştı. Buna karşılık Güney ve Doğu Avrupa'dan başlayan "yeni göç" hızlanmaktaydı. 20. yüzyılın ilk yirmi yılında yaşanacak olan bu kitlesel göç hiç beklenmiyordu, Ellis Adası'ndaki tesisler de böylesine kalabalık bir göçmen kitlesini kabul etmeye elverişli değildi. 14 Haziran 1897 günü gece yarısından sonra başlayan yangın Ellis Adası'ndaki ahşap binaları kül etti. Bunun ardından göçmenlerin kabulü üç yıl boyunca Battery Park'taki geçici tesislerde devam etti. Ellis Adası'nda 17 Aralık 1900 tarihinde açılan yangına dayanıklı yeni Federal Göç Binası önceki tesislerin bir benzeriydi ancak daha genişti. Tesislerdeki hastanenin inşası 1902 yılında sonra erecek, salgın hastalıklar için sonradan bir ikinci hastane eklenecekti.[28]

Gemilerden mavnalarla Ellis Adası'na taşınan göçmenler burada iki kademeli bir sıhhi muayeneye tâbi tutuluyorlardı. Hekimler günde beşbin göçmeni muayene ediyor, anormal olanlar ile hastalık taşıyanları teşhis etmeye çalışıyorlardı. Her türlü zihinsel hastalık, aşırı miyopluk, kısmi körlük, bunaklık, ağır işitme, topallık gibi genel hastalıklarla trahom, kellik, tüberküloz gibi özel hastalıklar tespit edilmeye çalışılıyor, bu hastalıkları taşıyanlar hemen geri çevriliyordu. Hekimler her göçmeni azami iki dakikada muayene ettiği için muayene ol-

27 Mary J. Shapiro, 1986, s. 103 vd.

28 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 150-154.

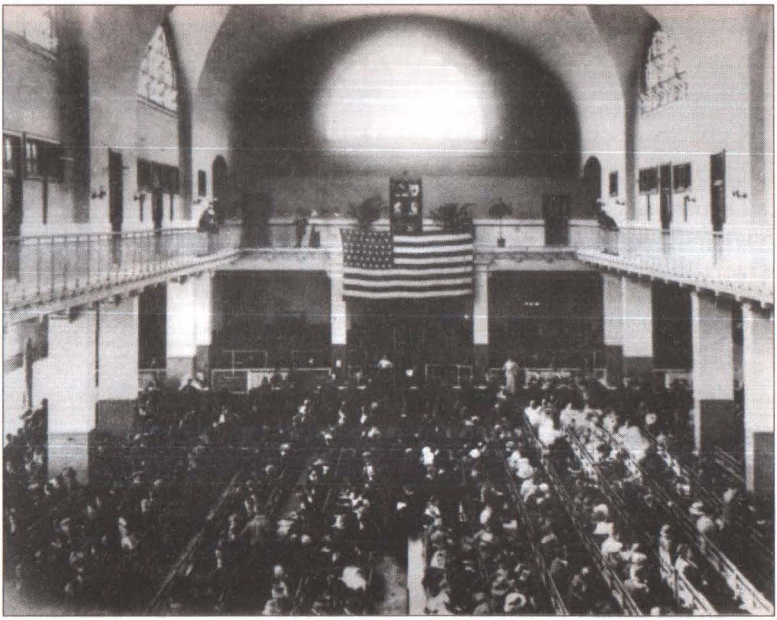
Göçmenler göz muayenesinde (Milli Park Hizmeti Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans El-PR 6).

dukça yüzeyseldi. Göçmenler yaklaşırken yüzleri uzaktan inceleniyor, daha sonra elleri, boğazları ve yüzleri daha yakından muayene ediliyordu. Hastalıklı olduklarından şüphelenilen ve daha fazla muayene edilmeye ihtiyaç duyulan göçmenlerin sırt veya göğüslerine tebeşirle şüphelenilen hastalığın veya hastalıklı uzvun İngilizce adının ilk harfi yazılıyordu.[29] Örneğin trahom için Ct, göz için E, ayak için F, kalp için H, fıtık için K, hamilelik için Pg, bunaklık için Sn. İlk hekim muayenesinden geçen göçmenler ikinci bir muayeneye tâbi oluyor, hekimler göçmenlerin göz kapaklarını kancayla tersyüz edip trahomlu olup olmadıklarını kontrol ediyorlardı. Bu ağrı verici ve korkutucu bir deneydi.[30]

Muayeneyeden geçemeyenler göz altına alınıyor, daha sonra daha fazla incelemelere tâbi tutulmak üzere ya hastanelere, ya

29 Mary J. Shapiro, 1986, s. 160.

30 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 157-160.

Ellis Adası'nda sırada bekleyen göçmenler (Milli Park Hizmeti Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Tarih Arşivi, referans EI - GH 3).

koğuşlara veya dezenfenkte edilmek ve bitleri ayıklanmak üzere özel alanlara sevk ediliyorlardı. Sıhhi muayenelerden geçenler ise gemi manifesto numaralarına göre gruplar halinde sıhhi muayene bölgesinden ana teftiş bölgesine sevk ediliyorlardı. Sırası gelen göçmenler uzun koridorlar halinde düzenlenmiş bankolara gönderiliyor ve mahkeme salonundaki hâkim gibi yüksek bir yere oturmuş bir göç müfettişinin bulunduğu sıraya giriyorlardı.[31]

Sıhhi muayeneden geçen göçmenler Göçmen Servisi müfettişleri tarafından kimi zaman göçmenin ana diline vakıf bir tercümanın yardımıyla sorgulanıyorlardı. Sorgu kağıdı şu soruları kapsıyordu:[32]

---

31 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 157-160.

32 *Ellis Island and Immigration. A Teaching Guide for Grades 5-8*, National Park Foundation, 1993, s. 12.

İsim:
Yaş:
Cinsiyet:
Evli veya bekâr:
İşi olup olmadığı:
Okuma-yazma durumu:
Milliyeti:
En son oturduğu yer:
Gideceği nihai yer:
Nihai gideceği yere bileti olup olmadığı:
Bilet bedelinin kimin tarafından ödendiği:
25.- Doları olup olmadığı. Daha az parası varsa tutarı:
Bir akraba veya arkadaşla buluşup buluşmayacağı... İsmi ve tam adresi:
Hapis, düşkünler yurdu veya akıl hastanesinde kalıp kalmadığı:
Çokeşli olup olmadığı:
Anarşist olup olmadığı:
ABD'ye bir iş mukavelesi nedeniyle çalışmak için gelip gelmediği:
Sıhhi, zihinsel ve fiziksel durumu:
Bedeni bozukluğu veya sakatlığı olup olmadığı:

İlk sual son derece basitti: "İsmin ne?" Adlarını zaten değiştirmek isteyen bazı göçmenler bu soruya isimlerini değiştirerek cevap veriyor ve böylece Amerika'ya adım atar atmaz yeni bir isme kavuşuyorlardı. Binlerce göçmen ise ya isimlerinin yolcu manifestolarında yanlış yazılması veya müfettişlerin isimlerini yanlış telaffuz edip yazmaları nedeniyle aniden yeni isimlere sahip oluyorlardı. Göçmenlerin bir kısmının ne olup bittiğinin farkında bile olmamasından, diğer bir kısmınınsa müfettişin yaptığına itiraz edilemeyeceğine inanmasından dolayı hiç kimse isminin "Amerikanlaştırılması"na ses çıkarmıyordu.[33] Dahası çoğu göçmen Amerikan erime potasında eri-

33 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 177-178.

Müfettişler tarafından sorgulanan bir göçmen, yıl 1926 (Milli Park Hizmeti Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans EI-PR 9).

yip Amerikan milî kimliğine kavuşabilmek için isimlerinin istemeyerek bile olsa Amerikanlaştırılmasından hoşnuttu. İsimleri Amerikanlaşmayanlar da bunu kendi iradeleriyle yapıyorlardı.[34] Göçmenlere sorulan bir diğer soru "işin var mı?" sorusuydu. Bu en zor suallerden biriydi. Göçmenler bu suale "Hayır" diye cevap verirlerse "Liable to become a Public Charge", (kısaca "LPC"), yani "kamu yükü olmaya eğilimli" olarak etiketlenebilir ve geri gönderilebilirlerdi. "Evet" cevabını vermeleri halinde ise yabancıların taşeron işçilik yapmalarını yasaklayan kanun çerçevesinde geri gönderilebilirlerdi. Bu nedenle bu suale verilecek en uygun cevap "İş bulma imkânına sahibim" anlamını taşıyan "ilişkilerim var" idi. Bu cevabın uygun bir cevap olduğu haberi kısa sürede göçmenler arasında yayılacaktı.[35]

Göç müfettişinin önünde gemi personelinin hazırladığı göç-

34 Marian L. Smith, "American Names Declaring Independance", www. uscis.gov

35 *Ellis Island and Immigration A Teaching Guide for Grades 5-8*, National Park Foundation, 1993, s. 5.

menlerin medeni hal bilgilerini içeren yolcu manifestosu bulunuyordu. Bu sorgulama sırasında herhangi bir sorun çıkmazsa göçmenler kendilerini bekleyen yakınlarına kavuşmak üzere serbest bırakılıyor, yakınları olmayanlar ise numaralanmış gruplar halinde onları gidecekleri yerlere taşıyacak trenlere sevk ediliyorlardı. İnceleme sürecinin herhangi bir yerinde meydana gelen pürüzler nedeniyle müşahade altına alınan göçmenler Amerikalı hamileri gelinceye kadar Ellis Adası'nda tutuluyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde, göçmen sayısının tepe noktalarda bulunduğu yıllarda yılda ortalama bir milyon göçmen Ellis Adası'nda işleme tâbi tutuluyordu. Birinci Dünya Savaşı yılları sırasında göçmen sayısı çok ciddi bir şekilde azalacak ancak savaşın bitiminden sonra tekrar savaş öncesi düzeye ulaşacaktı. Birleşik Amerika Kongresi her göçmenin çok daha yakından incelenmesine yol açan çok daha kısıtlayıcı bir Göçmen Kanunu'nu kabul ettiğinden Ellis Adası artık göçmenlerin eskiden olduğu gibi süratli bir şekilde teftiş edilebilecekleri bir yapıya sahip değildi. 5 Şubat 1917 tarihinde kabul edilen bu kanun ilk kez müfettişlerin göçmenleri okuma yazma sınavına tâbi tutmalarını ve onlara çok daha fazla soru sormalarını şart koşuyordu. Bir müfettişin günde birkaç yüz göçmeni işleme tâbi tuttuğu hızlı ilerleyen kuyruklar artık geçmişte kalmıştı. Artık günde sadece iki ilâ üçbin göçmen işleme tâbi tutulabiliyordu.[36]

Göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlardan biri de "para meselesi" idi. Daha somut şekliyle her göçmenin Amerika'ya kabul edilmek için beraberinde getirmek zorunda olduğu söylenen "yirmibeş dolar meselesi". Bu "yirmibeş dolar meselesi" potansiyel göçmenlere gemi bileti satmak isteyen bayiler, gemi kumpanyaları, geri dönen göçmenler, basında yer alan yazılar ve göç edenlerin dost ve akrabalarına yolladıkları mektuplardan kaynaklanıyordu. Verilen mesaj hiç yanlış anlamaya yer bırakmayan bir mesajdı: Amerika, Ellis Adası'na ayak basıldığında kelle başına 25 dolar gösterilebildiği takdirde hür insanların ülkesi, evsiz barksız insanların eviydi. İlk

36 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 157-160.

bakışta önemli bir meblağ olmadığı düşünülebilen 25 dolar aslında o yıllar için önemli bir meblağdı. Haftalık kazançları 3 ila 4 dolar olan göçmenler için 6 ila 8 haftalık mesailerinin karşılığıydı.[37] Bu "25 dolar" söylentisi kısmen gerçekti. Göçmen kabul kanunlarında her göçmenin beraberinde 25 dolar getirme şartı yer almamasına rağmen kimi Göç Komiseri fakir göçmenleri Amerika'ya girmekten caydırmak için böyle bir şart koşuyordu. Bunun sonucunda Güney ve Doğu Avrupalı fakir göçmenler ayrımcılığa uğruyorlardı. 1904 yılında Göç Komiseri William Williams Ellis Adası'ndan ayrılıp başka eyaletlere gidecek göçmenlerin beraberlerinde on dolar ve gidecekleri yerin tren biletlerine sahip olmaları şartını koşuyordu. 1905 yılında Williams'ın halefi, bu şartı iptal edecek ancak Williams dört yıl sonra tekrar aynı göreve geldiğinde, aynı şartları tekrar yürürlüğe sokacak, meblağı da yirmibeş dolara yükseltecekti. Göçmenlerin protestoları karşısında bu şartlar iki yıl sonra usulen iptal edilecek ancak uygulama Williams'ın görevinden ayrılacağı 1914 yılına kadar devam edecekti. Bu tarihten sonra göçmen müfettişleri gayri resmî olarak "25 dolar" sorusunu sormaya devam edeceklerdi.[38]

Ellis Adası'nda beklemek birçok kişi için travmatik bir deneyim olduğundan göçmenler burayı "Gözyaşları Adası" olarak adlandırmışlardı. Müfettişlerin incelemeleri sonucunda göçmenlerin yaklaşık yüzde yirmisi ya daha ayrıntılı bir sıhhi muayeneden geçmek veya kendi kendilerini idame ettirebileceklerine dair kanıt bulabilmek için bekletiliyorlardı. Ancak geri gönderilen göçmenlerin oranı çok azdı. Göçmenlerin yaklaşık yüzde birine giriş izni verilmiyordu. Göçmenlere gönüllü yardım eden örgütler de mevcuttu. Bunlar arasında en önemlisi Yahudi göçmenlere yardım eli uzatan Hebrew Immigrant Aid Society (kısaca HIAS) (İbrani Barındırma ve Göçmene Yardım Cemiyeti) idi. Önde gelen diğer iki yardım örgütü İtalyan göçmenlere yardım eden St. Raphael's Society (Aziz Rafael

37 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 190-191.

38 David M. Reimers-Sandra Stotsky, (genel editör), 1996, s. 84.

Cemiyeti) ile Society for the Protection of Italian Immigrants (İtalyan Göçmenleri Koruma Cemiyeti) idi.[39]

1915 Tehcirinden Sağ Kurtulan Kilikyalı İda Muradyan'ın Ellis Adası Anıları

Bizleri itip kakıp duruyorlardı. Bugün hamilik sayesinde elde edilen bir memuriyetin ne anlam taşıdığı konusundaki bilgimle bunu izah edebilirim. Birilerinin himayesi sayesinde memuriyet elde eden bir sürü cahil memur vardı. Dahası kalpleri, akılları, eğitimleri yoktu. Son derece kaba idiler. Birçoğu yabancı olup yeni gelenlere, yeni göçmenlere hükmedebileceklerinden ötürü son derece memnundular. Çok kaba şiveleri vardı. Her tür şive. Ancak küçük insanların davrandıkları gibi davranıyorlardı zira küçük yetkilere sahiplerdi. Herkesi itip kakıyorlardı. Gerçek anlamda itip kakıyorlardı.

Zarar verebilmelerinden endişe ettiğinden ağzını kapatıyordun ancak bir an geliyordu ki artık susamıyordun. Bir gün onlara "Bak, İngilizce okuyamıyorsan ben okuyorum" dedim. "Levhada şöyle yazıyor: "Memurlar göçmenlere nazik davranmalılar. Memurlar göçmenlere yardımcı olmalılar." Evet! Bu levhaları görmüyor musun? Hiç kimse bu levhaların fotoğrafını çekmedi mi?"

Ellis Adası'nın veya organizasyonun sorumlu olduğunu söylemiyorum. Sorumlular küçük memurlardı. Masaların ardında oturan ve kendilerini Beyaz Saray'da oturan Başkan Wilson gibi hisseden memurlar. Ellis Adası'nda iken İngilizce öğretmenim doktorası için Columbia Üniversitesi'nde bulunuyordu. Beni ziyarete geldi ve kendisine cüretkâr bir şekilde "Misis Arkanyan bize öğrettiğiniz lisan mı İngilizceydi yoksa bu cehennem deliğinde konuşulan lisan mı İngilizce?" [dedim]. Yemin edebilirim öyle dedim. Gayet üzgün olarak bana "İda, sana öğrettiğim Shakespeare İngilizcesi, Kral'ın İngilizcesidir, bu İrlanda şivesi değil" [cevabını verdi.]

39 David M. Reimers-Sandra Stotsky, (genel editör), 1996, s. 84.

Ve bizleri itip duruyorlardı. Duşlara itiyorlardı [vücudu] yakan sıcak suya; soğuk suyu kontrol eden kısım duşun dışındaydı. Onlar soğuk-sıcak su karışımını kontrol ediyorlardı. Ya çok sıcak, ya da çok soğuktu. Hiç umurlarında değildi. Oradan çıktığında kollarına iki battaniye sıkıştırıyor ve bir odaya itiyorlardı. Çıplak bir yatak, altında bir battaniye, üstünde bir battaniye: bu yatağındı. Bir koğuşta belki 150 kişiydik. Yemekleri tarif edemem. Yenilmez olmalıydı. Tarif edemem zira yemekleri yediğimi hiç düşünmüyorum. Belki bir parça ekmek. Ve kendi kendime düşündüm: "Biliyor musun zulüm bir ulusun veya bir grup insanın veya başka bir grubun ayrıcalığı değildir. Yüce Tanrının, burada da zulüm olabilir." Öğrencilerimden biri Amerika'da yakınları olan 16 yaşında bir oğlandı. Benimle aynı gemide seyahat ediyordu. Zavallı çocuk günde yüz kere "Allah kahretsin" sözlerine maruz kalıyordu. Bir gün gelip bana şöyle dedi: "Allah kahretsin ne demek? Cümlede Allah kelimesi geçtiğine göre iyi bir şey olmalı. Ben buranın bir Hıristiyan dünyası olduğunu ve Tanrı'nın adının boş yere kullanılmayacağını varsaymıştım. Burada neler oluyor? Bütün gün Allah kahretsin, Allah kahretsin". Ben de, Amerika'ya büyük hayallerle gelen öğrencime böyle küfür etmenin birinin diğeri için arzu edebileceği en kötü küfür olduğunu söylemek gibi hazin bir göreve sahiptim. Ellis Adası'nda üç buçuk hafta kaldım. Geldiğim yere, işimin olmadığı, ailemin bulunmadığı yere geri gönderilmekten korkuyordum. İşimden ayrıldığımda bile yerime başkası alınmıştı. Ben nereye gidecektim?[40]

(...)

Üçüncü mevki yolcular Ellis Adası'na gitmek zorundaydılar. "Ne fark eder?" diye düşündüm. Amerikan Sefiri'nin özel izni ile seyahat ediyorum. Öğretmenim. Dolayısıyla göçmen kanunlarının madde ve nizamnamelerine tâbi olmayan bir kişiyim. Nasıl bir hayal kırıklığı! Üçüncü mevkide seyahat ediyorsan hiçbir şey sana yardımcı olamazdı.

40 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 205-206.

En başta o ay için geçerli göçmen kotası dolmuştu. "Ben kota ile gelmiyorum. Bir meslek sahibi olarak seyahat ediyorum" dedim. "Hayır, hayır, okul öğretmenleri meslek sahibi değillerdir" dediler. İlk önce okul öğretmenliğinin meslek olarak kabul edilip edilmediğini, ayrıca mezun olduğum okulun diplomasının Amerikan okullarının diplomalarına muadil olup olmadığını bulacaklardı. Nasıl olur da Amerikan okullarına muadil olabilirdi? Her öğretmeni, her aydını öldürmüşlerdi. Okul [tehcirden] geri döndüğümde sıradan bir liseye dönmüştü. Amerikalı bir kolej mezunuyla aynı seviyede olmakla övünmüyordum. Tabii ki hayır. Ancak memleketimde bir okul öğretmeniydim. Beni geri göndermekle tehdit ettiler zira kota dolmuştu ve şayet normal kanallardan gelmedinse kabul edilmiyordun. Burada da sana destek olabilecek biri yoksa kamuya yük olabilirdin. Sıhhatli, eğitimli, dört lisan konuşan, yirmi iki yaşında bir genç kız kamuya yük olabilirdi. Şimdi bana bunun mümkün olduğunu söyleyebilir misin? Ancak öyle düşündüler ve beni geri göndermekle tehdit ettiler. Nihayet gururumu yutmak zorunda kaldım ve ders verdiğim okulu yöneten aileye haber yolladım. Kendilerine okullarındaki öğretmenlerden biri olduğumu, işimi terk etmek zorunda kaldığımdan çok üzgün olduğumu, burada güçlüklerle karşılaştığımı ve bana yardım edip edemeyeceklerini sordum. Ve yardım ettiler.

Şayet bu aile benim için tavassutluk yapmak üzere avukatlarını Washington'a göndermeseydi geri gönderilecektim. En eski arkadaşımın ailesi geriye, ta Yunanistan'a gönderildi. Tekrar geri giriş yapmak için yeniden müracaat etmeleri, para harcamaları ve bu kadar yolu bir daha yapmaları gerekiyordu. Hayvan taşıyan bir gemiye koyup seni geri göndermekte tereddüt etmiyorlardı. Ellis Adası'nı terk ettiğim gün benim için mutlu bir gündü.[41]

41 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 213-214.

5. Çalışma Şartları

Amerika'ya adım atabildiklerinden dolayı kendilerini talihli addeden göçmenleri son derece zor çalışma ve barınma koşulları bekliyordu. 1920'li yıllara kadar çelik sanayiinde 12 saatlik mesailer standarttı. Bu uzun çalışma koşullarına rağmen işçilere ödenen yevmiye 2 ila 3 dolardı. Ayakkabı boyacıları yılda ikiyüz dolardan az para kazanıyorlardı. 1910 yılında çelik sanayiinin merkezi Pittsburg'da yapılan bir araştırmada ailelerin fakirlik sınırının üzerinde yaşamaları için haftalık gelirlerinin 15 dolar olması gerektiği tespit edilmişti. Buna rağmen Pittsburg'da yaşayan ailelerin sadece üçte biri bu çizginin üzerindeydi. Çok sayıda göçmenin yaşadığı diğer kentlerde de manzara çok farklı değildi. İşçilerin karşılaştığı zorluklar sadece düşük ücretler değil aynı zamanda işyeri güvenliğinin olmayışıydı. Her yıl yüzlerce işçi iş kazalarında ya sakat kalıyor veya hayatını kaybediyor, buna karşılık onlara herhangi bir tazminat ödenmiyordu.[42] Yahudi göçmenlerin çalıştıkları en büyük sanayi dalı tekstil, yaşadıkları ana kent ise New York'tu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce New York'un tekstil sektöründe çalışanların yüzde yetmişi Yahudi idi.[43] Tekstil sektöründe istihdam edilen işçiler kötü sıhhi koşullar, uzun mesai saatleri altında ve düşük ücretlerle çalıştırılıyorlardı. Günde 15 ila 18 saat çalışan işçilere daha çok iş çıkartmaları için parça başı ücret ödeniyordu. Kadın işçiler için haftalık ortalama ücret 6.50, erkek işçiler içinse 12 dolardı.[44]

6. Türk Göçmenlerin Sayısı

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç edenlerin istatistiklerini incelemek isteyen araştırmacının karşısına çıkacak en büyük güçlük "Türk" tanımıdır. Amerikan kaynaklarına göre "Türk" 1923 yılından önce

42 David M. Reimers-Sandra Stotsky, 1996, s. 93-94.

43 David M. Reimers-Sandra Stotsky, 1996, s. 97.

44 William Loren Katz, 1993, s. 39-40.

Osmanlı Devleti'nde, 1923 yılından sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde doğan, kendisi veya ailesi Müslüman olan ve kendini "Türk" olarak tanımlayan kişiydi. Bu kimlik tanımı Osmanlı Devleti veya daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen ve kendilerini Rum, Ermeni, Yahudi veya "Türk" kimliğinin dışında bir etnik kimlikle tanımlayanları kapsamıyordu. "Türk" tanımında ana kriterler etnisite, dil ve İslâm dinî idi.[45]

Doç. Dr. Berrak Kurtuluş'un araştırmasına göre 1820-1920 yılları arasında Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç edenlerin sayısı Tablo 1'deki gibidir.[46]

TABLO 1

Dönemler	*Göçmen Sayısı*
1820	1
1821-1830	20
1831-1840	7
1841-1850	59
1851-1860	83
1861-1870	131
1871-1880	404
1881-1890	3.782
1891-1900	30.425
1901-1910	157.369
1911-1920	134.066
Toplam	326.347

ABD'nin göç ve göçmenlerle ilgili resmî istatistiklerinde Osmanlı topraklarından göç edenler, "Türkler", "Türkiye'den", "Avrupa Türkiyesi'nden", "Asya Türkiyesi'nden", "Avrupalı Türkiye" veya "Asyalı Türkiye" olarak tasnif edilmişlerdi. Ancak aynı istatistiklerde çoğunluğu Osmanlı Devleti'nden gelen Ermeni göçmenleri uyrukları yerine etnik kimliklerine göre yani "Ermeni" olarak tasnif edilmişlerdi. Amerika'ya göç eden

45 Talat Sait Halman, "Turks", *Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups*, Stephan Thernstorm, vd., (der.), Harvard University Press, 1980, s. 992-996,992.

46 U.S. Department of Justice, *1987 Statistical Yearbook of The Immigration and Naturalization Service*, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, Ekim 1988, s. 2 ve devamından nakleden Doç. Dr. Berrak Kurtuluş, 1999, s. 52.

Türkler alanında ilk öncü çalışmayı yapan ve aynı zamanda Osmanlı dönemi nüfusbilim uzmanı olan Prof. Dr. Kemal H. Karpat Amerikan istatistiklerine dayanarak 1820 ile 1931 yılları arasında ABD'ye göç edenlerin sayısını 415.793 olarak tespit etmekte. Ancak bu rakam eski Osmanlı toprakları olan Balkan ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmenleri de kapsıyor. Prof. Karpat bu incelemesinde aynı dönem için Amerikan istatistiklerinde 65.756 Ermeni ile 18.848 "Türk"ün de göç ettiğinin belirtildiğini, dahası Harput, Elazığ, Akçadağ, Gaziantep ve Makedonya'dan gelip Beyrut, Mersin, İzmir, Trabzon ve Selanik limanlarından gemilere binen bazı etnik Türklerin de Amerika'ya daha kolay girebilmek için "Suriyeli" veya "Ermeni" olduklarını beyan ettiklerini yazıyor.[47]

Göç Genel Komiserliği'nin yıllık raporları esas alınarak derlenen bir diğer çalışmaya göre, 1900-1923 yılları arasında, Türkiye'den ABD'ye gerçekleşen göçe ilişkin rakamlar Tablo 2'de görülebilir.[48]

Tablo 2'den görülebileceği gibi Amerika'ya göçün en yüksek olduğu dönem göçmen kabul etme siyasetinin en serbest olduğu 1900-1914 yılları arasıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılması Osmanlı topraklarından gelen göçü sona erdirecekti. Savaşın sona ermesinden sonra göç göreceli olarak kısa bir süre için tekrar canlanacak, 1920 yılında Elazığ'a gelen bazı Amerikalı simsarlar Elazığ ve Harput'un köylerinden değişik etnik

---

47 Kemal H. Karpat, "The Turks in America", T.D. Stephane, (der.), *Turcs d'Europe...et d'Ailleurs, Les Annales de L'Autre Islam*, cilt 3, INALCO-ERISM, Paris, 1995, içinde s. 231-252, 232-233. Prof. Karpat bir diğer makalesinde "Suriyeliler"in göçünü incelemiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 17, sayı 2, (Mayıs 1985), s. 175-209. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç konusunda bir diğer inceleme için bkz. Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve dış göçler, 1783-1922", *Toplum ve Bilim*, sayı 80, Bahar 1999, s. 144-170, 144-146 154-163 ve Yrd. Doç. Dr. Birol Akgün, "Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü", Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca, (ed.), *Türkler*, cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 890-896.

48 Göç Genel Komiserliği'nin yıllık raporları 1900-1923, nakleden Leland James Gordon, 1932, s. 305.

30 Haziran itibariyle yıl sonu	Osmanlı topraklarının Avrupa kısmından göç edenler	Osmanlı topraklarının Asya kısmından göç edenler	Brüt toplam	Geri dönen göçmenler			Osmanlı topraklarından ABD'ye net göç toplamı	ABD'ye toplam göç	Türk göçünün genel göç içindeki oranı (%)
				Osmanlı topraklarının Avrupa kısmından	Osmanlı topraklarının Asya kısmından	Toplam			
1900	285	3.962	4.247					448.572	0,9
1901	387	5.782	6.169					487.918	1,3
1902	187	6.223	6.410					648.743	1,0
1903	1.529	7.118	8.647					857.046	1,0
1904	4.344	5.235	9.579					812.870	1,2
1905	4.542	6.157	10.699					1.026499	1,0
1906	9.510	6.354	15.864					1.100.735	1,4
1907	20.767	8.053	28.820					1.285.349	2,2
1908	11.290	9.753	21.043	3.084	1.847	4.931	16.112	782.870	2,7
1909	9.015	7.506	16.521	1.267	1.650	2.917	13.604	751.786	2,2
1910	18.405	15.212	33.617	1.988	1.548	3.536	30.081	1.041.570	3,2
1911	14.438	10.229	24.667	4.688	1.905	6.593	18.074	878.587	2,8
1912	14.481	12.788	27.269	5.926	1.551	7.477	19.792	838.172	3,3
1913	14.128	23.955	38.083	4.809	1.313	6.122	31.961	1.197.892	3,2
1914	8.199	21.716	29.915	2.528	2.243	4.771	25.144	1.218.480	2,5
1915	1.008	3.543	4.551	164	593	757	3.794	326.700	1,4
1916	313	1.670	1.983	18	14	32	1.915	298.826	0,7
1917	152	393	545	24	8	32	513	295.403	0,2
1918	15	43	58	24	5	29	29	110.618	0,1
1919	10	19	29	47	26	73	44	141.132	0
1920	1.933	5.033	6.966	1.812	1.731	3.543	3.423	430.001	1,6
1921	6.391	11.735	18.126	405	2.534	2.939	15.187	805.228	2,3
1922	1.660	1.998	3.658	201	1.731	1.932	1.726	309.556	1,2
1923	3.743	2.183	5.926	125	773	898	5.028	522.919	1,1
Toplam	146.732	176.660	323.392	27.110	19.472	46.582	186.463	16.617.472	1,6
Ortalama	6.114	7.361	13.475	1.694	1.217	2.911	11.654	692.365	

kökenli on bin civarında kişiyi işçi olarak Amerika'ya götürecekti.[49] Amerika'ya gelen toplam Türk göçmen sayısı konusunda Doç. Dr. Berrak Kurtuluş, Prof. Dr. Kemal H. Karpat ve Prof. Dr. Leland James Gordon'un incelemeleri mukayese edildiğinde rakamların farklı olduğu Tablo 3'te görülmekte.

TABLO 3

			Leland James Gordon	
Dönem	*Berrak Kurtuluş*	*Kemal Karpat*	*Brüt*	*Net (dönenler düşüldükten sonra)*
1820-1920	326.347	415.793	323.392	186.463

Bu farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda ABD'ye yerleşen Osmanlı ve Türk uyruklu göçmen sayısının 200 ile 300.000 arasında olduğu söylenebilir. Bu göçmenlerin çoğunluğu gayri Müslim olup dinî-etnik kimliklerine göre dağılım Tablo 4'teki gibidir.[50]

Tablo 4'te yer alan genel göçmen toplamı etnik grupların toplamına oranlandığında ortaya çıkan dağılım Tablo 5'te görülebilir.

TABLO 5

Dinî/etnik kimlik	Yüzde
Rum	27
Ermeni	18
Yahudi	6
Sırp, Karadağ, Bulgar	12
Suriye	26
Türk	5
Diğer	6

49 Kemal H. Karpat, "The Turks in America", T. D. Stephane, (der.), *Turcs d'Europe...et d'Ailleurs, Les Annales de L'Autre Islam*, cilt 3, INALCO-ERISM, Paris, 1995, s. 231-252, 232-233.

50 Göç Genel Komiserliği'nin yıllık raporları 1900-1923, nakleden Leland James Gordon, 1932, s. 308.

TABLO 4

30 Haziran tarihi itibariyledir	*Türk*	*Rum*	*Suriyeli*	*Ermeni*	*Sırp, Bulgar, Karadağ*	*Yahudi*	*Diğer*	*Toplam*
1900	181	0	2.891	981	71	14	9	4.247
1901	125	6	3.984	1.855	9	154	36	6.169
1902	159	1	4.938	1.149	8	138	17	6.410
1903	395	268	5.407	1.755	540	211	71	8.647
1904	1.390	1.306	3.232	1.674	1.250	313	414	9.579
1905	1.930	1.333	4.161	1.584	1.349	173	169	10.699
1906	1.729	2.872	4.807	1.522	3.663	461	810	15.864
1907	1.507	8.413	5.105	1.740	9.499	918	1.638	28.820
1908	1.908	6.409	4.709	2.863	3.341	635	1.178	21.043
1909	718	5.458	3.023	2.906	2.408	690	1.318	16.521
1910	1.174	12.652	5.579	5.129	5.025	1.388	2.670	33.617
1911	791	9.878	4.499	2.710	3.118	1.177	2.494	24.667
1912	1.164	9.281	4.718	4.591	3.188	1.381	2.946	27.269
1913	1.688	14.566	8.272	7.811	1.627	2.053	2.066	38.083
1914*	-	-	-	-	-	-	-	29.915
1915*	-	-	-	-	-	-	-	4.551
1916	15	1.508	30	140	0	258	32	1.983
1917	22	316	5	95	4	94	9	545
1918*	-	-	-	-	-	-	-	58
1919*	-	-	-	-	-	-	-	29
1920	76	824	2.332	2.255	6	1.319	154	6.966
1921	180	2.202	4.157	8.570	33	2.435	549	18.126
1922	23	330	754	1.711	11	528	301	3.658
1923	190	639	670	2.025	8	1.618	776	5.926
Toplam	15.365	78.262	73.273	53.066	35.158	16.058	17.657	323.392**

(*) Bu yıllar için milliyetlere göre dağılım verilmemiştir. (**) Milliyetlerin dağılımına göre toplam rakam: 288 839.

Göçmenler arasında en büyük etnik grup Rumlardı. Rum göçünün en yoğun olduğu 1900 ile 1913 yılları arası, Türk milliyetçiliğinin yükseldiği ve siyasi çalkantıların en yoğun olduğu dönemdi. Bu tabloda dikkati çeken bir diğer olgu göçmenler arasında Türklerin en düşük sayıyı teşkil etmeleridir. Prof. Gordon'a göre bu durumun tek açıklaması Türklerin hâkim sınıf ve millet olarak hem bürokrasi, hem de orduda en iyi mevkilerde bulunmalarıydı. Ekonomik durumu daha kötü olan köylü sınıfının göç etmemesi ise bu sınıfın girişimci bir vasfa sahip olmamasından kaynaklanıyordu. Ahmet Akgündüz'e göre göç edenlerin ezici çoğunluğunun gayri Müslim olmasının bir diğer nedeni Batı ile Osmanlı Türklerinin birbirlerini ötekileştirmeleriydi.[51] Göçmenlerin ezici çoğunluğu gayri Müslim olduğu için Amerikan kamuoyunda "Türk" imgesi gayri Müslimler tarafından temsil edilecekti. Rum ve Ermeni göçmenlerin yaşadıkları trajedilerden kaynaklanan olumsuz duyguları her vesileyle açıkça dile getirmeleri sonucunda Türk imgesi Amerikan kamuoyunda "kötü" bir imge olarak yerleşecekti.[52] Bunun bir örneği 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı müteakip 6 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye ile Amerika arasında gerçekleştirilen Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın Yunan ve Ermeni kökenli Amerikalıların Amerikan Senatosu nezdinde giriştikleri başarılı lobi faaliyetleri sonucunda Amerikan Senatosu tarafından onaylanmamasıydı. Bu durum karşısında Türk Teavün Cemiyeti, muhtemelen 1923 yılında, *To the Leaders of the Country of the Free: A Brief From The Turks in America* (Hür Ülkenin Liderlerine: Amerika'daki Türklerden Bir Bildiri) başlıklı bir bildiri yayınlıyordu. Bu bildiride Yunan ve Ermeni kökenli Amerikalıların kurulmakta olan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik "barbarlık", "katliam gerçekleştirme" suçlamaları reddediliyor, Türk-Amerikan ilişkilerinin karşılıklı çıkarlar esasına göre yeniden kurulması gerektiğini vurgulayıp antlaşmanın onaylan-

51 Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler 1783-1922", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1999, sayı 80, s. 144-170,160.

52 Leland James Gordon, 1932, s. 306-307.

ması isteniyordu. Ancak Türklere kıyasla çok daha kalabalık bir nüfusa sahip Yunan ve Ermeni kökenli Amerikalıların Amerikan Senatosu nezdindeki nüfuzlarından dolayı Türk Teavün Cemiyeti'nin bu çabası başarıya ulaşmayacak ve antlaşma 1927 yılına kadar onaylanmayacaktı. 17 Şubat 1927 tarihinde imzalanan bir modus vivendi ile Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri yeniden kurulacak, Joseph C. Grew Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Amerikan Büyükelçisi olarak 12 Ekim 1927 tarihinde göreve başlayacaktı. Türk Teavün Cemiyeti'nin bu başarısız girişimi, muhtemelen Amerika'da Türkiye lehine yapılan ilk lobi faaliyetiydi.[53]

53 Yard. Doç. Dr. Birol Akgün, "Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü", s. 890-896, Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca, (der.), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 içinde. Söz konusu suçlamalar 1915 Ermeni Tehciri sırasında yaşanan kıyım ile Kurtuluş Savaşı sırasında bir kısım Osmanlı tebaalı Rumların Yunan Kuvvetleri'yle işbirliğinde bulunmalarından dolayı cereyan eden ve nüfus mübadelesiyle noktalanan trajik süreçten kaynaklanıyordu.

YAHUDİLERİN GÖÇÜ

1. 1893 Columbus Dünya Sergisi ve İlk Osmanlı Göçmenleri

Osmanlı tüccarları iki uluslararası sergi vesilesiyle Amerika'yla tanışacak, bu tanışmadan sonra da bir kısmı buraya yerleşecekti. İlk sergi Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400üncü yıldönümü vesilesiyle 1893 yılında Chicago'da düzenlenen ve 1 Mayıs günü ziyaretçilere açılan Columbus Dünya Sergisi'ydi. Sergiye Osmanlı Devleti resmî bir pavyonla katılmış, sergi alanında kurulan Midway Plaisance eğlence bölgesinde bir Türk Köyü inşa edilmişti. Antika ve Şark işi el yapımı ürünlerin ticaretiyle meşgul olan Konstantiniyeli Sadullah, Suhami ve Şürekâsı şirketi ortaklarından Robert Levi'nin düzenlediği Kapalıçarşı'yı andıran alanda geleneksel Türk el sanatlarını teşhir eden kırk dükkân yer alıyordu.[1]

1 Gülsen Sevinç-Ayşe Fazlıoğlu, "1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2001, sayı 92, s. 6-9. Aynı tebliğin İngilizce metni için bkz. Gülsen Sevinç - Ayşe Fazlıoğlu, "Turkish Participation to 1893 Chicago Exposition" *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI,

Osmanlı Devleti pavyonu (Jeffrey Howe, A Digital Archive of American Architect, *Boston College).*

Osmanlı Devleti pavyonu (Paul V. Galvin Library, Digital History Collection, Illinois Institute of Technology, The Dream City*).*

19 ve 20 Eylül 1893 günleri dünyanın dört bir yanından gelerek sergiye katılan Yahudiler *Yom Kipur* (Büyük Oruç) günü Türk Köyü'ndeki camide toplanacak ve *Kol Nidrei*'i söyleyeceklerdi. Türk Köyü'nde çalışanlar ile teşhir standı kiralayan tüccarların yüzde sekseni Yahudi'ydi. Tüccarlar, katılımcı firmaların personeli, sanatçılar, hizmetkârlar, müzisyenler, hatta rakkaseler bile her ne kadar görünüşleri ve kıyafetleriyle Müslümanları andırıyorlarsa da Yahudiydiler. *Yom Kipur* günü Türk Köyü'nde bulunan mağazaların kapalı olmasından ve etrafı kaplayan sessizlikten bu kişilerin dinlerine ve ibadetlerine bağlı Museviler oldukları aşikârdı. Türk Köyü'nde çok sayıda Yahudi'nin bulunmasının nedeni Pennsylvania Üniversitesi Sami Kavimleri Tarihi ve Asur Medeniyetleri hocası Cyrus Adler'in Columbus Dünya Sergisi'nin Türkiye, İran, Mısır, Tunus ve Fas pavyonlarının sorumlu vekili olmasıydı. Adler bu görevi üstlendikten sonra sergide teşhir edilecek eserler konusunda müzakerelerde bulunmak üzere önce Konstantiniye'ye geldi, daha sonra da Mısır ve Tunus'a gitti. Adler Konstantiniye'de bulunduğu sırada Müze-i Hümâyûn Müdürü Osman Hamdi Bey ve Columbus Dünya Sergisi'ne katılım konusundan sorumlu Nafia Nazırı Tevfik Paşa ile görüştü. Cyrus Adler bu ziyareti sırasında Sadullah, Suhami ve Şürekâsı şirketinin genç ortaklarından Robert Levi ile de tanışacaktı.[2] Çok ortaklı bir yapıya sahip olan bu şirket antika, halı ve her türlü Şark işi eşya ticaretiyle meşgul olan oldukça eski bir firmaydı. Ortak-

2002/2, s. 21-30. Bu sergi konusunda diğer araştırmalar için bkz. Prof. Dr. Haydar Kazgan, "Osmanlı Sanayiinin Dışa Açılması 1893 Şikago Sergisinde Osmanlı Pavyonu", *Ekonomide Diyalog*, Yıl 2, sayı 9, s. 63-65 / Bülent Varlık, "ABD'nde İlk Türkçe Sürekli Yayın: Musavver Şikago Sergisi (1893)", *Kebikeç*, 1995, Yıl 1, sayı 1, s. 35-42 / Ahmet Turan Alkan, 1997, s. 172-220 / Selim Deringil, 2002, s. 161-167 / Çağrı Erhan, "ABD'nin İlk Gövde Gösterisi", *Popüler Tarih*, Eylül 2003, sayı 37, s. 26-31. Gültekin Yıldız, "Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, S. 9, s. 131-167.

2 Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Making a Place in the World: Jews and the Holy Land at World's Fairs", s. 60-82. *Encounters with the "Holy Land": Place. Past and Future in American Jewish Culture*, Jeffrey Shandler ve Beth S. Wenger, (der.), National Museum of American Jewish History, 1997, Philadelphia, içinde. / Cyrus Adler, 1945, s. 83-111.

Sadullah, Suhami ve Şürekâsı'nın mağazası (Hakan Akçaoğlu arşivi).

lardan biri İstanbul doğumlu, Amerikan uyruklu, Yahudi asıllı Harry R. Mandil idi.[3] Bir diğeri Cyrus Adler'in tanıştığı Robert Levi'ydi.[4]

Levi'nin Amerikalı eşi Adele Jackson, Adler'in Baltimore'da tanıdığı bir ailenin kuziniydi. Levi ile Cyrus Adler arasında ikinci ortak nokta ikisinin de Yahudi oluşlarıydı. Kısa sürede genç tüccarla samimiyet ve dostluk kuran Adler, Türk Köyü'nde yer alan "Konstantiniye'den Bir Sokak Manzarası" bölümünün imtiyazını "Konstantiniye Çarşısı'nın en büyük tüccarları" olarak nitelendirdiği Sadullah, Suhami ve Şürekâsı'na verecekti. Böylece Robert Levi hem Türk Köyü'nün imtiyaz sahibi ve müdürü, hem de Midway Plaisance eğlence bölgesindeki Yakındoğu sergilerinde çalışacak personelin müdürü olacaktı. Levi Türk Köyü'nde çalışmak üzere yaklaşık ikiyüz kişiyle birlikte Chicago'ya gelecekti. Bunların çoğunluğu Yahudi idi. Gelenler arasında Mark Twain'in *The Innocents Abroad* kitabında ve John Murray'ın ünlü gezi rehberlerinde kendisinden "Uzaktaki Musa" olarak bahsedilen, Sadullah, Suhami ve Şürekâsı'nda çalışan Moiz (Musa) adında yaşlı bir Yahudi de vardı.[5] Sergiyle ilgili yayınlanan kitapta

İstanbullu antikacı Harry Mandil (Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi, cilt II, s. 430).

3 *Şark Ticaret Yıllıkları*'nda firma Sadullah, Moise Faraway ve Şürekası olarak yer almakta. Bkz. *Indicateur Ottoman Illustré, 4me année*, 1883, İstanbul, s. 324. *Indicateur Oriental*, 1885-1886, s. 258 / Mehmet Zeki, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, İstanbul, 1930-1932, cilt 2, s. 430.

4 Bkz. *Annuaire Oriental, 1896*, s. 463 / *Annuaire Oriental 1909*, s. 690 / *Annuaire Oriental 1921*, s. 454.

5 Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Making a Place in the World: Jews and the Holy Land at World's Fairs", s. 60-82, *Encounters with the Holy Land: Place, Past, and Future in American Jewish Culture*, Jeffrey Shandler ve Beth S. Wenger, (der.), National Museum of American Jewish History, 1997, Philadelphia, içinde. / Cyrus Adler, 1945, s. 83-111. Bu makalede "Uzaktaki Musa" lâkabıyla tanınan Moiz ile Harry R. Mandil'in aynı kişi olduğu ileri sürülmüş ve kaynak

"Uzaktaki Musa"dan şöyle söz edilmekte:

> Türk Köyü'nde her şeyden fazla ilgi çeken Mark Twain tarafından uzun yıllar önce dünyaya tanıtılan beyaz sakallı kısa boylu bir adam. Mark Twain *The Innocents Abroad* kitabında Konstantiniye'nin eğri büğrü sokaklarında kendisine rehberlik yapması için bu adamı nasıl seçtiğini anlatmakta. İngilizce konuşmasına rağmen adam sessiz biriydi. Twain anlattıklarıyla o kadar ilgiliydi ki konuşmaya teşebbüs etmedi. Nihayet bir süre beraber yürüdükten sonra Twain rehbere adını sordu. Cevap "Musa" idi. Hep Konstantiniye'de yaşadığından Musa şehrin sunduğu manzaralarla özellikle ilgili değildi. Twain muhteşem bir cami ve çarşı önünde hayranlıktan âdeta kök salmış bir şekilde dururken rehberi yürümeye devam edecekti. Eşit olmayan bu yarışmada mizahçı Twain rehberinden o kadar sık geride kalmıştı ki ona "Uzaktaki Musa" adını takmıştı. Bu nedenle Midway Plaisance Eğlence Merkezi'ni gezen binlerce insanı onu hemen tanıyordu.[6]

Fuar kitabında "Uzaktaki Musa" lâkabıyla yer alan fotoğraf, Amerika'daki yerleşik Doğulu Yahudi imgesine uygun tipik bir *Sefarad* yani Doğulu Yahudi fotoğrafıydı. Bu fotoğraf Washington Kongre Kütüphanesi'nin birinci katında pencerelerin üzerlerinde yer alan otuzüç değişik ırkı temsil eden etnoloji sergisinde Semit ırkı temsilen de yer alacaktı.[7] Sergi

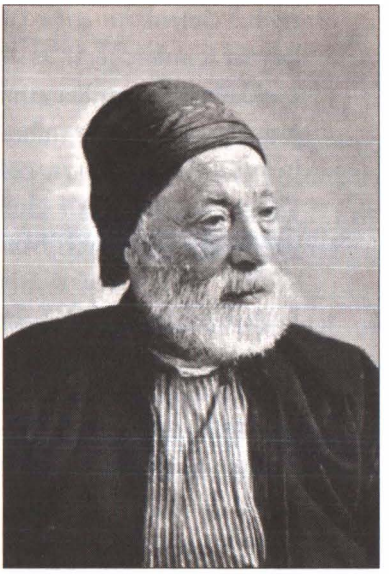
---

olarak şu makale gösterilmiştir: John J. Wayne, "Constantinople to Chicago: In the Footsteps of Far-Away Moses", *Library of Congress Information Bulletin*, 51: 1 (Ocak 1992) s. 14-21. Ancak bu sav yanlıştır zira Harry Mandel *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi'ne* göre 1874 doğumlu olup Columbus Dünya Sergisi düzenlendiğinde 19 yaşında idi. "Uzaktaki Musa" ise fotoğraflarda görülebileceği gibi beyaz saçlı ve sakallı yaşlı bir kişidir. Bu savı ileri süren John I. Wayne'in hatası Harry R. Mandil'in imzasını taşıyan bir mukavelede Mandel'in adının önünde yer alan "Mösyö" kelimesini özel isim olarak kabul etmesi ve "Mösyö"yü Moses (Musa) olarak yorumlamasından ileri gelmektedir.

6 Hubert Howe Bancroft, *The Book of the Fair*, The Bancroft Company, Chicago, 1893, s. 857-858. *http://columbus.gl.iit.edu/bookfair/bftoc.html*.

7 Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Making a Place in the World: Jews and the Holy Land at World's Fairs", s. 60-82, *Encounters with the Holy Land: Place, Past, and Future in American Jewish Culture*, Jeffrey Shandler ve Beth S. Wenger, (der.), National Museum of American Jewish History, 1997, Philadelphia, içinde.

vesilesiyle yayınlanan *The Book of the Fair* kitabında Türk Köyü'ne giren ziyaretçilerin karşılaştığı manzara şöyle tasvir edilmekte:

"Uzaktaki Musa" (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 853).*

> Alpler panoramasının bitişiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik bir sergisi olan Türk Köyü var. Türk Köyü ferah bir alan üzerine yayılmış köyün imtiyaz sahibi Sadullah, Suhami ve Şürekâsı şirketini temsil eden Robert Levi tarafından cazip bir üslûpla düzenlenmiş. Burada antik şatolar, gaddar savaşçılar, silahlar, köylüler veya köylülere ait evler yok. Bunların yerine lüks teşhir pavyonları, pazarlar, minyatür bir cami, tahtıravanlı bir tiyatro, pahalı mobilya ve dekorasyon eşyaları var. Bütün bunlar Avrupa ve Asya Türkiyesi'ndeki hayatın gerçeklerine uyuyor. Köyün bir köşesinde 21 metre yükseklikteki altın kaplamalı kubbesi ve aynı yükseklikteki ince minaresi ile bir cami duruyor. Bu cami Osmanlı hükümetinin özel izni ile inşa edilmiş ve İslâm âlemi sınırları dışında açılmış ilk cami olduğu için büyük bir şatafat ve törenle ibadete açılmıştı. Kararlaştırılan günde müezzin uzun beyaz minareden ezanı okuyup müminleri namaza ve açılış törenine davet etti. Bir askerî bandonun öncülüğünde her yönden akın eden üçbin kişi geldi. Tiz sesli zurna, akortsuz davulları ve Bâb-ı Hümâyûn sancağını taşıyan muhteşem üniformaları içinde bir grup Türk bu kalabalığa refakat etmekteyse de katılımcıların çoğu Kafkas ırkındaydı. Onlar, üzerinde bir Hilâl işlenmiş koyu kırmızı fesleriyle halk arasında "Tapınakçılar" diye bilinen "Ancient Arabic Order of Nobles of the Mystic Shrine" cemiyetinin üyele-

riydi.[8] Gelenlerin çoğu Chicago Medina Locası'ndandı. Alay köyün içinden geçti, erkekler camiye ya sandaletlerle veya ayakkabısız girip dua etmeye başladılar. Müezzin zengin dokumalarla döşenmiş mihrapta duruyor, arkasında onüç imam bulunuyordu. Tören çok kısa idi. Müezzin ve imamlar Kur'an'dan bölümleri okurken cemaat yüksek sesle "Allah!" deyip sık sık secde ediyordu. Bitişikteki bir holde bir yemek verildi. Türk Köyü'nü işletme imtiyazının sahibi Tapınakçılar'ın Medina Locası'na Şam işi güzel bir kılınç hediye etti ve tören sona erdi. Caminin bitişiğinde ipek perdeleri ve en güzel şark kumaşları ile döşenmiş geniş kemerli bir veranda var. Burada limonatalar, şerbetler, portakallı, üzümlü, muzlu, demirhindili ve narlı içecekler ikram edilmekte. Köyün güneyinde içinde Şahlardan birine ait 160 yıllık bir Pers otağının bulunduğu bir küçük bina var. Otağ muazzam bir el işçiliği eseri ve gümüş, altın ve ipekle işlenmiş figürlerle döşenmiş. Burada Sultan'ın som gümüşten yapılmış yatağı da var. Bu paha biçilmez hazineler gece ve gündüz korunmakta. Onun yakınında Türkiye'de imal edilen ürünlerle diğer mamullerin teşhir edildikleri geniş bir bina var. Bu, serginin eğitim bölümünü teşkil ediyor. Ticari bölüm binanın ortasında kırk satış pavyonlu büyük bir çarşı şeklinde yer alıyor. Satışa sunulan ürünler arasında halılar, işlemeli kumaşlar, gümüş eşyalar, kilimler, duvar örtüleri, şarka mahsus filigranlı işlemeler, pirinçten mamul eşyalar, kıymetli taşlar, mücevherat, eski silahlar ve antikalar var. Tek kelimeyle Bâb-ı Hümâyûn'un geniş imparatorluğunda imal edilen ve bulunan her şey. Lokantalar civarda toplanmış

8 Kısaca A.A.O.N.M.S. olarak anılan bu teşkilât bir nevi mason cemiyeti idi. Kurucuları kendileri de mason olan Dr. Walter M. Fleming ile aktör William J. Florence idi. Cemiyetin kuruluş nizamnamesi ve ritüelleri mason cemiyetlerinkine benzerdi. 'Hilâl' teşkilatın simgesiydi. Bugün teşkilatın simgesi bir pala, paladan sarkan bir hilâl, hilâlin ortasında bir sfenks başı ve sfenks başının altında yer alan beş köşegenli bir yıldızdır. Cemiyetin üyeleri birbirlerini "Selâmünaleyküm" diyerek selamlarlar, selamı alan üye de "aleykümselâm" diye cevaplandırırdı. 1872 yılında kurulan cemiyet kendini hayır işlerine adadı. 1922 yılında ilk ortopedik çocuk hastanesini kurdu. Daha sonra yanık tedavi merkezleri açtı. Bugün bu faaliyetler bir hastaneler zinciri şeklinde devam etmekte. Bkz. "A Short History of the Shrine", *http://www.shrinershq.org/shrine/shorthistory.html.*

2. 1904 St. Louis Dünya Sergisi ve Osmanlı Göçmenleri

Columbus Dünya Sergisi'nden onbir yıl sonra bir başka sergi daha açılıyordu. Bu sergi mülkiyeti Fransa'ya ait Louisiana eyaletinin 30 Nisan 1803 tarihinde ABD'ye satışı ile ilgili antlaşmanın yüzüncü yıldönümünü kutlama vesilesiyle bir yıl gecikmeyle 30 Nisan 1904 günü açılan ve 1 Aralık 1904 tarihine kadar açık kalan[12] St. Louis Dünya Sergisiydi. Bu sergiye de Osmanlı tüccarları katılacak ve serginin kapanışından sonra çoğu Amerika'ya yerleşecekti. Serginin "The Pike" (Mızrak) adını taşıyan eğlence ve gezinti bölümünde yer alan "The Bazaars of Stamboul" (İstanbul'un Çarşıları) kısmında Osmanlı tüccarları ve teşhir ettikleri mamuller yer alıyordu.[13] Ünlü gazeteci Hikmet Feridun Es, St. Louis Dünya Sergisi'ne gelen bu tüccarlardan şöyle söz ediyor:

> St. Louis panayırı Amerika'ya yapılan Türk muhaceretinin en mühim hâdiselerinden biriydi. Bu panayıra gelenlerin hem hepsi orada yerleşmişlerdir. Amerika'da tütün, halı vesaire ticareti ile zengin olan Musevilerin kâffesi [hepsi] işte bu St. Louis panayırına gidenlerdir. Dünyaca meşhur "Murat" sigarasını çıkarıp bir masal serveti kazananlar, Manisa'ya hastane için bir milyon lira gönderen Eskinazi'ler hepsi bu guruptaydı. Amerikada zengin olmuş Türkiyeli'lerden bahsolunurken daima "St. Louis panayırına gidenlerdir"... denilir.[14]

Sergiye çok sayıda *Sefarad* kökenli Osmanlı tüccarı katılmıştı. Milaslı Albert Amateau'ya göre bu tüccarlar şunlardı: İstanbul'dan Sadullah, Suhami ve Şürekâsı şirketi ortaklarından Robert Levi, Sadullah Biraderler (Musa ve İbrahim), Suhami

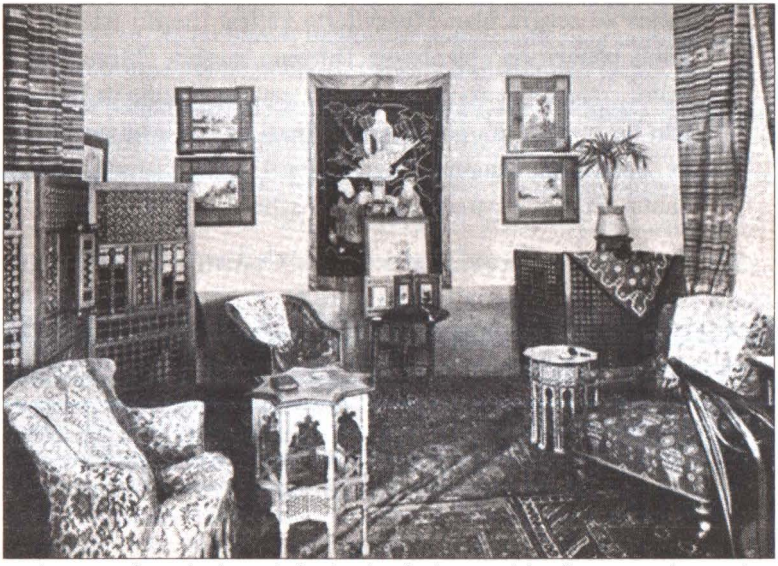
12 "The Louisiana Purchase: A Notable Anniversary", *American Review of Reviews*, 27, (1903), *http://www.boondocksnet.com/expos/wfe_1904_amrr_la_purchase.html*.

13 John Brisben Walker, "The Pike", *Cosmopolitan*, 37, (Eylül, 1904), *http://www.boondocksnet.com/expos/wfe_1904_cosmo_pike.html*.

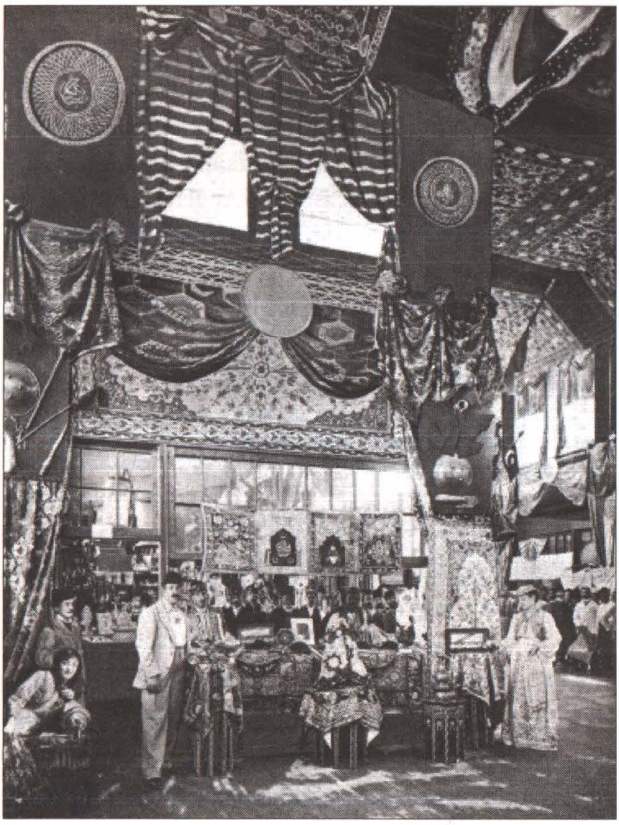
14 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 3 Haziran 1948.

Türk Köyü'nde teşhir edilen halılar (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 851).*

Türk Köyü'nde Şark işi eşyalarla döşeli oda (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 855).*

Türk Köyü'ndeki çarşı (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 852).*

Sultan'ın yatağı (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 853).*

St. Louis Dünya Sergisi'ne Katılan İzmirli Lahana Bey'in Öyküsü

Yetmişinden fazla olduğu halde dinç, upuzun boylu. Bekâr ve hâlâ da 25 yaşında bir delikanlı kadar hayattan zevk ve neş'e duyduğunu söylüyor. Los Angeles civarındaki otelinde senelerden beri oturuyor. Bu otel genç, güzel, zengin dulların rağbet ettiği yerdir.

Başta fransızca, ispanyolca, ingilizce olmak üzere her dilden bülbül gibi şakıyarak Lâhana beyi lâfa tutuyorlar. Lâhana bey şimdiye kadar hiç evlenmemiş. Gençliğinde pek güzel bir adam olduğu söyleniyor. Neden evlenmediğini sorarsanız babacan bir tavırla gülüyor: "Sık sık âşık olmaktan, para kazanacağım diye iş peşinde koşmaktan vakit bulamadım" diyor. Ahbapları, gençliğine ait maceralarının Kazanova'nın bile ağzının suyunu akıtacak kadar çok, süslü ve renkli olduğunu söylüyorlar.

Lâhana bey otelinin salonunda bana hayatını şöyle anlattı:

[*] İzmir'de Karataş'ta doğdum ve büyüdüm: Babam meşhur Tire'li Yakob Lâhana'dır. Rüştiye ve idadî tahsilimi İzmir'de yaptım. İdadîden de iyi dereceyle mezunumdur. Tıbbiyeye girmek üzere İstanbul'a hareket ettim. Ben mikroptan çok korkarım. Tam benim İstanbul'a geldiğim sene büyük kolera çıktı. Paris'e gittim. Korkumdan Tıbbiyei şâhâneye gitmek hülyası suya düşünce ticarete başladım. Kolera hastalığı hafifleyince tekrar İstanbul'a döndüm. İşte bu sırada Musevi'lerden büyük bir tüccar gurubu Amerika'nın St. Louis panayırına gidiyordu. Amerika'yı, Türkiye'li Musevilere keşfettiren bu St. Louis panayırıdır.

İstanbul'dan buraya giden Yahudi gurubunun içinde hiç kimsenin mühim bir parası yoktu. Lâkin bütün Musevi zenginler işte bu gurupla gelenler arasından çıkmıştır. Bu Amerika'ya ilk toplu gidiştir. Görseniz küçük *North Amerika* vapurunu hemen hemen bizim Türkiye'li Museviler doldurmuş gibiydi. O zamanlar Amerika eski dünya için Tibetten çok daha esrarengiz ve meçhul bir yer...

vaziyette. Kahvede ziyaretçilere gerçek Yemen kahvesi ve yerli tütünle doldurulmuş kocaman bir nargile ikram edilmekte. Misafir bu şekilde meşgulken bandoyu dinlemekte ve sonra belki de *Şam'da Bir Düğün*'ün oynandığı tiyatroyu ziyaret etmekte. Çarşı'nın önünde iki eski abidenin kopyaları var. Biri şerbetlerin sunulduğu binanın yanında Dikilitaş, diğeri kahvenin yanında bulunan Yılanlı Sütun. (....) Çarşı'nın arkasında erkek ve kadınların halı, dantel, işleme ve pirinçten mamul eşya imal ettikleri yerler var. Bu binalardan en büyüğü bir şekerleme imal ve satış yeri. Şekerlemelerden en popüler olanı lokum.[9]

Türk Köyü'ndeki cami (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 850).*

Amerika'da düzenlenen sergilerde tercüman olarak çalışan Fatma Yıldız anılarında Columbus Sergisi'nden şöyle söz etmekte:

> Şikago sergisinde tuhaf bir vak'a oldu. Gelen tüccarları karşılamağa memur edilmiştim. Bir aralık sergide şaşırmış, kalmış, dil bilmediği için müşkül vaziyeti yüzünden belli olan bir zat gördüm. Evvelâ İtalyan zannettim. Cevap yok.
>
> - Siz nesiniz? Diye sordum.
>
> - Türk'üm...
>
> Sözü üzerine türkçe konuşmağa başladığım ve tercüman olduğumu söylediğim zaman bu zat o kadar şaşırdı ki:

9 Hubert Howe Bancroft, *The Book of the Fair*, The Bancroft Company, Chicago, 1893, s. 855-858. *http://columbus.gl.iit.edu/bookfair/bftoc.html.*

Biraderler (Moris ve Haim), Mayorkas Biraderler (Moris ve David), Maymon Biraderler (Alber, Leon ve eşi) ve Rejin Suhami Maymon, İzmir'den Bengiyat Biraderler (David ve Paşa), Valensi Biraderler (Edvard ve Lazar), Abraham Biraderler (Eli ve Moiz), Benadrete Biraderler (Sam ve Robert), Moiz ve Çelebi Kardozo kardeşler, Amado Biraderler (Rafael ve Moiz), Kontente Biraderler (Eli ve Salamon), anneleri Raşel ve Eli Danon, Manisa ve İskenderiye'den Şinasi Biraderler (Musa, Salamon ve Salamon'un eşi), Turgutlu'dan Valensi Biraderler (Jak, Benua ve kızkardeşi Dr. Polin Valensi), Edirne'den Jak Benyakar, Kudüs'ten Salamon Emanuel, Çanakkale'den helvacı Samuel Kohen, Selanik'ten Karaso Biraderler (David ve Reuben). Sadullah Biraderler'in standında kurulan halı dokuma tezgâhında iki kadın halı dokuyordu. Sergiye katılan tüccarlar binlerce ziyaretçiye halı, kilim, helva, lokum, muhallebi, baklava, şöbiyet, katmer satıyorlardı. Sergi alanında bulunan Türk lokantasında ziyaretçilere döner kebap, yaprak dolma, bulgur pilavı, patlıcan, bamya gibi Türk mutfağının en iyi çeşitleri ikram ediliyordu.[15] Sergiye katılan Şinasi Biraderler bir Amerikalı mucitten satın aldıkları tütün yaprağı kıyma ve kıyılmış tütünden otomatik sigara sarma makinelerini Sadullah, Suhami ve Şürekâsı standının önünde teşhir ediyor, bu makinelerle Türk tütününden sigara imal edip satıyorlardı. Şinasi Biraderler'e bu teşhir fırsatını tanıyan Sadullah, Suhami ve Şürekâsı bu davranışıyla sergiyi ziyarete gelenlerin dikkatlerini çekmek ve böylece daha çok ziyaretçinin standa uğramalarını sağlamak amacını güdüyorlardı. Şinasi Biraderler, Sadullah, Suhami ve Şürekâsı'na hiç kira ödemediği gibi, sardıkları sigaraların satışından elde edilen gelir de kendilerine kalıyordu. Bu girişim Şinasi Biraderler'in ileriki yıllarda New York'ta kuracakları ve onları milyoner yapacak sigara fabrikasının ilk adımıydı. Sergi kapandığında halı dokuyan kadın işçiler geri dönüyor,

15 Albert J. Amateau, "Turkish-Jewish Pioneers in the US", *The Turkish Times*, 1 Mart 1991. / AJA, Yazma Koleksiyonu MS 604, kutu 1, dosya 5, Albert J. Amateau, *The Social, Political and Economic Causes For The Emigration Of Levantine Sephardic Jews*, 31 Ekim 1985.

sergiye katılan tüccarlar ise Amerika'ya yerleşmelerine izin verilmesi için sergiye iştirak eden Faslı bir Yahudi avukat vasıtasıyla Başkan Theodore Roosevelt'e başvuruyorlardı. Başvuruyu sakat olduğu için iki koltuk değneği ile yürüyen Edirneli Jak Benyakar yapmıştı. Benyakar mason olmasından ötürü geliştirdiği mükemmel sosyal ilişkiler sayesinde muazzam bir siyasi güce sahipti ve Başkan Roosevelt'in şahsi dostuydu.[16] Roosevelt'in bu talebe olumlu cevap vermesi üzerine bu tüccarlar New York'a yerleşeceklerdi. Bunların arasından Bengiyat, Mayorkas, Maymon ve Suhami Biraderler Şark halıları ithal edip satacaklardı.[17] Hikmet Feridun Es, Bengiyat Biraderler'den Paşa Bengiyat için şöyle yazmakta:

> Uzun yıllar Amerika'yı dolaşacak olan İzmir'li bir Musevi'dir. Amerika'da büyük mikyasta [ölçekte] ilk defa tütün işi yapanlardan biri de bu Musevi Paşadır. İstanbul'lu antikacı Bengiyad efendiyle birlikte Amerika'ya gelmişler muhtelif sergilerde, panayırlarda Türkiye mamûlat ve mahsulâtını teşhir etmişler, satmışlar. Büyük para kazanmışlar...[18]

Çanakkaleli helvacı Samuel Kohen mesleğini Amerika'da da devam ettirecek, helva, lokum ve börek imal edecekti. Abraham, Benadrete ve Kontente Biraderler Türk sigaraları imal eden Şinasi Biraderler'de önce ustabaşı, sonra idareci olarak çalışacaklardı. Karaso Biraderler zengin Amerikalılar için elde sarılan ve özel alameti farikalarını taşıyan sigaralar imal edecekti. Boston'a yerleşen Sadullah Biraderler Şark halıları ticaretiyle meşgul olacaktı. Valensi Biraderler önce silah atış poligonları, sonra sinema salonları işletecekti. Moiz ve Çelebi Kardozo Biraderler ise, Türkiye ve Yunanistan'dan gıda maddeleri ithal edeceklerdi.[19]

16 AJA, Yazma Koleksiyonu MS 604, Albert J. Amateau, *Schinasi Brothers*, 1989, s. 2-3, Şinasi Biraderler'in yaşam öyküsü için bkz. Rıfat N. Bali, 2001, s. 83-106.

17 Albert J. Amateau, "Turkish-Jewish Pioneers in the US", *The Turkish Times*, 1 Mart 1991.

18 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 20 Temmuz 1948.

19 Albert J. Amateau, "Turkish-Jewish Pioneers in the US", *The Turkish Times*, 1 Mart 1991.

Türk Köyü'nde teşhir edilen kumaşları (P. V. Galvin Library, IIT, The Book of the Fair, *s. 855).*

- Şimdiye kadar hiç bayılmamıştım ama burada şimdi bayılacağım... Kadın Türk tercümanı? Amerikada...

Cenubî Anadolu'dan Hüseyin Hüsnü isminde bir tüccardı. Kendisine bütün sergiyi gösterdim. Ve işlerine yardım ettim.[10]

Columbus Dünya Sergisi vesilesiyle Chicago'ya gelen birçok Osmanlı Ermenisinden yaklaşık ikiyüzellisi geri dönmeyecek ve buraya yerleşecekti.[11]

10 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 5 Temmuz 1948.

11 Nurdan Şafak, 2003, s. 83-84.

du. Yürümekten ayaklarım şişmişti. Milyoner olacağım derken ölüp gidecektim.

Arkadaşlarım:

- Sen milyoner olamazsın. O musevi'lere vergidir... diye beni fikrimden caydırmak istiyorlardı. Fakat daima aynı cevabı veriyordum.

- Türkiye'den kalkıp gelen bir Musevi nasıl milyoner oluyor?... Ben ne diye olamıyorum!...

Bu arada 20 yaşında bulunuyordum. Bir tel fabrikasına girdim. Bana "Güzel Türk" adını takmışlardı. Yalnız son derecede mahçuptum. Halbuki tel fabrikasındaki amelenin yüzde doksanı gayet güzel genç kızlardan, genç kadınlardan müteşekkildi. Lâkin mahcubiyetten onların yüzüne bakan kim ki? Hepsi de musallat...

Bir gün geldim. Kızlarda bir heyecan, bir hazırlık. Biri boynuma sarılmaz mı? Meğer karar vermişler: "Mahçup Türkiye'li fabrikaya gelir gelmez hepimiz birden öpelim!" demişler.

Bu hâdise tel fabrikasını bırakmama sebep oldu. 1902 senesinde Abdülhamid'ten kaçmış bir Yüzbaşı ile ahbap olduk. Parasızlık canımıza tak etmişti. Karar verdik: Saint Louis panayırına gideceğiz. Ama ceplerdeki paraları çıkarıp birleştirdik, yarım dolar bile etmedi New York'tayız. Ya Saint Louis'ye kadar tren parası?.... Yüzbaşı onun da çaresini buldu:

- Tirenin üstünde yatarız. Evdeki Pazar çarşıya uymadı. Çünkü tirenlerin üstü dehşetli bir kontrole tâbi tutuluyordu. Bu itibarla biz de vagonların altında seyahat ettik. Saint Louis'ye kadar böylece ulaştık, panayır yerine geldik ki... Felâket, panayır sahasına girmek için yarımşar dolar duhuliye var. İkimiz için 1 dolar. Bizde o para nerede?

Yapılacak en kestirme iş kapıları kollamaktı. Biz de Saint Louis panayırına duvardan girdik.

Bu, yüksek duvarları aşarak bedava panayıra giren genç adamın bir müddet sonra bir buçuk milyon dolar, yani dört buçuk milyon lira kazanacağını tabiî kimse tahmin etmezdi. Hattâ ben bile. Zaten açlıktan gözümüz hiçbir şey görmüyordu. Panayırda birer birer yemek yenilecek yerleri dolaşıyor,

ki pek rağbet gördü. Ben sergide öteberi satıyordum.

Doğrusunu isterseniz üzerinde büyük hayal kurduğumuz bu sergiden para kazanamamıştık. Sergi bitince New York'a döndük ki aman yarabbi!.. Görülmemiş bir kış!.. Erkekler bile topuklara kadar kürklere gömülmüş. Halbuki bizim gurup İzmir'li ve İstanbul'lu!.. İzmir'liler New York'un karlı halini İstanbul'lulara gösterip: "Ah İzmir!.. Nerdesin?" diyorlar. İstanbul'lular: "Ah İstanbul!..." diye döğünüyor. Ne yapacağımıza dair henüz bir karar veremiyoruz. Bir gün hep birlikte olduğumuz otele bir Yahudi geldi "Ellişer dolarınız var mı?" Dedi.

"Var!..." dedik. Bizi bu para ile Amerika'nın öteki kıyısında Pasifik sahilinde Portland sergisine götürebileceğini söyledi. Karar mı? Karar... O zamanlar Pasifik kıyılarını görmek "aya seyahat" kadar mühimdi. Bu sefer hep beraber tirene dolduk. Beş buçuk gün tiren!.. Atlantikten Pasifiğe kadar.

Portland panayırına giden bütün Türkiye'li Musevi'ler az çok para kazandılar.* Portland'dan San Fransisko'ya indik. Ve hep birden: "İşte yaşıyacağımız yer!..." dedik. Yokuşları, denizi ile o kadar İstanbul'a benziyordu ki bütün Amerika'da biz ancak burada barınabilirdik. Yokuşları o kadar sevdim ki ben derhal yerleşmeğe karar verdim. Elimdeki parayla derhal bir dükkân tuttum. Kendime bir de ortak bulmuştum. Büyük zelzelesinden ve büyük yangınından evvelki, eski San Fransisko o dünyanın hiçbir tarafında olmayan o zamanki baş döndürücü eğlence ve sefahatiyle biz gençlere pek cazip gelmişti. Hakikaten o vakitler San Fransisko çılgınca bir hayat geçiriyordu. İşlerim iyi gidiyordu. Hiç unutmam 1906 senesi Nisan ayının 17 inci günü!. O gece meşhur tenor Caruso gelmiş, San Fransisko'nun operasında *Carmen* oynıyacaktı. Oraya gidecektim. Fakat civardaki Fransız, İtalyan bağcılarını şehirden uzaktaki bağlara dâvet etmişlerdi. İzmir'den çıktım çıkalı da bağ görmemiştim. Gözümde tütüyordu. Operadan vazgeçip, şehirden çok uzaktaki bağlara gittim. Epeyce şarap

(*) Fuar 1 Haziran 1905 günü, Oregon eyaletinin Portland kentinde Başkan Roosevelt ve Başkan Yardımcısı Fairbanks tarafından açılmıştı. *(http://www.boondocksnet.com/expos/wfe_lewisclark.html.)*

içtik. Sabahleyin uyandım ki etrafta bir telâş... Sokağa çıktım. Bir gazete gözüme ilişti. Tek sayfa!.. Şaşılacak şey... Gazetenin üstüne baktım. Dört ayrı ve büyük gazete ismi. En büyük gazeteler birleşip bir tek sayfa çıkarmışlar. Okuyunca dehşete düştüm. Büyük San Fransisko zelzelesi. Şehir hâlâ yanmaktaydı. Bir vasıta bulup koştum. Miller Otelden alevler görünüyor. Asker etrafı çevirmiş. Kimseyi bırakmıyorlar. Ancak 18 gün sonra şehre girebildim. O gece gitmek istediğim opera binası tamamıyla enkaz halindeydi. Dükkânım yerle beraber ve tamamıyla yanmış. Bütün kazancım bir anda sıfıra inmişti. Beş param yok!. Fakat aldırmadım. "Yeniden başlıyacağım!.." dedim. New York'a döndüm. Orası iş cihetinden her zaman daha verimlidir. Dediğim gibi tekrar başladım. Yine kazandım. 1920 senesinde İstanbul'a ve İzmir'e geldim. Beni akrabam karşıladı. 2 ayda 8000 dolar yedim. O zaman için 8000 dolar mühim bir servetti. Beni evlendirmek te istediler, olmadı. Şimdi halıcılık ediyorum. Düşündüğüm gibi zengin olamadım. Fakat gönlüm rahat... Bekârlıktan tek şikâyetim şudur: Bir karım olsaydı da bana alaturka yemek pişirseydi.[']

50 sene içinde türkçesinden hiçbir şey kaybetmemişti. Halbuki ben 30 sene içinde türkçesini tamamıyla unutanlara rastlamıştım. Lâhana beye:

- 50 uzun yıl, size Türkçeyi unutturamamış... dediğim zaman hayretle yüzüme baktı:

- Türkçeyi unutmak!...Vatanının dilini unutmak!.. Böyle şeyi benim kafam almaz.

"Lâhana" isminin nereden geldiğini de şöyle anlattı:

- Asıl ismim Lehana'dır... Bu Madrit civarında bir kasabada asırlar önce ailem Madrit'ten Türkiye'ye gelmiş... Fakat biz çok sevdiğimiz Lahana kelimesini isim olarak yıllarca önce almışız.

Gülerek ilâve ediyor:

- hem çok mükemmel sebzedir ha... Dolması olur, sarması olur, kapuskası olur, kapaması olur, zeytinyağlısı olur, sağ yağlısı olur, alaturkası olur, alafranga olur.

Tam iş adamı bir Yahudi'ye uygun bir isim gördüm, ben onu arkamdaki dünyanın bir hatırası da addederim...

küfür eder, benim ağzım meşgul olduğu için mukabelede bulunamam ki...Böyle bir vaziyette bir davulcu bir zurnacıyı çileden çıkarabilir. Fakat nihayet bir an geldi ki tahammül edemedim. Ağzımdan çıkardığım zurnayı bir ucundan tutarak kafasına yerleştirdim. Feryat etti. Sonra da davul tokmağı ile üzerime atıldı. Ben zurna, o tokmakla birbirimize kapışınca etraftan gelenler zorlukla ayırdılar. Zaten o günü ilk aylığımı almıştım. Yani çalışalı tam bir ay olmuştu:

- Ben artık çalışmıyorum! Dedim. O da:

- Seni artık kim çalıştırır ki...dedi.

Böylece güzel işimi bıraktım. Kendi kendime:

- Bir ay çok çalıştım. Biraz dinleneyim, eğleneyim! Dedim.

Bir gecede 150 doların hepsini yemiyeyim mi? Bir eğlence gecesinden sonra sabahleyin gözlerimi açtığım zaman cebimde otobüs parası bile bulamadım.

Canım sıkılmış bir halde istasyon yoluna doğru yürüyordum. Orada eski yüzbaşı arkadaşımla buluşacaktım. Artık trenin altında mı olur, yoksa üstünde mi olur, böyle New York'a dönecektik.

İstasyonun önüne gelince ne görsem beğenirsiniz? Davulcu Ermeni!... Elinde tokmağı, davulu arkasına atmış!... kendi kendime:

"Adam yolumu bekliyor. Üstüme atılacak!" dedim. Hakikaten de üstüme atıldı. Lâkin boynuma sarılmak için:

- Ben ettim, sen etme...Gel işine dön...

- Ne oldu? Hangi rüzgâr esti? Dün nasıl hareket ettin? Bugünkü halin nedir? Dedim.

Anlattı: Meğer "İstanbul sokağı" eğlence yerinin direktörü:

- Madem ki zurnacı kaçtı. Davulcuya da lüzum yok. Burada çalışmak istiyorsan gider, zurnacının gönlünü yapar, tekrar getirirsin. Aksi takdirde sana da iş yok...demiş.

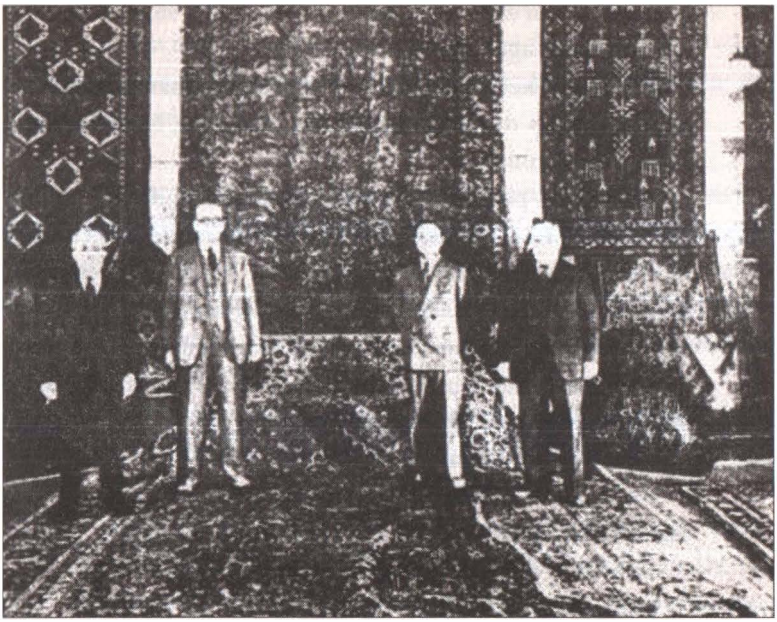
Adam:

- Davulcu Ermeni, zurnacı Türk!... Güç oluyor...

demişse de direktör:

- Pek iyi olur. Ben bilmem!...cevabını vermiş.

Ermeni iş arkadaşım karşımda:

Lahana Bey California'da kendisine ait Şark halı mağazasında (Hürriyet, 3 Haziran 1948).

Yol eğlenceli geçti. Hepimiz parasız olmakla beraber, genç insanlardık. Dünyaları fethedebileceğimizi sanıyorduk. Amerika'dan dönüşte hazineler götürebileceğimizi umuyorduk. Yolda ne şarkılar, ne oynamalar!... Nihayet New York'a geldik. Vapurda, Hürriyet heykeli önünde hep birden söz verdik: Zengin olacağız!.

O sene, yani 1904'te St. Louis panayırında Türkiye gayet canlı, varlıklı ve mevcudiyeti elle tutulur bir şekilde temsil edildi. Meselâ büyük bir yenilik, sergide bir "İstanbul sokağı" yapıldı. Çok göze çarpan bu enteresan sokak serginin hemen hemen en uzun yollarından birini teşkil ediyordu. Herkes "İstanbul sokağı"ndan geçmek için birbirini çiğniyordu. İstanbul sokağında nargile fokurdatan Amerikalılar, şark usulü yemek yiyenler pek çoktu. Amerika'lı ilk defa şişkebabını St. Louis sergisinde yemiş pilâvı da orada tatmıştır. İstanbul sokağının iki tarafında maket halinde Yenicami ve yangın kulesi kurulmuştu. Yine bizden giden İstanbul Musevi'lerinden Akoon da bir "Asya sokağı" yaptı

artıklarla karın doyuruyorduk. Yerden yaprak sigaralarını topluyor, bunları ağızlıkla içiyorduk.(...)

Bütün gün kendimize birer iş aramak için panayır sahasında taban tepip durduk. Nihayet ben kendime bir iş buldum: karada kayıkçılık!...

Saint Louis panayır mıntakası nehir kenarındaydı. Nehirin üstüne de prater şeklinde ve tepeden inme kızak biçiminde kayıklar konulmuştu. Otuzar kişi alan kayıklar evvelâ tepeden, tahta ve yağlı kızaklar üstünden kaydırılıyor, hızla suya iniyor ve önde oturan kayıkçı tarafından bütün manevralar, dümen işleri mükemmel idare ediliyordu, baktım. Bu kayıklar için adam arıyorlar. Hemen atıldım:

- Ben bu işi yaparım...

Meğer bunlar âdeta hafif tertip bir kaptanlık, hattâ bir nevi cambazlık icap ettiren bir işmiş. Bana sordular:

Becerebilir misin? Hiç yaptın mı?

Cevap verdim:

- Bu işin profesörüyüm!

Kayığı teslim aldım. Panayırı gezen iyi kıyafetli ve kadınlı erkekli kalabalıktan herkes "işin profesörü" olan adamın kayığına binmek istiyorlardı. Arkama 30 kişi oturdu. Ben kayığın en önüne geçtim... Başıma, kafam bir yere çarpmasın diye bir de çelik tas geçirdiler. Hareket etmeden bir adam:

- Tabiî biliyorsun... Şu düğmeye basacaksın! Demişti. Eğer söylememiş olsalardı belki de hareket bile ettiremiyecektim.

Kırmızı düğmeye basar basmaz bizim kayık yıldırım süratiyle kızağın üstünden aşağıya doğru kaydı. Kırmızı düğmenin yanında bir sürü renk renk düğmeler vardı. Basmak kimin aklına gelir?... Zaten zaman da kalmadı ya. Zira minare gibi yüksek kızaktan yıldırım gibi suya çarpar çarpmaz diklemesine daldık. Bir anda kendimi suyun dibinde buldum. Beş dakika sonra da hepimiz, yani "bu işin profesörü"nün kayığına binen iyi giyinmiş 30 kişi ile beni sırıl sıklam bir halde sudan çıkarmışlardı. Cici elbiseleri vücutlarına yapışmış kadınlar bana yumruklarını sıkıyorlardı.

Panayırın "Eğlence müdürlüğü" beni sade kayıkçılıktan

değil, kaçamak girdiğimiz sergi yerinden çıkarıp attırdı. Yalnız ben değil, kayığı, arkamdaki 30 kişi ile birlikte idare edişimi görmek için kenarda duran arkadaşım da aynı âkibete uğramıştı.[21]

(...)

Saint Louis panayırının ikinci günüydü. Yine harıl harıl iş arıyorduk. Bir aralık kapıda dört tane davullu adama rasgeldik. Ellerinde tokmakları mütemadiyen davullara yerleştiriyorlardı. Çaldıkları şey bizim memleket havalarını andırıyordu. Yanlarına yaklaştık... Davul sesini kestiler. Biri ötekine türkçe:

- Artin ağa be... dedi. Zurnasız davul, zerdesiz pilâva benziyor. Bir zurnacı bulamıyacak mıyız dersin?... Öyle bir şey yapsak çok para kazanırdık diyorlardı.

Meğer bunlar ermeni imişler. Panayırdaki meşhur "İstanbul sokağı"nda davul zurna çalmak için bir teklif almışlar. Fakat kendilerinde dört davulcu olduğu halde, tek zurnacıları yokmuş. Ben biraz klârnet çalardım. Kendi kendime "klârnet çalan zurna da çalar" dedim. Ermeni'lere:

- Ben gelirim ama dört gün sonra... Çünkü dört günlük iş konturatım var. Bırakamam.... dedim.

Razı oldular. Maksadım 4 günlük bir talimden sonra zurnamı ilerletmek!....

Hemen o gece çalışmağa başladım. Dört gün sonra doğru "İstanbul sokağı" müdürlüğüne gidip kendimi:

- Zurna profesörü Ahmet Abdullah... diye takdim ettim.

Ve en yüksek perdeden maaş istedim: 150 dolar.

- Belki daha ucuza da bir zurnacı bulabilirsiniz ama bir zurna üstadının bundan daha aşağıya çalışmasına imkân yoktur... dedim.

Zaten başka zurnacı nerede? 150 dolar aylığı kabul ettiler. O zamanlar 150 dolar bir senatör maaşı! Fakat davulcu Ermeni beni kıskandı zannederim. Bir ay sonra aramız açıldı.

Adam bir yandan davul çalar, bir yandan bana lâkırdı atar,

21 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler" *Hürriyet*, 17 Haziran 1948.

Sonra meşhur makamiyle ilâve ediyor:

"Lâhana, biber turşusu!." Bu ses şimdi kulağımda eski bir şarkı gibi!..

İşte Amerika'nın meşhur "Lâhana bey'i..."[20]

St. Louis Dünya Sergisi'nde Çalışmış Harputlu Ahmet Abdullah'ın Öyküsü

1900 senesi Şubat ayının son günleri New York'a bardaklardan boşanırcasına yağmur yağıyor. İstanbul'dan gelen küçük bir vapur Broklin'in [Brooklyn] sapa yerlerinden birine yanaşmış. Elis adası kanalından geçen Avrupa'lı ve Asya'lı muhacirlerin şehire çıkmalarına müsaade edilmiş. Her muhacirin boynuna ve göğüs tarafına birer kâğıt yapıştırılıp Rıhtımdan dışarı bırakılıyor. Bunların içinde bir de Türkiye'li var: Ben, Harput'lu Ahmet Abdullah!... Takvim 1900 senesi olduğuna gören ben Türkiye'li Yahudi'lerin gurup halinde gelip Amerika'ya yerleştikleri meşhur Saint Louis panayırından çok daha önce Yeni dünyaya ayak basmış oluyorum.

Broklin rıhtımına çıktığım zaman kıyafetim aynen şuydu. Başımda fes. Yağmurdan boyaları çıkmış ve yanaklarımdan kırmızı şerit halinde yol yol akmış. Ayağımda şalvar. Rıhtımda memleketten beri taşıdığım çıkınım... Belde kuşak. Artık pek kirlenmiş yollarda çamurlanmış olan çıkınımı birkaç kere alacak oldular. Verir miyim hiç?... Hemen yapıştım... "İçinde ne var?" diye merak ettiler. Halbuki bir gömlek bir de yelekten başka bir şeyler yok.

İlk olarak Boston'a gittim... Oradaki Türkleri buldum. Senelerce önce gelmiş onlar bile pek az bir haftalıkla çalışıyorlardı. Halbuki ben para kazanmak ihtirasiyle yanıp tutuşuyordum. Cebimde para yoktu ama gönlümdeki para yapmak hırsı pek engindi. Öyle ufak tefek kazançları umursamıyordum bile, büyük para, servet istiyordum.

Memleketlilerim bana iş bulmuşlardı ama günde 8 mil sabah, 8 mil akşam, olmak üzere 16 mil yürümek icap ediyor-

20 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 3 Haziran 1948.

yandan Batı kültürüne aşinalık diğer yandan da özgüven kazanan *Sefarad* gençler kendilerine ve ailelerine yeni bir hayat inşa edebileceklerine inanmaya başlıyorlardı. Gençler sadece fukaralık ve el işçiliği vaat eden, yaşadıkları kasaba ve kentlerden ayrılıyor, geleceklerini başka şehirlerde ve uzak diyarlarda inşa etmek için vatanlarını terk ediyorlardı. İhtiraslı gençlerin bir kısmı bir daha geri dönmeyeceğini bilerek, diğer bir kısmı ise geri dönmeyi ümit ederek Avrupa, Filistin, Afrika ve Güney Amerika'ya, büyük bir kısmı ise Amerika'ya göç edecekti. Genç göçmenler yeni vatanlarında yerleşip iş bulduktan sonra geride bıraktıkları, eş, dost ve akrabalarına yanlarına gelmeleri için bilet parası ve Amerikan yaşam tarzını öven mektuplar göndererek Amerika'ya göçün artmasına neden olacaklardı.[27]

Diğer Nedenler

Bu iki belli başlı nedenin yanı sıra bir dizi neden daha mevcuttu. Bunlardan biri Yakındoğu ile ABD arasında düzenli buharlı gemi seferleri yapan gemi kumpanyalarıydı. Bu şirketler Amerika seferlerini tam kapasiteyle gerçekleştirmek için hem yolcu, hem de ticari yük arıyorlardı. Bu maksatla Yakındoğu'ya yollanan acenteler birçok Osmanlı Yahudisi'ni Amerika'ya göçe ikna etmişti. Bir diğer neden, uluslararası sergileri ziyaret eden veya bu sergilere Şark halıları, antika eşya, hammadde ve Şark tarzında objeleri teşhir etmek üzere katılan *Sefarad* tüccarların anlattıklarıydı. Bu tüccarlar geriye döndüklerinde Yeni Dünya'da elektrik, ulaşım ve makinelerin günlük yaşamı ne kadar kolaylaştırdığını anlatarak Amerika'nın nimetlerini övüyor ve göçü hızlandırıyorlardı.[28] Diğer nedenler doğal afetler ve Balkan Savaşları'nın yarattığı sefaletti. 13 Mart 1908 günü İstanbul'un önemli Yahudi yerleşim semtlerinden Hasköy'de çıkan büyük yangın[29] ile 6-7 Ağustos 1912 günleri

27 Marc D. Angel, 1982. s. 10-11.

28 Mair José Benardete, 1982, s. 161.

29 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Hasköy Yangını (13 Mart 1908)", *Tarih ve Toplum*, sayı 159, Mart 1997, s. 21-24.

askerlik hizmetinin zorunlu hale gelmesiydi. 18 Şubat 1856 günü ilan edilen Islahat Fermanı, yüzyıllar boyunca askere gitmeyen gayri Müslimlerin askerlik hizmeti yapmalarını zorunlu kılıyor ancak aynı zamanda bedel-i askerîyeyi ödeyerek muaf olabilmelerine de imkân tanıyordu. Bedel ödeme gücüne sahip olanlar muaf olurken, bedel ödeyecek parası olmayanlar için askere gitmekten başka çare yoktu. Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 7 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen ve 11 Ağustos 1909 tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bedel-i askerîyeyi lağveden ve tüm gayri Müslim tebaa için askerlik hizmetini zorunlu kılan 113 sayılı "Ahz-ı asker Lâyiha-i Kanuniyesi Kanuniyeti İktisâb Edinceye Kadar Mer'i Olmak Üzere Anâsır-ı Gayr-ı Müslime'nin Kur'aları Hakkındaki 27 Safer 1304 Tarihli Ahz-ı Asker Kanunu'nun Mevadd-i Müteallikesini Muadil Kanun" karşısında askerlik hizmetini yapmak istemeyen Yahudi gençler çaresiz durumdaydılar. Özellikle dindar Yahudi gençlerin askerlik hizmeti sırasında *kaşerut* kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmış yemek yiyemeyecekleri aşikâr olduğu için bu dindar gençler için "askerlik" dinin icaplarını yerine getirmemek anlamını taşıyordu. Dindar olan veya olmadığı halde askere gitmek istemeyen Yahudi gençler için tek çare, diğer yaşıtları gibi, gizlice yurt dışına kaçmaktı. Gidilen ülkelerden biri Amerika'ydı.[23] Özellikle askerlik hizmetini zorunlu hale getiren 113 sayılı kanunun kabul edilmesinden hemen sonra 1909 yılının Ağustos ve Eylül aylarında yoğun bir pasaport başvurusu görülecekti. Pasaport talebinde bulunanlar pasaportlarını kolaylıkla elde ediyorlardı. Bazı Amerikan Konsolosluğu görevlileriyle bir takım simsarlar da bu konuda gayri Müslimlere yardımcı oluyorlardı.[24]

---

23 Marc D. Angel, 1982, s. 11-12 / Joseph M. Papo, 1987, s. 21. Michael Molho, "Radicacion de Los Exilados de Espana en Turquia y Emigracion de Los Sefardis de Oriente a America" s. 65-72, Lacob M. Hassan, (ed.), *Actas Del Primer Simposio De Estudios Sefardies*, Instituo Arias Montano, Madrid, 1970 içinde. Gayri Müslimlerin askerlikleri ile ilgili olarak bkz. Ufuk Gülsoy, 2000 ve Sinan Kuneralp, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi (1908-1912)", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1999, sayı 72, s. 11-15.

24 Ufuk Gülsoy, 2000, s. 146-147.

Amerika'ya kaçan Yahudi gençlerden biri 21 yaşındaki Dârül-fünûn Hukuk Mektebi öğrencisi Milaslı Albert Amateau idi. Amateau 1 Mart 1910 günü Hukuk Mektebi'ne gittiğinde kapıda bir ilanın asılı olduğunu gördü. İlanda Ayan Meclisi'nin askere alma yaşını 21'den 18'e indirdiği, ilgili kanunda bir değişiklik yapıldığı ve yetişkin öğrencilere ders veren Türkçe öğretmenlerine tanınan askerlik hizmeti muafiyetinin de kaldırıldığı yazılıydı. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yetişkin öğrencilere geceleri Türkçe öğretmeye başlayan Amateau ilandan birkaç gün sonra babasından "Aile bekliyor. Vatanımızın elbisesini iftihar ile giy" yazan bir telgraf aldı. Bu telgraf üzerine Amateau kışlasına teslim olmadan ve Milas'taki anne ve babasını görmeden önce sevgilisi Rebeka ile gizlice İzmir'de buluştu. Albert babasından aldığı telgrafı Rebeka'ya gösterdiğinde genç kızın tepkisi bu "aşırı vatanseverlik" tezahürüne gülmekti. Rebeka savaştan dönen sekiz Yahudi ve iki Müslüman askeri ziyaret ettiğini, askerlerin Trakya, Bulgaristan, Suriye, Filistin, Irak ve Hicaz cephelerinde savaşırken bir veya iki uzuvlarını kaybettiklerini ve sakat kaldıklarını, ordunun durumunun çok kötü olduğunu söyleyerek Albert'e yalvardı:

> Sen [savaş ve ordu hakkında] verdiğim olaylara dayanan raporumu elinin tersiyle itmeyecek kadar mantıklı bir insansın. Hayatını ve geleceğini -benim hayatımı ve geleceğimi- sana haksızlık yapmış bir ülkeye karşı duyduğun yanlış bir vatanseverlik duygusu için gereksiz bir savaşta feda edeceğine inanmıyorum. Bunun yerine göç et! Amerika'ya git. Amerika'ya giden, hiçbir zenaati ve lisan bilgisi olmamasına rağmen dolgun ücretli işler bulan, kısa bir süre sonra kendi işlerini kuran ve geride bıraktıkları ailelerine para yollayan birçok göçmen olduğunu duydum. İngilizce, bildiğin diğer lisanlar ve aldığın hukuk eğitiminle kısa sürede iyi bir mevki elde edeceğine ve başarılı olacağına eminim. Bunu kendine ve bana borçlusun. Fransa'daki teyze ve amcalarımın verdikleri hediyeler ve cep harçlıklarından para tasarruf ettim. Ne zaman

güçlüklerle karşılaştıklarından söz ediliyordu. Göçmenler sorulan sorulara ne tür cevaplar beklendiğini bilmediklerinden soruların bazılarına cevap vermiyorlardı. Bu nedenle bazı göçmenler aylarca Ellis Adası'nda kalıyor, az bir bölümü de geri gönderiliyordu. Ellis Adası'nda bekletilen göçmenlerin Amerika'da yaşayan akraba ve dostları kendilerine yardım etmek için adaya gidiyor, görevli memurların göçmenlere yönelttikleri sorulara kendileri cevap veriyor, göçmenlere gereksiz nasihatlerde bulunuyor ve bu davranışlarıyla işleri kolaylaştıracaklarına güçleştiriyorlardı. *La America*'nın sahibi Moiz Gadol (1874-1941) bu duruma çare bulmak için göçmen kabul etme kanunlarını *Ladino*'ya tercüme edip gazetesinde yayınladı ve hiç kimsenin Ellis Adası'na gitmemesini tavsiye etti. HIAS da göçmenlere yardım ediyordu. Ancak HIAS'ın *Yidiş* konuşan *Aşkenaz* memurları *Aşkenaz* göçmenlerine aşinaydılar. *Yidiş* konuşmayan, simaları Türk, Yunan veya İtalyanlara benzeyen, alışık oldukları "Yahudi" ad ve soyadları taşımayan *Sefarad* göçmenlerini kolayca tanıyamıyorlardı. Bu durumun farkına varan Moiz Gadol HIAS yöneticileriyle görüşüp sadece *Sefarad* Yahudilerine yardım edecek bir HIAS Şark Bürosu'nun kurulmasını tavsiye etti. 1911 yılının son aylarında hizmete giren Şark Bürosu'nun ilk kâtibi Moiz Gadol idi.[39] Milaslı Albert Amateau da 1912 yılında bu büroda çalışmaya başladı.[40] HIAS Şark Bürosu maddi imkânsızlıktan dolayı 1915 yılında kapanacak, 1916 yılının Ağustos ayında tekrar açılacaktı. Göçmenlere hizmet veren bir diğer teşkilat ünlü hayırsever Baron De Hirsch'in kurduğu Baron de Hirsch Fonu'nun maddi desteğiyle tesis edilen Industrial Removal Office (Sınai Yer Değiştirme Bürosu) idi. Bu büro Amerika'nın yoğun bir nüfusa sahip Doğu yakasına yerleşen yeni göçmenlerin daha az nüfuslu yerlere yerleşmelerini teşvik eden bir kuruluştu. Bu kuruluş 1907 yılında *Sefarad* göçmenleri Seattle, Gary, Cincinnati, Toledo, Columbus ve Cleveland gibi Orta Amerika kentlerine göndermiş-

39 Marc D. Angel, 1982, s. 13-14.

40 Marc D. Angel, 1982, s. 16.

- Sen gittin diye beni de kovdular. Diye boynunu bükmüştü. Biraz nazlandım. Nihayet o gece bize bir ziyafet çekmek şartiyle razı oldum. İki ay daha çalıştım. Amerika'lılar zurnayı o derecede beğendiler ki bir gün bir gurup bana müracaat etti:

- Bu güzel çalgıyı öğrenmek istiyoruz. Bize ders verir misiniz?

Dediler. Para ile Amerika'da zurna profesörlüğü de ettim.(...)

Bundan sonra zurnacılığı öğrenmiştik ya. Panayır panayır dolaşmağa başladık. Lâkin bazı yerlerde zurnacılık para etmiyordu. O zamanlar gayet iri yarı idim. Portlanda panayırında bir zat benim bünyemi görünce:

- Sen hiç boksa çalıştın mı? dedi.

Onun bu sözü benim bir hatıramı tazelemişti. Bir gün New York'ta mezesi bol bir içkili yere girmiştim. O zaman Amerika'nın her tarafındaki bu dükkânların yeryüzünde eşi yoktu. Mezeler masaların üstündeydi. Bir bardak bira alan masaları dolaşır, istediğinden yerdi. İşte böyle yerlerden birinde tesadüfen bir kavgaya karışmış, iki üç kişiyi yere sermiştim. Bunu düşününce:

- Elimden gelecek galiba. Dedim.

Adam hemen benimle alâkadar oldu. Bu sefer Portland panayırında danışıklı olmak şartiyle boks yaptım. Güreş ettim. Nihayet Amerika'da ilk defa olarak Türk hamamı açmak aklıma geldi. Bunu yaptım. Ve pek muvaffak oldum. Çok para kazandım.[22]

3. Göçün Nedenleri

Zorunlu Askerlik Hizmeti

Göçü hızlandıran en önemli nedenlerden biri İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar bedel ödeyerek askerlikten muaf tutulan gayri Müslim tebaa için İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra

22 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 18 Haziran 1948. Ahmet Abdullah'ın "Türk hamamı" işletmecisi olarak geçirdiği yılların öyküsü 313-315. sayfalarda yer almaktadır.

Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Trakya'nın muhtelif yerleşim merkezlerinde büyük tahribata yol açan deprem, Yahudi aileleri perişan etmişti.[30] Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında İstanbul göçmen istilasına uğramış, Manastır, Yanya, Kavala, Edirne kentleriyse ağır tahribata maruz kalmışlardı. Bulgar Yahudileri Balkan ülkeleri ve Trakya'da sefil şartlarda yaşayan 200.000 Yahudi'ye yardım edilmesi için Avrupa ve Amerika'daki soydaşlarına çağrıda bulunacaklardı.[31] Balkan Savaşları'nın sona ermesinden sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı durumu daha da kötüleştirecekti. 1920 yılının Şubat ayında merkezi New York'ta bulunan HIAS İstanbul temsilcisinin hazırladığı bir rapora göre İstanbul ve çevresinde yaşayıp Amerika'da yakınları bulunan yüzlerce Yahudi yardıma muhtaç bir durumdaydı. Bu nedenle HIAS temsilcisi merkezden yardım talep ediyordu.[32]

4. Göçmenlerin Sayısı

Amerika'ya göç eden Osmanlı Yahudilerinin sayıları muhtelif kaynaklara göre farklılık gösteriyor. Marc D. Angel'e göre 1890 ile 1910 yılları arasında bir milyondan fazla Yahudi yeni bir hayata başlamak üzere Ellis Adası'na varmıştı.[33] Bunların arasında bulunan Yakındoğulu göçmenlerin sayısı kaynaktan kaynağa değişiklik gösteriyor. Angel'e göre 1890 ile 1924 yılları arasında yaklaşık 30.000 Yahudi Yakındoğu ülkelerinden Amerika'ya gelmişti.[34] Bunlardan 2738'i 1890 ile 1907 yılları

30 Kemal Gurulkan, "7.2'lik Marmara Depremi", *Tarih ve Düşünce*, Mart 2000, sayı 5, s. 38-53.

31 Marc D. Angel, 1982. s. 12 / Marc D. Angel, 1974, s. 86-87 / Joseph M.Papo, 1987, s. 21 / David De Sola Pool, "The Levantine Jews in the United States", s. 207-220, 209-210, Herbert Friedenwald ve H. G. Friedman, (der.), *The American Jewish Year Book 5674 (October 2, 1913 to September 20, 1914)*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913 içinde / "The Balkan Wars and The Jews", s. 188-195, *American Jewish Year Book*, cilt 15, 1913-1914 içinde.

32 Marc D. Angel, 1974, s. 86-87.

33 Marc D. Angel, 1982, s. 5.

34 Marc D. Angel, 1982, s. 6.

arasında gelmişti.[35] Araştırmacı David De Sola Pool'un verdiği rakamlar ise şöyle:[36]

Göçün gerçekleştiği yıl	*Göçmen sayısı Osmanlı topraklarının Avrupa kısmından*	*Göçmen sayısı Osmanlı topraklarının Asya kısmından*
1899-1902	190	297
1903-1905	413	284
1906	252	209
1907	588	330
1908	379	256
1909	346	344
1910	953	435
1911	723	454
1912	760	621
1913[37]	1.319	790
Toplam (15 yıl)	5.923	4.020

Araştırmacı Louis M. Hacker'e göre 1926 yılı itibariyle sadece New York'ta yaklaşık 40.000 *Sefarad* yaşıyordu. Kuzey Amerika'nın diğer kentlerinde yaşayan *Sefarad*lar da hesaba katıldığında bu sayının 50 ilâ 60.000 civarında olduğu tahmin ediliyor.[38] Yeni bir hayatın eşiğine adım atmak için gemilerle yola koyulan göçmenler günlerce süren yolculuk sırasında kendilerini bekleyen güçlükleri düşünmek için yeterince boş vakit buluyorlardı. Ellis Adası'ndaki göç müfettişlerinin incelemelerinden geçmek ve sorularına cevap vermek zorunda olduklarını biliyorlardı. Hastalıklı yolcuların Amerika'ya kabul edilmediklerinin de farkındaydılar. *Sefarad* ve Türk kökenli göçmenlere hitap eden *La America* gazetesinde çıkan bir yazıda Ellis Adası'na ayak basan ve Amerikan göç kanunları hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan Türkiyeli Yahudilerin

35 Marc D. Angel, 1982, s. 11.

36 David De Sola Pool, "The Levantine Jews in the United States", s. 207-220, 208, Herbert Friedenwald ve H. G. Friedman, (der.), *The American Jewish Year Book 5674 (October 2, 1913 to September 20, 1914)*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913 içinde.

37 David de Sola Pool, "The Immigration of Levantine Jews into the United States", *Jewish Charities*, Haziran 1914, cilt IV, sayı 11, s. 12-27, 20.

38 Louis M. Hacker, "The Communal Life of the Sephardic Jews in New York City", *The Jewish Social Service Quarterly*, Aralık 1926, cilt III, sayı 2, s. 32-40.

hazırsan arkadaşımız Matilda vasıtasıyla bana telgraf yolla. Seninle New York'ta buluşacağım ve evleneceğiz. Ülke ayakta kalırsa ve anavatanına hizmet etmek istiyorsan Amerika'dan bile ona hizmet etme yolu bulursun.

Sevgilisinin bu ısrarı karşısında ikna olan Albert Amateau beş parasız ve eşyasız bir halde İzmir limanında bulunan Messageries Maritimes kumpanyasının bir gemisine binip önce Napoli'ye gidiyor, bir süre burada bir lokantada bulaşıkçılık yapıp para biriktirdikten sonra da New York'a devam ediyordu.[25]

Amerika: Hayallerin Gerçekleştiği Diyar

New York'ta yayınlanan ve *Sefarad* göçmenlere seslenen *La America* gazetesinde yer alan haber ve yorumlara göre Amerika sonsuz imkânların mevcut olduğu "dolarların memleketi" idi. Sanayi ve ticarette yaşanan gelişme, patlama düzeyine erişmişti. Vatandaşlığa kabul edilmeden askerlik yapılmıyordu. Ayrıca askerlik hizmeti sırasında devlet maaş ödüyordu. Kadınların göç etmelerinde rol oynayan saikler ise değişikti. Amerika'da kadınlar emeklerinin karşılığında para aldıkları gibi evlendiklerinde drahoma ödemek zorunda değillerdi. Genç kızlar devlet okullarında eğitim görebiliyor, toplantılara katılabiliyor ve siyasi partilere kayıt olabiliyorlardı. Bir göçmenin dediği gibi, "Amerika çok sayıda çocuk sahibi Şarklı bir baba için kurtuluş kapısıydı."[26]

1654 yılında New York'ta kurulan tarihî Shearith Israel İspanyol ve Portekiz Sinagogu haham Marc D. Angel'e göre *Alliance Israélite Universelle* (kısaca *Alyans*) tarafından kurulan Fransızca eğitim veren okullar zinciri sayesinde yüzyıllar boyunca Batı âleminden tecrit edilmiş bir şekilde yaşayan Yakındoğu Yahudi cemaatlerinde entelektüel bir devrim yaşanmaya başlanmıştı. *Alyans* okullarında aldıkları eğitimle ve öğrendikleri zanaatle bir

25 AJA, Yazma Koleksiyonu MS 604, kutu 3, dosya 2, Albert J. Amateau, *The Americanization of a Sephardic Turk Autobiographical Notes*, s. 2, 10, 13, 16-17.

26 Marc D. Angel, 1982, s. 12-13.

Kiralık daire arayan Milaslı Albert Amateau da böyle bir deneyim yaşayacak, talibi olduğu bir dairenin *Aşkenaz* mal sahiplerini kendisinin de onlar gibi Yahudi olduğuna inandırmakta büyük güçlük çekecekti. Amateau'nun gayretlerine rağmen onun Hıristiyan olduğuna inanan *Aşkenaz* mal sahibi kendisini tuvalete götürüyor, sünnetli olduğunu görmesine rağmen gene ikna olmuyor, Müslüman veya başka dine ait biri olduğuna inanmaya devam ediyordu.[51] Benzer bir şekilde 1916 yılında *La Boz del Pueblo* gazetesinde yayınlanan bir okur mektubunda bir *Aşkenaz* genç kız "Bir *Sefarad* Yahudice (yani *Yidişçe*) konuşmamasına, bir İtalyan'a benzemesine, bir İtalyan gibi el kol hareketleriyle konuşmasına rağmen Yahudi olabilir mi?" diye soruyordu. Gazete genç kıza bir *Sefarad*ın Yahudi olabileceğine dair teminat veriyor, birçok *Sefarad-Aşkenaz* karma evliliklerinin mesut bir şekilde devam ettiğini bildiriyordu.[52] Bölgede yaşayan *Sefarad*ların karşı karşıya kaldıkları bir diğer sorun sokak çeteleriydi. Christie Sokağı'nda yaşayan İtalyanlar *Sefarad* komşularını tehdit ediyor, onların yaşadıkları binaların önlerine bomba atıyor, imzasız mektuplarla *Sefarad* kiracıları tehdit edip dairelerini terk etmelerini istiyor, küfür ediyor, sokaktan geçen Yahudilere yazları pislik, kışları kartopu atıyorlardı.[53]

Kahvehane ve Lokantalar

Nüfusunun çoğunluğu *Aşkenaz* olan New York'ta kendilerini kaybolmuş hisseden Türk Yahudi göçmenleri sosyal dayanışma ile eşanlam taşıyan hemşerilik duygusuna can simidi gibi sarılarak kendi memleketlilerini ve hemşerilerini aramaya, onlarla birlikte bir arada yaşamaya başlayacak, böylece Türkiye'de sürdürdükleri hayat tarzını Yeni Dünya'da da devam ettireceklerdi. Bu hayat tarzı, Türk ve *Sefarad* yemekleri yemeyi,

51 Rachel Amado Bortnick, 1989, s. 55.

52 Joseph M.Papo, 1987, s. 47.

53 Marc D. Angel, 1987, s. 20-22.

leketimizdeki akrabalarımıza yollamak için tasarruf ediyor veya kötü günlerde kullanmak üzere istif ediyor ve çok idareli yaşıyoruz. Hayatımızın en iyi günlerini, gençliğimizi kaybediyoruz.

Göçmenler İngilizce bilmedikleri gibi herhangi bir iş tecrübesi ve bir zanaata sahip değillerdi. Bir çoğu düşük maaşla pastahane, lokanta ve çamaşırhanelerde ve en süfli işlerde çalışıyordu. Bazıları tiyatro ve iş merkezlerinde bekçilik, otel, lokanta ve gece kulüplerindeki vestiyerlerin işletme haklarına sahip olanların hesabına vestiyercilik yapıyordu. Bir kısmı manav ve lostra salonları, kadın konfeksiyon atelyeleri ve kuru pil fabrikalarında çalışıyor, diğerleri seyyar satıcılık yapıyor, tiyatrolarda şekerleme satıyordu. Aldıkları ücretler son derece düşüktü. Birçok işçinin haftalık yevmiyesi beş veya altı dolardı. Düşük ücretler bazen sosyal gerilimlere de yol açıyordu. Kuru pil üreten Interstate Electric Battery Company fabrikasında çalışan yediyüz işçiden dörtyüzü çok düşük ücretlerle haftada 54 saat çalışan *Sefarad* Türklerdi. Birlikte çalıştıkları Amerikalı işçilerin grev yaparak daha yüksek ücret elde ettiklerini gördüklerinde greve gidip işverene istedikleri ücretleri kabul ettirmeyi başarıyorlardı. Vestiyerlerde çalışanlar ise yeterli para biriktirdikten sonra çalıştıkları vestiyerlerin işletme hakkını satın alıp "patron"luğa terfi ediyordu. Birkaç yıldan beri Amerika'da bulunan ve biraz İngilizce öğrenenler ise dükkânlarda veya sokak tezgâhlarında kartpostal satıyorlardı.[45] Amerika'ya yeni ayak basan göçmenler ağızları laf yapan iyi giyimli dolandırıcılar için kolay avlardı. Bu kişiler ya iş bulacakları ya da belli bir para karşılığında iyi gelir getirecek bir iş kuracakları sözleriyle göçmenleri kandırıp dolandırıyorlardı. *Sefarad* göçmenler ucuz olduğu için kullanılmış elbise satın alı-

45 Albert J. Amateau, "The Sephardic Immigrant From Bulgaria: A Personal Profile of Moise Gadol", *Archives*, İlkbahar/Yaz 1990, s. 58-70, s. 59-60 / Victor D. Sauna, "A Study of the Adjustment of Sephardi Jews in The New York Metropolitan Area", *The Jewish Journal of Sociology*, Haziran 1967, cilt IX, sayı 1, s. 25-33, s. 25-26 / Louis M. Hacker, " The Communal Life of The Sephardic Jews in New York City", *The Jewish Social Service Quarterly*, Aralık 1926, cilt III, sayı 2, s. 32-40, s. 38 / Marc D. Angel, 1982, s. 139, 142.

yor, elbiseler mikrop taşıdıklarından yaygın olan salgın hastalıklardan nasiplerini alıyor, aralarından birçoğu kurtulamayıp ölüyordu.[46]

Dil Engeli ve Aşkenazlarla İlişkiler

1926 yılında bir buçuk milyon Yahudi'nin yaşadığı New York'ta *Sefarad*ların sayısı sadece kırk bindi. Kırk bin *Sefarad* Türk göçmeni, *Aşkenaz*lardan oluşan bir denizde âdeta kaybolmuşluk duygusu içindeydiler. Kendi içlerine kapanık *Sefarad*lar, *Aşkenaz* soydaşları arasında Amerikalı bir zencinin beyaz Amerikalılar arasında hissettiği yabancılık duygusuna benzer bir duygu içinde yaşıyorlardı. *Sefarad* ve *Aşkenaz*lar arasında mevcut bu mesafenin en büyük nedenleri dilsel, kültürel ve psikolojik farklılıklardı. Bir gözlemci bu farklılıklardan yola çıkarak oryantalist bir bakışla Doğu Yahudilerinin "kadercilik ve ataletin bileşiminden oluşan bu hayat tarzından ötürü daha yavaş bir düşünce ve eylem temposuna alışık oldukları"nı yazabiliyordu.[47] *Sefarad*lar *Aşkenaz*larla bir arada olmaktan hoşlanmıyor ve ortak kültürel geçmişlerinden dolayı Yunanlı ve Türklerle bir arada bulunmaktan daha çok hoşlanıyorlardı.[48]

Dil, *Sefarad* göçmenlerin New York'a uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları büyük engellerden biriydi. *Aşkenaz*ların konuştukları *Yidiş*'i bilmeyen *Sefarad* göçmenler ana dillerine (*Ladino* ile Fransızca, Yunanca, İbranice veya Arapça) ve terk ettikleri vatanlarında doğup yaşadıkları şehirlere göre gruplaşıp bir arada yaşamaya başlayacaklardı. *Alyans* okullarında Fransızca öğrenenler Amerika'ya geldiklerinde bu lisanın hiçbir ekonomik değeri olmadığının farkına varacaklardı. Birçoğu duaları söyleyebilecek kadar İbranice biliyor ancak bu lisanı

46 Marc D. Angel,1982, s. 20-22.

47 Louis M. Hacker, "The Communal Life Of The Sephardic Jews In New York City", *Jewish Social Service Quarterly*, cilt 3, Aralık 1926, s. 32-40.

48 William M. Kramer, "The Los Angeles Sephardic Experience", *Western States Jewish History*, cilt XXVIII, sayı 4, Temmuz 1996, s. 313-325, 314.

Dr. Fuad Umay New York'ta polisler arasında (Amerika'da Türkler ve Gördüklerim, *1341, s. 15)*.

hâr eylemiş olan Musevîler daha fazla nümâyişte bulunmak, muhabbetlerini göstermek için Hayim Naum Efendi'yi davet eyledikleri büyük holde ictimâ akd eylemişlerdi. [toplantı düzenlemişlerdi]

O gün biraz rahatsız olmaklığıma rağmen gittim. Hole girdiğim zaman bu alâyişçi [gösterişli] millet kendilerine yakışır bir sûrette nümâyiş [gösteri] yaptılar, alkış tufânıyla salonu yerinden oynattılar.

İçtimâdan [toplantıdan] maksat Türk yetimlerinin vaziyetini anlatmaktı. Kendi liderleri tarafından tertip olunmuştu. Bu nümâyişi görenler yetimlerin yüzü güldürüleceğine hükmetmekte tereddüd etmezdi. Ben mütereddid idim: Acaba, diyordum, tasavvurumda aldanacak mıyım?

Bir hatîb kalktı, çok güzel sözler söyledi. Diğer biri kalktı, parlak ifâdelerle Türkiye'ye merbûtiyet [bağlılık] ve muhabbetlerinin [sevgilerinin] kuvvet ve samîmîyetinden bahsetti.

Yanımdakiler Hayim Naum Efendi'ye bu kadar tezâhûrât

ti.[41] Hiç İngilizce bilmeden gelen *Sefarad* göçmenlerin İngilizce öğrenmeleri için kurslar başlatılıyordu. Göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları tek güçlük lisan değildi. *Sefarad* göçmenlerin yüzleştiği diğer zorluklar, kültürel farklılıklar ve Kuzey Amerika'nın sert iklimiydi. Bu nedenle bazı *Sefarad* göçmenler daha sıcak bir iklime sahip olan ve İspanyolca konuşulduğu için dil açısından güçlük çekmeyecekleri Küba veya Güney Amerika'ya göç ettiler.[42] HIAS Amerika'ya uyum sağlamakta güçlük çeken ikiyüz Osmanlı Yahudi göçmeni 1919 yılında Küba'ya yolladı. Türkiyeli *Sefarad*ların bir kısmı 1921 yılında uygulamaya koyulan ve göçmen sayısını sınırlayan kota kanunu nedeniyle de Küba ve Güney Amerika'ya yerleşecekti. 1918 yılında yayınlanan bir rapora göre o tarihte Küba'da yaşayan bin Yahudi'nin yüzde doksanı Silivri, Çorlu, Kırklareli, Edirne'den, bakiyesi ise Amerika'dan gelmişti.[43]

5. Göçmenlerin Yeni Dünya'daki İlk Zamanları

İlk Günler

Bulgaristanlı Jak Farhi'nin 1912 yılının yazında *La America*'da yayınlanan yazısındaki şu satırlar göçmenlerin içinde bulundukları durumun vahametini yeterince açıklıyordu:[44]

> New York'ta yaşıyoruz! Bir alev fırınında, pisliğin ve kirin içinde. İnsanlarda iğrenme yaratan karanlık ve dar meskenlerde yaşıyoruz. Sabahtan akşama kadar çalışıyor, haftanın bir gününü bile istirahata ayırmıyoruz. Kötü uyuyor, kötü yemek yiyor, kötü giyiniyoruz. Ekonomik şartlarımız o kadar kötü ki New York'un baskıcı yaz sıcağından uzak kalmak için sayfiyelerde birkaç hafta geçirmemiz imkânsız. Paramızı eski mem-

41 Marc D. Angel, 1982, s. 16.

42 Mark Wischnitzer, 1956, s. 68-69.

43 Margalit Bejarano, "Sephardic Jews in Cuba", *Judaism*, Kış 2002, http://www.findarticles.com/cf_dls/m0411/1_51/85068478/p1/print.jhtml.

44 Marc D. Angel, 1982, s. 19.

Türkçe ve *Ladino* şarkılar söylemeyi, kahvehanelerin müdavimi olmayı ve *Ladino* konuşmayı içeriyordu. Osmanlı Yahudileri için hemşerilerinin işlettikleri kahvehane ve lokantalar *sefarad*ların bir araya geldikleri birer toplumsal mekân, âdeta birer cemaat merkezi oluyordu. Kahvehaneler sadece vakit geçirmek için gidilen yerler olmayıp aynı zamanda siyaset ve fikir tartışmalarının da yapıldığı yerlerdi. Hatipler konuşuyor, duvarlara afişler yapıştırılıyordu. Kahvehaneler aynı zamanda ümitsizlik içindeki işsizlerin uğrak edindikleri, öfkeli ve sabırsız insanların bir araya geldikleri, çoğu zaman kavgaların çıktığı ve "tehlikeli bir salgın"ın cereyan ettiği mekânlardı. Bu "salgın" kumardı. Hanımlar eşlerinin kahvehanelere gitmesinden oldukça şikâyetçiydiler.[54] İskambil oynanan bu mekânlara alışık olmayan yerel hâkimler çoğu zaman gerçek veya hayalî mazeretlerle polislere kahveleri basmalarını emrediyorlardı. Bu baskınlarda yasalara aykırı hiçbir davranışta bulunmayan kimi masum göçmenler sadece kahveye gitmekten dolayı 380 gün hapse mahkûm ediliyordu![55] Kahvehaneler New York'a yeni gelen göçmenler için pratik bir işleve sahipti. Bu mekânlar sayesinde yeni gelen göçmenler çalışacakları bir iş, barınabilecekleri bir oda, nerede yaşadıklarını bilmedikleri eski arkadaş ve dostlarını bulabiliyor, dedikodulardan haberdar oluyor, bir şeyler yiyebiliyor, tavla veya iskambil oynayabiliyor veya sadece boş vakit geçirebiliyorlardı. Kahvehaneler bu avantajlarının yanı sıra tembelliğe yol açmak ve eşler arasında gerginlik yaratmak gibi mahzurlara da sahipti. Yemek zamanı geldiği veya evin erkeğine ihtiyaç olduğu zamanlarda evin hanımı çocuğunu kahvehaneye yollayıp eşini çağırtıyordu. Bu mekânlarda baklava, kadayıf, börek, sahlep, muhallebi, sütlaç, lokum gibi geleneksel Türk ve *Sefarad* tatlıları ve yemekleri yenilebiliyor, rakı ve Türk kahvesi içilebiliyordu. Polisler ara sıra kahvehanelere baskın düzenliyor, kahvehane sahipleri rüşvet vererek onları uzaklaştırıyor ve bir sonraki baskına kadar rahat bir ne-

54 Marc D. Angel, 1987, s. 20-21.

55 Mair Jose Benardete, 1982, s. 167.

fes alabiliyorlardı.[56] Lokantalarda sunulan yemekler *Sefarad* göçmenlerin damak tadlarına uygun Türk ve Akdeniz mutfağının ürünleriydi. Lokanta sahipleri müşterilerin fakir olmaları nedeniyle fiyatları düşük tutuyor, bu nedenle de kimi zaman yemeklerin kalitesizliği konusunda şikâyetlere maruz kalıyorlardı.[57]

Türkiye'ye Bağlılık

Sefarad göçmenler Yeni Dünya'da bile doğdukları topraklara sadakat ve bağlılık hissediyor, Ortadoğu'da yaşayan Yahudilerin maddi durumlarının iyileştirilmesine ilgi duyuyorlardı. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı başladığında *La America* gazetesinin sahibi Moiz Gadol Amerika'da yaşayan Türk kökenli *Sefarad*ların Türkiye'ye karşı savaşmalarının haksızlık olduğuna inanarak Amerikan hükümetinden Türk kökenli Amerikalıları silah altına çağırmamasını istemişti.[58] Benzer bir şekilde anne ve/veya babalarını Kurtuluş Savaşı'nda kaybeden öksüz ve yetim çocuklara yardım toplamak amacıyla Amerika'ya gelen Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumi Kâtibi Dr. Fuad Umay Bey'in bağış çağrısına Türkiyeli Yahudi göçmenler olumlu cevap vermişti. Fuad Bey'i New York'ta karşılayanlar arasında tüccar Leon Taranto, doktor Moris Amato ve Valensi, Farhi, Halfon soyadlı göçmenlerle oniki değişik Yahudi örgütünün temsilcileri yer alıyordu.[59]

Fuad Bey, New York'ta yaşayan Türkiyeli Yahudilerin onuruna düzenledikleri davete yüzden fazla insanın katıldığını yazıyor ve gözlemlerini şöyle aktarıyordu:[60]

> New York'a çıktığım dakikadan itibaren memleket hakkındaki muhabbetlerini [sevgilerini] nümâyişlerle [gösterilerle] iz-

56 Hank Halio, 1996, s. 168.
57 Marc D. Angel, 1982, s. 20-22.
58 Marc D. Angel, 1982, s. 43-44.
59 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 14.
60 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 38.

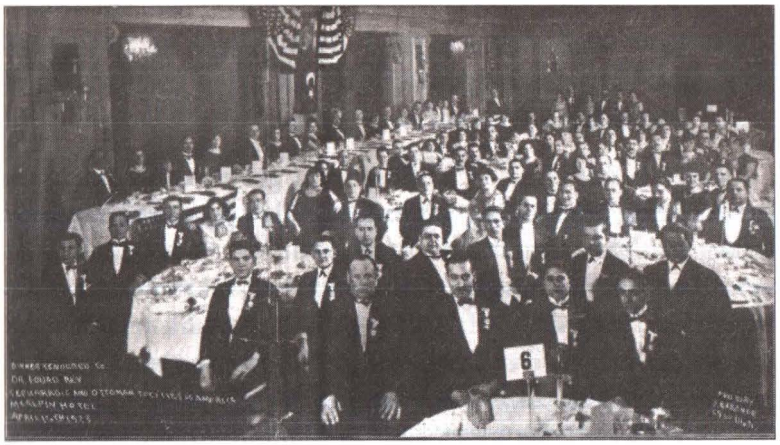
anlamıyordu. Çoğunluğu ana dil olarak Yahudi İspanyolcasını biliyor, bilenlerden az bir kısmı *Raşi* harfleriyle yazılan bu dili okuyamıyordu. Göçmenlerin çoğu bekârdı. HIAS tarafından yönlendirilen göçmenler New York'un Doğu Yakası'nın aşağısında asansörsüz ucuz binalarda yaşayan ailelerin yanında pansiyoner veya gruplar halinde kiracı olarak yaşamaya başladılar. *Sefarad*lar Rumen Yahudi göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı bu bölgede *kaşer* gıda, İtalyanların bulundukları "Küçük İtalya"daki mağazalardan da yemeye alışık oldukları zeytinyağı, zeytin, peynir, sebze ve meyveleri satın alabiliyorlardı. *Sefarad*lar günde 12 ila 14 saat çalışıyor, kendi yemeklerini pişiriyor, çamaşırlarını yıkıyor ve odalarını temizliyorlardı. Bütün bunlardan sonra eğlenceye, sosyal veya dinî faaliyetlere veya İngilizce öğrenmeye pek vakit kalmıyordu. *Aşkenaz* komşularının İbraniceyi *Yidiş* şivesiyle konuşmaları yüzünden oturdukları bölgedeki dinî ve kültürel faaliyet gösteren dernek ve merkezlere gidemiyorlardı. Dinî bayram günlerinde hemşerilik bağları canlanıyor, aynı şehirden gelen göçmenler bir araya gelip kiralanan salonları sinagoga dönüştürerek ibadet ediyor, bayramlarını kutluyorlardı.[49] *Sefarad* Yahudiler *Aşkenaz*ların yaşamlarına kıyasla son derece farklı bir hayat sürüyorlardı. Bu fark o kadar büyüktü ki New York'un Doğu Yakası'nın aşağısında yaşayan *Aşkenazlar* birlikte yaşadıkları *Sefarad*ların Müslüman Türkler olduklarını sanıp onlardan "aramızdaki Türkler" diye söz ederek Belediye Başkanı'ndan onların bölgeden uzaklaştırılmalarını istiyorlardı. 1916 yılında Yahudi göçmenlerle ilgili bir haber bülteninde yer alan şu satırlar *Aşkenaz*ların *Sefarad*lara bakışını güzel bir şekilde özetlemekte:

> Doğu Yakası'ndaki gettoda görülen, kahvehanelerde oturan, tuhaf görünüşlü nargileleri tüttüren, ufak fincanlardan koyu bir sıvı içen ve [tavlayı kastederek] bizim aşina olmadığımız zarlı satranç oynayan bu yabancılar kimler?[50]

---

49 Albert J. Amateau, "The Sephardic Immigrant From Bulgaria: A Personal Profile of Moise Gadol", *Archives*, İlkbahar/Yaz 1990, s. 58-70, s. 59-60.

50 Joseph M. Papo, 1987. s. 43-44.

Sefarad ve Osmanlı cemiyetlerinin Fuad Bey'in onuruna New York'ta düzenledikleri ziyafet (Fuad Umay, Bir Devrimci Doktorun Anıları, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003).*

yapılmamış olduğunu söylüyorlardı. Rahatsızlığıma mebnî [dayanarak] yapılan tezâhûrâta teşekkürle iktifâ ederek [yetinerek] sözü Sabiha [Sertel] Hanım'a bıraktım. Sabiha Hanım da müteheyyic, [heyecanlı] kıymetli sözler söyledi. Fakat muhâtab Musevîlerdi. Sinirleri söze karşı kuvvetli idi. İctimâı [toplantıyı] tertîb eden liderler mahcup olmamak için efkârın [halkın] hazırlanmış olduğunu, binâenaleyh hususî sûrette para toplamanın daha müfîd [faydalı] olacağını kararlaştırdılar; ictimâa [toplantıya] nümâyişler, [gösteriler] alkışlarla nihâyet verildi![61]

Fuad Bey Chicago'ya gittiğinde Trakyalı Yahudiler tarafından da aynı heyecanla karşılanacaktı:

Chicago'da Kırk Kilise, Edirne ve Trakya'nın diğer yerlerinden gelmiş epeyce Musevî vardı. Seyahatimle alâkadâr olmuşlar, Chicago'ya çıkmazdan tanzîm ettikleri programı tatbîk etmek, yetimlerimize yardımda kendilerinin de ufak bir hisseleri bulunmasını istemişler. Gece tertîb ettikleri ictimâa [toplantıya] gittim. İctimâda mûzika ile nümâyişler yapıldı. Memleket hakkındaki muhabbetlerini izhâr ettiler [gösterdiler].

61 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 35.

İctimâda bulunanların ekserîsi Kırk Kiliseli, Edirneli olduklarından bunlar arasında geçen zaman memlekette geçmiş hissini veriyordu. Aralarında teşkîl eyledikleri heyet vâsıtasıyla yetimlerimize altı yüz dolar topladılar.[62]

Türkiyeli Yahudilerin Fuad Bey'e ilgi göstermeleri Yunan tebaalı Selanikli Yahudileri rahatsız edecek, bu yardım kampanyasına katılmadıklarına dair Yunanistan Konsolosu'na teminat vermek zorunda hissedeceklerdi. *Sefarad* Yahudilerin geride bıraktıkları vatanlarına karşı duydukları bağlılık yıllar ilerledikçe azalmadı. *Sefaradlar* Yakındoğu'da yaşayan dindaşlarının yardımlarına koşacak, 1918 yılındaki Selanik büyük yangınında zarar gören Selanik cemaati ile İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması sırasında meydana gelen büyük İzmir yangınından zarar gören İzmirli dindaşları için yardım kampanyaları düzenleyecek,[63] 1940'lı yıllarda Türkiye'de depremler meydana geldiğinde bağış toplamak için American Sephardic Committee for The Turkish Earthquakes Relief (Türk Depremlerine Yardım İçin Amerikan Sefarad Komitesi) cemiyetini kuracaklardı.[64]

*Fuad Bey Chicago'da (*Amerika'da Türkler ve Gördüklerim, *1341, s. 146).*

1920 yılında, Colum-

62 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 150. Bu konuda bir inceleme için bkz. Veysi Aker, "Amerika'daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları", s. 123-140, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, (der.), *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler,* Umut Kağıtçılık, Istanbul, 2003 içinde.

63 Marc D. Angel, 1982, s. 43-44.

64 Joseph M. Papo, 1987. s. 126.

bia Üniversitesi Gazetecilik Okulu'nda eğitim gören Zekeriya Sertel Amerika'da karşılaştığı Türk göçmenlerinde gözlemlediği vatan hasreti ve vatana bağlılık duygularından söz ederken Fuad Umay Bey'i karşılayanlar arasında yer alan tüccar Leon Taranto'yla ilgili anılarını şöyle aktarmakta:

> 1920 ders yılında Columbia Üniversitesinin Gazetecilik Okuluna girmeye hazırdım. Fakat okul hayatı, öteki faaliyetime engel olmuyordu. Tersine millî kurtuluş hareketleri etrafında propaganda faaliyeti artmıştı. Dergilere, öteki gazetelere de yazılar vermeye başlamıştım. Bu geniş faaliyeti artık evden yürütmek olanağı kalmamıştı. Resmî bir büroya ihtiyaç vardı. Fakat büronun masrafını karşılayacak durumda değildim. O sırada Amerika'da ticaret yapan Leon Taranto adında Türkiyeli bir Yahudi dostuma ihtiyacımı anlattım. Hiç tereddüt etmeden bana şehrin en işlek yerinde bulunan yazıhanesinde bir oda ayırdı. Emrime bir daktilocu kız verdi, büronun çoğaltma makinasından da faydalanabilecektim. Aradığım bütün şartları bulmuştum, artık faaliyetime devam edebilirdim. Bu faaliyet kurtuluş savaşının zaferle sona ermesi gününe kadar devam etti. Bu sayede birçok Amerikalı dost edindim, memleketin davasını Amerikalılara anlatmak olanağını buldum.
>
> Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, Amerika'ya göç etmiş olan Türk, Kürt, Rum, Ermeni veya Yahudi, bütün vatandaşlar derin bir sıla hastalığına tutulmuşlardı. Kurtuluş Savaşını hepsi yakından izliyorlardı ve bu savaşa herhangi bir şekilde katılmak için can atıyorlardı. Leon Taranto'nun bana yaptığı yardım, bu vatanseverlik duygusundan geliyordu.[65]

Sertel anılarının bir diğer bölümünde de göçmenlerin terk ettikleri Türkiye'ye duydukları hasrete değinirken İstanbullu bir Yahudi'den söz ediyor:

> Amerika'ya giden vatandaşların oraya uyamamalarının en önemli nedenlerinden biri de vatanla olan bağlarını koparamamalarıdır. Başka memleketlerden gelen muhacirler bir kuşak

65 Zekeriya Sertel, 1977, s. 103.

içinde kendi vatan ve milletlerini kaybederler. Fakat Türkler, kaç kuşak geçerse geçsin yine Türk kalıyorlar. Bunlar arasında yurt hasreti o kadar derin ve yaygındır ki, bunu sözle anlatmak imkânsızdır. Değil yalnız Türk ve Kürtler, fakat Türkiye'den kaçıp Amerika'ya gelmiş olan Rum, Ermeni ve Yahudi gibi unsurlar bile aynı derecede yurt hasreti içindedirler.

Bir gün yirmi yıldan beri Amerika'da yaşayan ve orada zengin olup Amerikalılaşmış sayılan bir Yahudi vatandaşımız bizi evine çağırmıştı. Kendisi İstanbulluydu. Türkiye'yi rüyasından ve hayalinden çıkaramamıştı. Kendi yaptırdığı iki katlı bir evde oturuyordu. Kapıdan girer girmez inanılmaz bir manzara ile karşılaştık. Merdiven ayağından yatak odalarına kadar bütün duvarlar boydan boya yağlıboya İstanbul resimleriyle süslenmişti. Bir duvarda yükselen cami ve minareleriyle İstanbul'u bir duvarda Boğaziçi'ni, bir duvarda Adalar, bir ötekinde Yenikôy'ü veya Moda koyunu gördük. Ev sahibi övünerek bize evini gezdirdi ve duvarlardaki resimleri gösterdi.

- Ne yapayım, dedi. ['']Ben memlekete gidemiyorum, memleketi buraya getirdim[''].

Gerçekten İstanbul'u ayağına getirmişti, İstanbul'un güzellikleri içinde yaşıyordu.[66]

Dernekler

Amerika'ya yerleşen *Sefarad* göçmenler arasında hemşerilik bağlarını besleyen ve geliştiren bir diğer unsur derneklerdi. Bu dernekleşme göçmenlerin doğdukları şehirler temelinde gerçekleşiyordu. En eski ve prestijli dernek 1899 yılında New York'ta kurulan ve 1912 yılında çoğunluğu Türkiye'den gelme 200 üyeye sahip olan Union and Peace Society (İttihad ve Sulh Cemiyeti) idi. Bir diğer dernek 1904 yılında kurulan, 1912 yılında 60 üyeye ulaşan ve üyelerin neredeyse tamamı Türkiyeli *Aşkenaz*lar olan The Oriental Progressive Society (Şark Terakki Cemiyeti) idi. 1912 yılında *La America* gazetesinde yayınlanan

66 Zekeriya Sertel, 1977, s. 107-108.

bir yazıda Tekirdağ ve Çorlulu göçmenler dernek kurmaya davet ediliyorlardı. Çanakkalelilerin kurdukları üç ayrı dernek vardı. Biri Mekor Hayyim (Hayatın Çeşmesi) derneğiydi. Üyelerin rahatça bir araya gelebilecekleri bir ortamı sağlamayı amaçlayan bu dernekte iskambil oynamak kesinlikle yasaktı. 1913 yılında 122 üyeye sahipti. 1914 yılında *Purim* bayramı vesilesiyle derneğin düzenlediği kutlamada 400 Çanakkaleli bir araya gelmişti. Diğer ikisi 1915 yılında kurulan Haskalah (Aydınlanma) Cemiyeti ile 1916 yılında kurulan Çanakkale Terakki Cemiyeti'ydi. Silivrililer 1915 yılında Ahim Mevorakhim (Kutsanmış Biraderler) derneğini kuracaklardı. Ankaralılar ise biri başkanı Louie Russo olan The Angora Union Club (Ankara İttihad Kulübü),[67] diğeri ise 1913 yılında 63 Ankaralı tarafından kurulan Keter Zion of Angora (Ankara'lı Siyon Tacı Cemiyeti) olmak üzere iki ayrı dernek kuracaklardı. Rodos, Çorlu, Silivri ve Marmara Adalı göçmenler ise 1913 yılında bir araya gelip Ezrat Ahim (Kardeş Yardımlaşması) cemiyetini kuruyorlardı. Ancak bu cemiyet 1915 yılında Anşe Rodosto (Tekirdağlılar), Ahim Amevorahim de Silivria (Silivrili Kutsanmış Kardeşlik Cemiyeti) ve Ezrat Ahim de Çorlu (Çorlu Kardeşlik Cemiyeti) olarak üçe bölünüyor, 1925 yılında ise tekrar birleşiyordu.[68]

Yerleşim Yerleri

Göçmenler Yeni Dünya'ya vardıklarında ilk ayak bastıkları yer önce Ellis Adası sonra New York idi. Bu nedenle Türk *Sefarad* göçmenlerin büyük bir çoğunluğu New York'a yerleşti. Ancak New York dışında birçok başka kentte de yoğun bir Osmanlı Yahudi nüfusuna rastlanıyordu. Bunlardan biri New Brunswick idi. 1910 yılında bu kentin toplam 2500 kişilik Yahudi nüfusunun üçte biri, İstanbul, Çanakkale, İzmir, Selanik ve başka büyük Osmanlı kentlerinden gelen göçmenlerden oluşuyordu.[69] 1913 yılında Cincinnati'de yapılan bir araştır-

67 Marc D. Angel, 1982, s. 29-30.

68 Joseph M. Papo, 1987. s. 306.

69 Joseph M. Papo, 1987. s. 270.

mada toplam 249 aile ferdinden oluşan elli *Sefarad* ailenin mevcut olduğu tespit edilimişti.[70] 1913 yılında yayınlanan bir araştırmaya göre *Sefarad* Yahudi göçmenlerin Amerika'da yerleştikleri yerler şöyleydi:[71]

Yerleşilen kentler	*Yaklaşık Sefarad nüfusu*	*Gelinen kentler*
Seattle	600	Rodos, Çanakkale
San Fransisco	100	Halep, Bağdat ve Anadolu
Atlanta	100	Rodos, Bodrum, İstanbul, İzmir, Manisa, Çanakkale
Rochester	90	Manastır
Portland, Oregon	80	Rodos, Çanakkale, Tekirdağ, Marmara Adası
Cincinnati	70	Çanakkale
Chicago	70	Fas ve Anadolu
Los Angeles	75	—
Glenham, New York	70	Çanakkale, Selanik
Raritan, New Jersey	70	Çanakkale
Gary, Indiana	70	Rodos, Marmara Adası
Indianapolis	50	Manastır
Montgomery	50	Rodos

Seattle'daki Türkiyeli Göçmenler

Seattle'a ilk yerleşen *Sefarad*lar Marmara Adası'ndan gelen üç gençti: Salamon Kalvo, Yakob Polikar ve David Levi. Bu gençler Seattle'a yerleşen, balıkçılıktan önemli bir servet edinen ve 1903 yılında doğduğu Marmara Adası'nı ziyarete gelen bir Rum genciyle karşılaşmış ve Amerika'nın göçmenlere muhteşem imkânlar sunduğunu duyup göç etmeye karar vermişlerdi. Rum genç Seattle'a dönmek üzere gemiye bindiğinde 18 yaşındaki Salamon Kalvo ile Yakob Polikar da onu takip etmişlerdi.

70 Joseph M. Papo, 1987. s. 279.

71 D. De Sola Pool, "The Levantine Jews in the United States", *The American Jewish Year Book 5674, October 2, 1913 to September 20, 1914*, s. 207-220, s. 212. Atlanta ile ilgili bilgiler şu makaleden derlenmiştir: Yitzchak Kerem, "The Settlement of Rhodian and Other Sephardic Jews in Montgomery and Atlanta in The Twentieth Century", *American Jewish History*, 85.4 (1997), s. 373-391. Portland Yahudi Cemaati için Jonathan Singer'ın kısa tarihçesine bakılabilir: "History of Congregation Ahavath Achim", *http:ahavathachim.com/hestory.htm*.

Henüz yeni terzi dükkânı açmış, Tekirdağlı Ester Adato ile yeni nişanlanmış David Levi ise nişanlısının kendisiyle birlikte Amerika'ya geleceğinden emin olmak ve bilet parası biriktirmek için biraz beklemiş, 1903 yılının sonbaharında Seattle'a gitmişti. David Levi Seattle'a vardığında ilk yaptığı, sahile gidip denizin havasını içine çekmekti. Soluduğu havanın aynen Marmara Adası'ndaki tuzlu deniz suyu havası olduğunu anladığında rahatlamıştı. Kalvo ve Polikar, Rum arkadaşları sayesinde balıkhanede çalışmaya başlamışlardı. David Levi ise önce bir terzide çalışmış, daha sonra da bir balıkçı dükkânı açmıştı. Seattle'da yaşayan *Aşkenaz* kökenli Yahudiler Marmara Adası'ndan gelen bu gençlerin Yahudi olduklarına inanmamış, onların kendilerini kandırmaya çalışan Müslüman Türkler olduklarını düşünmüş, ancak daha sonra ikna olmuşlardı. Seattle'a vardıktan dört yıl sonra Kalvo ve Polikar eşlerini, David Levi de nişanlısını getirtecekti.[72] Bu üç gencin temelini attıkları Seattle Yahudi cemaati zamanla serpilip gelişti. 1906 yılında Seattle'da onyedisi bekâr, onsekiz *Sefarad* genç erkek vardı. Bekâr gençlerin bir kısmı evlenmek için geri dönecek, bazıları ise sevdikleri genç kızları Seattle'a getirtecekti. Gelen göçmenlerden biri İstanbullu Dora Levi idi. İstanbul'da İskoç Misyoner Okulu'nda eğitim gören ve İngilizce öğrenen Dora toptan içki ticaretiyle uğraşan babasının Amerika'ya yapacağı iş gezisine refakat etmeye karar vermiş, babasının hastalanması ve seyahatini iptal etmesi üzerine tek başına seyahat etmek için ailesini ikna etmeyi başarmıştı. 1906 yılında önce New Haven, Connecticut'a gelen Dora burada iş bulamayınca bir arkadaşının yaşadığı Seattle'a gitti. Değişik işlerde çalışan Dora kendisinden sonra gelen ve İngilizce bilmeyen *Sefarad* kadın göçmenlere yardımcı olacaktı.[73] 1907 yılında Seattle'da yaşayan *Sefarad*ların sayısı üçe katlanmıştı. Göçmenler Marmara Adası, Rodos, İstanbul ve Tekirdağ'dan gelmişlerdi. 1904 ile 1912 yılları arasında 1500 *Sefarad* mevcuttu. Aralarında birlik bulunmadığın-

72 Joseph M. Papo, 1987, s. 285-287 / David Sitton, 1985, s. 356. / Albert Adatto, 1939, s. 184-193.

73 Albert Adatto, 1939, s. 197-198.

dan göçmenler ayrı dernekler etrafında birleşmiş, Marmara Adası'ndan gelenler Bikur Holim, Rodos'tan göç edenler Bessaroth cemiyetlerini kurmuşlardı.[74] Bu ilk kuşak göçmenler Amerikan yaşamına ayak uydurmada güçlük çekiyorlardı. Gelenekleriyle birlikte gelen göçmenler evde *Ladino* konuşmalarına rağmen İngilizce öğrenmek için okula gidiyor, Amerikanlaşma ile kimlik ve kültürlerini muhafaza etme arasında bir denge kurmaya çalışıyorlardı. *La America* gazetesi göçmenleri bir an önce İngilizce öğrenmeye, vatandaş olmaya ve gettolarda yaşamamaya teşvik ediyor, ancak *Sefarad* göçmenler Amerikan vatandaşlığına geçmede mütereddit davranıyorlardı. 1912 yılında Seattle'da yaşayan 600 Türk Yahudisinden sadece biri Amerikan vatandaşlığına geçmişti.[75] Osmanlı Devleti'nin son Hahambaşısı Haim Nahum *Alliance Israélite Universelle*'e bağış toplamak amacıyla 1921 yılında Seattle'ı ziyaret etmişti.[76] Zaman içinde Seattle'daki *Sefarad* cemaati gitgide Amerikanlaşacak, *Sefarad* kültür ve gelenekleri zayıflayacaktı. Ünlü gazeteci Hikmet Feridun Es 1948 yılında şu tespitte bulunuyor:

> Bizden Amerika'ya giden Yahudi'lerin büyük bir kalabalığı garp kıyısında, şimalde Seattle şehrine gitmişlerdir. Burası bütün Amerika'nın balık ve balıkçılık merkezidir. Eskiden buraya Japon balıkçılar hâkim gibiydi. Bugün Seattle'ın bütün balıkçıları Türkiye'li Yahudi'lerdir. Son derece çalışkanlıkları ile bütün işi ele almışlardır. Yalnız balık tutmak, balık satmak işini değil, balık sanayiini, muazzam karidis ve istakoz sanayiini olduğu gibi kendilerine çekmişlerdir.
>
> Türkiye'li Yahudi'ler Seattle'da bu işte rekabet edilmez bir hale gelmişlerdir. Cenupta ise, meselâ Kaliforniya'da da Japon'lardan çiçekçiliği almışlardır. Balık ve çiçek işi onlara vergidir.[77]

74 Marc D. Angel, "Progress" Seattle's Sephardic Monthly 1934-5", *American Sephardi*, cilt 5, 1971, s. 90-95.

75 Marc Angel, "Notes on The Early History of Seattle's Sephardic Community", *Western States Jewish Historical Quarterly*, cilt VII, sayı 1, Ekim 1974, s. 22-30.

76 Albert Adatto, 1939, s. 88.

77 Hikmet Feridun Es, "Amerikadaki Türkler", *Hürriyet*, 8 Temmuz 1948.

Seattlelı balıkçı Avram Eskinazi (Hürriyet, 15 Temmuz 1948).

(...)

Seattle balık pazarında türkçe konuşmağa kalktınız mı?.... Bir pasifik balığının dilimlerini tartmakla meşgul bir adamın hemen başını kaldırıp size dik dik baktığını görürsünüz. Bir az sonra da aynı zat yarı türkçe, yarı ingilizce buralara nasıl geldiğinizi size sorar. Ya Tekirdağlı'dır, ya Çanakkale'li, ya İzmir'li. Şâyet İstanbul'lu değilse mutlaka Selânik'lidir. Yalnız Seattle mi?...

San Francisco'nun en öğündüğü, turist çekmek için en güzel dekor olarak gösterdiği yer Fishermen's Wharf dedikleri balık pazarıdır. Burası hergün seyyahlarla dolup boşalır.

Sırf balık pazarını görmek, orada taze balık, istakoz, karides yemek için buraya gelirler. Fishermen's Wharfda da biz-

den oraya gitmiş bir alay Musevi görürsünüz. Burada Eskinazi ailesine mensup Avram Eskinazi de en güzel istakozları satmakla tanınmıştır.

Avram Eskinazi dükkânının arkasındaki Pasifik Okyanusunu işaret ederek:

-Kuvvetim olsa şuradan atlasam da yüze yüze gidip Saraybumu'na çıksam... der.

Avram Eskinazi balıkçıdır ama güzel, büyük, lüks bir otomobili, San Francisco Ray denilen, körfeze tepeden bakan bir villâsı vardır.[78]

California'daki Türkiyeli Göçmenler: Hollywood Hahamı İstanbullu İzak Varon'un Öyküsü

1895 yılında Çanakkale'de doğan Haham Varon bir din eğitimi hocası idi. Önce Edirne'de okumuş daha sonra İstanbul'a gelmiş ve ruhani eğitim görmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda zabit olarak görev almış ve İstanbul'daki Yahudi mültecilere yardım etmişti. Varon daha sonra New York'a göç edecek ve bir *Talmud Torah*'nın hocası olacaktı. 1928 yılında Los Angeles'a gelip yerleşen Varon şehirdeki Tifereth Israel Sinagogu'nun hahamı olacaktı.[79] 1948 yılında Hikmet Feridun Es'e rastlayan Varon hayat hikâyesinin şöyle anlatmış:

> Bir gece Kaliforniya'nın en maruf Musevi'lerinden bir zatın mükellef evinde: "Şimdi Hollywood hahamı burada olacak. Beş dakikaya kadar gelir... dediler. Hakikaten biraz sonra kapıdan, gözlüklü, pek güler yüzlü bir zat belirdi. Kendisini bana:
>
> - Rabbi İsak Varon!... diye ingilizce olarak takdim ettiler.
>
> Lâkin Hollywood hahamı hemen türkçeye çevirerek eski bir kalem efendisi nezaketiyle:
>
> - Haham İssak bendeniz.... dedi.

78 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1948.

79 Beth Samuels-William M. Kramer, "Temple Tifereth Israel", *Western States Jewish History*, cilt XXVIII, sayı 4, Temmuz 1996, s. 417-441,426.

Tanıdığım ruhanî reislerin belki en centilmenlerinden idi. Salondaki zarif kadınlarla konuşurken espriler yapıyordu. Taassupla gerilikle hiçbir alâkası yoktu. Yanıma yaklaştığı zaman ilk sorduğu şey:

- Mahmut Yesari nasıl?

Suali oldu. Yesari hakkındaki acı haberi verdiğim zaman son derecede üzüldü: "Allah rahmet eylesin!" dedi ve ilâve etti:

- Ölümden çok uzak bir yaştaydı. Henüz gençti...

Hollywood hahamı Çanakkaleli İzak Varon (Hürriyet, 22 Haziran 1948).

Hollywod hahamının Mahmut Yesari'yi tanıyacağını aklımdan geçirmezdim. Alâka ile sordum:

- Yesari'yi nereden tanırdınız?

- Yakacık'tan... Yakacık askerî kampından!...

Sanki haham efendi alâkamı büsbütün katmerleştirmek istiyordu. Aynı bahse ait bir ikinci sual daha sormaktan kendimi alamadım:

- Ne münasebetle Yakacık kampında bulunuyordunuz?

- Yesari ile beraber kampın aynı devresinde askerlik ediyorduk. Ben Türk ordusunda zabittim!...

Hayretimi daha zevkle seyretmek için durup yüzüme baktı. Ve ilâve etti:

- Musevi mekteplerinde hocalık etmek için hazırlanmıştım, olmadı. Umumî harp patlak verdi. Askere gittim. Yakacık as-

kerî kampında Alman mütehassısı "Rabe" bey'in idaresinde birçok münevver İstanbul'lu vardı. Yesari ile orada yanyana düşmüştük... Akşam üstleri Kartal'a iner, Osman ağanın ahçı dükkânında yemek yerdik.

O aperatif alırdı. Hey gidi Yesari hey... Bütün Umumî harbi zabit olarak geçirdim. Ve cephede, ateş hattında!.

Hollywood hahamı gülümseyerek başını salladı:

- Allenbay'ın [Allenby] karşısında harp etmiş bir zabitim!... Büyük muharebeden sonra terhis olunca uzun zaman iş bulamadım. Amerika'da birçok tanıdıklarım vardı. İbranicem, musevicem kuvvetlidir, burada bulunan, bizden gelmiş Türkiye'li Musevi'ler çocuklarına aynı zamanda kendi dillerini de öğretmek istiyorlardı. Bir Musevi mektebi açacaklardı. Beni çağırdılar. Kalktım, buraya geldim. Sonra burada biraz ticaret vesaire gibi işlerle biraz alâkadar oldum. Ve nihayet her şeyi tamamıyla bırakarak dinî mesleğe girdim. Hollywood hahamlığına getirildim...[80]

İzak Varon'un incelemesine göre California'da yaşayan *Sefaradl*ar 1903 yılından itibaren Amerika'ya yerleşmeye başlamışlardı. Aynı şey San Diego ve San Fransisco'da yaşayan ancak sayıca çok önemli olmayan *Sefaradl*ar için de geçerliydi. California'da yaşayan *Sefaradl*ar Türkiye, Balkan ülkeleri (Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan), Kuzey Afrika ülkeleri (Fas, Cezayir, Tunus, Mısır), Ege Takım Adaları, Suriye ve Filistin'den gelmişlerdi. *Sefaradl*ar arasında Rodoslular önemli bir nüfusa sahipti ve dernekleşmişlerdi. 1933 yılında yeni bir sinagogun açılmasından sonra cemaat La Comunidad Sefardi de Los Angeles (Los Angeles *Sefarad* Cemaati) adını aldı. Haham Varon'a göre 1947 yılı itibariyle Los Angeles'ta çok zengin bir *Sefarad* nüfus yoktu. Az sayıda tüccar ve sanayici mevcuttu. Savaş yıllarında risk alanlar zenginleşmişlerdi.[81] 1905 yılında New York'tan gelip Los Angeles'a yerleşen Selanikli Ovadya E.

80 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 22 Haziran 1948.

81 İsaac M. Varon, "Lettre de Los Angeles", *Les Cahiers Séfardis*, 30 Eylül 1947, s. 329-332.

Haim o tarihte 150.000 nüfuslu Los Angeles'ta yaşayan *Sefaradl*ların bir avuç olduğunu hatırlıyordu. İlk göçmenler Bursalı Abraham Karako ve Tavil, İstanbullu Levi, Hatem ve Fresko, Selanikli İzak Rafael ve Ovadya Haim, Çanakkaleli Paralı, Manastırlı Meşulam, Rodoslu Tarika ve Notrika, Kudüslü Manuel'ler idi. Zaman içinde cemaatin nüfusu artacak ve kendi içinde örgütlenecekti. 1946 yılında üç ayrı cemaat mevcuttu: (a) İzak Varon'un hahamı olduğu bir sinagoga sahip 215 müdavimli La Comunidad Sefardi de Los Angeles (Los Angeles *Sefarad* Cemaati), (b) Rodosluların kurdukları 300 müdavimli ve bir sinagoga sahip olan Sephardic Hebrew Center (*Sefarad* İbrani Merkezi), (c) 75 değişik kökenli göçmenin müdavimi oldukları Sephardic Brotherhood (*Sefarad* Kardeşliği).[82]

Hollywood'daki Türkiyeli Yahudiler

California'da yerleşmiş Türkiyeli Yahudilerin bir kısmı Los Angeles'ın dünyaca ünlü Hollywood bölgesinde yaşıyorlardı. Bunların arasında Eli Levi ayrı bir yere sahiptir.

Columbia Stüdyoları Halkla İlişkiler Müdürü İzmirli Eli Levi'nin ileriki sayfalarda yer alan yaşam öyküsünden görüleceği gibi kendisinin önemli bir özelliği Hollywood'u gezmeye gelen Türk gazetecileri en iyi şekilde ağırlamaktı. Levi misafir gazetecileri Hollywood civarına yerleşmiş eski İstanbullu ve İzmirli Yahudilerle bir araya getirmeyi ihmal etmiyordu. 1938 yılında karşılaştığı bir Türk gazeteciyi evine yemeğe davet etmişti.

Gazetecinin, "Pastırmasından cacığına kadar her şeyi tamam bir çilingir sofrası kurulmuştu. Öyle bir çilingir sofrası ki bunun yanında Balık Pazarında koltuk meyhanelerindeki çilingir sofraları pek sönük kalırdı" satırlarıyla tasvir ettiği bu davette, Levi en çok Kulüp Rakısı, tahin helvası ve cacığı sevdiğini söylüyordu. Levi daha sonra yakınlarda yaşayan İstanbul ve İzmirli hemşerilerini de gazeteciyle tanışmaları için evine davet etmişti. Bu tanıdıklar sigara fabrikası sahibi Manisalı Moris Şina-

82 O. E. Haim, "Les Sefardis des Etats-Unis", *Les Cahiers Séfardis*, 5 Kasım 1946, s. 43-45.

si'nin kardeşi, 1871-1930 yılları arasında yayınlanan Türk Yahudi basınının önemli gazetelerinden *El Tyempo*'nin sahibi David Fresko'nun kızı ve ünlü hekim Samuel Abrevaya'nın kızkardeşi idi. Gazeteci buluşmayı şöyle naklediyor:

> Bayan Abravaya kardeşi doktor Abravaya'yı gençlik zamanından beri görmemiş. Mütemadiyen soruyo[r];
>
> - Hâlâ eskisi kadar genç mi?
>
> - Bayan Fresko Kadıköyün aşıkı... Sual sual üstüne:
>
> - Kadıköy nasıl? Haydarpaşa nasıl?
>
> Bundan sonra Kadıköylü tanıdıkları soruyor.
>
> - Doktor İhsan Şükrü meşhur oldu mu? Süreyya Paşa tiyatro yaptırmış... Bay Salâh Cimcözler ne âlemde Mahmut Ata gene Kadıköyünde mi?
>
> Sinema müdürü [Eli Levi] bir aralık:
>
> - Aman bay Hatem nerede? O sizi görmesin... Hemen elimizden alır... dedi.
>
> Biraz sonra bay Hatem içeri girdi. Gayet şişman, neşeli bir zat... Fuzuliden beyitler okuyor. Bu bay Hatem milyonermiş. Amerikada "Markem" denilen büyük pazarları ilk defa o kurmuş. Sokakta domates satarak işe başladığını söylüyor.
>
> Bugün milyonlar içinde... Halis Muhlis Kuzguncuklu... (...)
>
> Meclis pek hararetlenmişti bir aralık sedef kakmalı nadide ut duvardan indirildi.
>
> Bay Levi udu eline aldı. B[ay]. Hatem onun yanına oturdu. Şık sinema müdürü öyle bir ut çalıyor ki... Hem ne şarkılar... ne eski şarkılar içlerinde benim bile katiyen bilmediklerim var... "Al yanakda çifte de benleri var" lar., Ne "Felekte bana neler etti" ler... neler... Yalnız şarkıların gazellerin arasında bazı kelimeleri unutmuşlar, bunların yerine İngilizce kelimeler koymuşlar. Gazelde de İngilizce bir tuhaf duruyor.
>
> En büyük merakları da Türkiyedeki yeni şarkılar...
>
> Hepsi birden rica ediyor:
>
> - Yeni hangi şarkılar çıktı. Ne olur bir tanesini söylesenize...
>
> Mümkün olsa ve bilsem bana sabaha kadar şarkı söyletecekler. Ut faslı bitikten sonra bay Levi hizmetçisine:

- Perdeyi ger, diye emir verdi.

Duvarın bir köşesine beyaz, küçük bir perde gerdi, salon karardı. Bir de bakayım küçük beyaz perdenin üzerinde İstanbul...

Türkiyeli sinema müdürü bundan 9 sene evvel Türkiyeye gelen bir amerikalı sinemacıya İstanbulun ve İzmirin manzaralarını filme almasını telgrafla bildirmiş. Şimdi bu çekilen filimden biri kendi evinde, biri de Bay Hatemin evinde...bay Hatem bu filmi sinema şirketinden 750 dolara satın almış.[83]

(...)

Bay Hatemle bay Levi:

- Eğer bu film de olmasa halimiz haraptır... diyor. Her hafta filmi çıkarıp seyreder kurdlarımız dökeriz.

Filimde manzaralar değişince birbirlerini dürtüyorlar:

- Kuzguncuk... Kuzguncuğa bak... Köprü, köprü... Ah canım köprü... Kadıköy.... Mühürdar...

Film bittikten sonra ben:

- Ben de yeni bir Türkiye albümü var... Apartımanımda... diyecek oldum... Hemen Hatem efendi otomobiline atlayınca apartımanıma koştu. Matbuat Umum Müdürlüğünün bana gönderdiği resimli Türkiye albümünü getirdi.* Albümün "Şehirler" kısmının her sahifesini çevirdikçe o şehrin şarkısını söylüyorlar. Meselâ Adana gelince hep bir ağızdan:

"Aman Adanalı... Yavrum Adanalı" şarkısı, Sivas çıkınca "Sivaslıyım" şarkısı. Bilmedikleri eski şarkı da yok... (...)

Gece yarısından sonra Hollivutta Çanakkaleli bir musevinin açtığı "Çanakkale" lokanta ve barına gitmeğe karar verildi. Üç otomobille yola çıktık. Ben bay Hatemle gayet lüks otomobiline düştüm. Yanında oturuyordum. Meşhur Hollivud bulvarından geçerken Hatem efendi o lüks otomobilin direksiyonu başında bir gazel tutturdu. Aklıma her şey gelirdi. Fakat meşhur Hollivud bulvarında bir lüks otomobil içinde Türkçe gazel işiteceğim gelmezdi. Hatem efendi o kadar

---

83 "11 yıl önce yapılan bir röportaj", *Halkın Sesi*, 23 Temmuz 1949.

(*) Söz konusu kitap şudur: *Fotoğraflarla Türkiye*, Matbuat Umum Müdürlüğü yayını, F. Bruckmann AG, Münih, t.y. Fotoğraflar Othmar Pferschy.

coşmuştu ki, gazeli söylerken bazen ellerile işaret yapıyordu. Ben:

- Aman Hatem efendi... Bu lüks otomobili bir yere çarptıracaksınız... dedim.

Omuzlarını silkti.

- çarpılsın kâfir. Şimdi memleket hatırıma geldi...[84]

Levi Hollywood'u ziyaret eden *Cumhuriyet* gazetesinden Halûk Durukal ile *İzmir* gazetesinden Halûk Cansın'ı da benzeri bir yemeğe davet etmişti. Halûk Durukal bu yemeği şöyle anlatıyor:

> Hollywood'da ikiyüzden fazla İstanbullu veya İzmirli Musevi var. "Madem ki İstanbul'dan geliyorsunuz Çarşamba akşamı sizi yemeğe bekleriz. Sonra bir kahve içeriz." Diyerek beni davet ettiler. İzmirli David Nahum'un evinde toplandık. Oldukça kalabalıktık! İzmir, Irgat Pazarı'ndan Robert Nahum, İstanbul Dikilitaş'tan Bohito Amato, Asmalımescit'ten Salamon, Tepebaşı'ndan Fresko vardı... Büyük bir salon insanlarla doluydu. Zaten bu muhteşem villanın önünde duran çok sayıda otomobili görünce kalabalık olacağını anlamıştım. Bana mükemmel bir Türkçeyle "hoş geldiniz!" dediler. Göçmenlerin çocukları ve torunları artık Türkçe konuşmuyorlar. Ancak hepsinin bildiği bir kelime var: "Kazık!". Çevremi sarıp soru yağmuruna tuttular. "Halen simit satılıyor mu? Simidi özlüyoruz." Kır helvasından, sahlepe, Silivri yoğurdundan Yakacık suyuna kadar sempatik muhataplarımın iç çekmeyle anmadıkları memleketimizin bir tatlısı, bir içkisi veya bir yemeği yoktu. "Ne yapalım, bütün bunları çok özlüyoruz, ama diğer yandan hepimiz burada bir yuva kurduk. Ve öylesine rahatız ki! Zaten Türkiye'ye dönmek istesek bile bize vize vermezler!." Daha sonra Kore'deki askerlerimizin elde ettikleri başarıların Amerika'da yarattığı inanılmaz yankı hakkında teferruatlı bilgi verdiler. Muhataplarımın en yaşlısı Kuledibili Salamon eski Türk şarkılarını hatırlamaya çalıştı. İşte İstan-

84 "11 yıl önce yapılan bir röportaj", *Halkın Sesi*, 25 Temmuz 1949.

bul'dan 15.000 km ötede sinema sektörünün bu ünlü başşehrinde ülkemizden uzun yıllar önce ayrılmış bu namuslu insanlar gözleri dalmış hatta nemli bir halde hep bir ağızdan: "Hani ya da benim elli dirhem pastırmam" şarkısını söylediler. Bana bir sürü isim saydılar: "Bunu tanır mısınız? Onu tanır mısınız?" Haskôy, Asmalımescit, Tepebaşı, Kuledibi, Şişhane ve Balat üzerinde bir sürü soru sordular. Gece yarısı olmuştu, halen beni dikkatle dinliyorlardı. Bazen kendi aralarında bakışıyor ve alçak sesle "bak artık hatırlamadığım bir kelime bu" diyorlardı. Haftada bir kere Türk yemekleri hazırlamayı âdet edindiler, "ancak eski tadı elde edemiyoruz. Ne yaparsınız, İstanbul'da bambaşka bir şeydi" itirafında bulundular. İstanbul ve İzmir'e selamlarını iletmemi istediler ve şu nasihatta bulundular: Tecrübeli dostların nasihatidir. Bizimkilere lütfen şunu iyice anlatın. "Artık çabukça milyoner olma devri geride kaldı. Burada para kazanmak için belli bir mesleğin mütehassısı olmak şarttır. "Nasıl olsa ekmek paramı çıkartırım" diyerek gelen ve sokaklarda sürünen çok insan var. Oradaki dostlara bunu lütfen iyice anlatın.[85]

Halûk Cansın ise anılarında aynı daveti şöyle anlatmakta:

[Levi] Günlerden bir gün "Bu cumartesi akşamı bizim eve geleceksiniz" dedi. "Buralara uzun yıllar önce Türkiye'den gelmiş dostlarımızla birlikte yemek yiyeceğiz." Eklediğine göre Karataş İskelesi'ndeki kadar keyifli olamazmış, ama yine de İstanbul'dan getirttiği bir şişe rakının yardımı ve bir-iki Türk mezesinin katkısıyla hoşça vakit geçirirmişiz. Tabii, memnuniyetle daveti kabul ettik. Ve Hollywood'da yaşayan çok fazla Türk olup olmadığını sorduk. "Fazla sayılmaz" diye cevap verdi. "Benim tanıdıklarım on-on iki kadar Yahudi ailesi. Onlardan biraz daha da fazla Ermeni ailesi! Hepsi yirmi beş-otuz yıl önce gelip buralara yerleşmişler. Yahudilerin çoğu İzmir'den. Ermeniler ise İstanbul'dan. Zaman zaman bir araya geliriz ve eski günlerimizi yâd ederiz."

85 Halûk Durukal, "A Hollywood, Parmi 200 Israélites d'Istanbul et d'Izmir", *La République*, 7 Aralık 1951.

Cumartesi akşamı, bunların bir kısmıyla beraber olacakmışız... Ermenilerin Türklere karşı kinleri, o sıralarda henüz gündeme oturmuş değil. Eğer bugün olsaydı, onlarla bir araya gelmeyi, yemek âlemi yapmayı iç rahatlığıyla kabul edebilir miydik bilmem. Fakat o zaman aklımıza en küçük bir sakınca dahi gelmiş değil.

Cumartesi akşamı çiçeğimizi aldık ve otelden Levi'nin arabasıyla yola koyulduk. Ev, Hollywood'un epeyce dışında. Kapıdan girince bir de baktık ki karşımızda kadınlı erkekli bir kalabalık. Hepsi de güler yüzlü. "Eski memleket"ten bizimle bir rüzgâr gelmiş olmasından memnun görünüyorlar. Sadece memnun değil, çok da duygulanmış gibiler.

Sofra deseniz, donanmış. Bulunabildiği kadar Türk mezesiyle dolu... Favası, humusu, karidesi, beyazpeyniri ve kavunuyla... İzmir'in eski hemşerileri, Levi'den farklı olarak Karataş hasretine ilave olarak Konak Meydanı'nın, Punta'nın, Buca'nın da lafını ediyorlar. Eski İstanbul hemşerileri ise en fazla Boğaz hasretiyle yanıp tutuşmaktalar.

Rakı şişesine ek olarak şarap ve viskiler de elden ele dolaşınca, hanımlardan biri, Levi'ninkinden de daha fazla unutulmuş görünen yarım yamalak (hatta belki "dörtte bir yamalak!") Türkçesiyle aşka geldi: "Haydi caniiim" dedi. "Biraz şarki, türküüü... Hep beraber!"

Masa üzerinde tempo tutmayı ihmal etmeden, koro halinde başladılar: "İzmir'in kavaklariiii / Dökülür yapraklariiii / Bize de derler Çakiciii / Yakariz konaaaaklariiii..."

Durukal'la ben de, becerebildiğimiz kadarıyla koroya dahil olmuş durumdayız. Bakıyoruz, etrafımızdaki gözlerin hemen hemen hepsi yaşla dolu. Derin iç çekmeler, yavaş yavaş ahlamalara, oflamalara döndü. Ve o zamana kadar bizim pek işitmediğimiz başka şarkılara geçildi. Onlara iştirakimiz, dudak oynatarak söylüyor rolü yapmaktan başka nasıl olabilir? Ama o kadarı da, nostaljinin zirvesine varmış "eski vatandaşlar"ı tatmine kâfi geldi.

Gece yarısından epeyce sonra evden ayrıldık. Arkamızda kalanlar, sanki o anda Türkiye'den bir kere daha kopuyorlar-

mış gibi hüzünlüydüler. İleride tekrar bir araya gelme dilekleri arasında vedalaşırken, aslında böyle bir dileğin kolay kolay gerçekleşemeyeceğini, biz de, onlar da herhalde için için biliyorduk.

Hollywood programımız bittiğinde New Orleans yolunu tutmak üzere Levi ile vedalaşırken, tanıdığım ilk dakikalarda dolandırıcılığından şüphelendiğim bu tatlı adama karşı içim teşekkürle, valizim de onun sayesinde topladığım harika yazı malzemeleriyle dolup taşmaktaydı.

Daha sonraki yıllarda aynı Levi'nin, yolu Hollwood'a düşen bir İzmir valisini ağırladığına dair gazete haberi gözüme çarptı. Dahası var: Bir müddet sonra kendisinin de birkaç günlüğüne İzmir'e geldiğini öğrendim. Ama aksilik bu ya, o sırada ben İstanbul'a taşınmıştım ve orada yaşıyordum. Buluşup konuşmak ve yıllar boyu hasretiyle yanıp tutuştuğu Karataş'ı bu sefer gördüğünde neler hissettiğini ağzından dinlemek maalesef mümkün olmadı.

Dilerim ki şu anda hayattadır. Eğer ebediyete göçmüş ise, ruhu için huzur dualarımı gönderiyorum... Hemen arkasından "İzmir'in kavakları..." türküsünü mırıldanmayı da ihmal etmeden![86]

New York'taki Türkiyeli Yahudiler

Hikmet Feridun Es New York'taki sebze ve balık halini ziyaret ettiğinde çalışanların çoğunun Selanik'ten göç eden Yahudiler olduğunu farkına varıyor ve onları şöyle tasvir ediyordu:

> Bunların çoğu 40-45 sene önce gelmişlerdir. Türkçeyi hemen hemen unutmuşlardır. Yalnız hepsinde de müşterek bir darbımesel akılda kalmış, unutulmamıştır.
>
> Kendilerine türkçe bilip bilmediklerini sorduğunuz zaman size hemen:
>
> - Türkçe bilmez, Allahtan korkmaz derler.

86 Halûk Cansın, 2004, s. 93-100.

Fakat işte bu kadar, ondan sonra ingilizce konuşmağa başlarlar. Gariptir. Bu "türkçe bilmez, Allahtan korkmaz" sözünün türkçesini bilmiyen Museviye rasgelemezsiniz.

Öteki hallerde pek çok Türkiyeli Museviye rasgelebilirsiniz. Bilhassa kumaş, basma satan hal aynen bizim Çarşamba pazarı, Perşembe pazarındaki tarzda kurulmuştur. Hattâ bu pazarlara mahsus kokuyu New Yorkta da bulursunuz.

Yemiş hali İstanbulun kuru yemişçilerini andırır. Şâyet yanılıp ta yanınızdaki arkadaşınıza türkçe:

- Hınzır adam... Çürüklerinden koyuyor...

derseniz bazan satıcının kıskıs güldüğüne sonra da size dönüp türkçe olarak:

- Çuruk koymam.

Dediğine şahit olursunuz.[87]

Bir bürokrat da New York'ta bulunduğu sırada karşılaştığı Türkiyeli Yahudileri şöyle anlatmakta:

(Times Square)'ın hemen yanında 48 inci sokak köşesindeki sütçü dükkânında da bir diğeri:

- Allah belânızı versin gâvur değil misiniz? Diye küfreder.

Bu küfrü savuran adam da Gelibolulu bir Yahudidir.

Türk olduğunuzu anlar anlamaz, hemen büyük bir tahassürle [hasretle] size sarılır. Südün iyisini ve tazesini içerden çıkararak, size ikram eder. Bardağınızı pırıl pırıl yıkar.

- Demek siz Türksünüz?

Evet nihayet yıllardan sonra, bir Türk görebilmiştir.

Ne kadar ısrar etseniz para almaz.

Daha ısrar ederseniz bir Türk gibi kızarır.

- Bu kadar da mı hatırım yok, der ve üzülür.

Sonra vatanını anlatır. (Vatan) Türkiyedir.

Gözleri dolar. Sizi biraz daha alıkoyabilmek için canını vermeye hazırdır.

Sonra karısıyla çocuklarının bir arada çekilmiş resimlerini gösterir.

87 Hikmet Feridun Es, "Amerika Kazan Ben Kepçe", *Hürriyet*, 5 Kasım 1948.

Evet bunlar için çalışmaktadır.

Geceyi gündüze katarak çalışmaktadır. Fakat bütün bu çalışmaya, bu didinmeye rağmen para yapamamıştır. Gözlerinde mevmid bir bakışla şehre bakar. Mütemadiyen akıp giden bu müthiş insan kalabalığı sadece insanlardan ibaret değildir.

Bir ara hafif bir rahatsızlık geçirmem üzerine telâşa düşen bu Yahudi çocuğunun piliç ve tavuk söğüşü bulabilmek için neler çektiğini anlatamam.(....)

Bir gün de New York'un tamamile başka bir yerinde erkenden ihtiyarlamış, saçları âdeta ağarmış, yorgun ve bitkin bir adamın elinde ayakkabı bağları ile bir dükkâna girdiğini gördüm. Kirli bir mendille alnını sildikten sonra, bir külçe halinde duvara dayandı.

- Of, diye inledi.

Bu da bir İstanbul yahudisi idi. Sırf askerlik yapmamak için Türkiyeden kaçarak buraya gelmiş fakat, ayakkabı bağı satıcılığından daha öteye gidememişti. Türk olduğumu anlar anlamaz, ıslak elemli bir bakışla bana baktı. Bu bakışda kanayan bütün bir ruh vardı. İçim sızlayarak kendisine birkaç kuruş verdim.[88]

Cincinnati'deki Türkiyeli Yahudiler

Hebrew Union College öğretim üyelerinden Kuzguncuklu Prof. Dr. İsaac Yerushalmi'nin araştırmasına göre Cincinnati'ye ilk yerleşen *Sefarad*lar 1906 yılında Çanakkale'den gelenlerdi. Şifahen anlatılanlara göre ilk yerleşimciler Poğaçacı Avram ve "Pambuk" lâkaplı Nisim Gracian'dı. Daha sonra Şelomo Telvi, Rafael Varol, Kasuto, Sedaka, Molinas, Levi, Halio, Gormezano ve Russo aileleri onlara eklenecekti.[89] Gormezano ailesi sonrasında New York'a göç edecek, 1931 yılında doğan kızları Edith ünlü bir caz şarkıcısı olacak ve Edith Gorme adı ile tanınacaktı.[90] 1907 yılında İzak Sevilla ve annesi "Madam" Öjeni Sevilla

88 Fuad Gedik, 1948, s. 208-209.

89 İsaac Yerushalmi, 1976, s. 3.

90 Fecri Ebcioğlu, "Amerika'da bir Türk Sesi," *Hayat*, 10 Mayıs 1962, sayı 20.

geldi. Daha sonra yeğenleri Viktor Saadia Sevilla yanlarına gelecek, Çorlu'dan Albert Akriş de onlara katılacaktı. 1909 yılında Selanikli Yahudiler Cincinnati'ye yerleşmişlerdi. Nihayet 1914 yılında İzmir'den Haham Avraham Gargir ile eşi Loya geldi. Cincinnati'de yaşayan Türkiyeli Yahudiler zamanla örgütlenmiş, 29 Ekim 1920 tarihinde mezarlık olarak kullanılmak üzere arazi satın almış, 1 Ekim 1921 tarihinde Cincinnatili *Sefaradl*arı örgütlemek amacıyla Spanish Hebrew Society (İspanyol İbrani Merkezi) kurulmuş ve 1933 yılında da bir sinagog açılmıştı.[91]

6. Yaşam Öyküleri

Milaslı Albert Amateau'nun Öyküsü

Askere gitmemek için İzmir'den kaçıp Amerika'ya göç eden Albert Amatau'nun yaşam öyküsü son derece ilginçtir. 9 Şubat 1996 günü 107 yaşında vefat eden Albert Amateau 1948 yılında kendisiyle görüşen Hikmet Feridun Es'e yaşamını şöyle anlatıyordu:[92]

> - Milâs'lıyım. İsmim Avram Amato'dur. Ama ailede ve mektepte İbrahim Amato olarak kullanılırdı. Bütün çocukluğum 4-5 bin nüfuslu kasabada geçti. Deveci Süleyman efendi ile aynı evde otururduk. Deveci Süleyman'ın anası benim sütannemdir. Nitekim benim de anam Süleyman'a süt vermiştir. Yani Deveci Süleyman halis muhlis süt kardeşimdir. Esasen bizim kasabada Yahudi'lerle Türk'ler pek içli dışlıdırlar. Meselâ biz, çocuklar birleşip başka mahallelere taş muharebesine giderdik.

91 İsaac Yerushalmi, 1976, s. 3-10.

92 Vefatı vesilesiyle yayınlanan yazılar için bkz. Rachel Amado Bortnick, "Milaslı Türk Albert Jean Amateau 107 yaşında vefat etti", *The Turkish Times*,15 Şubat 1996 / Tevfik Güngör, "Milaslı Türk Albert 107 yaşında ABD'de öldü", *Dünya*, 6 Mart 1996 / Mahmut Esat Ozan, "A Lasting Tribute To A Living Monument", *The Turkish Times*,1 Nisan 1995. Amateau bu mülakattan sonra da bir başka vesileyle yaşam öyküsünü yayınladı. Bkz. Albert J. Amateau, "The 1910 Immigrant from Turkey", *The Turkish Times*, 1 ve 15 Şubat 1992.

Biraz büyüyünce Milâs'tan İzmir'e gittim. Orada evvelâ rüştiyeyi, sonra da İzmir idadîsini bitirdim. Aliyülâlâ [pekiyi] olarak şahadetnâmemi aldım. Hâlâ saklarım. Buradan Mülkiyeye gitmek kararındaydım. Lâkin o zaman bir hâdise beni kararımdan vazgeçirdi. Amcam İzmir'deki *Hizmet* gazetesine bir makale yazmıştı. Bunda diyordu ki: "Koyunlarımız yün veriyorlar. Biz bunları kırpıyoruz, en güzel otlarımızdan kırmızı boya çıkarıyoruz. Avrupalılar bunu alıyorlar. İpliğini yapıp üstelik bize halıyı şöyle dokuyacaksınız. Böyle yapacaksınız diye emrediyorlar. Bu bizim gibi millete yakışmaz." Ne kadar haklı değil mi? İstipdat idaresi bu makaleden dolayı amcamı hapse tıkınca ben de Amerika'ya kaçmağa karar verdim. Amerikan kollejine girdim. Üç sene de orada okudum. Bu sıralarda *Köylü* gazetesinde bir ilân gözüme çarptı. Mualim ehliyetnâme imtihanları açılmıştı. Hemen girdim. Muvaffak oldum. 1908 senesi başında Milâs'a türkçe muallimi olarak gönderildim. Oradaki Museviler de bir mektep açmışlardı. İki tarafa da ders veriyordum. Fakat birdenbire müthiş hastalandım. Tedavi için İstanbul'a geldim. Oradan Fransa'ya geçtim. Marsilya'dan üçüncü mevki biletle ve *Santa Ana* isminde köhne bir tekne ile Atlantiğe açıldım. Gayetle fena pis bir gemi. Yemekler berbat. Koskocaman hamam böcekleri. Bugün olsa asla böyle bir maceraya cesaret edemem. Gençlik işte... Cebimde de 4 dolar para, 1908 senesinde yani 40 yıl önce tamamıyla başka bir dünyaya, kendime yeni bir hayat kurmağa gittiğim zaman bu vaziyetteydim. Ya-

Milaslı Albert Amateau (Hürriyet, 2 Temmuz 1948).

nımda acaip bir arkadaşım vardı. Kırmızı kılıfının içinde bütün dikkati çeken sevgili udum... Ben ud çalmağı İzmir'de tekkede öğrendim.

Onsuz edemezdim. Fransaya da beraber gitmiştim. New York'ta muhacirlerin toplandığı Eliz adasında bunun ne makinesi olduğunu soruyorlardı. Bütün muhacirler sıraya dizilmiştik. Burada muhacirler için uzun bir muamele vardı. Önümdeki zat tek kelime ingilizce bilmiyordu. Memurlar sinirleniyorlar. Ben tercümanlığa başladım. Bu sırada memurlar.

- Sen ne kadar iyi ingilizce konuşuyorsun. Bundan önce de Amerika'ya geldin, değil mi?. Dediler.

Hiç sesimi çıkarmadım. Tekzip etmedim. Bu sefer memurlar:

- Madem ki daha önce geldin. Ne duruyorsun?. Çıksana dediler.

Bu suretle, hem de kat'iyen yalan söylemiyerek Eliz adasında âdeta bir rekor kırdım... Yarım saat bile kalmadım.

New York'a adımımı attım. Etrafıma baktığım zaman âdeta başım döndü. Cebimde dört dolar, kolumda kırmızı kılıflı ud. Broadway'da pembe bir akşam, sıcak bir yaz gecesi başlıyor. Ağustosun ortası.

İçime bir garipseme çöktü. Udumdan başka dostum yok. Uzaklarda vaadlerle bıraktığım yarı nişanlı denilebilecek bir sevgili. Atlantik'in ötesinde bir Rebeka bırakmıştım. Şimdi ki zevcem Rebeka Naum. Meşhur Hahambaşı [Haim] Naum efendinin yeğeni.

Bu aralık şehrin ışıkları yandı. Nerede geceyi geçireceğimi asla bilmiyordum. Yanımdan aceleci bir kalabalık geçiyor... Omuzuma, uduma çarpan çarpana. Çok fena şartlar içinde geçen, hattâ bazan haftalarca soyunmadığım korkunç yolculuk sırasında üstüm başım inanılmaz bir halde buruşmuştu. Üstelik elbise de değişik.. Hâlime bakanlar bana dünyanın en garip otelini tavsiye ettiler. Hotel Milles!...

Bu isim altında birçok şehirlerde, fakat birer eşi ve emsali daha olmıyan oteller vardır. Milles ismindeki adam vaktiyle milyonlar kazanmış sabık bir serseri. Kendisi senelerce yata-

cak yer bulamamış... Parklarda, istasyonlarda uyurmuş. Milyonlar kazandıktan sonra ölürken vasiyet etmiş: "Milles isminde her tarafta oteller açılsın. Buralarda maceraperestler, parasız insanlar 25 sente yatsınlar..." Vasiyeti yerine getirilmiş. Şimdi New York'ta büyük bir Milles oteli vardır. İçeri girince şaşırdım. Burada bir gece geçirmek hakikî bir cesaret meselesiydi. Hemen otelin önüne çıktım. Merdivenlere oturdum. Gece oluyor. Kendi kendime:

- Rahat battı. Keşke Mülkiyeye girip memur olsaydım!. Diyordum. Tam o esnada otelin önünden biri geçti. Garip kıyafetime şöyle bir baktıktan sonra sordu:

- Avrupa'dan geldiniz değil mi?

- Evet... Bugün.

- Hangi dilleri bilirsin?

- Türkçe, İspanyolca, fransızca, almanca, ingilizce, rumca....

- 'Adam yeter yeter...' diye elini salladıktan sonra ilâve etti:

- Yalnız türkçe kâfi. Türkçe bilirsin değil mi?... Ama yalan söyleme...

- Tabiî... Anadilim gibi...

- Mükemmel. Öyleyse çalışmak ister misin?.

- Elbette.

- Yarın gel, beni eğlence yeri Coney adasında bul.

Bu garip talihimden öyle cesaret geldi ki artık otelden korkmuyordum. Tekrar içeri girip bir yatak kiraladım. Acaba New York'ta türkçe ile alâkadar ne iş yapacaktım?... İşte bunu pek merak ettiğim için bir türlü uyuyamadım. Beni ne müthiş bir iş beklediğini ancak ertesi günü öğrendim.[93]

(...)

- Bana iş verecek adam meşhur eğlence yeri Coney adasına gelmemi söylemişti. O zamana kadar böyle bir yer olduğunu işitmemiştim bile...

Adam: "Göreceksin ya... Çok kalabalık bir yerdir. Oraya gelince Fatma'nın düğünü nerede yapılıyor? Diye sorarsın. Seni benim yanıma getirirler..." demişti.

93 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 1 Temmuz 1948.

Fatma'nın düğünü!... Bana verilecek işin ne olabileceğini bir türlü kestirmek imkânı yoktu. Ben bir düğünde ne yapabilirdim?... New York'ta türkçe ile hayatımı nasıl kazanacaktım.

Otelden, sabaha karşı fırlamıştım. Güneş yolda doğdu. Coney adasını buldum. İlk rasgeldiğim adama: "Fatma'nın düğünü nerede? Diye sordum... Omuz silkip geçti. Bilmiyordu. Başka birine sordum. Hayretle yüzüme baktı:

- Ne Fatma'sı? Dedi.

Nihayet biri bana bir çadır gösterdi. Luna Parkın tam karşısında. Bir de ne göreyim?...

Çadırın önünde iki deve. Vücudunun bir kısmı yalnız tülle kapalı olduğu halde yüzü peçeli genç bir kadın. Sonradan bu kadının pek güzel olduğunu da öğrendim. Fakat giyinişi pek saçmaydı. Göğsü açık, ince beli açık, yüz peçeli...

Bir gün evvelki adam beni karşıladı:

- Bu Fas'tan gelmiş bir guruptur. Şimdi imam gelip Fatma'nın nikâhını kıyacak... Sen de udla arapça veya türkçe bir şarkı çalacaksın...

İşi gözüm tutmadı. Biraz sonra imam kıyafetli bir adam geldi. Duaya başlayınca hayretler içinde kaldım. Zira imam Yahudice bağırıyordu. Musevice nikâh kıyan bir imam efendi hiç görmemiştim. Dikkat kesildim. Adam yahudiceyi ezerek, büzerek, ancak erbabı tarafından anlaşılabilecek bir şekilde bağırıyor ve işin garibi şunları söylüyordu:

- Ey kalabalık. İçinizde musevice bilen varsa Allah rızası için bizi kurtarsın. Bizi yakaladılar. Esir gibi kullanıyorlar. İmdada muhtacız.

Vâkıa 40 sene önce gangsterler bu kabil şeyler yapıyorlardı ama ihtimal veremedim. Akşama kadar bu nikâh numarasına devam ettik. Coney adasının en eğlenceli, en ziyade para yapan numarası da buydu. Benden başka bütün heyet Fas'tan getirtilmiş, dil bilmez, adam tanımaz bir takım kimselerdi. Akşam otele dalgın geldim. Otel menecerine işi anlattıktan sonra polise müracaat edeceğimi söyledim. O: "Biraz dur, ben burada Musevî teşkilâtı umumî reisine telefon edeceğim" de-

di. Telefondan sonra beni aldı. Ve işte ilk defa dünya Musevileri reisi meşhur Doktor Yuda Magnes* ile o günü o vesileyle ile tanıştım. Hikâyeyi anlatınca bana: "Yarın gittiğin zaman sana iki sivil polis göndereceğiz. İmam o musevice duaya başladığı zaman hemen bir işaret et. Kâfi."

Ertesi günü heyecanla işime gittim... Hergün nikâh olan Fatma yine ortaya çıkmış, imamı bekliyordu. Nihayet imam yine musevice aynı kelimelerden mürekkep duaya başlayınca hemen işaret ettim. Polisler derhal çadır sahibini yakaladılar. Meğer adam Fas'tan bunları âdeta esir gibi getirmiş... Senelerden beri New York polisi tarafından aranan, o asırda bir esirci... Bütün gazeteler bu vak'ayı yazdılar. Adam 15 seneye mahkûm oldu. Yahudileri de tekrar memleketlerine gönderttik.

Fakat ben de ilk işimden, iki yevmiyemden oldum. Yine işsizdim. O gün *The World* gazetesini okurken bir sütun gözüme ilişti: İş verme sütunu... Banka memuru için haftada 10 dolar, yazıhane memuru için 14, şofôr için 25 dolar... Şaşırdım. O zamanlar şofôrlük pek müthiş bir iş, makinistlik gibi bir şey addediliyordu. Bütün New York'ta benim geldiğim sene 250 otomobil vardı. Zaten bütün hayatımda evvelâ burada, New York'ta kendi kendine yürüyen arabayı, yani otomobili görüp şaşmıştım. Baktım. Başka bir ilân: "50 dolar mukabilinde şofôrlük öğretiliyor" hemen kalkıp gittim. Beni gayet büyük komplimanla karşıladılar. Gülümsedim:

- Cebimde bir buçuk dolarım var fakat altı dil bilirim. Siz evvelâ şu şofôrlüğü bana öğretiniz. Sonra ben ecnebi muhacirlere altı dilden öğreteyim. Hem de siz "Altı dilden şofôrlük öğretilir" diye müessesenin büyük reklâmını yaparsınız. Şimdi Avrupa'dan dil bilmiyen pek çok muhacir geliyor...

İşi pek muvafık buldular... "Kabul" dediler. Bu sefer ben kafamı salladım:

- Daha bitmedi tekliflerim... Ben birinci sokakta oturuyo-

(*) Judah Magnes (1877-1948) bir Amerikalı haham ve cemaat lideriydi. Kudüs İbrani Üniversitesi'nin rektörü ve ilk başkanıydı: Lloyd P. Gartner - Daniel Elron, "Judah Leon Magnes", *Encyclopaedia Judaica*, cilt 11, s. 716-718.

rum, siz 62 inci sokaktasınız. Hergün gidip gelemem... Burada yatacağım.

Şaşırdılar:

- Fakat sen çok kârlı çıkacaksın. Buna mukabil bir iş yapmalısın. Oda parası yerine mesela şuradaki 4 talim otomobilini hergün yıkayacak, temizliyeceksin. Razı oldum.

Bedava şoförlük öğrenecektim. Yatma yerini de temin etmiştim. Ya yemek? O zamanlar müthiş muhacir geliyordu. Bunlara ingilizce öğretmeğe karar verdim. Türk konsolosuna telefon edip bizden gelenlerin nerede olduklarını sordum. Rivington Street'de bir kahve adresi verdi. Gittim. Bir alay Yahudi. Hiçbiri de ingilizce bilmiyor.

- Niçin gece mekteplerine gitmiyorsunuz? Dedim.

Sinemalarda çalışıyorlarmış. O zamanda sinemalar yalnız geceleri.

- Ben size gündüzleri ders veririm. Dedim. Kendileri iyi gündelik alıyorlardı. Ayda bana bir talebe 10 dolar verecekti 12 talebe 120 dolar... Allah bereket versin. Ertesi günü kahvenin arkasında bir dershane yaptım. Yalnız tahta sandıklardan... Derse başladık. Onları gündüz mekteplerine gidecek derecede pişirdim.

Bu talebemin içinde, o zaman sinemalarda çalışan Musevi'lerden, şimdi birkaçının ne vaziyette olduklarını sayayım. Biri Doktor Moris Amado, New York'ta Türkiye'den gelmiş ve tanınmış bir Doktor olarak anılır. Ben tanıdığım zaman kundura boyacılığı ediyordu. Öteki yine Doktor Moris Turiel, yine cihazı teneffüs mütehassısı Antalya'lı Doktor Henri Sheyhon ki kendisi aynı zamanda üniversite profesörüdür. Hep bunlar, kahvenin arkasındaki dershanede benden ilk ingilizce dersi almış kimselerdir. Öteki tarafta da Fransız, Italyan, Yunan'lı musevi olmak üzere 21 şoför talebem vardı.

Fakat gayet dar bir zamanımda adamla kendisine yalnız şoförlük öğretmek mukabilinde bedava hizmet edeceğim hakkında kontrat yapmıştım. Şoförlüğü öğrenmiştim ama şimdi de yakamı kurtaramıyordum.

Nihayet insaflı davrandılar. Müesseseden şoför arayan çok zengin doktor Wandenhaind'e beni tavsiye ettiler. Aynı zamanda sekreteri idim. Lâkin kimsenin emrinde çalışmak istemiyordum. Ayrıldım. Bir kış günü kahvede oturuyordum. Arkası arkasına beş kamyon geçti. Sordum:

- Bunlar nedir? Dedim.

- Elektrikli ekmek... Elektrikli ekmek yapıyorlar ya... Fabrikalarda... dediler.

Elektrikli ekmek. Bunu ilk defa işitiyordum. Karar verdim. Ekmekçi olacağım. New York sokaklarında ekmek satacağım...[94]

(...)

Rokfeller'in Amerika'da ilk açtığı elektrikli ekmek fabrikalarına gittim.

- Ekmekçilik etmek istiyorum. Beni şu gördüğümüz ekmek kamyonlarından birine tayin ediniz. Dedim

Cevap verdiler:

- Peki siz ekmekçi misiniz? Hiç ekmek sattınız mı? Çok mühim iştir.

- O halde beni şoför olarak alınız. Kamyonunuzu idare edeyim..

- Bize şoför değil, ekmekçi lâzım... Ekmekçiyi bulursak biz ona şoförlük öğretiriz.

Adamların meslekte ihtisas meselesine, bir ekmek satıcı üzerinde ne kadar ısrarla durduğunu görüyorsunuz. Bu sefer ben sordum:

- Peki ekmekçilerinize şoförlük öğretecek mualliminiz var mı?

Böyle bir hocaları yoktu. Benim meşhur Şoför ve Makinist mektebinde senelerce hocalık ettiğimi anlayınca işe aldılar. Bu sefer 250 ekmekçi talebem vardı. Hepsine şoförlük dersi veriyordum. O vakitlerde Amerika'ya bir kıtlık gelmişti ki sormayınız. Herkes meteliğe kurşun atıyor. Kendilerine şoförlük öğreteceğim talebe ile bütün mahalleleri, sokakları, tekmil New York'u dolaşıyor, onların çalışma tarzlarını gayet

94 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 2 Temmuz 1948.

yakından görüyordum. Nihayet 250 ekmekçiye şoförlüğü tamamıyla öğrettim. Artık bana lüzum kalmadı. Direktör, teşekkür etmek ve yol vermek maksadiyle beni çağırdığı zaman dedim ki:

- Ben tek başıma 250 ekmekçiye ders verdim. Onlarla bütün ekmekçilik sahasını dolaştım. Ekmekçilik sırlarını öğrendim. Onlar bir hocadan ders aldılar. Ben 250 hocadan ekmekçilik dersi aldım. Bana da bir ekmekçilik işi veriniz.

Küçük bir imtihan. Mükemmel bir muvaffakiyet. Oradaki ekmekçilikten maksat ve gaye ekmeğe kat'iyen el değmemesi idi. Bütün ekmekçiler kamyonlarını kendileri kullanıyorlardı. Üzerlerinde beyaz gömlek, beyaz pantolon, ellerde beyaz eldiven, bana da bir gömlek giydirdiler. Göğsümde numaram: 143 numaralı ekmekçi!..

Bir de mıntaka vermişlerdi. Fakat asla iş çıkmayan bir semt. Musevi mahallesi. Çünkü bizim ekmeklerde tereyağ ve süt te vardı. Halbuki bu musevilerin *kaşer* dedikleri şeye muhalifti. Onlar ekmeği yalnız tuz ve su ile istiyorlardı. Bunun için ne evler, ne dükkânlar ekmek almıyor. Yalnız Hıristiyanlardan birkaç kişiye satıyordum. Halbuki çok satış yapmanın ekmekçinin şahsî kazancı üzerinde büyük rolü var. Bir sabah yine şafakla beraber işe çıkmıştım. Bir adam benden yol sordu: "Bir saniye... Şu ekmeği şu eve vereyim de yanınıza geliyorum" dedim. Öyle de yaptım. Sorduğu yolu tarif ettim. Adam sanki buna karşılık olsun diye alaycı bir gülümseme ile ellerime baktı.

Bir kahkaha attı ve:

- Bu havada ne olacak sanki bu beyaz eldiven? Ne züppelik!... dedi.

Yutkundum. Amerika'da esnafın tek düsturu: "Müşteri halk daima haklıdır." Der. Tabiî kötü bir şey söylemedim. Yalnız:

- Şıklık için değil efendim. Bizim fabrikanın prensibi bu: Ekmeğe el değmiyecek. Sıcak ta olsa bunun için eldiven takıyoruz.

- Şimdi gelirken birkaç arkadaşınızı gördüm. Hiçbirinin elinde böyle şey yoktu. Fabrika prensibini bizzat siz mi koydunuz... Arkadaşlarınız da ekmekçi değil mi?

- Eğer onların eldivenleri yoksa kendi kabahatleri.. demek prensibi, işin ruhunu kavramamışlar. Bunu bir şıklık zannetmişler. Ben böyle anlıyorum.

Adam soğuk bir gülümseme ile gitti. Bayağı kızmıştım. Ertesi günü fabrikada bir ilân: "Ekmek fabrikalarının umumî reisi Şikago'dan gelmiş, bütün şehirleri birer birer dolaşmış, size intibalarını anlatacak. Yarın toplantı var..." dediler.

Toplandık. Umumî reis çıka çıka benimle alay eden adam çıkmaz mı? Eyvahlar olsun.

Hele adam:

- Şehrinizdeki bütün ekmekçilerle birer birer görüştüm. İntibalarım çok fenadır. Deyince bir aralık sıvışmağı bile düşünmedim değil. Umumî reis sözüne şöyle devam etti:

- Ekmekçilerden hiçbiri fabrika'nın "Müşteriye varıncaya kadar el değmez" prensibini anlamamışlar. Yalnız biri bu işin ruhunu hakkiyle kavramış. 143 numaralı arkadaş Lûtfen ayağa kalkar mısınız...

Kalktım. O:

- Size 500 dolar ikramiye vereceğiz. Ve hususî bir ofis tahsis edeceğiz. Kendiniz anladığınız gibi bu işi arkadaşlarınıza da kabul ettirmek için bütün vazifeniz onları kontrol etmekten ibaret olacaktır. Müfettiş oldunuz.!

Bu sırada Doktor [Judah] Magnes'in teşvikiyle Türkiye'li Musevi'lerden müteşekkil bir de cemiyet yaptım. Bundan sonra Üniversiteliler toplantı evi dedikleri binanın kâtipliğine geçtim. Ekmekçi müfettişliği zamanından beri de gece hukuk derslerine devam ediyordum. Son sınıfa gelmiştim. Üniversiteliler toplantı evi kocaman bir bina idi. Birçok odalar, salonlar toplantılar için açık duruyordu. Hukuktan diplomamı aldım. Stajımı muvaffakıyetle bitirdim. Bir gün bütün hayatımı değiştiren bir tesadûf oldu. Her gün geçtiğim sokakta birbirleriyle garip garip işaretleşen bir takım gençler gördüm. Dilsiz olacaklar. Yanlarına gittim. Hareketlerini daha yakından görmek istiyordum. Biri hemen cebinden bir kâğıtlar kalem çıkardı. Ve şunları yazdı: "Bu kadar meraklı olmak ayıptır. Bizde bu derece şaşacak ne var?" hemen ben de: "Benim alâkam faydalıdır.

Sizin bir cemiyetiniz yok mu? Sokakta toplanmak çok zor olacak. Size Üniversiteliler toplanma yurdunda bir salon göstereyim. Her zaman orada istediğiniz gibi toplanınız." Bunlara iki oda ayırttım. Ara sıra gelip toplanıyorlardı. Ben de bütün gayretimle dilsizce öğrenmeğe başladım. Bir yandan onların cemiyetinin bütün teşkilâtını kendi başıma yaptım. Nizamnamelerin hazırladım. Bir taraftan da büyük bir dilsiz ve sağırlar mektebi açılması için maarife yazdım. Cemiyeti de kurduk. Mektep için de Maariften muvafakat cevabı geldi. Benim de dilsizcem olgunlaşıyor. O kadar dil bildiğim halde iyi pişsin diye evde bile dilsizce konuşuyordum. Diyebilirim ki bunu bir dilsizden iyi öğrendim. Mektebin başına müdür olarak mütehassıs olan meşhur Newborger'i getirmişler, beni de ona muavin vermişlerdi. Müessesede birçok başka mütehassıslar da vardı.

Hepimiz en lüzumlu gördüğümüz şeyleri rapor şeklinde yazacaktık. Ben raporumda şu noktaya işaret etmiştim. Mektepte dört sanayi şubesi vardır. Buradan çıkan dilsizler birbirlerine rakip oluyorlar. Sonra biz bunları dilli olanların yanında ne ricalarla bu sanayi şubelerine sokuyorduk. Nihayet bir şubeye kaç dilsiz verebilirdik ki?. Mektepte öğrenilecek sanayi şubelerinin çoğaltılması lâzımdır. Benim tezim buydu. Kabul edildi. Bu sefer ölen müdürün yerine beni tayin ettiler. New York Dilsizler mektebinin tamam 13 sene idare ettim. Bu sırada nişanlım: "Artık beni evlendirmek istiyorlar. Fikrin nedir?." Diye yazmıştı. Mektepten pek kısa bir izin aldım. Ancak Paris'e kadar gidebildim. O da oraya geldi. Evlenmek muamelesine giriştik. Dört hafta kâğıtlarınız askıda kalacak dediler. Hemen Paris konsolosumuz Halim beye koştum. Bizi bir çeyrek saatte konsoloshanede evlendiriverdi. Ondan sonra Amerika'da avukatlık, ticaret yaptım. Bir oğlum oldu. Meşhur sanatkâr Coleen Gray ile evlendi. Şimdiki halimi de görüyorsunuz. Hayat yürüyor, geçip gidiyor.[95]

95 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 3 Temmuz 1948. Es'in bir diğer mülakatı Amateau'nun gelini Coleen Gray ileydi. Bkz. Hikmet Feridun Es, "Bir Manisalı ile evlendim", *Yedigün*, Yıl 16, sayı 40, 18 Aralık 1948, s. 14-16, 23.

- Benim babam, kardeşlerim İstanbul'da Çarşı içinde tüfekçidirler. İlk dükkânımız Bahçekapı'daydı. Bundan 27 sene önce... Ben 12 yaşımda dükkâna girdim. Şişhane yokuşunda otururduk. Yaya, Köprüden etrafı seyrede ede dükkâna giderdim. Tüfekçilik bizde baba sanatıdır. Dededen kalma iş gûya ben devam ettirecektim. Babam dil öğreneyim diye beni Robert Kollej'e yazdırmıştı. Bir yandan da mektebe devam ediyor, akşamları ve tatilleri ise dükkâna gelip tüfek satmağa çalışıyordum. Çok küçük yaşımdan itibaren başladığım için ingilizceyi çok iyi konuşabiliyordum. Robert Kollej müsamerelerinde bazan boy gösterdiğim de oluyordu. Babam:

- Şanolarda aktörlük edeceğine dersine çalış... Hem sen aktör değil tüfekçi olacaksın diyordu. Valide Hanının arkasında 75 numaralı dükkândaki mağazamız Çarşı içine nakledildiği gün ben de iki arkadaşımla birlikte, aktör olmak hevesiyle İtalya'ya kaçtım. Orada Dramatik mektebine girdim Floransa'da bir müddet sürttükten sonra dilini bildiğim için İngiltere'ye geçtim. Orada tamam 17 sene muhtelif sahnelerde tiyatro aktörü olarak çalıştım. Küçük trupl[a]ra girip köy köy dolaştım. Nihayet Amerika'ya da bir tiyatro grupu ile geldim. "Tütün yolu", piyesinde baş rolü oynuyordum. New York'taki ilk temsilden sonra beni hemen Hollywood'a aldılar.

Rolünde haydut, hakikî hüviyetinde ise fevkalâde terbiyeli insan olan Albert Morin'e sordum:

- Çocukluk, delikanlılık hayalleriniz, rüyalarınız hakikat oldu. Şimdi Hollywood'da muvaffakıyetten ve burada yerleşmekten memnun musunuz?

Güldü:

- Bunu ben de kendi kendime çok sordum. Fakat şunu biliniz ki dünyada hiçbir hayal yoktur ki her şeyi, her tarafı tamam olsun. Her şeyim tamam olmuş gibi görünmesine rağmen nelerim eksik nelerim eksik!...

- Meselâ?

Gülerek cevap verdi:

- Meselâ biz Bahçekapı'da iken tüfekçi dükkânından çıkar şöyle bir mahallebiciye girer, o pek sevdiğim kaymaklı ekmek kadayıfını mideye indirirdim. 20 seneden beri aklıma geldikçe ağzım sulanır. "Keşke Hollywood'da aktör olacağıma, yine Bahçekapı'da tüfek satsaydım", dediğim olur.

Hikmet Feridun Es ve Albert Morin MGM Stüdyoları'nda (Hürriyet, 31 Mayıs 1948).

- Bir ekmek kadayıfı yiyebilmek için mi? Yoksa daha birçok şeyleri arıyor musunuz?

- Neler aramıyorum ki, Taşdelen unutulur şey midir? O ne sudur o?... O taze taze İstanbul balıkları, Şanghay'dan tutun da Cap[e] Town'a kadar dünyayı dolaştım. Ama İstanbul'un bir eşine daha raslamış değilim...

Yahudi'lerin yalnız madde düşündüklerini, kat'iyen romantik tarafları bulunmadığını iddia edenler gidip Amerika'daki Türkiye Musevi'lerini görsünler.

Vâkıa doğduğu toprağa hasretini göstermek romantik bir hareketten çok daha tabiîdir.

Albert Morin İstanbul bahsi açılınca o kadar kendisinden geçmişti ki filmdeki rolünü bile unutmuştu.

Lana Turner ile Clark Gable onu uzaktan, makine başından:

- Haydutbaşı... Gel yolumuzu kes... diye çağırdılar.

Bahçekapı'nın eski tüfekçisi ve Hollywood'un yeni yıldızına sordum:

- İstanbul'a gidiyorum, bir istediğin var mı?

Gözleri dolu dolu oldu:

- Var...

Sonra da ilâve etti:

- Git benim için kaymaklı bir ekmek kadayıfı ye... Üstüne de bir bardak Taşdelen![96]

Ud Sanatçısı Sadaka Efendi'nin Öyküsü

Sadaka efendi, "Sadacca" diye yazılıyor, Kaliforniya'daki Türkiye'li Museviler arasında pek meşhur bir ud sanatkârıdır. Sadaka efendinin hâlen Türkiye'de İstanbul'da, İzmir'de, Manisa'da akrabaları vardır. İnanılmaz derecede güzel ud taksimleri ile şöhret yapmıştır.

Kaliforniya'da Musevi'ler arasında bir toplantı olmasın ki "Sadaka efendi"yi udu ile beraber çağırmasınlar. Her düğünün kanberinden çok aranan insanıdır. Esasen kendisi de bu suretle, udu ile geçinir. Meselâ Çin'den Kaliforniya'ya gelen, oradan da Türkiye'ye geçecek olan bir genç kız [1]948 başlangıcında Los Angeles'a uğramıştı. Güzel sesi varmış. Musevi'ler Sadaka'yı da çağırdılar. Hem de resmî bir binada öyle bir âlem yaptılar ki değme gitsin...

Sadaka efendi:

- "Amerika'ya gelen her Yahudi'nin milyoner olmadığını ispat için para kazanamadım. Zaten sanatkâr demek para kazanamayan adam demektir. Ticaret yapamadım, udumla karnımı doyuruyorum." der.[97]

California'nın Çiçekçi Kralı Tekirdağlı Leon Moskatel'in Öyküsü

Uzun yıllar Los Angeles'ta çiçekçilik yapan Sam Levy'ye göre Leon ve George Moskatel kardeşler çok genç yaşta Amerika'ya göç etmiş, toptan çiçekçiliğe başlamış ve büyük bir servet kazanmışlardı. Leon çok iş bitirici bir kişiliğe sahipti. Sabahın erken saatlerinde en iyi ve en taze çiçekleri satabilmek için gece boyunca araba sürüp San Fransisco'ya gider ve alım-

96 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 31 Mayıs 1948.

97 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 26 Haziran 1948.

larını yapardı. George ve Leon Moskatel daha sonra Sam Appelbaun ile ortak olup Los Angeles bölgesinde birçok süpermarket açacaklardı.[98] Hikmet Feridun Es 1948 yılında Amerika'da bulunduğu sırada Leon Moskatel ile tanışacaktı. Hikmet Feridun Es'in kaleminden ve Leon Moskatel'in ağzından Leon'un yaşam öyküsü şöyle:

- Benim ismim "Misket oğlu"dur. Burada Moskatel diye tanındım. Tekirdağ'lıyım ve bütün ömrüm orada geçti. İstanbul'da, Galata'da, Yüksek Minare sokağında Emekyemez mahallesinde 10 numarada da kız kardeşim oturur.

Ben Tekirdağı'nda gazete müvezzii idim. Vapur gelir gelmez İstanbul gazetelerini kapınca herkesten önce yokuştan yukarı fırlar:

- İstanbul postası... İstanbul gazeteleri!... diye dört dönerdim. Sonra İstanbul'a gittim. Sokaklarda makaradan tutun da, firketeye kadar her şey satardım. Akşam üstleri Kule kapısında dururdum. İyi para çıkardım. Fransızca, ingilizce öğrenmeğe de çalıştım. Bir aralık *Alyans* mektebine de girdim.

Sonra nasıl oldu bilmiyorum. Kendimi işte burada buldum. Sokakta çiçek sattım. Yavaş yavaş dükkân, toptancılık derken, Kaliforniya çiçekçiliğini organize etmek, birçok bahçeler almak, kamyonlar tedarik etmek... İşte bugünkü gördüğünüz hal ortaya geldi...

Bugün Moskatel'in birçok çiçek bahçeleri vardır. Gayet nefis karanfil yetiştirir. Türk lâlelerini çoğaltmıştır. Bu bahçelerden çiçekleri kendi vasıtaları şehirlere getirir. Hattâ tayyarelerle çiçek nakliyatı yaptırtır. Hakikaten "Çiçek kralı", unvanına lâyık olduğunu ispat etmiştir. Türkiye'den soğanını getirtmiş olduğu lâlelerden birine "Moskatel çiçeği" diye kendi ismini de vermiştir. Moskatel'in yaptığı küçük bir inkılâp ta vardır ki kendisi şöyle anlatır:

- Bizim Yahudi'ler alaturka çalgıya çok meraklıdırlar... Hele ben!... Burada bir dayım, "Kaston Mordohay" vardır ki değme

98 Sam Levy'den aktaran Eliezer Kapuya, 14 Mayıs 2003 tarihli yazısı.

hanende onun kadar okuyamaz. Ama bilmiyenlere garip gelir düşüncesiyle bizimkiler hep böyle saz âlemlerini pencereleri sıkı sıkı kapalı evlerde yaparlardı. Hem de yavaş yavaş... En pes perdedeni... Bir akşam yine dayımın evine gittim. Toplantı vardı. Bütün takım tamam:

- Haydi başlıyalım!... dediler.

Baktım pencereler sıkı sıkı kapanıyor.

- Buna sebep nedir? Diye sordum.

Şaşırdılar:

- Canım, hep böyle çalmaz mıyız?

- Neden ama?...

- Komşular duyar...

- Duyarsa duysun. Biz utanılacak bir şey değil, iftihar edilecek bir şey yapıyoruz. Ben böyle keyif edemem. Açılsın pencereler...

- Aman etme eyleme Moskatel...

- Dinlemem... Pencereler fora!...

Hakikaten ilk defa saz çalınırken Moskatel pencereleri açtırmıştır. Komşular şimdiye kadar işitmedikleri bu garip melodiyi evvelâ yadırgamışlar, fakat sonradan sevmişlerdir. Ondan sonra da içinde çalgı, incesaz çalınan hiçbir Yahudi evinin pencereleri eskisi gibi sıkı sıkı kapanmamış, bilâkis ardına kadar açılmıştır.[99]

Kuzguncuklu Milyoner İzidor Hattem'in Öyküsü

İzidor Hattem, ya da İstanbul'daki adıyla İsrael Moiz Hatem, 15 Mart 1894 günü Kuzguncuk'ta doğmuştu. İspanyolca, Türkçe, Fransızca, Rumca, İbranice bilen İzidor 17 yaşında İstanbul'u terk edip önce Paris'e gidecek, burada kaldığı birkaç ay zarfında bir manifatura mağazasında çalışacaktı. Daha sonra Buenos Aires'e göç edecek ve baharat ticaretine girişecekti. Arjantin'de bulunduğu süre zarfında hastalanan Hattem dostlarının tavsiyesi üzerine 1913 yılında "bir cebinde elli sent, diğer cebinde bir demet hayal" ile daha ılımlı bir iklime sahip

99 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1948.

Los Angeles'a göç edecekti. İngilizce bilmeyen Hattem'in ilk işi meyve tezgâhına sahip bir dindaşının yanında işe başlamaktı. İlk öğrendiği İngilizce kelimeler "bread" (ekmek), "soup" (çorba) ve "beans" (fasulye) idi. Bir yıl boyunca sadece bu kelimeleri telaffuz ederek karnını doyuran Hattem bu süre zarfında biriktirdiği üçyüz dolar ile küçük bir meyve tezgâhı satın alabilecekti. Bu şekilde manavlığa adım atan Hattem dört yılın sonunda perakende meyve piyasasında saygın bir isme sahip olmuş ve 1917 yılında açılan Büyük Merkezi Halk Pazarı'nda kendisine de yer tahsis edilmesini sağlamıştı. Artık başarılı bir işadamı olan İzidor ailesini yanına almak için 1920 yılında baba ocağı İstanbul'a geri döndüğünde büyük bir üzüntüyle annesinin vefat ettiğini öğrenmiş ve bunun üzerine babasını yanına alarak Los Angeles'a geri dönmüştü. Geçen zaman içinde İzidor işlerini geliştirdi ve 15 Aralık 1927 günü dünyanın ilk süpermarketi olan Hattem's Day and Night Market'i hizmete açtı. Esin kaynağı kısmen Kapalıçarşı'ydı.[100] İzidor Hattem'le tanışan Hikmet Feridun Es bu başarı öyküsünü şöyle anlatmakta:

> Onu pazarlarının umumî müdürlük dairesinde iş adamlarıyla görüşürken görseniz 5 yaşından itibaren Wall Street de büyümüş, çekirdekten yetişme bir Amerikan iş adamı, bir Amerikan milyoneri zannedersiniz. Ağzındaki püroyu bile ingilizce içer, hattâ amerikanca... konuşurken sözleri arasında tek rakam yoktur. Onun rakamları daima 00000000 tarzında çok sıfırlıdır.
>
> Fakat iş adamları gidince yanında Kuzguncuk'tan Üsküdar'dan, Çamlıca'dan hele Kağıthane'den bahsetmeye görünüz. O zaman o Wall Street kurdu, o Amerikan milyoneri ağzından püroyu atıp daktilolarını dışarı çıkarır. Odasının kapısını kilitletip size şıkır da şıkır çiftetelli oynar. Gözlerinize inanamazsınız. "Biraz önce kalantor, okkalı sıfırlarla büyük iş

100 Oğlu Benson Hattem'in 10 ve 11 Mart 2003 tarihli yazıları / Maurice I. Hattem, "I.M. Hattem and his Los Angeles Supermarket", *Western States Jewish Historical Quarterly*, cilt XI, sayı 3, Nisan 1979, s. 243-251.

Amerikada Türkler

Kuzguncuklu Milyoner..

Köprüde zarf kâğıt satan çocuğun macerası

Amerikanın birçok yerlerinde pazarları olan Kuzguncuklu Hattem efendinin anlatıkları.

Kuzguncuklu Hattem efendi ile Amerikada

Hürriyet

Hattem, Hikmet Feridun Es'le (üstte) ve yazıhanesinde (altta) (Hürriyet, *2 Haziran 1948).*

bahisleri konuşan asık suratlı zat bu mu?..." diye kendinize sorarsınız.

Beni Kaliforniya milyonerlerinin oturduğu Rossmore'deki evine çağırdığı zaman:

- Bizim hanım da mükemmel çiftetelli oynar!.. demişti

Şaşırmıştım.

Çünkü 10 sene evvelki karısını tanırdım. O da Türkiyeliydi. Fakat zavallı 10 yıl önce ölmüştü.

- Yeni hanımın da çiftetelli biliyor mu?.. diye hayretle sorunca Kuzguncuk'lu Hattem:

- Sen ne diyorsun? Ben hiç çiftetelli bilmiyen insanla evlenir miyim? Yeni karımı ta nerelerden, gidip Meksika'da buldum... dedi.

Akşam milyonerler mahallesinde, Rossmore'deki yeni evine gittiğimiz zaman hayran olduk. Burası küçük bir saray olmakla kalmıyordu. Bir mimarî şaheseriydi de. Değme sinema yıldızı böyle bir kâşane de oturamazdı. Salonun biri tamamıyla Amerikan barı şekline sokulmuştu. Düğmelere basılınca kapaklar açılıyor. Dışarıya sıra sıra sayısız şişeler fırlıyordu. Hattem soruyor:

- Rakı, viski, şarap, mastika, konyak [?]

Hatem ve genç zevcesi nasıl ağırlayacaklarını bilmiyorlardı. Bize İstanbul'u hatırlatmak için bu hakikî milyoner önüne bir peştamal bağlıyor ve kahve pişiren Amerika'lı kadını ta içeriden haykırıyordu:

- Şekerli bir... Okkalı olsun!..

Tabiî Amerika'lı anlamayınca ingilizce izahat veriyordu ve bayan Hattem bir eski zaman gelini tavrı ile kahve tepsisini bize uzattıktan sonra geri geri çekiliyordu.

Şerefimize, ne kadar Türkiye'li ve ültra zengin Musevi varsa o gece davet olunmuştu. Bunlar arasında Manisa hastanesine bir milyon lira gönderen Manisa'lı Eskinazi'ler de vardı.

Evinde küçük bir hususi sinema salonu yaptırmağı da ihmal etmemiş.

"Üsküdar'daki "Sinema fotoğraf"a biletsiz girmek için çocukluğumda neler çektiğimi ben bilirim. Şimdi onun acısını çıkarıyorum" diyor.

Tevekkeli Los Angeles'ta Türkiye'li Musevi'ler bana:

"Git Hattem'in yeni evini Hattem'in sarayını gör" dememişlerdi.

Bu dekor içinde Kuzguncuk'tan kendisini Pasifik kıyılarına sürükliyen büyük hayal fırtınasını bana şöyle anlattı:

- Kuzguncuk'ta, Simitçi sokağının tam köşesindeki, tahta evde doğdum. Bütün çocukluğum orada geçti. Hocam "Beylerbeyli İrfan bey", mektepte her çocuğa " Ne olacaksın?" diye sorardı. Çocuklar cevap verirlerdi: Paşa, kâtip, mühendis, kimyager, polis vesaire.. "Beylerbeyli İrfan bey" bana seslenirdi:

- Ya sen ne olacaksın Hattem?

Cevap verirdim:

- Milyoner!...

Hocam sinirlenirdi.

- Canım, sen türkçe bilmiyor musun!... Milyonerlik bir meslek değildir. Ben sana ne olacağını sorarken mesleğini demek istiyorum.

- Hocaefendi, ben milyonerliği kendime meslek yapacağım..." derdim.

Halbuki ailem kıt kanaat geçiniyordu. Buna rağmen daha mektepteyken çocuklar ismimi "milyoner" koymuşlardı. Ben de onları yalancı çıkarmamak için elimden ne geldiyse yaptım. Babam Amerika'ya gitmeme pek taraftar değildi. Fakat bir yaz tatilinde Galata Köprüsü üstünde zarf, kâğıt, bisküvit, karamelâ, kibrit satıp kendisinden çok para çıkarınca:

"Git İzidor Sen Amerika'ya git.. Sende cevher var... Anlaşılıyor!.." dedi. 17 yaşında yola çıktım. Evvelâ Fransa'ya gittim. Sonra cenubî Amerika'ya. Dünyayı dolaştıktan sonra Los Angeles'a... Çünkü burada bir erkek kardeşim vardı.

Bavulumda Paris'te yaptırdığım 5 kat elbise!.. Fakat cebimde ancak iki dolarcık.. İki dirhem bir çekirdek züğürt!... "Büyük tüccar" zannetiğim kardeşimi pazarda zerzavatçı görünce büsbütün tepem attı. Bana çıraklık teklif etti. Türkiye'den Paris'ten ne hülyalarla gel, Amerika'da zerzavatçılık et!.. Pırasa tart, lâhana kes "Yapamam" dedim. Kardeşim "Öyleyse tornistan Kuzguncuk" cevabını verince kendi başıma hayatımı kazanmağı kararlaştırdım. Evvelâ lokantacı Murphy adında birinin yanına bulaşıkçı oldum. O zamanda bulaşık makineleri yok. Ellerim harap oluyor aradım, taradım. Bir Ermenide bizim tahta fırçalarından buldum. Bunlarla öyle çabuk ve temiz bulaşık yıkıyordum ki haftalığımı artırdılar. Hocam İrfan bey gelip görsün. Milyoner olacağım derken bulaşıkçı olmuştum!.. Nihayet yavaş yavaş kardeşimin dediklerine geliyordum. Evvelâ bir çuval kuru üzüm aldım. Los Angeles'ın meşhur Hill Street'i üzerinde tuttuğum bir köşede bunları sattım. İşte pazarlarımın ilki ve en miniminisi bu köşedir. Ondan sonra meşhur "Super Mar-

ket" denilen pazarları Amerika'da ilk defa kurmak beraetini aldım...

Hakikaten bugün bütün Amerika'da yüz binlerce Super Market denilen yer vardı ki bunların ilk defa icadı işte bu İstanbul'lu Musevi'ye, Kuzguncuk'lu Hattem efendiye nasip olmuştur.

- Böyle içinde her şey satılan gıda pazarları yapmak aklınıza nereden geldi?

- Kapalıçarşıdan.. Onun gıda satan halini gözümün önüne getirince bizim pazarlar ortaya çıktı. Bunların içinde bar şeklinde kahve tezgâhı, soda ve gazoz çeşmesi de koyarak daha işi büyüttüm. Bu Amerikalıların çok işine yarıyor. Zira adamın vakti dardır. Bir yere girdi mi? Orada pudrasından, rujundan, ciğerine, sütüne kadar her şeyi buluyor, ayrı ayrı dolaşmıyor.

Bir ismi de "Help Yourself" denilen bu asrî pazarlarda herkes kendi eşyasını kendi seçip bir sepete koyar, kapıda turnikeden geçerken bunlar hesaplanır ve parası alınır.(...)

Zengin olduktan sonra yalnız bir defacık Kuzguncuk'a gidebildim. Paraca hovardalık ettim. Doğduğum, büyüdüğüm mahalleden geçtim. Bu sırada leblebicinin sesini işittim. Küçükken biraz almak için evde ne kadar kurşun boru varsa sökerdik. Ve leblebicinin peşinden mahalle mahalle dolaşırdık. Bu sefer çağırdım leblebiciyi... "Kaç para bu torba, bütün leblebiler?" dedim. Adam şaşırdı. "5 lira" dedi. Çıkarıp 10 lira verdim. Leblebicinin arkasındaki çocuklar etrafımızı sarmışlardı. "Alın, hepsi sizin!.." diyerek torbanın ağzını açtım. İnanamıyor yumurcaklar... İşi anlayınca kapıştılar. Sonra her zamanki berberime gittim. Asıl berber ölmüştü. Oğlu eskiden beri beni tıraş ederdi. Şaşırdı. "Gel bir tıraş et " dedim. Bitince beş lira verdim. Her zaman tıraş parasında çekişirdim. Bu sefer ses çıkarmadığımı görünce şaşırdı. Paranın üstünü verirken ben:

- "Kalsın!..." diyince az daha Musevi berber hayretten bayılacaktı. Derken kunduramı boyattım. Çıkardım bir lira verdim... Hâlâ Kuzguncuk'ta geçirdiğim bu bir haftayı unutamam. İşte o hafta içinde Kuzguncuk'ta sahiden milyonerdim.

Ama neyleyim ki Hocam Beylerbeyli İrfan bey vefat etmişti. Beni göremedi...[101]

İzidor Hattem 1918 yılında evlendiği ilk eşinden 1930 yılında boşanacak ve iki yıl sonra Sara Faraci ile evlenecekti. İkinci eşi 1945 yılında vefat edince bu kez İzmirli Rita Kohen'le evlenecekti.[102]

İzmirli Rita Kohen'in Öyküsü

- Ben İzmir'de doğdum... İzmir kollejinde okudum. Türkçeyi ana dilim gibi bilirim. Mektepteyken bütün hülyam iki şeyin üstünde dururdu. Ya muallime olmak istiyordum, yahut ta Hollywood'a kaçarak artist olmak! Ama bu ikinci ihtimal daha genç kızlık çağında bile bana olmıyacak bir rüya gibi geliyordu.

Nihayet muallime olmağa karar verdim. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinde pek küçüktüm. O karışık günlerde Türk'lerden çok büyük iyilik gördük. Sonra Türk ordusu İzmir'e girdi. Gazi'nin geldiği gün biz mekteple onu karşılamağa gittik. Gazetelerin bahsettiği, Gazi'ye bir demet kırmızı-beyaz çiçek veren küçük Yahudi kızı işte benim!... O zamanki Rita Kohen!...

İzmir'li bayan Rita Hatem sözlerinin üzerimde yapacağı tesiri daha iyi görmek için durup yüzüme, gözlerime bakıyor.

- O günü asla unutamam... Utancımdan kıpkırmızı kesilmiştim. Gazi'nin:

- Teşekkür ederim kızım!

Sözü hâlâ kulağımdadır.

Genç Musevi kadın susuyor:

- Ölümünü Meksika'da iken haber almıştım. Ta uzaklarda Mexico City'de onun için gözyaşı döktüm.

Sonra hayatının hikâyesine şöyle devam etti:

---

101 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 2 Haziran 1948.

102 Maurice I. Hattem, "I.M. Hattem and his Los Angeles Supermarket", *Western States Jewish Historical Quarterly*, cilt XI, sayı 3, Nisan 1979, s. 243-251.

- Bundan sonra muallime olmak için İzmir'de çok çalıştım. Fakat kendimi tayin ettiremedim. O vakitler Cenubî Amerika'ya gurup gurup Musevi gitmekteydi. Birleşik Amerika'da hayatlarını kazanacaklarını ümit etmiyenler cenuba iniyorlardı. Türkiye Musevi'leri için cenubî Amerika, şimalî Amerika'dan çok daha müsaittir. Çünkü dil kolaylığı var. Halbuki ben şimalî [güney] Amerika'yı istiyordum. Nihayet ikisinin ortası bir yere, Meksika'ya gitmeğe karar verdim. Bu suretle Birleşik Amerika'ya pek yakın olacak, hem de İspanyolca konuşulan bir muhitte bulunacaktım. Esasen orada akrabalarım da vardı. Bir gün bütün genç kızlık hayallerimin geçtiği İzmir'e veda ettim. Bir İtalyan vapuruyla yola çıktım. 7 hafta süren gayet uzun bir deniz yolculuğundan sonra nihayet Meksika'ya gelebildik..

Hayatının hikâyesinin burasına gelince gülümsiyerek yanaklarını çukurlaştırdı:

- Meksika'da artık bir Türkiye'li ile evlenmek imkânı kalmadığını düşünüyordum... Halbuki İzmir'deyken ben daha küçük bir yaşta meşhur "Çömlekli falcı"ya gitmiştim... O çömleğinden 3 taş çıkarmış ve bana:

- Sen yine kendi cinsinden yine kendi memleketinden bir adamla evleneceksin... demişti.

Ona gülmüş ve:

- Ben Meksika'ya gidiyorum. Dünyanın öbür ucuna... Bu senin dediğin nasıl olabilir ki?.. cevabını vermiştim.

Çömlekli falcı inat ederek:

- Sen benim söylediğimi bir kenara yaz... Hem de bu öyle böyle bir adam değil... Çok, pek çok zengin... Sözünü tekrarlamıştı.

Meksika'da bu aklıma geldikçe: "Çömlekli falcı" yalancı çıktı!... diyordum. Bir yandan da Birleşik Amerika"ya geçmek için çareler düşünüyordum. 4-5 ay sonra buradan zengin bir Türkiye'linin gelip beni Meksika'da bulacağını nereden tahmin edebilirdim?

3-4 sene önce Hatem bana evlenmek teklif edince kendimi tutamadım:

- Çömlekli falcı haklıymış! Dedim.

Kocam Hatem de o zaman ölen eski zevcesinden dul kalmıştı. Benim alaturka musiki, alaturka dansa meraklı olduğumu işitince:

- Biz birbirimiz için yaradılmışız!... Dedi.

Mexico City'de evlendik. Sonra Birleşik Amerika'ya geçtik. İşte benim hayatımın hikâyyesi de budur. Bunların arasında en mühim şey hayatını yapmak üzere tek başına bir genç kızın dünyanın öbür ucuna gitmesidir sanıyorum. Şimdi siz gelin de kısmet denilen şeye inanmayın. Kocam aşağı yukarı 40 seneye yakın bir zaman önce Amerika'ya gidiyor. Evleniyor, karısı ölüyor. Ben cumhuriyet zamanında Meksika'ya gidiyorum. Onun karısı ölüyor, Birleşik Amerika'dan Meksika'ya geçiyor. Tesadüfler bizi karşılaştırıyor. Ve ben İzmir'de değil de, kısmetimi Mexico City'de buluyorum. Hem de Türkiye'li kısmetimi!..

Kuzguncuklu milyoner İzidor Hattem'in eşi Rita Hattem (Hürriyet, 14 Haziran 1948).

"Rita hanım" -kendisine böyle denilmesinden pek hoşlanıyor- kalktı.

Gramofona bir plâk koydu. Ve bu karakteristik milyoner evinin salonunda bizim gazellerden biri "medet"lerle, "yaşşa" sadalariyle başladı.

İzmir'in Yahudi güzeli, zeki gözlerini süzerek başını sallıyordu. Gazel kendisine fazla dokunmuşa benziyor.

Bütün hassaslığı üzerinde.

Bir aralık:

- Bazan çalar çalar ağlarım... diyor.

Sonra nazik bir ev sahipliği ile yerinde fırlıyor:

- Bir rakı... Kadehinizi doldurayım... Ne olur?... Bir tanecik? Diye rica ediyor.

İzmir aklına gelince âdeta birdenbire:

- Gideceğim... Gelecek ay gitmek isterim...

diye yerinden fırlıyor, Hollywood'dan yarım adım ötedeki bu saray yavrusunda memleket hasretini gösteriyordu.

İzmir'e toz kondurmuyor:

- İzmir'in kadınları dünyanın en güzel kadınlarıdır değil mi?

Diye soruyor ve İzmir'li olmakla gurur duyuyor.

Bu kendisinin kutu kutu pırlantaları olduğu halde:

- Kolumdaki bileziğe bakınız

diyerek uzattı. Bir altın zincire bağlanmış bizim eski altın lira çeyrekleri!

Rita hâlâ İzmir'li Rita'dır.[103]

Columbia Stüdyoları Halkla İlişkiler Müdürü İzmirli Eli Levi'nin Öyküsü

1911 yılında göç eden ve 1938 yılında rastladığı bir Türk gazetecisine "27 sene evvel Amerika'ya geldim. Ama 27 sene içinde 27 santim değişmedim. Para kazandım. Mevki yaptım. Falan... Fakat ben halâ İzmirli Levi'yim," sözleriyle kendisinden söz eden Eli Levi,[104] uzun yıllar sonra Hikmet Feridun Es ve *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri Halûk Durukal ile görüştüğünde onlara hayat hikâyesini daha geniş bir şekilde anlatacaktı:

> - İzmir'de Asansör civarında Ermeni iskelesinde otururduk. Babam talebesinin bolluğu ile şöhret yapmış İzmir Hahamı meşhur Levi efendidir. O zamanlar bütün emelim İzmir idadisini bitirdikten sonra İstanbul'a gidip Harbiye'ye yazılmak ve zabit olmaktı. Akşam üstleri Kale'ye çıkıyor, orada uzanıp limanı seyrediyordum. İşte beni kışkırtan bu oldu: Kalenin

103 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 14 Haziran 1948.

104 "11 yıl önce yapılan bir röportaj", *Halkın Sesi*, 21 Temmuz 1949.

üstünden denize bakış! Gemiler geliyor ve gemiler gidiyor... Gözden kayboluyorlar.. karar verdim. Ben de gideceğim. Şimdi olsa, bu aklımla asla böyle bir maceraya atılmazdım. Ama o zaman başımda tamamıyla başka yeller esiyordu. Kararım karar: Gemilerin kaybolup gittikleri yere gidecektim!.. O vakitler İzmir'in *Alyans* mektebinde okuyordum. Sınıfta ipek böceği yetiştirip çocuklara satıyor, kendi masraflarımı kendim çıkarıyordum. Bir gün müdür beni yakaladı. Mektepten kovulacağımı sandım. Fakat işi kendisine anlatınca: "Mükemmel... Çocuklara ipek böceğinin nasıl yetiştiğine dair bir konferans verirsen seni affederim. Böceklerin için bir de büyük kutu veririm" dedi. İstediğinden daha alâ bir konferans verdim.

Tatillerde yazıhaneleri temizliyor, haftada bir mecidiye alıyordum. Paralarımı biriktiriyordum. Bir gün annemle Havradaki babama, kardeşlerime veda edip bir İtalyan vapuruna atladım. Doğru Marsilya... Vapurda 20 Yahudi'ydik. İçimizde genç kızlar da vardı. Amerika'daki Yahudi'lerle evlenmeğe gidiyorlardı. Hepimiz parasızdık. Bilet ödendikten sonra benim elimde 3 dolar para kalmıştı. Bizi Marsilya'da vapurdan çıkardılar. Ertesi günü kalkacak vapura yolcu çok olduğu için almadılar. 24 gün bekliyecektik. Hepimiz paradan yana kokozuz. Ben bütün Yahudi'ler namına kumpanyaya gittim. Kendi kabahatimiz olmıyan bu gecikmeden dolayı tazminat istedim. Gürültü yaptım. Hepimize günde 180 frank verdiler. 24 gün bu parayı aldık.

180 frankta otel ve yemek paralarımız da vardı. Halbuki biz 20 Türkiye'li Yahudi yalnız bir salon kiralamıştık. Her bir arada yatıyor, yalnız bir türlü yemek pişiriyor ve karavana usulü yiyorduk. Müthiş para artırdık.

24 günde bize verilen para, ödediğimiz bilet ücretinden 100 frank daha fazlaydı. Bu suretle biz 20 Yahudi Amerika'ya kadar bedava gitmiş olduk!.

Marsilya'dan bindiğimiz vapurda erkekleri güverteye kız ve kadınları anbara almışlardı. Dördüncü mevki olmadığı için güverteyle Amerika'ya gidiyorduk. Yolu ağır bir vapur.

Yalnız Atlantik'i 15 günde geçtik ve 15 gün mütemadiyen geceli gündüzlü şakır şakır yağmur yağdı. Âdeta seller akıyor ve biz güverte üzerine serilmiş yatıyoruz!.. Üstümde yalnız eski ince bir palto... Amerika'ya servet ve istikbal kazanmağa giden 18 yaşında bir deri bir kemik, sapsarı benizli bir Yahudi çocuğu!...

Şimdiki müdür hikâyesinin burasında daima biraz durur ve o günü düşünür:

- Bir gece o kadar ıslandım ki kemiklerim sızladı. Bizim gurupla beraber evlenmek üzere Amerika'ya giden bir genç kız anbarda yatıyordu.

Halime acıdı da gizlice beni kendi yattığı bölmeye aldı. Sıcak saman! Çatı!.. Etrafta duvarlar!... Yağmursuz bir gece!. Gözlerime inanamıyordum..

İşte biz Amerika'ya böyle korkunç bir halde gittik, Vapurda yemek te yok ha![105]

(...)

İzmir'den Amerika'ya gelirken cebimde 24 dolar vardı! O zamanlar dördüncü sınıf icad edilmediği için İzmirli bir başka yolcu ile birlikte üçüncü sınıfta seyahat ediyordum. Onun 24 doları bile yoktu! Ağlamaya başladı: Meteliği olmayanları Amerika'ya kabul etmiyorlardı. Ona "Niye umutsuzluğa kapılıyorsun?" dedim. Bende 24 dolar var. Onları sayıp sana vereceğim. İlgiliye göstereceksin sonra tekrar sayıp bana iade vereceksin. Ben de sıram gelince parayı ilgiliye göstereceğim. Bir kere karaya ayak bastığımızda Tanrı'nın yardımıyla başımızın çaresine bakacağız![106]

(...)

Yaşım küçük olduğu için âdeta sıvışarak New York'a çıktım. Hemen iş aramağa koyuldum. Neler yapmadım ki... Girdiğim işleri birer birer anlatsam 10 cilt kitap olur. Nihayet eski filmleri alıp uzak şehirlere götürerek elden satmağa başladım. Sinemacılığa bu suretle girdim. Evvelâ bir sinema kum-

105 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 5 Haziran 1948.

106 Halûk Durukal, "A Hollywood, Parmi 200 Israélites d'Istanbul et d'Izmir, "*La République*, 7 Aralık 1951.

Amerikada Türkler

Amerikaya bedava gidiş

İzmir hahamının oğlu sinema stüdyosu müdürü

Yağmur altında ve güvertede korkunç bir Atlantik yolculuğu..

Komedyen Andy Clyde ve Levi stüdyoda (Hürriyet, 5 Haziran 1948).

panyasının New York'ta ki işlerine baktım. Sonra Hollywood'a geldim. 20 senedir Hollywood'dayım.

Levi türkçe konuşmak için vesile arar. Birçok kelimeleri tamamıyla unutmuştur. Bir gün, beni stüdyoda dolaştırıyordu.

Kadın figüranların soyunma odalarını gösterek türkçe:

"Burası kadınlar için!" dedi. Sonra erkeklerin kısmına gittik. "Burası da bize, eşeklere mahsus!" dedi. Telâşla:

"Nasıl?" diye sordum. Gayet tabiî bir tavırla cevap verdi: "Bize, yani eşeklere mahsus soyunma yerleri"

Anladım ki erkek kelimesini unutmuş, bunun yerine aklında eşek kelimesi kalmıştı.

Amerika'lılar Hollywood'un tabiî güzelliğini ve dağlarını pek severler. Eğer bir Amerika'lı Levi'ye:

- Hollywood ne güzeldir. Değil mi?.

Diye sorarsa hemen şöyle cevap verir:

- Hollywood çok güzel şehirdir. Bu dağların ve şu caddenin önüne ve pek yanına bir de deniz koyacak olursanız işte o zaman İzmir ortaya çıkar. Yani benim doğduğum şehir.. Hollywood denizsiz bir İzmir'dir.

İzmir hahamının oğlu Hollywood'la İzmir'i, bu iki şehri birbirine çok benzetir. Dağlardan birine Kadifekale, tepedeki meşhur Griffit rasathanesine de Kale adını koymuştur.

Senelerce otomobil kullandığı halde ve hemen bütün tanı-

dıkları pek hassas Kaliforniya polisi tarafından cezaya çarpıldığı halde o bir kere olsun beş sent vermiş değildir.

Arkadaşları:

- Sen neden ceza vermezsin? Diye sormuşlar:

- Vermem!

- Sebep?

- Ben İzmir'liyim yahu... cevabını vermiş.

Nefis meyvaların ve bilhassa en harikulâde armutların bulunduğu Kaliforniya'da İzmir'in Çengel armudu diye bir meyvası varmış, ben bilmiyorum işte onun hasretini çeker.

- Ne meyvadır o... Bilmem belki de o zamanki ağzıma öyle lezzetli gelmiştir. Fakat tadını asla unutamıyacağım.

Karısı Matilda Levi fevkalade bir ev kadınıdır. Yetişmiş 3 kızı vardır. Babasını ve annesini de Amerikaya getirtmiştir. Babası geçenlerde öldü. Annesi yalnız türkçe konuşur. Evinden dışarı çıkmaz. Türkiye'den birisi gelince konuşmak için çıldırır. Ve günlerce İzmir'i anlatır. Alaturka kahve pişirir.

Levi en büyük arzusunu şöyle anlatır:

- İstiyorum ki tekrar İzmir'e gideyim. Aynı Kale'nin üstüne çıkıp limana bakayım. Çocukluğumun geçtiği yollarda dolaşayım. Bizim mahalleye kadar uzanayım. Orada yalağı kırık çeşmeden 35 sene evvelki gibi yine lıkır lıkır su içeyim: Şurada zıpzıp oynamıştım... Şu çitlembik ağacını taşlarken bahçe sahibi bizi kovalamıştı" diyeyim. Çengel armudu alayım. Ve hatıralarımı adım adım dolaşayım. Bu arzu âdeta beni çekiyor, sonra her halde bunu yaparken orada bizim taş mektepten birine raslayacağım. O beni tanımayacaktır. Çünkü herkes Levi'yi Amerika'da biliyor. Gördüğüm arkadaşımın yanına yaklaşıp hangi mektepten olduğunu sormak isterim. O:

- Taşmektebinden... diyecek ben hemen cevap vereceğim.

- Ya!!!.. Öyle mi?.. Ben de o Taşmektebindenim..

Sonra müşterek arkadaşlar hakkında malûmat soracağım ve nihayet:

- Bir Levi vardı... O ne oldu?.. diye kendi kendim hakkında malûmat istiyeceğim. Karşımdaki zat tabiî:

- O mu? O Amerika'da!.. diyince ben iddia edeceğim:

- Hayır efendim... O Türkiye'dedir...

Haydi bir küçük münakaşa:

- Amerika'dadır... İyi yerden işittim...

- Türkiye'dedir. Ben daha iyi biliyorum..

Nihayet cevap vereceğim:

- O benim yahu... Ve işte İzmir'deyim!

Arkadaşım boynuma sarılacak...

Levi burada sözünü keser ve ingilizce sorar:

- Ne tatlı hayal değil mi?.. Ama bir gün hakikat olacak.. Buna eminim...[107]

Eli Levi Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın davetlisi olarak Amerika'yı ziyaret eden ve bu vesileyle Hollywood'a gelen *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri Halûk Durukal ile *İzmir* gazetesi muhabiri Halûk Cansın'ı da sıcak bir şekilde karşılayacaktı. Cansın anılarında Eli Levi'yle tanışmasını renkli bir dille aktarmakta:

> Washington merkezinin Hollywood'daki Filmciler Birliği'ne hitaben yazdığı tavsiye mektubu artık elimizdeydi. Son derece lüks bir trenle yaptığımız gündüz yolculuğu sonunda Hollywood'daki modern mimarili otelimize vardık. Kollarımızı ertesi sabah sıvayıp işe girişmek ve görüp yaşadıklarımızın son günlerdeki bölümlerini de birbirimizi atlatma düşüncesiyle gizli gizli gazetelerimize yazmak üzere odalarımıza çekildik.
>
> Ertesi sabah saat daha 8:30'a varmadan telefonumun ziliyle uyandırılacağım zamana kadar...
>
> O saatte arayan kim olabilir? Tabii ancak Halûk Durukal. Ya da zayıf ihtimalle bir mesaj vermek üzere resepsiyon. Telefonu açtım. Lorel-Hardy'nin Türkçe telaffuzuyla bir ses: "Nasilsiniz? Ben İzmirli Leviii!"
>
> Besbelli Durukal, odasından dalga geçiyor. Hiç bozuntuya vermeden, oyunu devam ettirmek istedim: "Ben de İstanbûllû Levi..." Karşı tarafta bir duraklama... Sonra yine Amerikan şivesiyle: "Hoş geldiniiiz. Ben, oteldeyim... Aşada. 'Reception'da! Sizi görmek istediiim."

---

107 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 5 Haziran 1948.

Yok, galiba Durukal değil bu... Dışişleri memuresinin bahsettiği dolandırıcılardan biri olmasın? Tereddütler içinde ve adeta el yordamıyla konuşmayı sürdürdüm. Adam beni aşağıda bekleyecekmiş... Saat 9:15 için sözleştik. Ama ben hâlâ şüphe içindeyim. Durukal beni işletiyor olmasın?

Gerçi birkaç haftadır beraberiz ama böyle şakalar yapacak kadar yüz göz olmuş da değiliz. Hemen Durukal'ın odasına telefon ettim. Uykulu bir sesle cevap geldi. "Sen beni az önce aradın mı?" diye sordum. Aramamış. Zaten benim telefonumla uyanmaktaymış. Olanları anlattım: "Dolandırıcılardan ilki aşağıya damlamış bile" dedim, "saat 9:15'te beni lobide bekliyormuş! Haydi çabucak hazır ol da, beraberce inelim ve adamı başımızdan savalım."

Öyle de yaptık. İndiğimizde İzmirli Levi, hemen resepsiyon bankının önünde bekliyor. Bize mübalağalı gelen bir samimiyetle yanımıza geldi, ellerimizi sıktı. Hangimizin İzmirli Halûk, hangimizin İstanbullu Halûk olduğunu öğrendikten sonra hararetle hikâyesini anlatmaya koyuldu. Türkçe olarak ve tabii yine aynı şiveyle: "Ben" dedi "35 yıl önce İzmir'den ayrılıp buralara geldim. İnanır mısınız o zamandan beri ilk defa bir İzmirli ile karşılaşıyorum. Dünkü gazetelerden birin-

Eli Levi (solda) ve Halûk Cansın Hollywood'da (Halûk Cansın, 2004, s. 93).

Eli Levi (solda) ve Halûk Cansın Santa Barbara'daki bir plaj restoranında (Halûk Cansın, 2004, s. 100).

de, iki Türk gazetecisinin buraya gelmekte olduklarını ve birinin İzmirli olduğunu okuyunca bilemezsiniz nasıl heyecanlandım...."

Besbelli, adam bizi kafeslemek için kurduğu planı uyguluyor. Durukal'la manalı manalı bakıştık. "Anlıyorsun ya..." dercesine...

Adama kahve ısmarlamamak olmayacak. Oturma birimlerinden birine yerleştiğimizde: "Ahhh!" diye devam etti İzmirli olma iddiasındaki Levi "Ahhh, o güzel İzmir... Nasıl gözümde tütüyor, bilseniz... Hele o güzelim Karataş... Akşamları iskelede oturup arkadaşlarla nasıl da keyfederdik!"

Karataş, benim gözümde de belki sempatik bir semt ama pek öyle aşerilecek tarafı da yok. Hoş, bizim sevgili Göztepe'mize yahut Kordon, Karşıyaka gibi güzellikleriyle ünlü yerlerimize de övgüler düzecek olsa, yutacak değilim. Washington'dan sıkı sıkı tembihliyiz. Kendimizi asla gargaraya getirtmeyeceğiz.

Hollywood'da birkaç hafta kalacağımızı gazetedeki haberden öğrenmiş: "Herhalde stüdyoları gezmek, yıldızlarla konuşmak isteyeceksiniz" dedi. "Ben size her türlü imkânı ha-

zırlarım. Sahi, 'Columbia Pictures'ın public relations müdürü olduğumu söylememiştim, değil mi?"

Durukal'la yine göz göze geldik. Belli ki onun da karnı palavraya toktu. "Bakın Levi Bey" diye konuştu. "Biz burada Amerikan hariciyesinin misafiriyiz. Onların çizdikleri çerçeveleri içinde kalmaya mecburuz. Bize Hollywood'da sadece Filmciler Birliği'nin genel sekreteriyle temas etmemizi söylediler. Bir de ona hitaben yazılmış bir mektup verdiler. Bu sabah mektubu ona götüreceğiz ve o hangi yolu gösterirse ona göre hareket edeceğiz."

Levi biraz bozuldu mu, yoksa bana mı öyle geldi, bilmiyorum: "Tamam" dedi. "Bahsettiğiniz genel sekreter, 'Mr. Filanca' değil mi? (Gerçekten de elimizdeki mektup onun adına yazılmıştı.) Benim çok iyi arkadaşımdır. Hele siz kahvaltınızı edin, beraberce gideriz. Zaten otomobilim de otelin parkında."

Kahvaltı için restorana yürürken iki Halûk aramızda fısıldaştık: "Esaslı dolandırıcı bu adam... Anlaşılan gözümüzü boyamak için birilerinden bugünlük bir otomobil de ayarlamış!"

Sonradan gördüğümüze göre, otomobilin de zaten ahım şahım bir tarafı yoktu. Sonunda bu işin içinden nasıl sıyrılacak diye merak içinde yola koyulduk. Ama 'Mr. Filanca', Levi'yi görür görmez öyle hararetle karşıladı ki, kafamızda yarattığımız dolandırıcılık senaryosunun ne kadar boş bir vehim olduğu hemen o anda ortaya çıktı. Adam, getirdiğimiz mektubu da okuduktan sonra bize döndü: "Görüyorum ki düşünülebilecek en emin ellerdesiniz" dedi. "Hollywood'da yapmak isteyeceğiniz temaslar için Levi'den daha etkili, ondan daha mükemmel biri benim de aklıma gelmezdi. Çok şanslısınız. Buradaki bütün kapıları Levi ile kolayca açarsınız. Gerek duyduğunuzda elbet beni de aramakta tereddüt etmeyiniz."

Halûk'la bu defa bakıştığımızda, gözlerimiz, yersizliği ortaya çıkan şüpheciliğimizden doğan mahcubiyetle doluydu. Teşekkür ederek Filanca'yla vadalaştık ve İzmirli Levi'nin, güvenilirliği tasdikten geçmiş ellerinde üç hafta sürecek Hollywood rüyasına, artık içimiz rahat kendimizi teslim ettik.

Sadece onun üst yöneticilik seviyesinde bulunduğu Columbia Pictures şirketinde değil, Hollywood'da sahip olduğuna şahit olduğumuz çok yaygın fors sayesinde Metro Goldwyn Mayers'tan tutun, Universal Pictures'a, hatta Walt Disney Productions'a kadar büyük küçük diğer bütün stüdyolarda da film setlerini dolaşarak, çekilmekte olan sahneleri yakından seyrederek ünlü ünsüz pek çok yıldızla tanışıp görüştük.

Rita Hayworth'lar, Robert Taylor'lar, Esther Williams'lar, James Stewart'lar ve güzelliği insanın başını döndüren Elizabeth Taylor'lar... Hepsi dahil! Zamanlarının el verdiği imkânlar içinde, kısa ya da uzun röportajlar yapmak, birlikte fotoğraflar çektirmek ve istisnasız hepsinden adıma yazdırdığım imzalı fotoğraflarını almak suretiyle...

İzmirli Levi'nin inanılmaz gücü sayesinde, artık içim fevkalade rahatlamıştı. Adnan Dûvenci'nin talimatı karşısında sapasağlam bir kale haline gelmiş durumdaydım! (...) Levi, hemen her gününü bize ayırmış vaziyette. Bizi stüdyo stüdyo gezdiriyor. Ve bizimle birlikte gittiği her yerde, doğrusu herkesten büyük itibar görüyor. Değişik film şirketlerinin yöneticileri şöyle dursun, ünlü sinema yıldızlarının çoğuyla da iyi ilişkiler içinde. Şeytan tüyü taşıyormuşçasına kendisini herkese sevdirmiş.[108]

Kadın Çamaşırı İmalatçısı İzmirli Çelebi Kardozo'nun Öyküsü

Hikmet Feridun Es'in deyimiyle, "epeyce dünyalık" yaptığından San Fransisco'nun en büyük otellerinden St. Francis Oteli'ni daimi ikâmetgâh olarak seçen Çelebi Kardozo'nun yaşam öyküsü şöyle:[109]

Kendisi Kaliforniya'daki Musevi'ler, hattâ bütün Amerika'daki Türk'ler arasında pek meşhurdur. "Çelebi" dediniz mi onu

108 Halûk Cansın, 2004, s. 93-98.

109 Hikmet Feridun Es, "Amerika Kazan Ben Kepçe", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1948.

bilmiyen Türkiye'li Yahudi'ye rasgelemezsiniz. Çelebi öz ismidir. Hakikaten de ismi gibi çelebi bir zattır.

Kaliforniya'daki Musevi'lerle konuşursanız lâf arasında daima: "Çelebi derki..." Çelebi'nin bir sözü vardır.. Çelebi şöyle söyler.. diye ondan ve sözlerinden misaller getirirler. Meselâ Amerika'daki Türklerden bahsederken Çelebi'nin daima: "Ne de olsa biz Amerika'nın Kayseri'lisi sayılırız." Dediği meşhurdur. Çelebi'nin bu sözden maksadı. "Biz buranın hem yabancısıyız, hem de açık gözüyüz..", manasınadır.

Kaliforniya'nın bütün elek üstü zengin Yahudi'leri sık sık Çelebi'de toplanırlar. Salonunda bizim meşhur Abravayo'nun kız kardeşi Misis Abravayo'dan tutunuz da Eskinazi'lere kadar herkes bulunur.

Ben kendisini ilk defa ziyaret ettiğim zaman zavallı kalb krizinden dolayı yataktaydı. Doktorlar heyecanı ve konuşmağı kat'iyen menetmişlerdi. İnanılmaz bir şeydir. Çelebi o halinde bana ısrarlarımıza rağmen türkçe bir şarkı söyledi.

"Çaldırıp çalgıyı rakkaseleri oynatalım.
Okuyup tatlı gazeller, sözü saza katalım.
Dehre [dünyaya] cennet deyip kendimizi aldatalım.
Gülelim, eğlenelim, bezmimizi [meclisimizi] parlatalım."

48 sene sonra hatırladığı bu şarkıyı makamının bütün inceliği ile okuduktan sonra:

- Bunu İzmir'de Hâfız Mehmet efendiyle beraber geçtiğimiz zaman dinlemenizi isterdim.. dedi.

Hâfız Mehmet efendi, Mevlevî Şeyhi Arif Dede bu Kaliforniya zengini Musevi'nin en yakın, en samimî dostlarıydı.

Çelebi bizim Musevi'ler arasında pek tanınmış bir aileden, Kardozo'lardandır. Çelebi Kardozo Çin de dahil olmak üzere dünyanın her tarafını gezmişti:

- Bir ikinci İstanbul daha bulamadım!.... diye 48 seneden beri görmediği şehirden bahsediyordu.

Amerika'ya geldiği gün başından büyük bir macera geçmiş ve karaya ayak bastırılmadan geri çevrilmiştir.

Bunu bana şöyle anlattı:

- Ben üç şey meraklısıydım: Güzel musiki, güzel insan, gü-

zel şehir... Ve mütemadî seyahatlerimin tek sebebi de budur. Nerede bir güzel şehir duyduysam oraya koştum. Ve emin olunuz İstanbul'dan daha güzelini göremedim. Türkiye'den büyük seyahatime çıktığım zaman evliydim. Karı koca biraz paramız vardı. Evvelâ cenubî Amerika'ya gittik: Oradan tekrar Mısır'a ve buradan da İngiltere'ye geçmiştik. Nihayet elimizde pek az kalan paramızla gidip Amerika'da yerleşmeğe karar verdik. *Louisiana* vapuruyla bir akşam üstü New York'a geldik. Kıt kanaat bir proğramla, elimizdeki parayı idare edersek belki bu Yeni dünyada kendimize yeni bir hayat kurabilirdik. Cebimizde çok para yoktu ama hayalimiz pek boldu. Gemi rıhtıma yanaşırken başımızın etrafında dolaşan müthiş süpürizden haberimiz dahi yoktu. Vapura doktorlar, sıhhî muayene heyeti geldi. Rıhtımda erkek kardeşim bekliyor.

Kadın çamaşırı imalatçısı İzmirli Çelebi Kardozo (Hürriyet, 10 Haziran 1948).

Bizim hanımı muayene ettiler: "Siz Amerika'ya girebilirsiniz. Şu tarafa geçiniz!.." dediler. Sıra bana geldi. Her tarafımı muayene ettiler. Vücudumda bir şey bulamadılar. Lâkin bilirsiniz şarktan Amerika'ya gelenler için en ehemmiyetle, en inceden inceye muayeneye tâbi tutulan gözdür. Gözlerimi muayene ettikleri zaman: "Siz Amerika'ya giremezsiniz. İçeri kamaranıza giriniz!.." demezler mi? Aman etmeyiniz mister'ler! Eylemeyiniz çelebiler!..

Kim dinler?.. "Geri gideceksiniz.. Gözlerinizden hastasınız!" diyorlar, başka bir şey söylemiyorlardı. Amerika'da zengin olmak!. Büyük emeller, büyük rüyalar, büyük hayaller hepsi kökünden yıkılmıştı.. Beni vapurdan çıkarmadılar... Zevcem de birlikte geri dönmek istiyordu. Onu sefaletime ortak etmeğe hakkım yoktu. Kendisine:

"Kat'iyen!... İkimiz birden dönüp, tekrar gelemeyiz, Senin her şeyin tamam!.. Sen çık... kardeşimin yanında kal. Ben İngiltere'ye döneceğim. Gözlerimi tedavi ettirir, tekrar gelirim!" dedim. Bu sözlere kendim de inanmıyordum. Bu itibarla zevcemi inandırıncaya kadar çok güçlük çektim. Nihayet razı oldu. Vapurda birbirimize veda ettik. O dışarı çıktı. Ertesi günü dünyanın en büyük hülyalarla geldiğim memleketin toprağına bile ayak basmadan vapurumuz gerisin geriye, eski dünyaya hareket etti. Zevcem rıhtımda ağlıyor ve el sallıyordu. Belki gözlerim ebediyen iyi olmıyacak ve ben onları bir kere daha göremiyeceğim.

(...)

Londra'da uzun müddet gözlerimin tedavisiyle meşgul oldum. Artık Amerika'ya kabul edilebileceğim fikri bana gelince tekrar hareket ettim. Lâkin son derecede endişe içindeydim. Zira gözlerim zahiren iyi görünür de, onların istediği bazı evsafı haiz bulunmayabilirdi.

Vapurumuz tekrar New York'a yanaştığı zaman heyecandan boğulacak gibiydim. Bu sefer kardeşimle birlikte zevcem de gelmişti. Onların benden fazla heyecanla rıhtımda beklediklerini biliyordum. Tekrar geri dönecek miydim?.

Nihayet sıra muayenelere geldi. Doktorların önüne geçtim. Gözlerimi iyice açmamı söylediler. Bayılacağım!... Nihayet: "İyi, Amerika'ya girebilirsiniz!" dedikleri zaman hemen öbür tarafa geçtim.(...)

Türkiye'den sonra birçok yerleri dolaştığımdan ve muhtelif diller bildiğimden Amerika'da hiç sıkıntı çekmedim. O zaman Amerika'da büyük inşaat vardı. Üstelik demiryolları yapılıyordu. Yeni fabrikalar açılıyordu. Amerika'nın şimendiferleşme ve sanayileşme devri pek çok ameleye ihtiyaç vardı.

Avrupa'dan geniş mikyaslı [ölçekli] muhacir akını başlamıştı. Bu gelen muhacirlerden hiçbiri dil bilmiyordu. Halbuki kumpanyalar daha ucuza çalışan Avrupa'lı işçileri arıyorlardı. Ben birer birer fabrikaları kumpanyaları, demiryolu inşaatını dolaştım. Onlarla şöyle bir anlaşma yaptım. Ben kendilerine ecnebi işçi getirecektim. Onlar da bana her işçiye mukabil bir

dolar verecekler. O zaman şimdikinin aksine işçiye bu derece ihtiyaç vardı.

Anlaşmadan sonra hergün limana gidiyor, her milletten, her dilden konuşan işçi buluyor, bunları uzun bir tabur edip peşime takıyor, fabrikalara, kumpanyalara dağıtıyordum. Kapıda işçileri teslim ediyor, her insan için bir dolar alıyordum. Günde 300 işçi bulduğum çok oluyordu.

(...)

Lâkin bu işime felek yâr etmedi. Amerika'da iflâslar ve umumî işsizlik başladı. Bizim işçi müteahhitliği suya düştü. Gel gelelim ben bir kere zengin olmağı fikrime koymuştum. Hemen bir akide şekeri dükkânı açtım. Epeyce iş yaptı ama tahmin ettiğim derecede değil. Nihayet ne iş yaptım biliyor musunuz? Şam fıstıkçılığı!... Ama ben Şam fıstığını daha iyi satmak için Amerika'da reklamın, göze şiddetle çarpmanın tesirini bilirsiniz!. Onları muhtelif renklere boyadım. Beyaz kırmızı, yeşil Şam fıstıkları dehşetli rağbet gördü. Mısır buğdayını burada pek sevdiklerini gördüm. Onları da akide şekeri gibi naneli, tarçınlı, zencefilli yaptım. Ve yeşile, kırmızıya, kiremit rengine boyadım. Çok iş yaptım.

Hakikaten bugün Amerika'da Şam fıstıkları da, mısır buğdaylar da böyle renk renk satılır. Ve bu fikri bulan, ilk defa Amerika'da tatbik edenin de Çelebi olduğunu bizim bütün Musevi'ler tasdik ederler.

Çelebi sözlerine şöyle devam etti:

- Nihayet bana en büyük parayı kazandıran işimi seçtim. Kadın çamaşırı fabrikası yapmak.. Bardaki kadınların çamaşır düşkünlükleri, çamaşır sevgisi malûm!.. Hele işlemeli gömleklerim pek rağbet gördü. "Çelebi'nin gömlekleri" diye şöhret yaptı. Şimdi para cihetinden hamdolsun iyiyim!"

Çelebi yeni bir şarkı ile sözünü kesti, O bitince de:

- Senelerce çalışarak evvelâ çok kazandığımı sandım. Fakat ihtiyarlamağa başlayınca şimdi neler kaybettiğimi anlıyorum!.. dedi. Sonra ilâve etti:

- Doktorlar müsaade etmiş olsaydılar, sizinle bir tavla oynardım.

Çelebi'nin en büyük merakı şimdi budur. Gayet güzel, içi ve dışı işlemeli, kakmalı sedef tavlaları vardır. Bu oyunu eski tabirleriyle oynar.

Hollywood'dan ayrılırken bana sıkı sıkı tenbih etti. Selâmı üstümde kalmasın: İstanbul'daki eski dostu Taranto'ya ve şâyet sağsa İzmir'de Hâfız Mehmet efendiye çok çok selâm ediyor.[110]

Kansas City'nin Simitçisi Hasköylü Nesim'in Öyküsü

Ben meşhur Hasköy fırınında beş sene çalıştım. Orası hamursuz fırını idi. Sonra Tepebaşında, Tarlabaşında pastacı fırınlarında çalıştım. O fırında bir arkadaşım vardı. Allah selâmet versin Moiz... Bir gün bana geldi: "Amerika'ya gidiyorum. Orada Yahudiler hamursuz fırınları için usta arıyorlar. İstersen sen de gel!..." dedi. Ben gitmedim. Daha o zamanlar pek küçüktüm. Moiz gitti. Gelen mektuplarda vaziyetinin pek iyi olduğunu yazıyordu. Bana heves geldi. Biraz birikmiş param vardı. Atladım gittim. 1912 senesi!.. Amerika'ya gelecek Türkiyeli Museviler için New York'ta ve diğer bazı limanlarda yardım teşkilâtı vardır. Bunların en büyüğü New York'taki meşhur: "Hebrew Sheltering Aid and İmmigrant Society"dir. Burası bütün dünya Yahudileri için kurulmuştur. Fakat teşkilâtta her memleketten bir adam vardır. Meselâ Türkiye Yahudilerini getiren bir vapur limana girdi değil mi? Hemen buradan Türkiye Yahudileri Masası Memuru limana koşar. Zaten kendisi de Türkiyelidir. Türkiyeden gelecek olanları hemen hemen tanır, hepsini alır. Teşkilâtın hususî yatakhaneleri, otelleri vardır. Oralara götürür. Yedirir, içirir, yatırır, iş bulur. Bu teşkilâta bakan, büyük para yardımlarında bulunan evvelce Amerika'ya gelip onun yardımları ile iş bulan, sonra zengin olan Yahudilerdir. Şimdi mühim mikyasta muhaceret olmadığı için teşkilât ufaltılmıştır.

Bizim vapur New York'a gelince bu sosyetenin Türkiyeli mümessili gelip hepimizi karşıladı. İçine su giren anbarda

110 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 10 Haziran 1948.

günlerce, haftalarca seyahat ettiğimiz için bitkin bir halde idik, O gece yattığım yatağı elimle yokluyor, gözlerime ve parmaklarımın ucuna değen yumaşaklığa âdeta inanamıyordum. Burda ben mi yatacaktım?...

Hikmet Feridun Es ve Haskôylü Nesim (Hürriyet, 21 Haziran 1948).

Lâkin ertesi günü beni fena bir haber karşıladı. Herkesin mesleği soruluyordu. Ben de: "Hamursuz yapmağa geldim!..." dedim. Cemiyetten: "Şimdi hamursuzlar burada makine ile yapılıyor. Elde hamursuz yapıldığı yok" dediler. Ve bana ancak bildiğimden pek başka bir iş bulunabildi. Maamafih, ben karar verdim. Ticaret ve kendi başıma iş yapacağım!.

Haskôylü Bay Nesim güldü:

- Bizden Amerika'ya gelenlerin hepsinin bir projesi vardır. "Amerika'da şu işi yaparsam mutlaka zengin olurum!.." derler. Kimi meselâ Türk yemekleri, kimi Türkiye'de olduğu gibi o canım muhallebileri, kimi meşhur Türk turşusunu, kimi çeşit çeşit helvaları, lokumları yapmakla mutlaka zengin olacaklarına âdeta inanmışlardır. Ben de öyle idim. Birer birer, Türkiye'de öğrendiğim şeyleri tecrübe ettim. Turşu yapıp sattım. Bilirsiniz ya Amerika'da turşuların çoğu tatlıdır. Ekşi turşu, hele hıyar turşusu pek azdır. Eğer New York'ta veya başka yerde beyaz gömlekli, beyaz yüzlü, elindeki kavanozla bizim İstanbul usulü turşu gezdiren bir adam görürseniz hemen türkçe konuşunuz. Mutlaka Türkiyeli bir Yahudidir. Bu işi ben de yaptım. Tutmadı. Küçük küçük helvalar yaptım tutmadı. Karım muhallebi yaptı. Satamadım. Koz helvasından çok para kazanan birisinin hikâyesini işitmiştik. Onu tecrübe ettik. Yine tutmadı.

Ne yapacağımı şaşırmıştım. Bir bakkalın yanında iş buldum. İşte bu zamanlar bizim madam hâmile oldu. Her gün canı bir şey ister. Bir gün:

- Çay ile simit, kaşar peyniri... diye tutturmaz mı? Çayı anladık, kaşar peynirini de haydi anladık diyelim. Susamlı simit nerede ki?

Gel de bunu aşeren bizim hanıma anlat. "Simit" der başka bir şey demez.

- Evde yap... Sen fırıncı değil misin? Diye tutturdu. Bir arkadaşa söyledim; Bana:

- Susam kolay. İtalyan, unu bakkallarda bulursun.. dedi. Ben de tuttum. Uydurmadan bir simit yaptım. Fena olmadı hani... Karım pek beğendi. Ev sahibine verdik. Amerikalı kadın bayıldı. Çalıştığım bakkala götürdüm: "Daha getir!..." dedi. Biz bu sefer başladık ikide bir simit yapmağa... Bakkal da Alman Yahudisi... Amma benden akıllı Yahudi imiş:

- Şundan fazlaca yap da dükkâna koyalım. Yarı yarıya kârla satarız. Dedi. Günde 200 simit yapabiliyordum. Hepsi öğleden önce bitiyor. Hem de yirmişer sentden... Dehşetli para amma adam akıllı bir fırını yok ki... Nihayet bizim karı bunun ne iş olduğunu anladı. Amcasından borç aldı. Eski garajı tuttuk. Kendimiz çalışıp fırın haline soktuk. Şimdi bu simitleri orada yapıyoruz. Hem ben yapmıyorum. Bizim hanım iyice öğrendi. Simidi benden iyi yapar.

Haskôylü bay Nesim gülüyor:

- Hani bu simit değil, can kurtaran simidi...

İmdada yetişmemiş olsaydı çok sefalet çekecektik. Şimdi hamdolsun iyiyim. Kimseye muhtaç değilim...

Elindeki paketi açtı. Bana "H" şeklinde bir susamlı simit getirmişti. Gülerek izahat verdi:

- Bu da bizim icadımız. Malûm ya burada çaylara çok ehemmiyet veriyorlar. Doğum günlerinde yahut başka merasimlere de sipariş veriyorlar. Bizde harflere göre "A" şeklinde, "B" şeklinde, "C" şeklinde susamlı simit yaparız. Bu şekil verildiği için çok daha pahalıya satabiliriz. Çünkü o artık salon çayları için olur...

Aferin Hasköylü'ye Bizim kırk yıllık simitleri asrileştirmiş, hattâ Amerikan salonlarına kadar sokmasını becermişti.[111]

Ankaralı Sara Aşer Krespi'nin Öyküsü

Babam 1912 yılının Mayıs ayında Amerika'ya geldi. Annemin bir kızkardeşi Amerika'daydı ve babam için bilet yollamıştı. O da böyle geldi. Teyzemle birlikte yaşadı ve bir pil fabrikasında çalıştı. Pilleri lehimleme işinde çalışıyordu. Eveready pilleri. Ertesi yıl ailesinin Amerika'ya, yanına gelmesini istiyordu. Bir dostundan biraz para borç aldı ve biletlerimizi yolladı. Beş kişiydik. Türkiye'den ayrılma zamanı gelince annem varımızı yoğumuzu sattı. Herhangi bir şeyi denklere koyduğumuzu hatırlamıyorum. Denkleyecek fazla bir şeyimiz yoktu. Belki bir halı ve birkaç yastığı vardı ancak gerisini satmıştı. Sonra İstanbul'a giden trene bindik. Annemin orada iki kızkardeşi vardı. Ayrılma vakti gelene kadar yanlarında, hep birlikte bir odada kaldık. Annemin fazla parası yoktu. Kalmamız gereken süreden daha fazla kalmak zorunda kalmıştık. Seyahate çıkmadan önce teyzelerim anneme Harlem'de yaşayan kızkardeşlerine verilmek üzere bir kavanoz reçel verdiler. Annem onu aldı ve sonra gemiye bindik. Büyük bir gemi değildi. Tavuklarla dolu çok küçük bir gemiydi. Her yerde tavuklar vardı. Korkunçtu... Oradan büyük gemiye binmek üzere Yunanistan'da Patras'a gittik ve Patras'ta neredeyse iki hafta kaldık. Korkunçtu. Çok kötüydü zira gemi gecikmişti. Bir otele gittik.... Geminin geldiği gün annemin otele ödeyecek parası yoktu. Otelde bizimle aynı sokakta yaşayan Ankaralılardan yalvararak ödünç para istedi ancak vermediler. Annem ağlamaya başladı. Herkes gemiye binmek üzere otelden ayrıldı. Bunun üzerinin geminin sahibine gitti. Ona 'Bu kadar param var. Ne yapacağım? Bana borç para vermek istemiyorlar. Çocuklarımla burada kalamam ' dedi. Adam çok iyi biriydi. Yunanlıydı. "Kocana çocuklarınla birlikte huzur içinde git...' dedi.

111 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 21 Haziran 1948.

Üçüncü mevkiideydik. Gündüzleri güverteye çıkardık. Deniz tutmayanlar yolculuğun keyfini çıkarıyorlardı. Gemide hiçbir şey yemedim. Beni ayakta tutan tek şey sarımsak ve ekmekti. Hiçbir şeyi midemde tutamıyordum. Sürekli kusuyordum. Annem gemiye biner binmez hastalandı ve gemideki hastaneye gitti. Bizler dört çocuktuk. Bütün çocuklarla kim meşgul olacaktı? Ben kendime bakacak durumda değildim. Ankaralı bir aile daha vardı. Küçük çocuklarla onlar ilgilendi. Ben erkek kardeşlerimden birine baktım. Hastalanmadılar. Annem hastanede birbuçuk hafta kadar kaldı. Bu seyahat sırasında çok büyük bir fırtınaya kapıldık. Felaketti. Gemi sallanıyordu, büyük balıklar, köpek balıkları neredeyse geminin üstüne zıplıyorlardı. İnsanlar korkuyorlardı. Gemiye su giriyordu. Yahudi halkı böyle bir durumda olduğunda Hamursuz Bayramı'nda yenilen hamursuzu hep yanında taşır. Dua etmeye başladılar ve denizi sakinleştirmek için hamursuzu okyanusa attılar. Tanrı'ya şükür deniz pek güzel sakinleşti ve üç hafta sonra Ellis Adası'na vardık. Hatırladığım bir sonraki şey ana odanın bir köşesinde yerde oturduğumuzdu. Babamızın gelmesini bekliyorduk. Harlem'de oturan teyzemle birlikte geldi. Öpüştük. Bizlere Türkiye'de bulamadığımız bir meyve verdi. Bu birer muzdu. Güzeldi. Babam bize New York'un Aşağı Doğu Kesimi'nde iki odalı (bir yatak odası ve bir oturma odası) bir daireyi kiralamıştı. Ludlow Sokağı numara 150. Bu numarayı hatırlıyorum. Yahudi hayat tarzının hâkim olduğu bir yerdi. Hiçbir İtalyan'ı görmemiştim. Birkaç sinagog vardı. Allen Sokağı'ndaki *sefarad* sinagoguna giderdik. Çok dindardık aynen Türkiye'de olduğumuz gibi. Cumartesi akşamları ışık yakılmaz, evde ayakkabı giyilmezdi. Ludlow Sokağı'ndaki okula gittim. Annem dört çocukla meşgul olmak zorundaydı. Babam halen pil fabrikasında çalışıyordu. Haftada beş altı dolar kazandığı için Pazar günleri ayakkabı boyacılığı yapardı. Kirayı, çocukların masraflarını ve elbiseleri ödemek zorundaydı. Elbiseleri kendimiz dikmezdik. Hazır elbise vardı ve bu bizim için yeni bir şeydi. Annem ve babam bazen akşamları arkadaşları ile birlikte olurlardı. Toplanır, bir maş-

rapa bira satın alır ve hoşça vakit geçirirlerdi. Ludlow Sokağı'ndan sonra Orchard Sokağı'na taşındık. Oraya, zannediyorum, üç odalı bir daire bulduğumuzdan taşındık. Hareketli bir sokaktı. El arabaları vardı. Her şeyi satarlardı. Zerzevat, kurutulmuş fasulye, mercimek, incir, turşu, pirinç. Fıçılardaydı. Ancak annem İngilizce konuşamıyordu. Başta hiç İngilizce bilmiyordu, ondan dolayı istediği şeyleri parmağıyla gösterirdi. Daha sonra annem ve babam ingilizceyi çoğunlukla sokaktaki insanlardan, çocuklardan öğrendiler ve oldukça iyi konuşmaya başladılar. Oradan teyzemin yaşadığı Harlem'deki 110uncu Sokağa taşındık. Çok *sefarad* vardı. Biraz İtalyan ve İrlandalılar da vardı ama iyi anlaştık. 110uncu Sokak'ta oda bulduk ve 113üncü Sokak'taki okula gitmeye başladım. Hatırladığım bir şey Amerika'ya vardıktan bir veya iki ay sonra babamın bizleri Hürriyet Abidesi'ni göstermek üzere Ellis Adası'na götürmesiydi. Vapur ücreti sadece beş sent idi. Bu güzel heykeli görmekten etkilenmiştik. İçine girdik. Yürüdük. Abidenin gözlerinin içinden uzakta gözüken Manhattan'a baktığımızı hatırlıyorum.[112]

İsrael Edvar Ojalvo'nun Öyküsü

Ellis Adası'na 1920 yılında sekiz yaşında geldiğim zamanı hiç unutmayacağım. Bizi muayene ediyorlardı. Hekim soru soruyordu. Konuşmayı bilip bilmediğini, sağır olup olmadığını veya başka bir sakatlık olup olmadığını anlamak için. Tabii ki Türkiye'den geldiğimi bildiği için bana Türkçe konuşuyordu. Bir tek kelime Türkçe bilmiyordum. Bir, iki, üç kere aynı şeyi söyledi. Anneme bakıyor, "Bu çocuk sağır dilsiz" demek istiyordu. "Duymuyor ve konuşmuyor". Nihayet tercüman anneme "ona sor, adı ne?" dedi. Bunun üzerine annem bana İspanyolca seslenerek "İsrael, İsrael dizele tu nombre (Israel,

112 Peter Morton Coan, 1997, s. 386-389. Her ne kadar kitapta adı Osla Esen olarak geçiyorsa da göçmenin asıl adı Sara Aşer Krespi'dir. Bkz. Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Sözlü Tarih Arşivi, E1-29 referanslı bant çözümlemesi.

Israel adını söyle)" dedi. Ben de "İsrael" dedim. Bu hekimin o kadar hoşuna gitti ki beni kulağımdan tutarak kapıdan dışarıya geçirdi. Türkçe bilmediğimden ne sorduğunu anlamadığımı ancak İspanyolca bildiğimi anlamıştı. Ellis Adası'nda iki üç gün kalmıştık. Gemiden çıkar çıkmaz gitmemize izin vermiyorlardı. Kafalarımızı buharla dezenfekte ediyorlardı. Şayet bit varsa temizlensin diye. Gemi Ellis Adası'na yanaştığı zaman, hiç unutmayacağım sanıyorum, annem bana birisini işaret ederek "bu baban, bu baban" dedi. Yolcuların hepsi geminin bir bordasındaydı. Belki yediyüz-sekizyüz yolcu. Kaptan ve denizciler gemiyi dengelemek için "yayılın, yayılın" diye bağırıyorlardı. Sizi karşılamaya gelenleri görmek için 800 kişi hep aynı bordaya gelirse gemiyi devirebilirsin. Bunun için bize etrafa yayılmamızı söylediler. Biz de yayıldık. Babam bize bir muz fırlattı. Gemiye gelemiyordu. Ben "bu nedir?" dedim. Sarıydı. Bana "soy, soy ve ye" dediler. "Tadı nedir?" dedim. Kavun veya armuta benzediğini söylediler. Hiçbir zaman muz yememiştik. Elma veya portakalın ne olduğunu bilmiyorduk. Tek yediğimiz meyve şeftali ve kayısı idi. Biliyor musun sekiz yaşında bir çocuk 12 kiloydu. Bütün kilom buydu. Gıda diye bir şey yoktu.[113]

İzmirli Moiz ve Eli'nin Öyküsü

19. yüzyılın son yıllarında Moiz ve ağabeyi Eli, ailesi, kızkardeşleri, amcaları ve kuzenleriyle birlikte İzmir yakınlarında yaşardı. Onlar orada yaşayan *Sefarad* Yahudi cemaatinin bir parçasıydılar. Ataları yüzyıllar önce Engizisyon sırasında İspanya'dan kaçmış, yerleşebilecekleri bir yuvayı aramak için Akdeniz bölgesinde seyahat etmişlerdi. Bazıları İtalya'ya, bazıları Yunanistan'a, bazıları da Türkiye'ye yerleşti. Türkiye'ye bir kere yerleştikten sonra *sefarad*lar çok uzun bir süre boyunca İspanyolca konuşmaya devam ettiler ve orada birbirleriyle kenetlenmiş bir cemaat halinde kaldılar.

113 Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi, Sözlü Tarih Arşivi, El-308 sayılı bant çözümlemesi s. 16-18.

Ancak o dönemde Güney Avrupa ülkelerine nüfuz eden huzursuzluk bu kenetlenmiş cemaatte de mevcut olmalıydı. Bütün gençler Amerika'da sokakların altınla döşendiğine gerçekten inanıyorlar mıydı? Kim bilir. Gemilere binip Batı'ya doğru yola çıkan hepsi neyin arayışındaydı?

Moiz'in de rüyaları, umutları olmalıydı. Kendisi çoktan öldüğünden ona soramayız. Ancak okul çağında bir öğrenciyken bile belki Yeni Dünya'ya gelip servet sahibi olmayı hayal etmişti. Her halükârda bir akşam eve dönmedi. Ailesi fazla telaşlanmadı. Okula gittiği İzmir'deki arkadaşları veya akrabalarının yanında kaldığını farzetti. Ertesi gün babası David İzmir'e gidip oğlunun nerede olduğunu sordu. Hiç kimse onu ne okulda, ne de başka bir yerde görmemişti. Baba David Avrupa'dan gelen buharlı gemilerin yanaştıkları limana gitti. Tekrar tekrar "oğlumu gördünüz mü?" diye sordu. Nihayet "Ha, evet. Moiz'i gördüm. Dün Marsilya'ya gidecek olan buharlı gemiye binerken gördüm" sözünü duydu. Kayınvalidem Matild oğlunun evini terk etmesine üzülen babasından bahsetmiyor daha çok ağabeyi Moiz'in gemiye binerken giydiği kıyafeti hatırlıyordu. "Beyaz ketenden bir takım elbise, gayet yakışıklı. En son stilde iyi kesilmiş. Ve bir panama şapka." Matild modayı, kıyafetleri ve güzel kumaşları çok sever. Tahayyülümde bu resim canlanırken belki de küçük Matild hafızasında çok geriye gidip bu muhteşem elbiseyi giymiş yakışıklı ağabeyini hatırlamaktaydı.

Bizler Baba David'in oğlunun ayrılması karşısında üzüntü duymamasına geri dönelim. Adı Eli olan en büyük oğlu da Amerika'ya kaçmıştı. Baba David oğullarının yeni bir dünyaya gitmelerini belki de ümit etmiş hatta cesaretlendirmişti. Acaba onlar için büyük ümitleri var mıydı? Kendisi de hiç onlarla birlikte gelmeyi arzulamış mıydı?

Aile Marsilya'dan gelen bir mektupla gezgin Moiz'den haber aldı. Moiz "ben burada kalmayı arzulamıyorum. Burada fırsatlar sınırlı. New York'taki kardeşim Eli'nin yanına gidebilmem için yeterli para yollayabilir misin?" diye yazıyordu. Babası para yolladı. Belki Baba ve eşi Coya oğullarının bir

arada olacakları ve bir şekilde bir nevi aile hayatının devam edeceğini düşünerek bu durumdan memnundular. Seksen yıl sonra bile Coya için hüzün duymaktan başka bir şey elimden gelmiyor. Bir anne olan o, muhakkak acı gözyaşları dökmüştü.

Amerika'ya gemi ile yolculuk zordu. Hava inanılmayacak kadar kötüydü, sert rüzgârlar ve ciddi fırtınalar vardı. Moiz soyulmuş, parasını ve kimlik kağıtlarını çaldırmıştı. Hasta idi ve bir şey yiyememişti. Üçüncü sınıfta kalıyor, okyanusu geçmek de uzun zaman alıyordu. Nihayet gemi New York limanına vardı ve tabii ki bütün göçmenler Ellis Adası'na sevk edildiler. Görevliler Moiz'e Amerika'da kendisine kimin kefil olacağını sordular. O da "kardeşim Eli" cevabını verdi. Bunun üzerine Eli çağrıldı. Çalıştığı sigara fabrikasından çağrılıp gelen Eli kardeşini tanıyamadı. Sıska gövdesine âdeta asılı duran gri ve kirli bir elbise içindeki hırpani kılıklı bu adam kimdi? O muhteşem keten beyaz takımı hatırlıyor musunuz? Elbise çoktan kırışıklığını kaybetmiş olup yumuşak ve griydi. Eli hemen "bu adamı reddediyorum, tanımıyorum" diye haykırdı. Bunun üzerine Moiz üzerine atladı, "Ah Eli, kardeşim beni muhakkak tanıyorsun" diyerek ona yalvardı.

Eli geri çekildi, üstünü başını titizlikle silkeledikten sonra Moiz'i soru yağmuruna tuttu. "Kimsin? Annenin, babanın ismi nedir? Nereden geldin? Hangi okula gittin?" Moiz bütün bunları ve kardeşinin sorduğu diğer soruları mükemmel bir şekilde cevaplandırdı. Ancak Eli ona "bana kız kardeşlerinin isimlerini söyle" deyip Moiz ona en büyüğü Alegra'dan en küçüğü Matild'e kadar bütün kız kardeşlerinin isimlerini tereddütsüz ezbere saydığında, işte o zaman, Eli ona yaklaştı. İşte ancak o zaman kardeşinin yüzüne yapışmış kire, titreyen dudaklarına, avurtlarındaki çukurların ötesinde kederli gözlerinin içine baktı ve ancak o zaman sevinçle "Bu sensin, Moiz! Hoş geldin! Yanıma Amerika'ya geldiğine o kadar memnunum ki" diye haykırdı.[114]

114 Sally Benforado, 1986, s. 6-8.

Sefarad Yahudi göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları sorun, *Aşkenaz* kökenli göçmen soydaşlarıyla kaynaşamamaktı. Bunun tek nedeni de ortak bir kültürü ve en önemlisi dili paylaşmamalarıydı. Bu nedenlerden ötürü Anadolu ve İstanbul'dan gelen Yahudi göçmenler sadece kendileri gibi *Sefarad* olan ve *Ladino* konuşan Balkan Yahudileriyle samimiyet kurabildiler. Yahudi göçmenler, Rum ve Ermeni göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları trajedileri yaşamadıklarından terk ettikleri topraklara karşı ekşi duygular beslemiyorlardı. Bundan ötürü İspanya'dan kovulan *Sefarad* Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç etmelerinin 500. yıldönümü vesilesiyle 1989-1992 yılları arasında düzenlenen etkinliklerde Amerikan-Yunan ve Amerikan-Ermeni sivil toplum örgütlerinin Türkiye'yi eleştiren faaliyetlerine Osmanlı Devleti'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni öven ve yücelten etkinliklerle karşılık verenler Amerikalı *Sefarad*lar olacaktı. Bu etkinliklerde yer alan ve 101 yaşında vefat edecek olan Milaslı Albert Amateau ilerlemiş yaşı ve ilk göçmen neslinin son temsilcisi olma sıfatıyla büyük ilgi görecekti.

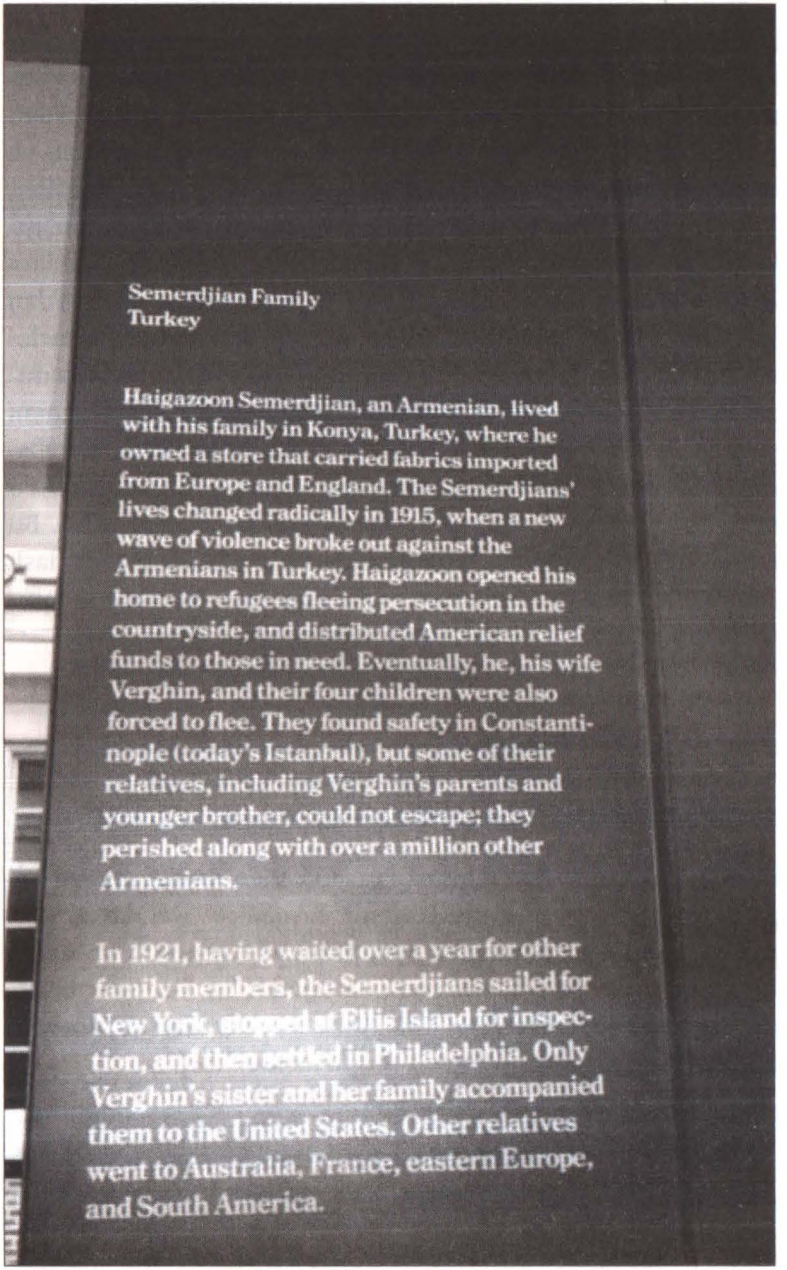
ERMENİLERİN GÖÇÜ

1. Göçün Nedenleri ve Göçmen Sayısı

Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç eden sayıca en önemli gayri Müslim topluluk Ermenilerdi. Ermenice "Kağtagan" olarak çağrılan bu göçmenler aynı zamanda Amerika'ya gelen muhtelif etnik gruplar arasında da önemli bir yer tutuyorlardı.[115] Bugün bir müze olan Ellis Adası'nda yer alan bir anı plaketindeki şu satırlar bu önemi sergilemekte:

> Haygazun Semerciyan ailesiyle birlikte Konya'da yaşardı. Avrupa ve İngiltere'den ithal ettiği kumaşları satan bir dükkânın sahibiydi. Semerciyanların hayatı Ermenilere karşı yeni bir şiddet dalgasının başladığı 1915 yılında radikal bir şekilde de-

115 Karin Karakaşlı, "Yeni Dünya'nın Ermenileri", *Agos*, 29 Eylül 2000.

Ellis Adası Müzesi, "Semerciyan Ailesi - Türkiye".

gişti. Haygazun evini zulümden kaçanlara açtı ve ihtiyacı olanlara Amerikan yardım fonlarını dağıttı. Daha sonra eşi Verjin ve dört çocuğu ile birlikte kaçmak zorunda kaldı. Bugün adı İstanbul olan Konstantiniye'ye sığındılar, ancak Verjin'in anne ve babası ve genç erkek kardeşi dahil olmak üzere bazı yakınları kaçamadılar. Bir milyonun üzerindeki diğer Ermenilerle birlikte telef oldular. Diğer aile efradı için bir yıldan fazla bekledikten sonra Semerciyanlar 1921 yılında New York'a doğru yola çıktılar, Ellis Adası'nda durdular, daha sonra Philadelphia'ya yerleştiler. Sadece Verjin'in kızkardeşi ve ailesi onlara refakat etti. Diğer yakınları Avustralya, Fransa, Doğu Avrupa ve Güney Amerika'ya gitti.

Ermeni göçmenlerini diğer Osmanlı göçmenlerinden ayıran özellik 1915 tehciri sırasında yaşanan kıyımdan dolayı geri dönmeyi hiç akıllarına getirmemeleriydi. Amerika'da yaşam koşulları ne kadar zor olursa olsun Ermeni göçmenler bir daha geri dönmemek üzere Amerika'ya gelmişlerdi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan bu göçün dört değişik nedeni vardı: (a) American Board of Commissioners for Foreign Missions (Yabancı Misyonlar için Amerikan Memurlar Heyeti - kısaca ABCFM) adına görevli Protestan misyonerlerin Müslüman Türkler arasında sürdürdükleri misyoner faaliyetlerinin başarılı olmaması üzerine faaliyetlerini Ermenilere yönlendirmeleri, (b) Ermeni milliyetçi ve devrimci hareketinin doğması sonucunda ortaya çıkan Osmanlı-Ermeni çatışmaları ve 1915 tehciri, (c) ekonomik nedenler, (d) askere alınmaktan kaçınma. Bu nedenlerden ilki ve en önemlisi 1820'li yıllarda Anadolu'ya gelen ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu her kent ve ilçede İngilizce eğitim veren okullar açan Amerikalı Protestan misyonerlerdi.[116] Bu okullarda eğitim gören Ermeni gençleri ilahiyat eğitimi almaları için Amerika'ya gitmeye teşvik ediliyorlardı. Bu gençlerin bir kısmı eğitimleri sona erdiğinde Pro-

116 Nedim İpek, "Anadolu'da Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 6, Ankara, 1995, s. 257-280, 259-261.

testan rahip olarak görev yapmak ve misyonerliği devam ettirmek için Türkiye'ye geri döneceklerdi. Bunun yanı sıra Robert Kolej'in ilk müdürü Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin de Kolejli birçok genç öğrenciyi yüksek öğrenimlerini Amerika'da sürdürmeye teşvik ediyordu. İlahiyat eğitimi için Amerika'ya giden Ermeni gençlerin bir kısmı geri dönmeyip buraya yerleşecek ve ticarete atılacaktı.[117] Amerika'ya göç eden bir diğer grup daha iyi iş imkânları arayan küçük esnaf, zanaatkâr ve köylülerdi. Bu kişiler daha ziyade misyonerlerin yoğun faaliyet gösterdikleri yerlerde yaşıyorlardı.[118] 1834-1915 yılları arasında Anadolu'dan ABD'ye göç eden Ermenilerin sayısı şöyleydi:[119]

1834-1890	1.500
1891-1898	12.500
1899-1914	51.950
Toplam	65.950

Amerikan makamları 1834-1890 döneminde gelen Ermeni göçmenleri "Turkey in Europe" ("Avrupa'daki Türkiye") başlığı altında tasnif ediyordu. Bu çok geniş bir tasnif alanıydı ve Suriyeli, Bulgar, Yunan, Rum, Yahudi ve Ermenileri kapsıyordu. Türkiye'den gelen göçün artması üzerine Amerikan makamları 1869 yılında "Avrupa'daki Türkiye" tasnifine, "Turkey in Asia" ("Asya'daki Türkiye") ve "Armenia" (Ermenistan) tasniflerini ekleyecekti.[120]

1890 yılına kadar gelenler öncü göçmenlerdi. Bunlar Osmanlı Ermeni toplumunun seçkin tabakasını oluşturan öğrenci, tüccar ve meslek sahipleriydi. 1880'li yıllarda ise fakir kırsal alanda yaşayan köylü ve zanaatkâr kesim gelecekti. Bunlar 1870'li yıllardan itibaren özellikle Harput'tan göç ediyorlardı. Bunun nedeni de misyoner faaliyetlerinin Harput'ta yoğunlaş-

117 Robert Mirak, 1983, s. 37-39.

118 Nedim İpek, "Anadolu'da Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 6, Ankara, 1995, s. 257-280, 259-261.

119 Robert Mirak, 1983, s. 290.

120 Robert Mirak, 1983, s. 288-289.

Ermeni göçmen çocukları (Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans IMNTS - Ethnic Comm. Urban 12).

masıydı. Harput'tan ilk göç eden 1867 yılında Rahip George Knapp ile birlikte Worchester'e gelen Garo'ydu. Önce Rahip Knapp'ın evinde düşük bir ücretle çalışan Garo daha sonra daha iyi bir ücretle bir tel çekme fabrikasına girecekti. Garo'nun Harput'ta kalan yakınları ve arkadaşlarına Amerika'yı hararetle öven mektuplar göndermesi üzerine Harput'tan Amerika'ya yönelik göç artacaktı. Erzurum, Sivas ve Bitlis de göçten nasibini alacaktı.[121] Üç bin Harputlunun Boston'a göç etmesi bir rekordu. Harput ve çevresinden göç edenlerin her türlü ihtiyaçları Harput Fırat Koleji mezunları, Harput Protestan Kiliseleri Birliği ve Harput Amerikan kolonisi tarafından karşılanıyordu. Bu çalışmalarda Harput'taki Amerikan Konsolosluğu da etkiliydi. Harputlu Ermenilerin büyük bir kısmı askerlik bedelini ödememek için göç ediyor, daha sonra da ailelerini yanlarına aldırıyorlardı. Amerika'ya giden bekâr Ermeni gençlerin hemşerileri ile evlenmeleri için de her yıl yüz Ermeni

121 Robert Mirak, 1983, s. 41.

1895 yılındaki olaylardan sonra yeniden inşa edilen Harput Amerikan misyonerliği binaları (Erdal Açıkses, 2003, s. 395, Resim no 24).

genç kız Harput'tan Amerika'ya gönderiliyordu.[122] 1900'lü yıllar başladığında göç etmeye en çok hevesli olanlar özellikle Gaziantep ve Merzifon Ermenileriydi.[123] Harput'tan sonra yoğun göçün yaşandığı bir diğer merkez Bingöl'ün Kiğı ilçesiydi. Amerika'ya göç eden ve çoğunluğu zanaatkâr ve çiftçi yaklaşık 2000 civarında Kiğılı Ermeni New York, Illinois, Michigan ve Rhode Island'a yerleşecekti.[124]

1890-1899 yılları arasında II. Abdülhamid'in Ermeni devrimcilerin eylemlerini bastırmak için Hamidiye Alayları'nı kullanması sonucunda meydana gelen kıyımın ardından ikinci,[125] katliamların devam ettiği 1900-1914 yılları arasında da üçün-

122 Yrd. Doç. Dr. Erdal Açıkses, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", s. 145-153, Doç. Dr. Fikret Karaman (yay. haz.) *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998-Elazığ)* I, Türkiye Diyanet Vakfı, Elazığ Şubesi, Ankara 1999 içinde. Harput'taki Ermenilerin yaşamıyla ilgili bir anı kitabı için bkz. Hamasdağ, 1998.

123 Robert Mirak, 1983, s. 49.

124 Mark B. Arslan, "Armenian Immigrants to the USA & Canada from Keghi, Erzeroum, Armenia", http://www.arslanmb.org/arslanian/Keghilmmigrants.html.

125 Robert Mirak, 1983, s. 44-48.

cü göç dalgası yaşanacaktı. Katliamlar, katliamların yarattığı korku, dehşet ve güvensizlik, Ermeni tüccarların kendilerini emniyette hissetmemelerinden ötürü Anadolu'ya seyahat edememeleri, yüksek vergiler, yeni katliamların meydana gelebileceği endişesi gibi değişik nedenlerden ötürü Ermeniler, varlıklı aileler dahil olmak üzere, kitlesel bir şekilde doğdukları toprakları terk ediyorlardı. 1899 ile 1914 arası göç eden Ermenilerin dörtte birinin biletleri Amerika'ya göç eden yakınlarınca gönderilmişti. 1900 yılında bu oran yüzde 12'ye düşmüş, 1913 yılında ise yüzde 33'ün üstüne çıkmıştı.[126]

Dönemin Osmanlı makamları, Amerikan hükümetinin giriş izni vermeyeceği bahanesiyle, Ermenilerin göçünü engelliyordu. Bunun nedeni Osmanlı yönetiminin kuşkulandığı milliyetçi ve devrimci Ermenilerin Amerikan vatandaşlığına geçmelerini, geçtikten sonra da önemli miktarda silahla birlikte Anadolu'ya geri dönmelerini önlemekti.[127] Osmanlı Devleti nüfus kaybını önlemek, vergi gelirlerini korumak ve fakir göçmenlerin Osmanlı Devleti'nin prestijine zarar vermemeleri için Amerika'ya yönelik göçü yasaklamıştı. Hariciye Nezareti de göç edecek Ermenilerin Amerika'ya kabul edilmemeleri için yabancı diplomatik temsilciler nezdinde girişimde bulunuyordu. Bu nedenle Harput, Sivas, Adana ve Diyarbakır'da yaşayan Ermenileri Amerika'ya sevk eden Ermeni simsarlar türemişti.[128]

2. Yerleşim Yerleri

İlk gelen göçmenler genellikle erkeklerdi. Varış limanı genellikle New York'tu ancak birçok göçmen Boston, Philadelphia, New Orleans ve San Fransisco limanlarından da giriş yapıyordu. Çoğu zaman aile reisi olan baba veya ailenin en büyük erkek çocuğu göç ediyor, iş buluyor, biraz tasarruf ettikten sonra

126 Robert Mirak, 1983, s. 48-58.

127 Robert Mirak, 1983, s. 43.

128 Nedim İpek, a.g.m., s. 262-264.

geride kalan aile efradına bilet parası yollayıp onları yanına getirtiyordu.[129] 1899-1914 yılları arasında Amerika'ya gelen göçmenlerin yerleştikleri eyaletlere göre dağılımları şöyleydi:[130]

Eyalet	*Ermeni göçmen sayısı*	*Toplam göçmen sayısına oranı (yüzde)*
California	2.443	5
Connecticut	1.467	3
Illinois	3.220	6
Massachusetts	14.674	28
Michigan	1.213	2
New Jersey	1.990	4
New York	15.943	31
Pennsylvania	1.851	4
Rhode Island	4.740	9
Diğer eyaletler	4.409	8
Toplam	51.950	

Ermeni göçmenler için önemli bir yerleşim merkezi Boston, Massachusetts'di. Ermeni gençler Boston'daki tekstil ve tel çekme fabrikalarında çalışıyorlardı. Göçmenlerin çoğu zanaat sahibiydi. Bir kısmı mesleklerini Yeni Dünya'da devam ettiriyor, bir çoğu bakkallık, terzilik ve kunduracılık yapıyordu. Kuzeydoğu Amerika'nın kent yaşamından yorulan Ermeniler ise Batı kıyısında California, Fresno'ya yerleşiyor, burada tarımla uğraşan Ermeni kolonisine katılıyorlardı. Amerika'nın Batısı, özellikle 132.000 kişilik Ermeni nüfusuyla Los Angeles, en önemli Ermeni topluluğunu barındırmaktaydı.[131] Kauçuk tesisleri, ayakkabı fabrikaları, metal işleme tesisleri, demir çelik sanayi yüzlerce Ermeni'yi istihdam eden iş alanlarıydı. İşçiler dokuz dolarlık haftalık ücret elde edebilmek için haftada elli saatten fazla çalışıyorlardı. Bu kimi zaman yetmiş saate ulaşıyordu. Ermeni işgücünün fazla olmasından ötürü sendikalar greve gittiklerinde işverenler deneyimli Ermeni işçilerinden "grev kırıcılığı" yapıp grevde olanların yerini alabilecek

129 Berge Bulbulian, 2001, s. 10.

130 Robert Mirak, 1983, s. 293.

131 Robert Mirak, 1983, s. 43.

Ermeni işçi bulmalarını talep ediyordu.[132] Ermeni göçmenlerin ABD'de yoğun olarak yaşadıkları bir diğer kent New Jersey'di. Buraya yerleşen ilk Ermeniler 1884 yılında Diyarbakır'dan gelmişlerdi. New Jersey'e kitlesel göç 1894-1895 yıllarında cereyan eden katliamlardan sonra başlayacaktı. İlk göçmenler Diyarbakırlı ipek kozası üreticileriydi. Bu gençler aynı mesleği New Jersey'de devam ettireceklerdi. Ermeni göçmenler ipek kozacılığının yanı sıra kuyumculuk ve halıcılık alanlarında faaldiler. 20. yüzyılın ortalarında ipek koza tesisleri kapandığında göçmenler kuru temizleme, terzilik, ayakkabı boyacılığı ve saat tamirciliği dallarında çalışmaya başladılar.[133] Amerika'ya göç edenler arasında, sanatçılar da vardı. Udî Melkon Alemşeryan (sahne adıyla Marko Melkon), Kanunî Garbis Bakırcıyan, Kemanî Nişan Sedefyan, "Şeker Mari" Vartanyan Yunanlılara veya Rumlara ait kahvehane ve gece kulüplerinde Türk müziği çalarak ünlenen Ermeni sanatçılardı. 1950'li yılların ortasında bu mekânların çoğu New York'un Sekizinci Caddesi'nde bulunuyordu. 1895 yılında İzmir'de doğan Melkon Alemşeryan, 17 yaşına geldiğinde babasının bedel ödeyebilecek durumda olmaması nedeniyle askere gitmek veya yurtdışına kaçmak arasında kararsız kalıyor, sonra kaçmaya karar veriyor ve Atina'ya gidiyordu. Burada bir süre tavernalarda çaldıktan sonra Amerika'ya göç ediyor, Marko Melkon adını alarak Yunan tavernalarında şarkı söylemeye başlıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Türk Ordusu İzmir'i Yunan işgalinden kurtardığında Melkon'un anne ve babası önce Yunanistan'a kaçacak, oğullarının gönderdiği parayla da Amerika'ya gideceklerdi. Kanunî Garbis Bakırcıyan Melkon'un teşvikiyle 1922 yılında Amerika'ya göç edecekti. Sekizinci Cadde'deki taverna ve kulüplerde çalanların çoğu Ermeni olmasına rağmen aralarında Anadolu'dan göç etmiş Rum ve Yahudiler de vardı. Rumlar arasında Aşil Pulos ve John Pappas, Yahudiler arasın-

132 Luder Tavit Sahagian, "Armenian Immigration to America", *http://www.needham.mec.edu/High_School/cur/kane98/kane_p6_immig/armenian/Luder.html.*

133 Gary A. Kulhanjian, "From Ararat to America: The Armenian Settlements of New Jersey", *Journal of Armenian Studies*, (III, 1-2), 1986-87, s. 35-46, 36-37.

da Lui ve Natan Matalon biraderler ile Viktorya Hazan tanınmış isimlerdi.[134]

3. Göç Yolları

1911 yılına kadar Amerika'ya giden Ermeniler için en önemli limanlar Doğu Anadolulu Ermeniler için Samsun, Çukurovalı Ermeniler için de Antakya ve Beyrut'tu. Akdeniz limanlarında polis denetimi daha az olduğu için askerlik hizmetinden kaçarak yurtdışına giden Ermeni gençler 1911 yılından sonra Akdeniz limanlarını tercih edeceklerdi. Göçmenler 40 ila 80 kişilik gruplar halinde yük arabalarıyla Akdeniz veya Karadeniz'deki limanlara gidiyor, fakir göçmenler arabalardan oluşan karavanın koruması altında yaya yol alıyorlardı. Aileler çocuklarını ya sırtlarında veya eşek ve katırların sırtlarına bağladıkları sepetlerde taşıyorlardı. Karavanın köyden hareket ettiği gün hiçbir iş yapılmıyor ve özel bir tören düzenleniyordu. Kadınlar mücevher, para ve uğur niteliğinde nazar boncuğu veya mavi çaput parçalarını yolcuların elbiselerine iliştiriyorlardı. Çocuklar kutsanıyor, öpülüyor ve yakınları onlara birer gümüş haç hediye ediyordu. Bir göçmen, büyükannesinin çocuklarını götüren arabaların arkasından ağlayarak koştuğunu hatırlıyordu. Kürt veya Türk rehberler karavanlara kılavuzluk ediyorlardı. Kürt çetelerinin Ermenileri soymak için karavanlara saldırmalarından ötürü yolculuk tehlikeliydi. Köylerden limanlara gitmek isteyen Ermeniler resmî makamlardan teskere almak zorundaydı. Teskereleri elde etmek için rüşvet vermek şarttı. Verilen rüşvetler 20 ila 30 dolar civarında olup bu meblağ teskere bedelinin on ila onbeş misliydi. Yolculuk da pahalıydı. Bir buharlı gemi bileti ve vize bedeli 50 ila 60 dolar arasında değişiyordu. Bu bir ustanın bir yıllık gelirine veya bir zanaatkârın en az üç yıllık tasarrufuna eşdeğer bir meblağdı. Bu nedenle kimi insanlar Amerika'ya gidişi iki, üç kademede gerçekleştirebiliyordu.[135]

134 *Armenians on the 8th Avenue*, Traditional Crossroads, New York, CD 4279, 1996 / *Marko Melkon*, Traditional Crossroads, New York, CD 4281, 1996.

135 Robert Mirak, 1983, s. 60-65.

Örneğin ünlü öykü yazarı William Saroyan'ın Bitlisli babası rahip Armenak Saroyan, 1905 yılında Bitlis'ten ayrılıp tek başına New York'a geliyor, eşi ve kızları ise iki yıl sonra onunla buluşabiliyordu. Saroyan aile efradının iki yıl gibi uzun bir zamanda bir araya gelebilmesinin tek nedeni parasızlıktı. Büyükanne Lusi, kızları Takuhi (Armenak'ın eşi) ve Verkin, oğlu Aram, torunları Cosette (Kozet) ve Zabel'den oluşan kafile Bitlis'ten ayrıldıktan sonra önce Erzurum'a varıyor, burada üç dört ay kalıyordu. Bu süre zarfında Takuhi doğum yapacaktı. Kafile daha sonra bir liman kenti olan Marsilya'da bir iki ay ve en nihayet bir diğer liman kenti Le Havre'da altı ay kalıyordu. Aile efradından 11 yaşındaki Aram Fransızca öğreniyor, Amerika'ya göç etmek için Le Havre'da bekleşen Ermenilere tercümanlık yapıyor, annesi ve kız kardeşlerinin ördüğü çorapları mağazalara satıyordu. Bu faaliyetler sonunda biriktirilen paralarla Saroyan ailesi Amerika yolculuğu için bilet satın alabilmişti.[136]

Ermeni göçmenler simsar soydaşları tarafından her türlü şekilde istismar ediliyorlardı. Simsarlar için amaç hemşerilerinin sırtından fahiş kârlar sağlamaktı. Simsarların göçmenlere "Amerika'ya kadar" teminatı ile sattıkları gemi biletleri sadece Napoli'ye kadar seyahat etmelerine izin veriyordu. Banka çeklerini tahsil eden göçmenlere eksik para ödeniyordu. Kadınlar cinsel tacize maruz kalıyordu. İkinci mevki bilet satın alanlar gemiye bindiklerinde biletlerinin üçüncü mevki olduğunu fark ediyorlardı. Dikkatsiz yolcular soyuluyorlardı. Bütün bunlar göçmenlerin yabancı dil bilmemelerinden ötürü işlerini Ermeni simsarlara yaptırmalarından ileri geliyordu. Simsarların en çok para kazandıkları alan trahomlu göçmenleri sözde tedavi etmeleriydi. Bir Amerikan konsolosuna göre Türkiyeli Ermenilerin yüzde kırkı trahomluydu. 1897 yılında Birleşik Amerika Kongresi trahomu "tehlikeli ve salgın bir hastalık" olarak tanımlıyor, bütün göçmenlerin muayene edilmelerini şart koşuyor, trahomlu yolcu taşıyan buharlı gemi kumpanya-

136 William Saroyan, 1994, s. 468-469. William Saroyan yıllar sonra Fikret Otyam eşliğinde baba ocağı Bitlis'i ziyaret etti. Bkz. Fikret Otyam, "Baba Ocağında", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs - 7 Haziran 1964.

larının taşıdıkları her hastalıklı yolcu için yüz dolar para cezasına çarptırılmasını kararlaştırıyordu. Bu karar nedeniyle Napoli, Marsilya, Liverpool limanlarında sıhhi muayene istasyonları kuruluyordu. Marsilya ve Liverpool'daki Ermenilere ait otel ve pansiyonlarda karşılaşılan manzara tam anlamıyla yürekler acısıydı. Otel sahipleri ile sahte ve dolandırıcı hekimler işbirliği yaparak trahomlu göçmenlere tedavi edildiklerini söyleyip tahsil ettikleri sözde tedavi ücretlerini aralarında bölüşmekteydi. En şeytani dolandırıcılık ise bazı simsarların sağlıklı göçmenleri trahomlu olduklarına ve tedavi görmeleri gerektiğine ikna etmeleriydi. Bazı trahomlu göçmenler ise gemi personeli olduklarını beyan ederek Amerika'ya kaçak girmeye çalışıyorlardı.[137]

4. Göç Karşısında Ermeni Liderlerin Tavrı

Bu göç dalgası karşısında Amerika'daki Ermeni Devrimci Federasyonu'nun *(Daşnak)* tepkisi ilginç olacak, Federasyon İkinci Meşrutiyet'in uygulamaya koymak istediği ilkelerin başarıya ulaşması için Osmanlı Ermenilerinin göç etmelerine karşı çıkacaktı. Daşnaklar Osmanlı Ermenilerinin Ordu'ya yazılıp vatani görevlerini yerine getirmelerini savunuyorlardı. Buna karşılık 1913 yılına kadar Türk ve Rus Ermeni siyasi ve ruhani liderleri bir göç dalgası karşısında sessiz kalmışlardı. En büyük göçün yaşandığı 1913 yılından sonra Ermeni Milli Meclisi toplanıp sürekli artan göçmen dalgasının durdurulması için bir programın hazırlanmasına oy birliğiyle karar veriyordu. Bu görüşe karşı çıkıp göçü teşvik eden muhafazakâr günlük *Puzantion* gazetesine rağmen Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ermeni liderlerin gözünde göç ciddi şekilde endişelenecek bir meseleydi.[138]

137 Robert Mirak, 1983, s. 60-65.

138 Robert Mirak, 1983, s. 66-68.

5. Meslekler ve Çalışma Koşulları

"Eşitliğin ve hürriyetin anası" olarak gördükleri ABD'ye gelen Ermeni göçmenler kısa bir süre sonra ayrımcılıkla karşılaşacaklardı. Ermeni göçmenler uzun yıllar boyunca sosyal amaç güden Amerikan kulüp ve derneklerine üye kabul edilmeyeceklerdi. Ermeni sporcuların spor etkinliklerine katılabilmeleri için olağanüstü yetenekli olmaları lazımdı. Okullarda Ermeni öğrencilere "Türk", "Pis kara Ermeni" veya "Fresno Kızılderisi" sıfatlarıyla hitap ediliyordu. Alışverişlerde sürekli pazarlık yapan Ermeniler bu alışkanlıklarından dolayı Amerikan toplumunda pek de dürüst olmadıkları peşin yargısını yaratıyorlardı. Bir diğer peşin yargı Ermeni ev sahiplerinin yangın sigorta poliçelerini tahsil etmek için evlerini kundakladıklarıydı. Uzun süre boyunca, Ermeni olmayan çiftçi ve işverenler Ermeni göçmenleri işe almayı reddediyorlardı.[139]

Amerika'ya yeni gelen göçmenler iş bulabilmek için 5 ila 15 dolar arasında değişen meblağlarda rüşvet vermek zorundaydılar. Kimi parasız göçmen para yerine değerli eşyalarını veriyordu. Kimi göçmenler ise rüşvet parasını denkleştirmek için tefecilere borçlanıyordu. Niagara Şelalesi'nin bulunduğu bölgedeki fabrikalarda çoğunlukla Vanlı göçmenler çalışıyordu. Vanlı bir fabrika işçisi hem göçmen hemşerilerine fabrikalarda iş bulmak, hem de hastalanan bir göçmeni tekrar işe yerleştirmek için rüşvet alıyordu. Göçün arttığı dönemlerde rüşvet alanlar "mantar gibi" çoğalıyordu. Bir hâkimin esefle söylediği "hiçbir Ermeni göçmen rüşvet almadan bir soydaşına bir bardak su bile vermezdi"[140] sözleri gerçeği yansıtıyordu.

Amerika'ya yerleşen birçok Ermeni göçmen zamanla küçük esnaf, tüccar ve meslek sahibi olacaktı. İngilizceye vakıf bir grup göçmen geride bıraktıkları yakınlarını Amerika'ya getirtmek isteyen soydaşlarına bilet satmak amacıyla buharlı gemi kumpanyalarının bilet satış acenteliğini alacaktı. Bu kişiler iyi

139 Berge Bulbulian, 2001, s. 105-120.

140 Robert Mirak, 1983, s. 90.

İngilizce bilmeyen soydaşları arasında iyi bir müşteri kitlesi bulacaktı. Bu girişimciler göçmenlere acentası oldukları sigorta şirketlerinin poliçelerini satıyor, çeklerini nakde tahvil ediyor ve her konuda müşavirlik yapıyorlardı. Kimi girişimci göçmenler yoğurt ve bulgur imal ediyor, kimileri ise Ermeni mutfak kültürüne ait gıda maddeleri satan bakkal dükkânları açıyordu. Ermeni göçmenlerin yoğun olarak bulundukları bölgelerde Ermeni lokantaları, pansiyon ve kahvehaneler kuruluyordu. Bunun yanı sıra Ermeniler berber, kuyumcu, kundura imalatçısı, terzi gibi çok değişik meslek dallarında da faal durumdaydılar, ancak aralarında en başarılı olanları şark halısı tacirleriydi.[141]

Şark Halısı Tacirleri

Amerika'da Şark halısı ticaretiyle uğraşanların başarılı olmaları, Amerikalıların 19. yüzyılın sonunda "Esrarengiz Şark"a ilgi duymaya başlamalarından ileri geliyordu. Bu yeni dalga evlerin dekorasyonunu da etkileyecekti. Artık varlıklı Amerikalılar Türk ve İran halılarının güzel örneklerini evlerinin duvarlarına asıyor veya yerlere seriyordu. 1880'li yıllarda New York, Boston ve Chicago'da şark halıları satan mağazalar açılmaya başlamıştı. Philadelphia, şark halıları ticaretiyle uğraşan Ermenilerin yoğun oldukları bir kentti. İlk halı tacirleri veya tamircileri arasında Davidyan, Zakiyan, Boyaciyan, Temoyan, Nahikyan, Jerehiyan gibi isimler anılabilir.[142] Anadolu'dan göç eden Ermeni halı tacirleri arasında en büyük mağazalar Gullabi Gülbenkyan, Arşak ve Mihran Karagözyan, Sarkis Telfeyan, Bedros Kazancıyan, Topalyan Biraderler, Hovannes Tavşanyan adındaki tüccarlara aitti. Talaslı halı tüccarı Gülbenkyan'ın Konstantiniye ve İzmir'de ticarethaneleri vardı. Arşak-Mihran Karagözyan'ın New York'taki mağazaları Konstantiniye'deki ticarethanelerinin şube-

141 Robert Mirak, 1983, s. 90-94.

142 Pamela B. Nelson, "A Brief History of Armenians in America and of The Philadelphia Community", *http://www.balchinstitute.org/museum/rugs/history.html*.

leriydi.[143] Karagözyan biraderler 1896 yılında cereyan eden katliamlardan kaçarak ABD'ye gelmiş ve Avrupa'dan halı ithal etmeye başlamışlardı. 1923 yılında da kendi halı dokuma tesislerini kuracaklardı. Dokudukları Gülistan Halısı uluslararası alanda "Amerikan Şark halısı" olarak ün kazanmıştı. Karagözyan tesisleri elli yıl boyunca faaliyet gösterecekti. Bir ara tesislerde ikibin işçi çalışıyordu. Karagözyan Biraderler halı dokumanın yanı sıra İkinci Dünya Savaşı yıllarında Amerikan Ordusu'na tekstil ürünleri de üretiyordu.[144] Telfeyan Kayseri'den Konstantiniye'ye göç eden bir halı taciriydi. Telfeyan'ın Protestan okullarında eğitim gören çocukları baba mesleklerini New York'ta devam ettireceklerdi. Bu tüccarlar arasında en başarılı olanlardan biri 1881 yılında Boston, Harvard Square'de halı mağazası açan Hagop Bogicyan'dı. Bogicyan ünlü şair Henrey Wadsworth Longfellow'un kendisini Harvard Üniversitesi öğretim üyeleri, iş âlemi ve nüfuzlu birçok hanımla tanıştırması sayesinde kısa zamanda Boston'un nüfuzlu ve varlıklı kesiminde tanınacak ve ünlü olacaktı.[145] 1890'lı yıllarda Şark halı tacirleri bir başka meslek dalı yaratacaklardı. Bu meslek, tek sermayeleri sahip oldukları güçlü kolları ve sırtları olan Ermenilerin başlattıkları halı yıkama ve tamiratıydı. Ermeni göçmenlerin bu meslek dallarındaki başarıları Yeni Dünya'da bütün Ermenilerin şark halıları ticaretiyle meşgul oldukları efsanesini yaratacaktı.[146] 1939 yılında New York Dünya Sergisi'ni ziyaret eden bir Türk gazeteci şark halıları ticareti konusunda Ermenilerin hâkim durumda olduğunu şöyle dile getiriyordu:

> Amerikaya geldiğimden beri hemen herkes güzel elişi halılarının niçin gelmediğini soruyor. Bilhassa Missouri ve Georgia gibi iç memleketlerde tahsilde bulunan gençlerimiz bu meseleden yana yakıla bahsettiler. İçerilerde oturan asıl hakikî

143 Robert Mirak, 1983, s. 106-107.

144 Gary A. Kulhanjian, "From Ararat to America: The Armenian Settlements of New Jersey", *Journal of Armenian Studies*, (III, 1-2), 1986-87, s. 35-46, 40.

145 Robert Mirak, 1983, s. 106-107.

146 Robert Mirak, 1983, s. 110.

Amerikalı halk, Türk orijinal san'atkârının eseri olan halıları aramakta ve yüksek fiyatlarla satın almağa hazır bulunmaktadır. Türkiyeden kaçan Ermeniler bir zamanlar bu işi yapmışlar ve çok para kazanmışlar, fakat sonraları gerek daha kolay para kazanmak hırsı ile ve gerek Türkiyeyi kazandırmamak gibi kötü bir düşünce ile burada kurdukları fabrikalarda Türk halıları imaline başlamışlar. Malın kalitesi düşmüş ve rağbet azalmış. Bu sefer fiyatları kırmışlar ve bu böyle gide gide nihayet iplik halılar yapmağa başlamışlar, onları da alan olmamış ve bellibaşlı birçok Ermeni halı tüccarları iflâs etmişler, etmişler ama... Türk halıcılığının namını da yerlere sermişler.[147]

6. California'daki Anadolulu Ermeniler

Ermenilerin bir kısmı halı ticaretinde kısa zamanda başarı elde ederken, diğer bir kısmı ise talihini tarım alanında deneyecekti. Ermeni göçmenleri arasında en önemli tarım kolonisi Fresno, California'da idi. Buraya yerleşen Ermeniler kavun, incir yetiştirecek, bağ kuracak, şarap üreteceklerdi.[148] Fresno'ya ilk yerleşen Ermeniler, hekim tavsiyesi üzerine Worchester'den gelen Hagop ve Garabed Seropyan kardeşlerdi. San Joaquin Vadisi'ne yerleşen Seropyan kardeşler için Fresno, "Fırat ve Dicle'nin sularıyla sulanan ve Ağrı Dağı'nın çifte tepelerinde yükselen güneşin bulunduğu toprakları" andırıyordu. Seropyan kardeşlerin geride bıraktıkları dost ve akrabalarına yolladıkları sitayişkâr mektuplar Maraş'tan Fresno'ya büyük bir Ermeni grubunun gelmesine yol açacaktı. 1900 yılında Fresno'da yaşayan toplam 9.134 kişiden 500'ü Ermeni idi. Bu, toplam nüfusun yüzde beşiydi. 1908 yılında Fresno'nun toplam nüfusu 20.100'e, Ermeni nüfusu da üçbine, yani toplam nüfusun yüzde on beşine erişiyordu.[149] Maraş'tan gelen Ermenilerden sonra gelen ikinci büyük grup Yozgat'tan gelen göçmenlerdi.[150]

147 Kemal Sünnetçioğlu, 1944, s. 61.

148 Robert Mirak, 1983, s. 111-122.

149 Robert Mirak, 1983, s. 112-113.

150 Berge Bulbulian, 2001, s. 32.

Hürriyet gazetesinin ünlü "gezgin-muhabir"i Hikmet Feridun Es, 1948 yılında Fresno'ya, kendi tabiriyle "California'nın Kumkapısı" veya "Ermeni Kâbesi"ne vardığında karşılaştığı manzarayı şöyle tasvir ediyor:

> Sıra, sıra dükkânların levhalarını okuyorum: Berberyan, Terziyan, Ahçıyan, yine Berberyan, Ekmekciyan, Keresticiyan, İstanbulluyan... Yan'la biten isimlerin arasında binde bir Amerikan ismi taşıyan bir levha gözüme ilişiyor, ilişmiyor.
>
> Dükkânlar bitip te ev mıntakası başladığı yerde bütün kapıları açık bulduk. Sıcaktan herkes hayat denilen alçak balkonlara serilmişti.
>
> Birdenbire heyecana düştük. Ay ışığında: "Her taraf meyhanedir aşk ehline..." diye kulaklarımın âşinası olduğu bir ses gazele başladı.
>
> Amerika ortasında, Kaliforniya göbeğinde gazel!... Yanık "medet"ler, "yaşşa!" sesleri.
>
> "Ermeni Kâbesi" yekpare bir ince saz takımı halindedir. Orada gazele ve Türkçe şarkıya Ankara radyosundan fazla yer verilmiştir. Kapıların önündeki sedler ve balkonlardan tavla pulu şakırtısı, zar tıkırtısı yükseliyor.
>
> Bir erkek sesinin:
>
> - Salla hanım Dudu... Salla zar tutma!...
>
> diye bağırdığını, bir kadının yine Türkçe olarak ona itiraz ettiğini duyuyorsunuz. Bir evde kızaran çirozun kokusu sokağa buram buram yayılıyor. İki yıl içinde ilk defa bu kokuyu Fresno'da duydum. Gazele muntazam bir havan sesi çekiyor. Belki de cacık için sarmısak döğülüyor.
>
> Kumkapı'da mıyım?... Kaliforniya'da mıyım?. (Zaten arkamızdaki sokağa Ermeni'lerin aralarında Kumkapı dediklerini sonradan öğrendim.) Hakikaten de burası Amerika ortasında daha konforlu bir Kumkapı...
>
> Evden eve seslenen bir kadının türkçe:
>
> - "Pırlantaya söyle... Hafız Burhan'ın plâklarını alsın da gelsin...." diye seslendiğini duyuyorsunuz.
>
> Yakınından geçtiğimiz bir pencerenin önünde minimini ta-

baklarda mezeleriyle Sandıkburnu sistemi bir çilingir sofrası!. Ve dışarıya buram buram süzülen anason kokusu.[151]

Es'in Fresno'da karşılaştığı Anadolulu Ermenilerin çoğu kendisine Ermeni tehciri sırasında yaşanan kıyımı hatırlatmaktan geri kalmıyordu.[152] Hikmet Feridun Es, Fresno'da her Perşembe günü kurulan pazarı da ziyaret ediyor, gördüklerini şöyle anlatıyordu:

> Bütün halk ve satıcıların hepsi türkçe konuşuyor. Zaman zaman türkçe bağırıyorlar. Türkçe münakaşalar, pazarlıklar... Görülecek şey... Zeytinci Edremit'li bir Ermeni, yumurtacı, tavukçu Van'lı, bal satan şişman, kıranta adam Erzurum'lu, Sucuk, tütsülenmiş et satıcısı Kayseri'li Agop efendi. Bir şey almak isterseniz, iltifat olsun diye, şerefinize bir şarkı söylüyorlar. Malı tartar, paket eder, paranızın üstünü verirken hep bu şarkı devam ediyor.
>
> Bu Şarkılar ekseriya pek manalıdır...
>
> "Konya şarkısı" da burada pek meşhurdur:
>
> "Konya dedikleri küçük kasaba
> Türk denilen millet benzer kasaba
> Kesilen Ermeni gelmez hesaba...."
>
> Diye başlayan bu şarkıyı Fresno'da bilmiyen yoktur. Yıllardan beri bir "İntikam şarkısı" olarak söylenen bu Konya şarkısına yeni nazîreler yazılmıştır.[153]

Es, İstanbullu Süren'e ait pide fırınını ise şöyle anlatmakta:

> Amerikada pek nadir rastlanan bizim İstanbul tarzı bir fırının karşısında idik. Fırının iki duvarında pide kelimesinden bozma, büyük harflerle Peda kelimesi okunuyordu. Camekânlarında yumuşaklığı göz ile dahi fark olunan üzerleri yumurtalı, kabarık kabarık, pembe beyaz pideler gözlere çarpıyordu. Ayrıca kırmızı bir levha üzerinde ingilizce olarak "Ermeni ek-

151 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 16 Mayıs 1948.

152 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 16-17, 23 Mayıs 1948.

153 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 21 Mayıs 1948.

meği" isim yazılmıştı. (Fırıncılığımızın bayrağı halindeki pidenin Amerikadaki pek meşhur isim Ermeni ekmeğidir.)

Yeni dünyada ilk defa olarak fabrika haricinde, fırında ekmek yapıldığını görüyordum. Bu fırın yalnız Fresnoya değil, bütün civara da pide gönderen meşhur bir yerdir. "Süren'in fırını" diyorlar.

Süren aslen İstanbulludur. Bir zamanlar burada, meşhur bir fırında francalacılık, pidecilik yapmış. Sonra kalkıp Amerikaya gitmiş. Lâkin orada çok sıkıntı çekmiştir. Nihayet Amerikada eski sanatına yeniden başlamağa karar vermiştir. Evelâ New-York'ta sonra Boston'da ve nihayet Fresno'da pide yapmağa başlamıştır. Amerikalılar bu yumuşak ve hiç görmedikleri acaip ekmeğe bayılmışlardır. Sürenin pidesi Ermeni muhariri William Saroyan'ın hikâyeleri kadar sükse yapmıştır. "Peda Peda" diye her yerde, her lokantada aranmağa başlamış, az zamanda bu ekmek bütün Amerikaya yayılmıştır.

Bundan da bir propaganda vesilesi çıkarılarak Peda, "Ermeni ekmeği" olarak meşhur edilmiştir. Bugün "Armenian Bread"i bilmiyen yoktur. Ermeni hakikî bir propaganda üstadıdır.

Bugün pidecilik Amerikada pek yaygın bir iş ve Ermenilerin elindedir. İstanbulda bulamadığınız pidenin en nefisini herhangi bir Amerikan şehrinde bulabilirsiniz. Pideyi Amerikaya götüren ve yayan yukarıda söylediğimiz gibi Süren'dir. Daha sonra bir genç kızla evlenmiş ve birdenbire ölmüştür. Şimdi fırını tombul, siyah saçlı, kocaman gözlü genç dul Madam Süren ile kendisinden daha küçük kızkardeşleri idare ediyor. Mükemmel türkçe konuşuyorlar. Fırının şöhreti gittikçe artıyor.

Ramazan pidesi, isim değiştirmiş olarak Amerikan sofrasında, domates suyu bardağının yanı başında kıymetli bir yer alıyor.[154]

Hikmet Feridun Es, Roeding Park'taki bir toplantıyı ise şöyle anlatıyordu:

154 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 18 Mayıs 1948.

Parkın gayet zengin hayvanat bahçesinin karşı tarafı tamamıyla Ermeni'lerle dolmuştu. Anadolu'lu kıyafetinde genç kızlar ortadaki dans yerinde oyun oynuyorlardı. İnce saz çalıyordu. Fakat yalnız beste... Güfte, türkçe şarkılar söylenmiyor. Oparlörde bir kadın sesi ingilizce olarak çalınan şarkılar ve oynanacak danslar hakkında izahat veriyor.

Bir aralık bu sesin:

- Ermeni dans havası!...diye ilân ettiğini işittik. O zaman çoktan beri işitmediğim bir ses başladı: Davul.... ve zurna!.... Nereden bulmuşlardı? Fakat davulu çalan pek üstad bir adamdı. Çini çini mavi gözleri ve kırmızı saçları insanı daha ziyade şaşırtıyordu. Zira Fresno'da bu tipe pek nadir tesadüf edilir.

Davulcunun aslen Amerika'lı olduğunu işitince hayretimiz daha arttı. Bir Ermeni kızıyle evliydi. Ermeni evine damat olduktan sonra esasen cazbantçı imiş orada bizim yapıda bir davul görmüş. Senelerden beri üstünde uğraşmış... Şimdi mükemmel çalıyor.

Çalan kadar oynıyanlar da şaşırtıcı idiler. Aşağı yukarı bizim zeybek.. Amerika'da doğmuş, genç genç kızların diz kırıp, diz kapakta şamar şaklatarak bir harmandalı kırması oynamaları var ki şaşmamak kaabil değil. Nasıl öğrenmişler? Nasıl kapmışlar?... Nasıl da bu derece üstad olmuşlar?... Bundan sonra da üç genç kız karşılıklı aynen çiftetelliye benziyen bir oyun oynadılar.

Kırmızı üzerine, sarı işlemeli elbiseler, cebkenler giyinmiş olan bu esmer güzelleri herkesin dikkatini çektiler. Ve şiddetle alkışlandılar. Propaganda böyle olur işte..

Oparlörde konuşan kadının söylediklerinden anladığımıza göre bugünkü Ermeni şarkı ve danslarına yalnız Fresnonun değil, civardaki Amerikan halkının mühim bir kısmı gelmişti. Yeni dünya tarafından beğenilecek ne çok şeylerimiz olduğunu o günü Türkiye'li Ermeni'lerin davul sesini, şarkılarımızı dinledikten ve danslarımızı seyrettikten sonra anladım.[155]

155 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 25 Mayıs 1948.

Es daha sonra Muşlu Ermenilerin müdavimi oldukları bir kahveye gidiyor ve şu gözlemde bulunuyordu:

"Muşlular kahvesi" tıklım tıklım doluydu. Türkçe hiçbir kelime işitilmiyordu. Yalnız ermenice ve ingilizce konuşuluyor. Duvarda bir tablo, eli ayağı sıkı sıkı bağlanmış bir genç kadın. Altında bir takım ermenice yazılar. Yanında yine genç ve saçları gayet uzun, üstübaşı yırtık güzel bir kızı kamçılayan, korkunç suratlı fesli bir adam... Her halde bu canavar biz olacağız. Öteki güzel kız da kendileri...

Burası yalnız Muş'luların değil, Harput'luların ve Bitlis'lilerin de çok devam ettikleri yer.

"Ermeni Kâbesi"ndeki en garip şeylerden birini de bu kahvede öğrendim. Gelen garsondan kahve istemiştim. Sordu:

- Amerikan kahvesi mi?... Ermeni kahvesi mi?

Yumurtalı Danimarka kahvesinden tutun da bütün milletlerin kahvesini merakımdan ve tiryakiliğimden dolayı içtiğim halde hiç Ermeni kahvesi tatmamış, hattâ işitmemiştim. Cehaletime vererek:

- Bir Ermeni kahvesi getiriniz... dedim.

Gele, gele, sarı pirinç cezve içinde, boş küçük fincan ve tepsiyle bizim kırk yıllık kahve geldi.

Garson kahveyi fincana boşalttı. Tamamıyla emin olmak için bir yudum aldıktan sonra adama:

- Bu Türk kahvesi!... dedim.

Çattığı kaşları burnunun üzerinde birbirine kavuşarak çehresini bir kıl hattı ile ayırdı ve tek kelime ile cevap verdi:

- Ermeni'dir.

- Canım Amerika'lılar da, bütün dünyada şuna "Türk kahvesi" derler.

- Biz Ermeni kahvesi deriz...

Bu sözlerden sonra uzaklaştı. Bizim İstanbul usulü tezgâhın yanında, orada kahve cezvelerini ateşe süren ihtiyar bir adama bir şeyler söyliyerek beni gösterdi. Sonra ikisi birden başlarını salladılar. Mukaddesatlarına dil uzatmışım gibi bir halleri vardı. Bizim dünyaca meşhur kahveyi tapu senetlerini almışlarcasına benimsemişlerdi.

Kahvenin bir kısmı camlarla ayrılarak lokanta haline sokulmuş.

Bulgurlu Harput köftesi ve çiy köfte!...40 seneden beri Amerika'da bulunan ve 40 senedir hemen hemen hergün yalnız çiy köfte yiyen bir Takfor efendinin hikâyesini dinlemiştim.

Yanımda iki kişi tavla oynuyor, ötekiler de onu seyrediyorlar. Bir zardan dolayı iki oyuncu arasında bir ihtilâf çıktı. O zamana kadar yalnız Ermenice konuşuyorlardı. Aralarında münakaşa kavgaya dönünce dil de değişti. Ve türkçe olarak dehşetli bir kavga başladı. Türkçe küfürler, türkçe söğüp saymalar. İki tarafı yatıştırdılar. Sulh oldular. Tekrar oyuna başlanıldı. Sakin halleriyle yeniden ermeniceye başladılar. Biraz sonra bir münakaşa, arkasından bir kavga... Yine türkçe!...

Sonradan öğrendim ki meğer bu hal burada en büyük en meşhur âdetmiş. Kahvede oyuncular oturup dört saat mütemadiyen ermenice konuşuyorlar. Kavga başlayınca, yahut iskambilde el gelmeyince, tavlada zar düşmeyince derhal türkçe başlıyor. İster Bitlis'li olsun, ister Harput'lu olsun, ister Muş'lu olsun kavga mutlaka türkçedir. Bu öyle bir şeydir ki Amerika'daki bütün Türk'ler ve Ermeni'ler farkına varmışlardır. Bir de oyunda pek keyiflenince, ermenice arasında türkçeye de başlıyorlar:

- Yaşşa, Abidin paşa... Hay sevdalı Serkis!....

diye pulları avuçta sallarken türkçeyi de ihmal etmiyorlar.[156]

Hikmet Feridun Es'in Fresno ziyaretiyle ilgili izlenimleri şöyle:

Hemen hemen Fresno'da her rasladığım insan memleketinden çıktıktan sonra, yani 30-40 sene içinde Türk olarak karşılarında ilk defa beni gördüler. Zulüm görmüş millet rolü oynayarak bunu bir ticaret ve hattâ reklâm vasıtası yapmağı kendisine iş edinenleri, fazla müteassıp olanları ve *Taşnak*'ı bir tarafa bırakırsak, geri kalan kısmı dobra dobra konuştuğum halde bazan benimle memleketli olmaktan iftihar duyduklarını her fırsatta belirttiler. Hattâ içlerinde:

156 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 22 Mayıs 1948.

- İsterlerse beni assınlar... Ama götürüp Kumkapı'da asılayım... diyeni de işittim.

İntikam için susamış, gözleri dönmüş bir halde bulunanların yanında bunlar da var. Bitaraf olalım!.

Sonra bizden giden Türkiye'li Ermeni Amerika toprağında iki hattâ üç, nesil vermiştir. Buradan gitmiş Türkiye'li Ermeni'ler değil, asıl orada doğmuş bu yeni nesil Ermeni yarınki propagandayı daha fazla körükliyecektir. O Amerikada doğmuştur. Amerika'lı kadar güzel ingilizce konuşur. Amerika'lı muhiti içinde fena ingilizce konuşan babası gibi kimse kendisini yadırgamak değil, bilâkis Ermeni nüktedanlığı, esmer yüzü, alaycılığı ve sevimliliği ile herkese sevdirir. Ve bizim hakkımızda uydurulan korkunç cinayet masalları bu çocuklara nesilden nesile mübalâğa ile verilerek bir nevi efsane şekline sokulmaktadır. Amerika'da doğmuş genç Ermeni tabiî bir Amerikalı'nın bütün haklarına sahiptir. Şimdiden bazıları büyük devlet memurluklarına kadar yükselmiştir. Belki yakında Kongreye bile girecektir.

İşte asıl mühim olan bugünkü ihtiyar veya orta yaşlı Türkiye'den gelmiş Ermeni'lerin propagandası değil, bu yeni nesillerin faaliyeti olacaktır. Onlar propagandayı yaparken bizim kendilerinden nefret ettiğimiz, "Ermeni'yi çiy çiy yemek istediğimizi" [,] aynen bu cümle ile [,] söylüyorlar. Ve onlar buna kaanidirler. Zira kulakları böyle doldurulmuştur.

Niçin bunun aksi hisler beslediğimizi onlara anlatmıyoruz? Ve bu diş gıcırdatmalar kimin hesabınadır? Ne faydası olmuştur?[157]

Es, bir diğer yazısında da Anadolulu Ermenilerle ilgili gözlemlerini şöyle aktarmakta:

Amerikadaki Ermeni'ler çiftetelliden şiş kebabına, yemeklerimize, âdetlerimize, pidelerimize kadar her şeyimizi seviyorlardı. Hattâ o kadar seviyorlardı ki bunlardan hemen hepsinin benimsemişlerdi. Bize ait sevmedikleri şey yok gibiydi. Ken-

157 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 27 Mayıs 1948.

dimizden başka... İşte burasını izah etmek psikolojik bakımından pek zordur.

Zevklerini, şarkılarını, danslarını, yemeklerini sevdiğiniz adamın kendisinden bu derece nefret!... Bazıları bütün propagandaya rağmen, bunu da yapamıyorlardı. Biraz konuştuktan sonra aradaki buzların eriyip bana:

- Canım ermenisiz türk, türksüz ermeni olur mu hiç...Böyle şey gördün mü sen?...

diyenlerini de gördüm. Ama yanlarında bir Fresno'lu geçince hemen seslerini yavaşlatıyorlar, yahut bahsi değiştiriyorlar, daha ihtiyatlı olanlar türkçeyi, ingilizceyi çeviriyorlardı.[158]

7. Yaşam Öyküleri

Omar Khayyam Lokantası'nın Sahibi George Mardikyan'ın Öyküsü

Amerika'nın en ünlü ahçılarından İstanbul doğumlu George Mardikyan 15 yaşında evden kaçıyor, bir Ermeni çetesine katılıyor, Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınınca İstanbul'da bulunan annesinin yanına dönüyor, ancak Birinci Dünya Savaşı başladığında tekrar yakalanıyor ve hapsediliyordu. Hapisten kaçan Mardikyan Amerika'da bulunan erkek ve kız kardeşlerinin gönderdikleri parayla bilet alıp Amerika'ya göç etti.[159] Mardikyan Amerika'ya nasıl geldiğini şöyle anlatıyor:

> Yakındoğu'daki savaş ve işkencelerden yeni çıkmış 22 yaşında bir delikanlı olarak Amerika'ya ilk geldiğimde kışın karlarda aç, donmuş ve ölüme terk edilmiş olmanın ne olduğunu birinci elden biliyordum. Bu işkencelerden kaçtım ve Amerika'ya geldim. Cennete gelmek gibiydi. Bir çocuk olarak Ararat Dağı'nı ilk gördüğüm anı hatırlıyorum. Hiçbir zaman unutmayacağım Ermenistan'la ilgili acı hatıralar var ve bir göçmen çocuğu olarak New York limanına yaklaştığımızda

158 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 25 Mayıs 1948.

159 "George M. Mardikian", *http://www.horatioalger.com/members/mar76.htm.*

Hürriyet Abidesi'ni gördüğümde duyduğum heyecanı hiç unutmayacağım.(...) Ellis Adası'na geldiğimizde memurlar bizleri inceledi, duş aldırdı ve elbiselerimizi değiştirdi. Bu aldığım duş sanki dünyadaki tüm çirkinliği yıkamaktı. Kardeşim Arşak bana San Fransisco'dan telgraf yollamış ve tren biletlerimizin kendisinde olduğunu söylemişti. Bir tek kelime İngilizce konuşmadığımdan ve bana söylenenleri anlamadığımdan biletim paltomun yakasına iğne ile tutturulmuştu. Üzerinde adım ve gideceğim yer yazılıydı. İnsanlar nazikti ve bana gülümsüyorlardı. Tezat o kadar büyüktü ki o gün trende gördüğüm gibi insanların mutlu olabileceklerine inanmak çok zordu. Gördüğüm her şey beni onlardan biri olmaya teşvik ediyordu. Birçok şey düşündüm ve hemen okula gidip İngilizce öğrenmeye ve nasıl iyi bir Amerikalı olunabileceğini öğrenmeye karar verdim. Kıtayı baştan başa trenle kat etmek yer yer heyecan ve yanlış anlamalarla doluydu. Kansas City'ye geldiğimde Traveler's Aid Society (Yolculara Yardım Cemiyeti) benimle meşgul oldu. Bekleme sırasında sokağa baktım ve fes giymiş binlerce erkeğin depoya doğru yürüdüklerini gördüm. "Tanrım burada da mı Türkler var?" diye düşündüm. Ve gayri ihtiyari bir şekilde elimi cebime soktum, Anadolu'da iken Türklere karşı korunmak için daima cebimde taşıdığım taşa uzandım. Daha yakına geldiklerinde [Türklere] uygun kıyafetleri olmadığını ve Türk olamayacak kadar mutlu olduklarını gördüm. San Fransisco'ya ulaştığımda kız kardeşime ilk sorduğum şey bu insanların kim olduklarıydı. Onların bir toplantıdan dönen masonlar olduğunu söyledi.[160]

24 Temmuz 1922 tarihinde New York'a varan yirmi yaşındaki Mardikyan insanların yerlerden gümüş dolar ve altın parçaları topladıklarını duyduğu San Fransisco'ya gidiyordu. Mardikyan kısa sürede böyle olmadığını anlayacak ve sekiz gün dolaştıktan sonra bir lokantada 12 dolar haftalıkla bulaşıkçı olarak işe başlayacaktı. Günde 12 saat çalışıyordu. Bir sonraki işi bir kafeteryada 13 dolar haftalıkla komilikti. Daha sonra

160 George Mardikian, 1944, s. 22-23.

haftalığı 18 dolara bir başka lokantaya geçti. Günlük mesaisi 10 saatti. Dört buçuk yıl sonra aynı lokantada müdür olacaktı.[161] Lokantalarda, zengin yolcuların seyahat ettiği gezi gemilerinde işe başlayan Mardikyan mesleğin inceliklerini öğrenmek için ünlü ahçıların yanında çalışmaya ve ustalarından feyz almaya uğraşacaktı.[162] Mardikyan yemek tariflerini içeren kitabının önsözünde ahçılık tecrübesini nasıl kazandığını şöyle anlatıyor:

> Şimdiye kadar dünyaca ünlü ahçıbaşıların sırlarını öğrenmek için ünlü otel ve lokantalarda ne işler yaptığımı pek anlatmadım. Mesela İskenderiye Mısır'da, Konstantiniye'de iken Sultanların ve Paşaların ahçıbaşılığın yapan ünlü ahçı Mıgırdiç'in yanında bir iş elde etmiştim. Kendisi Konstantiniye'nin en popüler yemek yeme yerlerinden biri olan Tokatlıyan Oteli'nin ahçıbaşısı olarak da çalışmıştı. Onun yanında güneşin doğuşundan batışına kadar çalışıyordum. Haftada beş dolar alıyordum. Bu ihtiyar tilki bir şekilde bir Fransız pansiyonunda yaşadığımı keşfetti. Bu pansiyonlarda kiraların altı dolardan aşağı olmadığını da biliyordu. Bu onu düşündürüyordu. Bir sabah işe geldim ve içeri girerken "günaydın" dedim. Genellikle dostane bir şekilde cevap verirdi. Ama o sabah hiç karşılık vermedi. Kötü bir gece geçirdiğini, karısıyla kavga ettiğini veya başka bir şey olduğunu düşündüm ve onu yalnız bıraktım. Çalışırken bazı konularda soru sordum. Cevap yoktu. Bu birkaç saat böyle devam etti. Nihayet bundan yoruldum ve şunu söyledim: "İçini kemiren nedir? Bana niye cevap vermiyorsun?" Bıçağını yavaşça bıraktı ve bana doğru yürüdü. "Nerede yaşıyorsun?" "Neden?" diye sordum. "Bilmek istiyorum. Nerede yaşıyorsun?" "Fransız pansiyonunda." "Ne kadar ödüyorsun?" "Haftada altı dolar." "Bu tutarlı değil, değil mi?" "Nereye varmak istediğini anlamıyorum" dedim. "Pekala" dedi, "Haftada beş dolar kazanan birisi nasıl olur da

161 Bev Brown, "Success Story is Inspiring", *Herald and News*, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Kütüphanesi, "Ermeniler" dosyası.

162 "George M. Mardikian", http://www.horatioalger.com/members/mar76.htm.

oda kirası için altı dolar öder?" Tabii ki kendisine onun yanında çalışmamın tek sebebinin ahçılık sırlarını öğrenmek olduğunu izah etmedim. Ona "Yardımcına yeteri kadar ücret ödemiyorsan benim kabahatim değil" dedim. Bu onu ikna etmemişti ancak kafasını salladı ve çalışmaya devam etti. İki üç dakika sonra tekrar yanıma geldi. Fısıltılı bir sesle "söyle bana Amerika'da birisini öldürdün mü?" dedi. Kendisi zihninde birisini öldürdüğümü, parasını çaldığımı ve polisten saklandığımı hayal etmişti. Allahtan Napoli'ye gitmek için hazırlıklarımı yapmıştım ve ona şunu söyledim: "Ayrılıyorum. Senin yanında çalışmamın sebebi sevgili Amerika'daki müşterilerim için mutfak sırlarını öğrenmekti." Bu izahat onu çok duygulandırdı. Eskiden yeni bir yemek hazırlarken sırtını bana dönerdi şimdi ise bana her türlü yardımda bulunuyordu. Bildiği her şeyi bana öğretmeye çalıştı. Ayrılmadan önceki son akşam birlikte çok güzel bir yemek yedik ve en iyi yemek tariflerini bana göndermeye söz verdi. Sözünü tuttu ve benimle yıllar boyunca yazıştı. Maalesef çok kötü olan el yazısını sökemiyordum.[163]

Ahçılığın hünerlerini öğrenen Mardikyan 1932 yılında Fresno'da ilk lokantasını açacak, sonraki yıllarda bunlara iki lokanta ve sandviç satan dükkânlar ekleyecekti. 1942 ile 1954 yılları arasında Amerikan Ordusu'na gıda uzmanı olarak hizmet eden, yemeklerin çeşnisini ve kalitesini yükselten Mardikyan bu hizmetinden ötürü Başkan Hoover, Başkan Truman ve Başkan Eisenhower tarafından taltif edilecekti.[164] Mardikyan Kore Savaşı sırasında da cepheye gidecek, Amerikan askerlerine ve onlarla birlikte savaşan diğer müttefik askerlerine verilen yemeklerin lezzetli, doyurucu ve kaliteli olmasını sağlayacaktı. Cephedeki Türk askerlerinin verilen yemekleri damak tadlarına uygun bulmayıp hoşlanmamaları üzerine Mardikyan Türk askerleri için özel yemek hazırlayacaktı. Bundan çok memnun olan Türk birliği Mardikyan onuruna bir yemek ve-

163 George Mardikian, 1944, s. 16-18.

164 "George M. Mardikian", *http://www.horatioalger.com/members/mar76.htm.*

recek, Mardikyan bu yemek sırasında Türk askerlerine Türkçe hitap edecek ve şunu söyleyecekti:

> Birkaç yıl önce hepinizi zehirleme fırsatını elde etmeyi çok istedim zira halkınız babamı katletti. Bugün sizlerle bir Amerikalı ve bir müttefik olarak birlikte olmaktan gurur duyuyorum.[165]

1939 yılında New York Dünya Sergisi'ndeki Türk Pavyonu'nu ziyaret eden bir Türk Büyükelçisi ve eşini lokantasında ağırlayan Mardikyan[166] 1944 yılında yemek tariflerini anlatan *Dinner at Omar Khayyam's* kitabını yayınlayacak,[167] İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra 1945 yılının Nisan-Haziran ayları boyunca Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın hazırlık çalışmaları için toplanan San Fransisco Konferansı'na katılan Türk resmî heyetini lokantasında ağırlayacaktı. Neredeyse her akşam lokantasında yemek yiyen Türk heyeti ile 1915 tehciri sırasında yaşananları henüz unutmamış garsonlar arasında gerginlik yaşanmaması için Mardikyan Türk heyetinin hizmetine Anadolu'dan göç etmemiş garsonları tahsis edecekti.[168] 1915 tehcirinde yaşananları unutamayan Mardikyan, lokantasında yemek yiyen döne-

Dinner at Omar Khayyam's kitabı.

165 Frank J. Taylor, "The GI's Chow Champion", *Reader's Digest*, Eylül 1952.

166 George Mardikian, 1956, s. 194.

167 George Mardikian, 1944.

168 George Mardikian, 1956, s. 227.

min Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve arkadaşları için "Tereddütsüz zehirlerdim... Ama ne yapayım ki Amerika'nın misafiriydiler...." yorumunda bulunacaktı.[169]

Yozgatlı Nazlı Hanım'ın Öyküsü

- *Gülcemal*'in ilk seferiyle Amerika'ya geldim. O zaman çok gençtim. Galiba da pek güzeldim. *Gülcemal* o vakte göre, hattâ şimdiki zamana nazaran bile şaşılacak bir hızla gelmişti. İstanbul-New York yolculuğunu 17 günde yaptık. Hem de Cebelitarık'ta bir gün beklemek şartiyle... Lûtfi Kaptan sağ mı?... *Gülcemal*'in süvarisi?

Lûtfi Kaptanın öldüğünü söyledim. Şimdi salon halkı etrafımızda halka olmuşlardı. Bir tanesi

- Buyurunuz bir (Samsun-Bafra) yakınız...

diyerek eski bir Türk sigarası ismini 39 sene sonra hatırladığını gösteriyordu.

Nazlı hanıma sordum:

- Tek başınıza mı İstanbul'dan Amerika'ya geldiniz... O zamanlar!....

- Evet, tek başıma... 17 yaşındaydım. Ve ne kesemde para, ne de kafamın içinde evlenmek filân gibi bir yarın hayali vardı. Sonra evlendim ve Fresno'ya yerleştim... Fakat Bebek kıyısında oturup bir buzlu bira içmeden ölmek istemiyorum.[170]

(...)

Nazlı hanım bizi evinde tam bir Yozgat'lı nezaket ve ev sahipliği ile karşıladı. Misafir salonuna girince hayret ettik. Burası taze ve kuru meyvalardan bir sergi haline girmişti. İri birer kehribar parçası sarılığında kayısılardan tutun da üzerleri âdeta ayrı bir kabuk halinde buğulanmış kocaman kocaman kara üzümlere kadar...

---

169 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 gün", *Hürriyet*, 20 Mayıs 1948. Hasan Saka 13 Eylül 1944 - 7 Ağustos 1946 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı idi. 1945 yılının Haziran ayında San Fransisco Konferansı'na katılan Türk heyetine başkanlık yaptı.

170 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 19 Mayıs 1948.

Bunların arasında artık bizim şehirlerde tamamıyla elini eteğini çekmiş bazı öteberi.... Meselâ cevizli sucuklar, köftür dediğimiz bir takım üzüm pestilleri, Abdülleziz.. Evet bunlar Amerika'da Kaliforniya'da Abdülleziz!...

Küçük küçük tabaklarda tane tane ayıklanmış nar, yine ayıklanmış iç fındık, iç badem, ceviz....

Tam manasiyle bizim eski usul misafir yemiş masası...

Nazlı hanım gülümsiyerek:

- Efendim, meşhur sözdür. Bizim için: "Yozgat'lılar tek yumurta ile düğün yaparlar..." derler. Neyleyelim? Yumurta ister tek olsun, ister çift olsun, ama düğün, dernek, âlem eksik olmasın!...

Sözleriyle bizi baş köşeye buyur etti.

- Narları, cevizleri kendi elimle ayıkladım. Fakat hepsinden önce size birer likör vereyim mi? Yahut memleket işi birer rakı...

İtiraf ederim ki *Taşnak*'ın gayri resmî merkezinde bu misafirperverlik bizi utandıracak derecedeydi.

Ev sahibi, bizim rezakılara pek benziyen bir büyük salkım buzlu üzümü bir cam tabağa yerleştirerek bana uzattı:

- Hemşehri üzümü... Türkiye rezakısı.. Burada daha işlenmiş, başka aşılar yapılmış. İsmini de "Sultan üzümü" koydular. Şimdi Amerikanın en meşhur üzümüdür. Fresno, Sultan üzümüyle iftihar eder.

Hakikaten de Sultan üzümü en aşağı bizim rezakı derecesinde nefisti. Daha iyi ve tamamıyla çekirdeksizdi. Hafif ve güzel bir kokusu var...

Nazlı hanım üzerinde türkçe: "Demlet çayı olsun güvercin kanı" yazan semaverde hakikaten güvercin kanı renginde çaylar demletmişti. Tepsi ortaya gelince:

- Bu sizin...

Sözleriyle 20 bardak çay içinde ısrarla bir tanesini işaret ediyordu. Elim başkasına gidecek oldu.

- Hayır... Öteki... O değil...

diye âdeta hafif bir telâş gösterdi.

İnsanlar ne tuhaftır. O kadar kulaklarımız dolmuştu ki bu

tepsinin en gerisindeki çayı hem de birbirinin aynı fincanlar içindeki bilhassa ısrarla vermesi bizi şüphelendirdi.

Ötekiler de galiba şüphelendiğimizi anlamışlardı ki manalı manalı gülmeğe başladılar. Ve birbirlerinin yüzlerine baktılar. Acaba? Hasan Saka'nın Mardikyan'da atlattığı tehlikeye biz mi gidiyoruz?

Hikmet Feridun Es, Yozgatlı Nazlı Hanım ve kocası ile (Hürriyet, 27 Mayıs 1948).

Biz çayları yudumlarken onlar dikkatle yüzümüze bakıyorlardı. Çayın lezzeti de hakikaten çok tuhaf geldi. Üstelik dilimin üstüne de bir şey dokundu.

Meğer kadıncağız çaya karanfil atmış...[171]

Yozgatlı Pırlanta Hanım'ın Öyküsü

Yozgat'lı Pırlanta hanım 35 seneden beri Amerika'da kaldığı halde bildiği İngilizce kelimelerin adedi 35'i geçmez. Ermenicesi ise İngilizcesinden daha zayıftır. Bildiği tek dil Türkçedir. Esasen Fresnoda rastladığımız Yozgat'lı, Sivas'lı, Kayseri'li ve İstanbul'lu Ermeni'ler yalnız Türkçe konuşurlar. Ötekiler çok iyi bildikleri Türkçeyi konuşmamak için son derecede dikkat ederler. Bilhassa Muş Ermeni'leri Türkçe konuşmamak hususunda çok müteassıptırlar.

Tecelliye bakınız ki Pırlanta hanımı Fresno'da bir Muşlu Ermeni ile evlendirmişlerdir.

Adam daha ilk geceden genç karısına ültimatomu dayamıştır:

Türk'ün dilini konuşmıyacaksın!... Evin duvarlarını kirletme!...

171 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 20 Mayıs 1948.

Pırlanta hanım:

- Bu yaştan sonra ben ermeni'ce öğrenemem. İngilizce de bilmiyorum... demiştir.

Fakat kocası dinlememiştir. Bunun üzerine karı koca tamam dört ay konuşmamışlardır.

Kocası:

- Karı, ağzını açsana... diye bağırırsa Pırlanta hanım sükûnetle şu cevabı vermiştir:

- Evin duvarları kirlenir!...

Nihayet işin içine *Taşnak* kilisesi papazı karışmıştır. Koyu bir *Taşnak*'çı olan papaz efendi, Pırlanta'ya:

- Gel şu ermeni'ceyi öğren... Şu türkçe'den vazgeç... diye nasihatler vermişlerse bu da vız gelmiştir.

Papaz efendi, kendi başaramadığı işi gayet dişli, acar ve eli bayraklı bir kadın olan karısına havale etmiştir. Papazın karısı:

- Sen niye bakalım Türk'ün dilini kullanıyorsun?... diye çatınca Pırlanta da:

- Benim dilim türkçe... Ne olacak?... Türk'ler senden çok iyidir.

Diye cevap vermiştir. Siz misiniz bunu söyliyen? Fresno aylarca kalkıp oturmuştur. Şimdi oraya kim gitse meşhur dedikoduların başında bu da anlatılır. Türkçeyi müdafaa ettiği için bîçare Pırlanta hanımın Fresno'daki hali hakikaten yürekler acısıdır. Adeta bîçareye karşı boykot ilân edilmiş gibidir. Papaz, papazın karısı, kendi kocası, kocasının akraba ve memleketlileri düşmanca bir cephe almışlardır.[172]

Harputlu Artin Şamşoyan'ın Öyküsü

Türkiye ermeni'leri arasında artık Şamşoyan efendi isminde biri pek tanınmış bir simadır. Şamşoyan'ların New York'ta Boston'da, Fresno'da birçok akrabası, mağazaları, müesseseleri vardır.

Aslen Harput'lu olan Artin Şamşoyan Amerika'ya geldiği

172 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 19 Mayıs 1948.

zaman boynundaki muskasını muhacirlere mahsus adada çıkarmak istemişler. Şamşoyan diretmiş:

- Mümkünü yok!... Geri dönerim de o muskayı çıkartmam... Zira muskayı çıkardıktan sonra papazı, mezarcıyı çağırtın... cevabını vermiştir.

Evvelâ kendisinin şaka söylediğini zannetmişler. Bakmışlar adam gayetle ciddî. Muska çıksa sahiden de dönecek hazret!...

- Peki, peki.... Muskan senin olsun!... diye bırakmışlar.

Artin Şamşoyan sonra birçok işlere girişmiş, mücadelelere atılmış, adamakıllı para kazanmış, muska hep boynunda... İkide bir elini gömleğinin altına sokar sokar yoklarmış. Bir kere gangsterler New Mexico ile California arasında Şamşoyan efendinin üzerine hücum etmişler. Neyi var, neyi yoksa çıkarıp vermiş, paralar, altın saatler, yüzükler vesaire... sonunda ölüm tehlikesi olduğu için Şamşoyan efendi hiç ısrar etmeden çıkarıp hepsini vermiş. Fakat bu sırada haydudun biri kendisinin boynundaki muskayı görmüş, ona uzanınca Türkiye'li Ermeni:

- Yoooo... İşte o olmaz!... Sözleriyle aslan kesilmiş...

Ve hakikaten de Şamşoyan efendinin muskasını ancak ölümünden sonra boynundan çıkarabilmişler. Bu Potuk Hocanın Harput'ta yazıp Şamşoyan'ın boynuna taktığı bir muska imiş.

Harput'luların çoğunda Potuk Hocanın bir muskasını bulmak kaabildir. Harput'lu bir Ermeni'ye Potuk Hocayı sorarsanız! "Pöstekiyi yürütürdü!" der ve size hoca efendiyi şöyle tarif eder:

- Gayetle ufak tefek, kısacık boylu, kocaman sivri burunlu, küçük küçük gözlü, çopur yüzlü, uzun sakallı bir adam... Ama kerametine diyecek yoktu...

Fresno kadar hacıya, hocaya, papaza ehemmiyet veren ikinci bir yer daha yoktur sanırım.

Potuk hoca Harput'un kim bilir hangi köyünde ve kimbilir ne zaman ölüp gitmiştir. Fakat ismi, şöhreti California'nın göbeğinde hâlâ devam edip gidiyor.[173]

---

173 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 17 Mayıs 1948.

Fresno'ya gelip zengin olmuş, hayatını düzenlemiş, ev satın almış, bankaya birkaç para yatırmış, henüz genç sayılabilecek yaştaki Ermeni'nin de tek arzusu köyünden güzel bir gelin, meselâ Kumkapıdan bir Hayganoş, Boğazdan bir Şake, Sivastan bir Mannik getirtmektir. Bunlar [Türkiye'ye] gidip evlenemedikleri için yerine, gelin ısmarlıyorlar.

Fresno parkında Zambakoğlu adında bir zatla tanıştım. Üç kere evlenmişti:

- Felek yâretmedi. Üçü de öldü... dedi.

Sonra macerasını etraflı anlattı. Bu üç gelin de Türkiyeli idi.

Nitekim bizim İstanbula gitmek üzere olduğumuz öğrenince, "Civan" isminde bir adam çıkageldi. O da İstanbula bir nişanlı ısmarlamıştı:

- Güzel bir Ermeni kızı. Kaşlı kaşlı, gözlü gözlü... diyordu. Civan'ın İstanbulda, Samatyada "Osman" isminde bir de biraderi vardı. Bay Osman müslümanlığı kabul etmiş, yeni dininden bir hanımla evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş...

Civan ise Fresno'da tamamıyla ayrı bir hayat takibediyor. Bay Osman ona eski tâbirlerle dolu türkçe mektuplar yazıyor. Civanla arasında düşünce, zevk, his, yaşama tarzı itibariyle karlı dağlar olmasına rağmen Fresno'daki birader, İstanbuldakine: "Aman bana memleket işi bir kız bul. Resmini gönder. Ben de yol, pasaport vesaire için kaç para lâzım ise yollayayım!.." diye yazıp duruyor.

Yalnız buradan Fresno'ya gelin gidenlerden ikisi konforlu hayatlarını bırakıp tekrar İstanbula kaçmışlar. O da başka bir bahisdir.

Bu Civân gayet hassas bir adam. Onda bütün Türk masallarının ermenice harflerle yazılmış kitaplarını bulmak kaabildir. Bilhassa "Leylâ ile Mecnun"u okurken şıpır şıpır ağlar. Tanıdıkları onun hassaslığına takılırlar. Yaz geceleri pencereler açık olduğu için içeride okunan Leylâ Mecnun hikâyesinin: "Aldı Leylâ bakalım ne söylerdi", "Aldı Mecnun ne söyledi...." tarzında tekerlemelerini işitirsiniz. İnce bıyıkları, esmer, zayıf

yüzü ile Civan Manakyanın dramlarında "Kont" rolüne çıkan aktörlere benzer. Yüzünde daima bir hüzün vardır. Fakat Samatyadan gelecek Ermeni güzelinin bahsi açılınca o mahzun yüzde güneşler doğar. O bulutlu gözlerde yıldızlar parlar. Artık Civanın keyfine diyecek yoktur. Gelecek Ermeni gelininin daha görmeden, hattâ henüz bu insan İstanbulda daha seçilmeden Civan ona âşık olmuştur..[174]

İki Tekerlekli Keork Efendi'nin Öyküsü

Bu zatı İstanbul halkı çok iyi tanır. Senelerce Pangaltı'da bir apartmanın kapısı içinde limon, kibrit, sigara vesaire satan Keork efendi tuhaf bir adam olduğu için İstanbul halkının dikkatini kendine çekmiştir. Birdenbire İstanbul'dan kaybolan Keork efendi Fresno'da ortaya çıkmıştır. Şimdi oranın en meşhur tiplerindendir.

Halk kendisini sadece "iki tekerlekli" diye çağırır. Bunun da sebebi Keork efendinin Fresno'daki evinin önünde senelerden beri daimî surette iki tekerlek bulunmasıdır. Amerika'da, bilhassa garpta ev önünde tekerlek bulunması bir nevi asalet alâmeti addedilir. Çünkü buraya ilk gelen aileler büyük tekerlekli arabalarla kıtayı aylarca süren bir yolculuktan sonra geçmişlerdir. İlk gelenler sonra büyük arazi sahibi olmuşlar ve en eski aileler olarak anılmıştır. Bunlar daima arabayla ilk gelenlerden olduklarını hatırlatmak için evlerinin önüne eski, hattâ o zamanlardan kalma bir tekerlek bırakırlar.

Keork efendi Fresno'ya çok sonra gitmiş olmasına rağmen evinin önüne tekerleği koymağı ihmal etmemiştir. Hattâ bir yerine daha kuvvetli olsun diye iki tekerlek koymuştur. İsmi de "İki tekerlekli" kalmıştır. Halk dilinden bizim aleyhimize mâniler düzmekte üstadmış!..[175]

---

174 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 24 Mayıs 1948.

175 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 21 Mayıs 1948.

Amerika'ya 2 altın Osmanlı lirası ve 3 Mecidiye ile gelmiştir. Fakat ne çare ki bunları New York'ta pek açıkgöz bir adam olmasına rağmen kaptırınca beş parasız kalmıştır. Uzun müddet üzüm bağlarında ırgatlık etmiş, şeftali bahçelerinde meyva toplamıştır. Biraz para biriktirince o zamanlar bedava denilecek bir fiata Frenso civarında hudutsuz arazi almıştır. Burayı hemen bağlandırmağa başlamıştır. İtiraf edelim ki Ermeni dünyanın en çalışkan milletlerinin başındadır. Nitekim onlardan önce Fresno âdeta bomboş bir yerdir. Bugün Avrupa'da bordo, Malaga şarapları gibi bütün Amerika'da Fresno şarabı en makbul ve nâdide şaraptır. Ve bunlar da başta Arakelian olmak üzere bütün Türkiye Ermeni'lerinin elindedir. Hem bizden gitmiş olanlar bu şöhreti, bu rağbeti gayet haklı olarak ve bu işi, en ehlinin, en erbabının elinden koparark, mücadelelerle almışlardır.

Zira Fresno'nun civarına en büyük İtalyan şarap firmaları akın etmiştir. İtalyan şarapçılığının ne kadar ileride olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. Şarapçılık orada bir baba ve bir manastır, bir din sanatı halindedir. Buna rağmen Ermeni şarapçılığı bütün Amerika'da İtalyan şarapçılığını yenmiştir. Bu az uz muvaffakıyet değildir.

Arakelian üstelik bütün Kaliforniya meyvacılığını da organize etmiştir. Şimdi parası Hint mihracelerinin ağızlarının suyunu akıtacak bir dereceye varmıştır. Kendisinin Türkiye'den pek çok ve yakın akrabası vardır. Bütün derdi oğludur. Genç Vahan Arakelian bir otomobil kazasında felce uğramıştır. Yapılan tekmil tedaviler bir netice vermeyince Avak tâ İran'dan getirilmiştir.[176]

Fresno'da bulunduğu esnada tesadüfen baba Arakelyan'ın felçli oğlu için İran'dan davet ettiği ve mucizeler yarattığı söy-

176 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 17 Mayıs 1948. Arakelyan ailesi şarap tesislerini 1949 yılında Petri ailesine sattı. Bkz "Allied History", *http://www.alliedgrapegrowers.org/history.html*.

lenen Avak Agobyan'ın ziyaretine tanık olan Hikmet Feridun Es gördüklerini şöyle tasvir etmekte:

> Caddede gurup gurup bir takım insanlar toplanmıştı. Dakikalar geçtikçe kalabalık hayret verecek bir hızla büyüyordu. Polisler kaldırımın iki tarafında kordon tutuyorlardı. Bir zaman geldi ki kaldırımlar halkı almaz oldu. Sonra meseleyi anladık. Köşedeki *Taşnak* kilisesine 4 geceden beri hergün, körlerin gözlerini açtığı, kötürümleri yürüttüğü iddia edilen meşhur Ermeni peygamberi "Avak the Great" diye anılan Avak Agobyan geliyordu. Bu gece de halk onu bekliyordu. Kapının önündeki bavulları kaldırarak sokağa çıktık. Kalabalık arasında ve tam kilisenin merdivenlerinde kendimize yer bulduk. Avak'ın İran'dan tayyare ile, yine Türkiyeli bir Ermeni olan milyoner K. Arakelian tarafından oğlunun tedavisi için Kaliforniya'ya getirildiği malûmdur.
>
> "M. Street" bir insan denizi halindeydi. Avak'ı görmek için Amerika'nın, her tarafından yalnız Ermeniler değil, Amerikalılar, diğer unsurlar Fresno'ya koşmuşlardı. Kilise kapısında hastalar sedye ve arabalarla bekliyorlardı.
>
> Avak önünde iki polis-pilot otomobili, yanında muhafızlar ve dedektiflerle geldi. Kalabalık bağırarak dalgalandı. Ona değmek istiyorlardı. Polisler halkla genç adamın arasında yürüyorlar.
>
> Önümden geçerken baktım. Gayet mahcup bir çocuğa benziyordu. Sanki kendisine bütün bu işler bazı kimseler tarafından zorla yaptırılıyormuş gibi bir hali vardı. Yahut ta bana öyle geldi.
>
> Siyah geniş cübbesi, abanoz renkli uzun saçları, hiç kesilmemiş ve yalnız çenesinin ucunda ve yanaklarındaki kara sakalı yüzündeki mistik ifadeyi koyulaştırıyordu. Başında kukuleta gibi bir şey vardı. Genç bir İsa haliyle kendisine doğru uzanan eller arasından ilerledi.
>
> Avak tarafından Fresno'ya okunulup geri gönderilmek üzere dünyanın her tarafından çamaşırlar, mendiller, gömlekler yağmaktadır. Sonradan öğrendim ki İstanbul'dan da

Avak tarafından okunulup geri gönderilmesi şartiyle Fresno'ya çok mendil, düğme vesaire yollanmıştır. Bunlar okunup üflendikten sonra tekrar Türkiye'ye, İstanbula iade olunmuştur. Fakat şunu ilâve edeyim ki bu nihayet bir hasta tesellisi meselesidir. Yoksa Türkiye'deki Ermeni vatandaşlarımızın daima ve her hususta makul hareket ettiklerini biliriz. Esasen Avak'a gönderilen mendiller yalnız Ermeni vatandaşlardan değil, öteki unsurlardan, hattâ Müslümanlardan dahi gelmiştir.[177]

Manok Efendi ve Şamram Hanım'ın Öyküsü

Fresno demek hemen hemen "her evde çiftetelli oynanan bir şehir" demektir. Türkiye'den ayrılıp Amerika'ya gidenlerin asla unutamadıkları şey çiftetellidir. Bazan türkçeyi unutanlara rasgelirsiniz ki size çiftetelli oynamağa kalkar... Bağlarda akşama kadar çalışan, bağ budayıp, üzüm toplayan nice kimseler görürsünüz ki kan ter içinde bütün gün çabalar dururlar. Akşamı yarı ölü bir halde bulurlar. Bir yere yığılıp yorgunluktan uyuyakalacak, sızacak zannedersiniz. Lâkin bir yerde saz olmaya görsün. O yarı ölü adam derhal ortaya atılır. Şafak sökünceye kadar oynar durur. Ertesi günü erkenden yine dünyanın en ağır işine, kızgın güneş altında bağda çalışmağa gidecektir. Kimin umurunda?.. Saz var ya, çiftetelli'de var... Vur patlasın, çal oynasın!...

"Manok efendi" bu bakımdan tam Fresno tipi ve bizim tabirimizle dört kol çengidir. Her akşam başka bir evde çiftetelli oynar. Kendini Türkiye'den gelip, Amerika'da şarkıcılık, dan-

177 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 17 Mayıs 1948. Bir başka kaynak, Avak'ın 1947 yılının Mayıs ayında Krikor Arakelyan'ın oğlunu sağlığına kavuşturmak için şehre geldiğini, bu ziyaretten dolayı mucize bekleyen sakatların haftalar boyunca şehri istila ettiğini, yerel basının bu konuya büyük yer verdiğini ancak herhangi bir kimsenin sağlığına kavuştuğuna dair bir bilginin basında yer almadığını belirtmekte. Bkz. Frank M. Bogert, *The History of Palm Springs Fifty Golden Years*, *http://www.palmsprings.com/history50years.html*. Bu kaynakta belirtilen 1947 yılı muhtemelen yanlıştır. Doğrusu Es'in tanık olduğu üzere 1948 yılının Mayıs ayı olmalıdır.

sözlük ve bazan da garsonluk eden "İstanbul'lu Mari" adında birisiyle evlendirmişler. Manok efendinin düğünü 15 kuzu kesilerek, 100 tavuk kızartılarak bizim eski usulde yapılmış ve hâlâ Ermeni Kâbesinde bir hâdise olarak anlatılır.

Manok kendi düğününde iki gün iki gece habire çiftetelli oynamış. Türkiye'de belki çiftetelli ölmemiş olsa bile can çekişiyor. Fakat Fresno'da bütün hayatiyetiyle mükemmel yaşıyor.

Fresno'nun oyunda meşhur bir de "Şamram hanım"ı vardır. Fresno'nun Şamram'ı her düğünde oynar. İstanbul'daki meşhur Şamram hanımın şöhreti vaziyetindeki erbaplığına nazîre olsun diye Türkiye'li Ermeni'ler kendisine "Fresno'nun Şamram'ı" adını takmışlardır.

Fresno Şamram'ı umumî yerlerde değil, para ile evlerde, düğünlerde oynuyor. Dul bir kadın. Bazan da fabrikalarda vesairede çalışmağa gidiyor.

Fresno'lu Şamram bundan iki sene kadar önce Arakelian'ın yanına çalışmağa gitmiştir. Manok efendi de iş istiyenlerin arasındadır.

Fakat işçi kadrosu o derece dolmuştur ki ne Şamram'a ne de Manok'a müspet bir cevap verememişlerdir. "İş yok." Sözünün üzerine tâ Fresno'dan gelen kafile dönmeğe karar vermiştir. Lâkin Manok:

- Şamram be... O kadar yoldan geldik. İş te yokmuş... Şurada bir keyif çatalım. Biraz oynıyalım... demişler.

Bunun üzerine Fresno'nun Şamram'ı ile Manok karşılıklı çiftetelliye başlamışlardır. Derhal etraflarında büyük bir halka çevrilmiş, el çırpanlar, aşka gelip bağıranlar... Tam o sırada Arakelian da otomobili ile geliyormuş, durmuş. Bunları seyretmiş. Kim olduklarını sormuş:

- İş istemeğe geldiler. İş bulamadılar. Gelmişken bir keyif çatacaklarmış... Oynuyorlar...

Bunun üzerine Arakelian hayretle:

-Hem iş bulamamışlar, hem de keyif çatmak istiyorlar ha... Amma antika insanlar... Şunlara iş verin... demiş.

Hepsini işe almışlar...

Manok:

- Çiftetelli olmasaydı şimdi işsizdim... diyor.[178]

Hanende Hacı Hanım'ın Öyküsü

Türkiye'li Amerika muhacirleri arasında, eğlence âleminde hemen hemen en maruf tiptir. Gayet iyi arapça da bildiği ve Arabistan civarında çok bulunmuş olduğu için kendisine Hacı hanım derlerdi. Halbuki aslen Ermeni'dir. Fakat çok kimse onu Türk bilir. Türkçe, arapça lâkin epeyce de dekolte şarkılar söyler. Gayet güzel ud çalardı.

Sahneye çıkış tuvaleti de pek enteresandı. Boynunda üç dizi beşi birlik, kollarında yirmişere yakın altın bilezikler, ayak ayak üstüne attığı zaman güllü bir çorap lâstiğinin arasına sıkıştırılmış küçük bir tabanca!... Evet "Hacı hanım" böyle acaip bir hanende idi. İcabında udun mızrabını bırakıp tabancasını da kullandığı olurdu. Açık şarkılarından dolayı bir iki kere polis karakoluna da gitmişti. Fakat bütün bunlar ona tamamıyla vız gelirdi.

Müthiş hovarda bir kadındı. Kendisine ikram edilmesini sevdiği gibi, ikram etmekten de pek hoşlanırdı. Meselâ yabancısınız. Bunun bulunduğu gazinoya gelip oturmuşsunuz. Önünüze bir bardak rakı gelir... ['] Kimden? ['] Diye sorarsanız garson cevap verir:

-Hacı Hanımdan...

İsterseniz içmeyiniz. Hacı hanım bunu en büyük hakaret addeder ve kavgayı çıkarır. Vaktiyle Amerika'daki bilhassa Kürtlerin en baş döndürücü gözdesi oydu. Değme Amerikan güzelleri içinde 120 kiloyu çoktan geçen vücudu ile Hacı hanımdan başka gözleri hiç kimseyi görmezdi. O etli parmakları her biri bir değil, hattâ birkaç yüzükle dolu olduğu halde udunu çalarken sanki mızrabını gurbetzede Kürtlerin kalpciklerine vururdu.

Sonra Hacı hanımın oynadığı çiftetelliye Amerika'lılar bile meftun olurdu.

178 Hikmet Feridun Es, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 27 Mayıs 1948.

Son zamanlarda Amerikanın en büyük afililerinden Tulumbacı ismiyle meşhur İstanbullu Dimitri isminde genç ve yakışıklı bir bıçkına vurulmuştu. Dimitri İstanbul'un azılı külhanbeylerinden, ele avuca sığmaz bir palikarya meşhur bir tulumbacıydı. Aynı şeyi Amerika'da, New York ve Detroit'de de söktürmüştür. Broodway'de kasket sol kulağın üstüne inmiş, ayakta yumurta kopuk, elde tesbih, ceket, kollar giyilmeden omuza atılmış yürüdüğü meşhurdur. Hattâ sokakta türkçe nara attığından bir iki kere yakalanmıştır. Dimitri, Hacı hanımla beraber şehir şehir dolaşmıştır.[179]

Sahte Güreşçi Parmaksızoğlu Agop, Namı Diğer Ali Baba'nın Öyküsü

Bizim Türkler arasında Chicago'nun bir hususiyeti de Amerikaya gelen bütün meşhur Türk pehlivanlarının en heyecanlı güreşlerini burada yapmalarıdır.

Şimdi de bunun şöhretinden istifade düşüncesiyle olacak meşhur palavracı "Ali Baba" güreşlerini hep burada yapıyor.

Amerikadaki vatandaşlarımız bu Ali Babanın rezaletlerinin önüne geçmek için bazı resmî makamlara bile müracaat teşebbüsünde bulunmuşlardır. Hele bir defasında Ali Baba bir güreş minderinin tam yanı başına ortası kandilli seccadesini yaydırmış, sonra bunun üzerine çıkarak, sözüm ona namaz kılıyormuş gibi yatıp kalkmağa başlamıştır.

İkide bir acaip bir şive ile: "Allah" diye nâralar atarak, başındaki kavuğu hoplatan hareketlerle alâkayı çekmeğe gayret etmiştir.

İşte bu sırada en önde oturan Türklerden biri ayağa kalkarak Ali Babayı işaretle halka:

- Bu adam yalanla sizi kandırıyor. Güya namaz kılıyor. Ben eminim ki namaz kılmasını bilmiyor. İsterse benimle imtihan olsun... Burada başka Türkler ve Müslümanlar vardır...Namazın nasıl kılındığını ikimize de sorsunlar. Bir tek suale cevap

179 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 6 Temmuz 1948.

verebilirse bana istediği gibi bir dayak atsın... Sizi bu hareketleri ile de bize hakaret etmiş oluyor.

Bu sözler üzerine seyirciler:

- İmtihan olsunlar.... İmtihan olsunlar!... diye hep bir ağızdan bağırmağa başlamışlardır.

"Ali Baba" ise bu esnada güya namazı bir türlü kesemiyormuş gibi heyecan içinde yatıp kalkmakta, yalnız ikide bir tehditkâr bir surette ve yüksek sesle: "Allahüekber!" diye bağırmaktadır.

Ayağa kalkan ve meşhur pehlivana meydan okuyan zat ise:

- Bir kere bu 60 defadan fazla rek'at kıldı. Bu kadar rek'atlı namaz yoktur.

Diyince Ali Baba çaresiz durmağa mecbur olmuştu. Seyircilerden biri bir boyu ile:

- Ali Baba... Yalan söylemiyorsan imtihan ol görelim... diye bağırmıştır.

Ali Baba:

- Ben ancak güreşten imtihan olurum. Eğer bana güreşte meydan okuyacak varsa çıksın...

Diye bir palavra savurmuştur. Bu lâf üzerine kendisinden vaktiyle bahsettiğim ve nihayet kuvvetli bir adam olan Harputlu Mustafa:

- Dur bekle... Geliyorum...

Diye yerinden fırlamıştır. Ali Baba işin fenaya gittiğini görünce bu sefer de:

- Sen benimle güreşemezsin. Hangi federasyona, hangi ünyona [birliğe] dahilsin... Ne hakla geliyorsun? Diye bağırmağa başlamıştır.

İşte bu suretle çıkan münakaşada Ali Babanın adamları ile, kendisini imtihana dâvet edenler kapışmağa başlamışlardır. Meşhur ve yalancı pehlivan kendisini zor kurtarmıştır.

Bir kere de yine Ali Babanın başında ciğer renkli bir fes, üstünde kocaman püskülünü hoplata hoplata Detroit'de güreş minderinin yanında namaz kılması oradaki Türklerin o zamanki Kızılay Reisi Mehmet Malik Beyin fena halde sinirine dokunmuş, hep birlikte lâzım gelen yerlere müracaat etmişlerdir.

Ali Baba şimdi Türkiyelilerden fellik, fellik kaçmaktadır. Ve bu o kadar meşhur olmuştur ki herkes kendisine âzizlik olsun diye gidip:

- Türkçe bilir misin? Meşhur Türk pehlivancı... Sözleri ile lâfa başlamaktadır. Ali Baba böyle vaziyetlerde:

- Güreşten sonra görüşürüz, güreşten sonra görüşürüz... diye kaçmaktadır.

Hattâ Türkçe bilmiyen bazı Amerikalılar bile şaka olsun diye Ali Babayı:

- Türkçe konuşalım!...

Sözleriyle korkutmakta ve kaçırmaktadırlar.

Ali Babanın asıl isminin "Parmaksızoğlu Agop" olduğu, Suriyede doğduğu, ne pehlivanlıkla ve ne de Türklükle alâkası olmadığı artık Amerikada herkesin bildiği bir şeydir.[180]

Kilikya'nın Hacun (Sayınbeyli) Köyünden İda Muradyan'ın Öyküsü

[Halep'ten] harabe haline gelen köyümüzü yeniden inşa etmek için cesur bir şekilde geri döndük. 48000 kişilik nüfustan sadece onbin kişi sağ kalmıştı. Bu bile tek başına bir mucizeydi. Daha sonra Türkler, yeni gelen Türkler, bu onbin kişiyi de öldürdü. Bu beyanımın doğruluğuna birçok kişi tanıklık yapabilir. Ancak bu cereyan etmeden önce bir asker olan Fransız İşgal Kuvvetleri'nin Komutanı'na Fransızca bir mektup yazdım. Bu çorak memlekette Fransızca konuşan birini bulmuş olmaktan şaşırmıştı. Bana "burada kurmaya niyetli olduğum okullara gelip ders vermeye söz verirsen okuluna geri gitmene yardım edeceğim" dedi. Beni parasız kabul eden okuluma geri gittim. Hayatta kaldığıma çok sevinmişlerdi. Orada kaldım. Okulu bitirmem üç yılımı aldı. Okulda iken ailemin bütün fertlerini bu ikinci katliamda kaybettim. Anneme ve ablama ne yaptılar bilmiyorum. Bugün bile kaderlerinin ne olduğunu bilmiyorum. Bazen kendim bile nasıl ayakta

180 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 19 Temmuz 1948.

kaldığıma ve akli dengemi muhafaza ettiğime şaşıyorum. Bundan sonra Amerikalılar tarafından kurulan ve finanse edilen bir erkek okulunda öğretmenlik buldum. Bu çok ünlü halı imalatçısı aile yardım etmeyi şiar edinmişti. Yüz erkek çocuğu evlat edinmiş, onları çok güzel bir binada bir araya getirip eğitim görmelerini ve sağlıklarına kavuşmalarını sağlamışlardı. Ben okulun ilk öğretmenlerinden biriydim. Bir yıl orada ders verdim. Bu işi mahsus aldım zira yatılı okuldu ve para tasarruf etmeme yardımcı olacaktı. Yemek ve yatmak için para ödemem gerekmiyordu. Bir yıl ders vermiştim, görevimde çok mesuttum.

Her şey çok iyiydi ancak bir sabah uyandığımda İngiliz Donanması Boğaz'dan çekilmişti. Birden kendimi son derece korumasız, çok öfkeli ve korkunç şekilde korku içinde hissettim. Okulun müdürü beni çağırdı. 1922 yılının Haziran ayıydı. Bana şöyle dedi: "Misis Kazanyan (bu benim gençlik soyadımdı) bizimle birlikte kalacak mısınız?"

"Hayır" dedim.

"Ne yapacaksınız?" dedi.

"En uzak nereye gidebilirsem oraya gideceğim" dedim. Fransızca konuştuğumdan gitmek için Fransa en doğru yerdi. Ancak Fransa Ermeni göçmenlerle doluydu ve onları "Pis Ermeni" diye çağırmaya başlamışlardı. Bu incitir, daima incitir ve, inanın veya inanmayın, *Tom Amca'nın Kulübesi*'ni okumuştum.* Lincoln kahramanımdı. Amcamın Pasadena, California'dan anneme gönderdiği bir posta kartını hatırladım. Şöyle yazmıştı: "Sevgili kızkardeşim; Burası yeryüzünde cennet. Bir gün burada yaşamak ve ölmek isterim" ve düşündüm "Peki, belki Pasadena değil ama belki Amerika. Amerika'da bir bölgede cennet varsa belki benim için de başka bir cennet vardır." Böylece Amerika'ya gitmeye karar verdim. Bir dizi mucize sonunda buradayım. Okulun müdürü Amerikan Sefiri'nin yakın dostuydu. Sayfiyedeki evlerinde birbirlerine kom-

(*) Harriet Beecher Stowe'un ünlü romanı. 1852 yılında yayınlanan roman ilk yıl 300.000 nüsha sattı. Zenci bir kölenin yıkılmayan azmini konu eden ve Amerikan tarihinde önemli yere sahip olan bir öyküdür.

şuydular. Okulun müdürü sadece müdür değil aynı zamanda okulu kuran ailenin bir ferdiyle evlenmiş bir hekimdi. Bu adam yüz erkek çocuğuna babalık yapmak için hekimliği bırakmıştı. Bana "Pekâlâ, seni kınamıyorum. Dahası sana yardım edebileceğimi düşünüyorum. Şahsi dostum olan Sefir'e vermen için sana bir tavsiye mektubu vereceğim, o da sana mümkün olan her türlü yardımı yapacak" dedi. Sefirin eşyalarını bir arabaya yüklüyorlardı, zira yaz tatilini geçirmek için İngiltere'ye gidiyordu. Ancak mektubumu okudu. İmza etti ve "Hemen bu öğleden sonra Konsolosa götür" dedi. Konsolosa götürdüm. Konsolos çok öfkeliydi, zira bu ayrımcılıktı. Sırada bekleyen o kadar insan varken neden ben öne doğru itilmeliydim? Ancak Sefirin emrine karşı çıkamazdı. Ben de bu şekilde bir gemiye bindim.[181]

Tehcirden kaçan Jeanne, Molly ve Miryam Asidyan'ın Öyküleri

Jeanne: "Erkek kardeşimiz Albert'in koleji bitirmesi için bir ayı daha vardı. Anne ve babamız onu da alıp hep birlikte Amerika'ya gitmeyi düşündüler: Pasaportlarımız vardı. Zannediyorum gemiye binmeden önce iki ay boyunca İzmir'de idik. Gemi kıyıdaydı. Her şeyimizi ambalajlamış gitmeye hazırdık. Gemiye bir Pazartesi günü binecektik. Ancak Cumartesi günü kıyamet koptu. Bu sefer Türkler ve Yunanlılar savaşıyordu. Bütün İzmir şehrini ateşe verdiler.... Herkes kıyıya doğru gidiyordu. Bizler bodrumdaydık. Babam bize 'Merak etmeyin. Cennete gidiyoruz' diyordu ve dua ediyordu. Annem 'Hayır. Yukarı gidelim. Ayakkabılarımızı çıkaralım ve Amerikan Kız Koleji'ne doğru koşalım' dedi. Oraya vardık. Amerikalılar misyonerleri kıyıya götürmek için bahriyelileri yollamıştı. Alevlerin ve kurşunların arasından onları takip ettik ve kıyıya vardık. Babam rahip olduğu için misyonerler onu tanıyordu. Bir Amerikan savaş gemisine konulduk ve

181 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 89-91.

daha sonra bir Yunan yük gemisine aktarıldık. Üç gün boyunca aç bir şekilde yol alarak Yunanistan'a vardık. Amerika'ya doğru yola çıkmadan önce orada kısa bir süre kaldık. Her şeyimizi geride bırakmıştık. Sırtımızdaki elbiselerin dışında hiçbir şeyimiz yoktu."

Miryam: "Babam bize hep 'Günün birinde Amerika'ya gidiyoruz' derdi. Çocuk kafamızda Amerika'yı cennet ile eşleştirmiştik. Anadolu'da başımızdan geçenlerden sonra Amerika cennetti. Onun için hepimiz gelmeye can atıyorduk. Bilet alacak paramız yoktu. Ancak babamın bir misyoner arkadaşı bize para yolladı. *King Alexander* gemisinde üçüncü mevkiide yolculuk ettik. Galiba Yunan gemisiydi. Bütün yolculuk boyunca bizlere makarna ikram ettiler."

Jeanne: "Yunan gemisiydi. Pire'den yola çıktık. Bize ikinci mevki bilet alacak kadar para yollanmıştı ancak herkes kaçıyordu ve babam bizleri Amerika'ya götürmeyi o kadar arzu ediyordu ki üçüncü mevki bilet aldık. Büyük bir oda. Çok kötü bir fırtına vardı ve biz geminin dibinde idik. Korkunçtu..."

Miryam: "Çok kalabalıktı. Ancak akşamları bütün Ermeniler küçük bir alanda bir araya geliyor ve kendi kendimize eğleniyorduk. Şarkı söylerdik. Birisi bir şiir söylerdi. Öyle şeyler. Sanıyorum ilk filmimizi orada gördük. Şarlo'nun bir sessiz filmi tabii ki. Gemide gördüğümüzü sanıyorum. Daha önce görmemiştik."

Jeanne: "Ellis Adası'nda iki hafta boyunca tutulduk çünkü annem ve babamın gözleri hastalıklıydı. Onları hastaneye götürdüler ve bizler tek başımıza kaldık. Ağabeyim Albert bizimleydi ancak akşamları erkeklerle birlikte olmalıydı. Bundan dolayı küçük erkek kardeşim ve iki kız kardeşimle ben meşgul oluyordum. Ancak anne ve babamızın olmadığı iki hafta boyunca çok yalnızdık. Onları hiç görmedik. Tek bildiğimiz hastanede olduklarıydı.

Molly: "Jeanne'ın gidip geceleri uyumamız için bizlere battaniye ve yastık temin ettiğini biliyoruz. Çok rahat değildik ama hep birlikteydik. En azından bu iyi bir şeydi."

Jeanne: "Ben bu mesuliyete alışkındım. Kızların en büyüğü olduğum için annem her zaman gerekli olanı yapmamı tembihlemişti. Akşamları yatmaya hazır olduğumuzda kapıya giderdim. Bizlere bir kalıp sabun, bir havlu, bir battaniye, bir yastık vermişlerdi. Üst üste olan yatakları hatırlıyorum. Gündüzleri yapacak pek bir şey yoktu. Sohbet eder, gülerdik. Birbirimize çok iyi davranırdık, böylece vakit geçirirdik. Bir sıhhi muayeneye tâbi tutulduğumuzu hatırlamıyorum. Yemek salonundaki büyük masaları hatırlıyorum. O kadar çok insan vardı ve yemek odasının kapısını açtıkları an herkes yemeklere saldırırdı. Yeterince sûratlı değilseniz ...çocuklar aç kalırdı. Bundan dolayı ağabeyimiz Albert yemek yiyebilmemiz için bir şeyler elde etmeye uğraşırdı."

Miryam: "Akşamları hepimizin bir odada birlikte olduğumuzu, doktorun gelip 'Hasta var mı?' diye sorduğunu ve hep birlikte 'herkes hasta' diye cevap verdiğimizi hatırlıyorum."

Jeanne: "Nihayet anne ve babamız geri geldi. Gözleri iyiydi ve ayrılmamıza izin verdiler. Buffalo'ya gittik."[182]

8. Anılarda Türkiyeli Ermeniler

Amerika'yı muhtelif tarihlerde ziyaret eden Türk gazetecilerle bürokratların anılarında da Anadolu'dan göç eden Ermenilerle ilgili bilgilere rastlanmaktadır. 1948 yılında Adliye Vekâleti görevlisi olarak ABD'ye gönderilen Fuad Gedik Ermenilerle olan karşılaşmalarını şöyle anlatıyor:

Ermeniler, İstanbul ve Anadolu'daki hayatlarını yaşarlar.

Bizi sevmeyenler de dahil hemen hepsi, evlerinde Türkiye'deki gibidirler.

182 Peter Morton Coan, 1997, s. 403-404.

Türk yemekleri pişirirler.

(Kokteyl), (Martini) veya (Manhattan) değil, kaçak rakı içerler. Çoğu buradaki hayatlarından memnun değildir.

En muvaffak olmuş olanları bile Türkiye'deki hayatlarını ararlar.

İhtiyar, iyi kalpli Artin:

['Ah o Galata. O bile bütün bu şehri cebinden çıkarır. Ne idi o günler yarabbi! O canım günler,'] diye içine çekerdi. New York'dan gideceğim sırada kendisine ve bir o kadar iyi kalpli ve tertemiz karısına ağlamamalarını ısrarla söylemiş olduğum halde, bu büyük dost Artinin dudakları bir anda bir çocuk dudağı gibi bükülmüş:

- Benim kemiklerim buralara gömülecek, diye ateş gibi gözyaşları ile hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştı.

Bir diğeri, bana (Türk) olarak tanıtılmak istenen genç bir Meryem de, veda edip giderken bindiğim taksiye bakmaya tahammül edememiş, bir köşeye çekilmiş, yüzünü gecenin mendiline gömerek ağlamaya başlamıştı. Fakat şoför, aksi gibi taksiyi kızcağızın önünden geçirmişti."[183]

1919 ila 1923 yılları arasında Amerika'da bulunan gazeteci Zekeriya Sertel'in ise karşılaştığı İstanbullu yaşlı bir Ermeniyle ilgili izlenimleri ise şöyle:

Amerika'da yirmi beş yıl kalmış ve Amerikalılaşmış ihtiyar bir Ermeni ile tanıştık. İstanbul hasreti içinde yaşıyordu. Hayatını kurmuş, yapacak işi de kalmamıştı. Rahat yaşıyordu. Ama, tatmin edilmemiş bir isteği, bir hasreti vardı: İstanbul'a dönmek, Boğaziçi'nde Emirgan'da büyük çınar altında Boğaz'ın maviliklerine gömülerek bir tavla oynamak ve orada ölmek....

O vakit Ermenilerin yurda dönmeleri yasaktı.

Fakat üzerinden zaman geçti, bu yasak kaldırıldı. İhtiyar Ermeni vatandaş İstanbul'a döndü. Emirgan'da çınar altında tavla oynadı ve isteğine kavuşarak öldü.[184]

183 Fuad Gedik, 1948, s. 210.

184 Zekeriya Sertel, 1977, s. 108.

Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın deneyimi ise şöyle:

Ben o zaman Los Angelosa bir Türk hava heyeti ile beraber gitmiştim. Ermeni garson bizi bularak sordu:

- Aranızda Erzurumlu var mı?

Muhlis Yılmaz beraberdi. Onu gösterdik. Garson derhal ellerine sarılarak sordu:

- Hangi mahalleden, hangi sokaktan...

Muhlis mahallesini, sokağını söyledi, meğer mahalleli değil mi imişler! Ermeninin hali görülecek şeydi. Los Angelosta, Holivudda, cennetin ortasında yaşarken "ah, Erzurum!" diye inliyordu. Muhlise dedi ki:

- Mademki hemşerimsin, ben senin kulun, kurbanınım. Emret. Ne hizmetinde bulunabilirim?

Los Angelosta bulunduğumuz müddetçe Muhlis Yılmazı adım adım gölge gibi takip etti. Muhlise sordum:

- Erzurumun, Holivudda yaşıyan bu adamı bu kadar bağlıyacak ne hususiyeti var?

Muhlis, biraz düşündükten sonra cevap verdi:

- Bilmem, Erzurumda pek çok kavak ağacı var, leylekleri de boldur.

Demek ki Los Angelosun eşsiz parkları, bahçeleri Erzurumdaki kavak ağacını unutturamıyor, leyleklerin hayaline saplanıp kalan bir adama Holivudun film yıldızları, güzel ekstraları vız geliyor.[185]

(...)

Bahriye talim yerinde olan dolaşmamızı Şikago belediyesinin bize verdiği iki otomobille yapmıştık. Bunlar taksi değildi, yedişer kişilik Linkoln marka iki konak arabasıydı.

Bunlardan birinin şoförü dikkatimi celbetti. Tanıdık bir tip... Acaba nerede gördüm? Biraz daha dikkat edince anladım ki kendisini tanımıyorum, fakat tipini tanıyorum. Mutlaka İstanbullu bir Ermeni olacak, hem de Kumkapılı filân...

Kampta dolaşırken bir aralık yanına oturdum. Doğrudan doğruya türkçe konuşarak sordum:

185 Ahmet Emin Yalman, 1943, cilt II, s. 136-137.

- Siz mutlaka İstanbullusunuz, türkçe biliyorsunuz, değil mi?

- Tam üstüne bastınız, dedi.

- Öyle ise bizimle niçin türkçe konuşmadınız? Kendinizi neden belli etmediniz?

- Beni nasıl karşılayacağınız bilmiyordum. Bu araba benimdir. Hususi taksi diye kullanıyorum. Şikago belediyesinin misafiri olunca beni daima aratıyorlar. Türk gazetecilerini gezdireceğimi dün duydum. Sevincimden uyku uyumadım. Düşünün bir kere: İstanbuldan yirmi iki senedir ayrıldım. Karşıma bir tek Türk hemşehri çıkmadı. Bugün benim için bir bayram günüdür, hemşerilerime kavuştum.

Dönüşte ikiye bölündük. Ben Şikago Üniversitesinde bir akşam yemeğine ve münakaşaya davetli idim. Arkadaşlar da o akşam Pasifik sahiline gideceklerdi. Ben garp sahiline bundan evvel üç defa seyahat etmiştim, oralarını tanıyordum. Halbuki Amerikada geçiriceğimiz günler sayılı olduğu için Nevyorkta ve Vaşingtonda kalarak program dairesinde temaslarda bulunmağı, Amerikanın fikir ve politika adamlarına memleket davalarını anlatmağı ve yarının projelerine dair fikir toplamağı tercih ettim. Böylece faydalı bir iş bölümü yapmış olacaktık.

Arkadaşlar öğleden sonraki zamanın bir kısmını Şikagonun meşhur mezbahalarını ve diğer görülecek yerlerini dolaşmakla geçireceklerdi. Benim buna vaktim olmamakla beraber zaten bütün buralarını daha evvelki gelişlerimde görmüştüm.

Arkadaşlara veda ettim. Oralarda göreceklerini benim için de görecek, bizim gazeteye de telgraflayacaklardı.

Ermeni şoför, beni otele götürmeğe talip oldu, yanına oturdum. Vakti hesaplayarak biraz dolaşmağa, Şikagonun yeni mahallelerini görmeğe karar verdik. Cennet gibi yerler... Geniş ağaçlıklar, güzel bahçeler içinde ne hoş köşkler var, ne kadar zevkle yapılmış. "Buradaki insanlar ne iyi yaşamasını biliyorlar!" diye düşünüyorum. Ermeni dostum, güya aklımdan geçeni anlamış gibi:

- Bu adamlar yaşamağı hiç bilmezler, diyor. Hale bak, bu kadar güzellik varken göl kenarında bir tek kahve ve meyhane görüyor musun? Biz keyif ehli adamlarız, içkiyi içmek

için tabiatın kucağını, deniz kenarının en güzel yerini ararız. Sandıkburnunu düşün, Büyükadayı, Kalamışı gözönüne getir, Arnavutköyünü, Büyükdereyi hatırla... Orada içilen içki insanı sarhoş etmez, keyif verir. İnsanın gönlü gözü açılır. Buradaki insanlar dünyayı biraz unutmak istedikleri zaman tabiatın güzelliklerinden kaçarlar, izbe gibi yerlere giderek zehir içer gibi bu zıkkımı içerler, kasvet içinde pis pis sarhoş olurlar.

Yaşamak sanatı bize vergidir. Buranın hiçbir şeyinde tad yok. Çok şükür çalışıyorum, kazanıyorum, hiçbir şeyim eksik değil, her yerde güleryüzle karşılaşıyorum, en zenginler ahbap gibi muamele ediyorlar, elimi sıkıyorlar, hatırımı alıyorlar, fakat hepsi nafile... Zevkle ait bütün ölçülerim İstanbulda kaldı. Ağzıma ne koysam memleketteki benzerile karşılaştırıyorum, tatsızlığını duyuyorum. Karpuz dediğin yalnız Tekirdağında çıkar. Dünya yüzünde enginar yalnız Bayrampaşada, patlıcan Langada, marul Yedikulede, Çilek Arnavutköyünde, şeftali ve kestane Bursada yetişir. Benzerlerini hiçbir yerde bulamazsın. Taklitlerine kulak asma... Nerede bizim patlıcan dolmalarımız, bayıldılarımız, beğendilerimiz, su böreklerimiz, balıklarımız, kuzularımız, tatlılarımız!...[186]

Psikolog Belkıs Vassaf, 1936 yılında Detroit'te karşılaştığı Ermenilerle ilgili şu gözlemlerde bulunuyor:

Bir gün bir kafeteryaya girmiştik. Oturacak yer bulamadık. Bir masada bir kadın, erkek oturuyor. Yanlarında iki kişilik yer var gidip oturduk. Ethem'le konuşurken yanımızdakilerin bakışından onların Türkçe anladıklarını tahmin ettim ve "Masa arkadaşlarımız Türkçe biliyorlar Ethem" dedim. Meğer onlar da Ermeniymiş. Buraya niye geldiğimizi sorup, bize Amerika'yı methetmeye başladılar. Türkiye'ye döneceğimizi söyleyince de "Neden döneceksiniz burasını beğenmediniz mi?" dediler. Ben de, "Biliyorsunuz Türkçe'de bir laf vardır, bülbülü altın kafese koymuşlar, ah yuvam diye ağlamış" de-

186 Ahmet Emin Yalman, 1943, cilt II, s. 108-110.

dim. Der demez o iki Ermeni karı kocanın gözlerinden şıpır şıpır yaşlar akmaya başladı.

Ermeniler kahvelerinde, toplantılarında, evlerinde hep Türk müziği, Türk şarkıları çalarlardı. Bu arada bir Ermeninin yaptığı şarkı da hepimizin pek hoşuna gitmişti. Şöyle başlıyordu. "Neden geldim şu Amerika'ya, gelmez olaydım görmez olaydım". Vatan hasretini en iyi dile getiren şarkıları Ermeniler söylüyor, plak dolduruyorlardı.[187]

Gazeteci Hikmet Feridun Es ise göçmenlerin Amerika'ya batıl inançlarıyla birlikte geldiklerini anlatıyor:

Amerika'da akalliyetler arasında bu nevi inanışlara sıkı sıkı bağlı olanlara pek ziyade rasgelirsiniz. Meselâ bundan bir müddet önce bir Ermeni hastalanıyor. Doktor doktor dolaşıyorlar. En büyük tıp üstadları geliyor. Para etmiyor.

Hasta:

- İlle bana kurşun döktürünüz... Bir şeyciğim kalırsa o zaman söyleyiniz... diyor.

Ve Amerika'da kurşun döken birini buluyorlar. Broodway'da Türkiye'li Ermeni'ye kurşun dökülüyor!...

Hasta:

- Oooh.... Ferahladım! diye yorganın altından çıkıyor.[188]

Anadolu'dan Amerika'ya göç edenler arasında sayıca en önemli kitle Ermenilerdi. Bunun aşikâr nedeni 1915 Ermeni tehciri sırasında yaşanan kıyım ve katliamlardı. Katliamlardan kurtulan Anadolulu Ermeniler her şeyi göze alarak Yeni Dünya'ya göç ettiler. Göç edenler arasında, anlaşılabilir nedenlerden ötürü, hiç kimsenin geri dönmeye niyeti yoktu. Anadolulu Ermeni göçmenlerin önemli bir kısmı 1915 tehciri sırasında yaşadıkları kıyımdan ötürü Türklere ve Türkiye'ye karşı son derece olumsuz duygular besleyecek, bu hissiyat günümüze kadar devam edecekti.

187 Gündüz Vassaf, 2000, s. 206-207.

188 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 10 Temmuz 1948.

1. Rum Göçmenlerin Sayısı

Amerika'ya göç eden bir diğer gayri Müslim grup Osmanlı uyruklu Rumlardı. Bunlar arasında en ünlüsü herhalde Germirli Elia Kazancıoğlu nam-ı diğer Elia Kazan'dır. Kazancıoğlu ailesinin reisi Jorj bir süre İstanbul'da yaşıyor, yirmi yaşında Kayseri'den New York'a göç eden ve burada şark halıları mağazası açan kardeşine halı temin ediyordu. 1912 yılında Jorj eşi Atena ve dört yaşındaki oğlu Elia ile önce Berlin'e, daha sonra New York'ta yaşayan kardeşinin yanına göç edecekti.[189] Göç eden Rumların sayısı hakkında rakamlar değişiktir. Prof. Dr. Leland James Gordon 1900 ile 1923 yılları arasında göç eden toplam Rum sayısını 78.262 olarak belirtirken,[190] bir başka kaynak 1821 ile 1945 yılları arasında Avrupa Türkiyesi'nden 156.000, Asya Türkiyesi'nden 205.474 olmak üzere toplam 361.474 Rum göçmenin Amerika'ya geldiğini belirtmekte.[191] Rumlar, diğer Osmanlı uyruklu göçmenlerde olduğu gibi, Osmanlı-Rum kültürlerini Yeni Dünya'da yaşatmak için çaba göstereceklerdi. Yunanistan'dan göç eden Yunanlılarla birlikte döner kebap, şiş kebap, domates dolma, yaprak dolma, kuzu çevirme, kokoreç gibi hem Osmanlı, hem de Rum ve Yunan mutfağının en güzel ortak örneklerini Amerikalılara tanıtacaklardı. Yunan ve Rum göçmenlerin Amerika'da devam ettirdikleri bir diğer Osmanlı geleneği kahvehanelerdi. Rum ve Yunanlı göçmenler hoşça vakit geçirmek için Karagöz oyununa da rağbet ediyorlardı. Sahnelenen oyunların konusu genellikle Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri bağımsız-

189 Elia Kazan, 1988, s. 13-21. Kazan, ailesinin serüvenini filme de çekilen *America America*, (Stein and Day, New York, 1962) ve *The Anatolian*, (Alfred A. Knopf, New York, 1982) romanlarında anlatmıştır. Kazan yıllar sonra Türkiye'yi birkaç kere ziyaret etmiş ve otobiyografisinde ziyaretlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Elia Kazan, 1988, s. 547-560, 616-624. 1978 yılındaki ziyareti için bkz. Jülide Ergüder, "Türkiye'den Elia Kazan geçti...", *Birikim*, Ocak 1979, cilt 7, sayı 46-47, s. 125-128.

190 Leland James Gordon, 1932, s. 308.

191 Stephanos Zotos, 1976, s. 74.

lık savaşıydı. Bir diğer vakit geçirme şekli ise kumardı.[192] Rum göçmenler, diğer Osmanlı göçmenleri gibi, terk ettikleri toprakların hasretini çekiyorlardı. Bu hasret, *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın bir başmakalesinde yazdığı gibi, kimi zaman yüksek sesle yapılan bir vicdan muhasebesine dönüşüyordu:

> Amerikada, Hudson nehri üzerinde bir çiftlikteyiz. Konyalı Bay Ateşin çiftliği. Burası yazın on beş, yirmi Anadolulu Rum ailesi için pansiyon hizmeti görüyor.
>
> Herkes türkçe konuşuyor, Amerikada doğmuş küçük çocuklar da beraber... Türkçe şarkılar söyleniyor, akşam şeftali rakıları içilince Türk halk raksları başlıyor. Burası yurttan koparılıp Amerikanın göbeğine taşınmış bir parça...
>
> Büyük bir ağacın gölgesinde üç eski vatandaşla şeftali rakısı içiyoruz. Etrafımızda alabildiğine şeftali bahçeleri uzanıp gidiyor. Çiftliğin başlıca mahsulü bu... Ortalığı hoş şeftali kokuları sarmış. Uzaktaki Hudson nehrinin ağaçlıklı, mamur sahillerine bakarak insan kendini cennette sanıyor.
>
> Eski vatandaşlardan Merzifonlu bir tayyare makinisti elini göğsüne vurarak ah etti:
>
> - Evet, burası cennet, dedi, hiçbir eksiğimiz yok. Sağlam bir işim var. Severek çalışıyorum: İşimde herkes beni seviyor. Çoluğum, çocuğum halinden memnun, evim mesut, rahat... Fakat içimde devamlı bir acı var, hiç kapanmaz bir yara: Neden elimdeki sanatı, beni doğuran, büyüten memleket için kullanamıyorum? Neden elimizdeki nimetin kadrini vaktile bilmedik? Neden bu saniyede kendi yurdumun ruhuma yakın havasını teneffüs edemiyorum?
>
> Yirmi senedir Amerikadayım, yaşım elliye yaklaşıyor. Burada gece derslerine gittim. Kendi kendime okudum. Şimdiki aklımla geriye bakıyorum ve kendi kendimden utanıyorum.
>
> Umumî Harpte beni askere çağırdılar. Para verdim. Bir hastanenin kadrosuna koydular. Evimde yaşıyor, keyfime bakıyordum. Bahşiş verecek yerleri biliyor, akrabamdan, tanıdık-

192 Dimitris Monos, Sandra Stotsky, (genel editör), 1996, s. 56-62.

larımdan kim askere çağırılırsa kurtarmanın yolunu buluyordum. Sanat, ticaret bizim elimizde idi, parayı biz kazanıyorduk. Paramızı, doğduğumuz memleketin hayrı için kullanacak yerde onun temelini çürütmek için kullanıyorduk.

Milli kıyafetiyle bir Anadolu Rumu (Milli Park Hizmeti, Hürriyet Heykeli Milli Abidesi Arşivi, referans 1 A-2).

Her memlekette sütü bozuklar eksik olmaz. Bizden bahşiş alıyorlar, vazifelerini ihmal ediyorlardı. Biz de tufeylî gibi yaşıyorduk. Birçok namuslu memurları da uğraşa uğraşa içki ile, kadınla, para ile baştan çıkardık. Bu sayede hükûmet makinesinin bizimle ilişiği olan kısmı, bizim menfaatlerimiz için haraca bağlanmış gibi idi. İş yalnız askerlikle kalmıyordu. Vergiden, gümrük resminden, polisin elinden kurutulmanın yollarını biliyorduk. Memurların sütü bozuk kısımı, "duyulur" diye Türklerden rüşvet almağa cesaret edemiyordu, fakat bizden çekinmeden alıyordu. Bu sayede biz imtiyazlı bir sınıf haline çıkıyorduk. O zamanki vergi kayıtlarının bir istatistiği yapılsın, servet bizde olduğu halde vergi yükünün ağırlığını taşıyanların Türkler olduğu, bizim ancak sözde vergi verdiğimiz görülecektir. Evet, biz de vergi veriyorduk, fakat çoğu bahşiş şeklinde küçük memurlara...

Biz buna o zamanlar "açık gözlük" diyorduk, bizden para alarak işimizi yapanlara, bizimle düşüp kalkanlara (iyi adam) gözüyle bakıyorduk. Şimdiki aklımla bunlardan kötü ve âdi adam tasavvur edemem.

Evet, biz onları paramızla, şeytanlıkla baştan çıkarıyorduk.

Fakat, bizim hareketimiz kendilerini mazur gösteremez. Vazifelerinin eri olmalı, dayanmalı idiler.

Bugün vatan hasretile bütün bunları düşündükçe kendi kendimden iğreniyorum. Beni doğup büyüten o güzel memleket için candan askerlik etseydim, vergimi, gümrük resmini usulile ödeseydim, kanundan kaçmak için çareler aramasaydım şerefli bir insan olacaktım. Bugün kendi kendime saygı duyacaktım.

Şimdi geriye doğru bakıyorum ve görüyorum ki, ben ve benim gibiler vatanlarına en büyük fenalığı etmişler, rüşvet ve bahşiş usulile memleketin temelini çürütmiye çalışmışlardır. Biz Türkiyeye, her düşmanından fazla fenalık ettik. Cezamız da; ölünciye kadar vatan hasreti çekmiye, cennet ortasında yaşarken cehennem azabı duymağa mahkûm olmaktır.[193]

Ahmet Emin Yalman'ın tanık olduğu Anadolulu ve İstanbullu göçmenlerin "memleket hasreti," âdeta hiçbir zaman tamamen sönmeyen, için için kor halinde yanmaya devam eden bir alevdi. Bu alev, Rum göçmenler, Amerika'yı ziyarete gelen Türk gazeteciler, bürokratlar veya turistlerle karşılaştıklarında tekrar canlanıyordu. Anılar ve gazeteci Hikmet Feridun Es'in yazı dizilerinde yer alan mülakatlar bu hasretin canlı örneklerini ortaya koyuyor.

2. Anılarda Rumlar

Zekeriya Sertel

Newyork'da bir Türk sergisi açılmıştı. Pavyonun giriş salonu baştan başa güzel İstanbul fotoğraflarıyle süslenmişti.

Her sabah hiç aksatmaksızın bir adam gelip İstanbul'un bir köşesini canlandıran bir fotoğrafın önünde durur ve akşama kadar bundan ayrılmaz. Sergi komiseri merak eder, gidip kendisine kim olduğunu ve niçin buraya geldiğini sorar.

193 Ahmet Emin Yalman, "Eski Bir Vatandaşın Acı İtirafları", *Vatan*, 11 Mayıs 1941.

Bu, İstanbullu bir Rum vatandaşmış. Hayretle başını kaldırıp komisere bakar.

- Siz İstanbul'u tanır mısınız? Yenikôy'de bulundunuz mu? Der ve her gün seyrettiği resmi göstererek "İşte bu Yenikôy'dür" der ve tekrar resme dalar.[194]

Gazeteci Tarık Binat

Detroit'te 45 yıl önce Amerika'ya göç etmiş, Rum asıllı eski bir vatandaştan çok yakınlık gördük. Aslen Alaşehirli imiş. İstiklâl savaşı sonlarında memleketten ayrılmış. O zaman çocukmuş, Amerika'da evlenmiş, erkek ve kız çocuklar yetiştirmiş. Onlar da evlenmiş, hayata atılmışlar. Bir gece otelden çıkmış iki sokak ötede Türklerin ve Rumların oturdukları söylenen bir sokakta dükkânların ve kahvehanelerin tabelâlarını okuyup kendi aramızda konuşarak yürüyorduk. Konuşmamızdan Türk olduğumuzu anlamış. Yanımıza sokuldu, Türkçe konuşmaya başladı. Bizi aynı sokakta Türk yemekleri yapan bir lokantaya götürdü, biz yemek yerken o da yanımıza oturup bizlerle sohbet etti. Bize Alaşehir'i, Manisa'yı, bağları, bahçeleri, çocukluğunun hayal ülkelerini anlattı. Yemekten sonra da bizi karşı sırada, bir hristiyan Arnavutun işlettiği Türk kahvesine götürdü. Orada kahve ve çay içtik. Paralarını bize verdirmek istemedi, hasılı fakir görünüşüne rağmen ikramda ve alâkada ısrarlı idi.[195]

Vatan *Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman*

Burada bir lokanta işleten (Manos) isminde Bursalı bir Rum bize ziyafet veriyor. İçimizden biri bile gelmese gücenecek, zaten buralara geldikten sonra bir Bursalı ve Galatasaraylının lokantasını görmeği de insan merak ediyor. Bilmem neden Manos'a (Marko Paşa) diye hitap ediyorlar. Cidden de Marko Paşa...

194 Zekeriya Sertel, 1977, s. 108-109.

195 Tarık Binat, 1966, s. 65.

Meram anlatabilmek imkânı yok. Hava ataşesi binbaşı Tekinle eşinin davetli olduğunu, gelemiyeceğini söyledik. Telefonda dedi ki:

- İmkân yok, mutlaka gelecek, davetlilerini de beraber alsın.

Hep beraber gittik. San Antonio'nun en rağbette lokantası, ışıklar içinde bir yer... Halk yer bulmak için günlerce evvelden masa ayırtıyor. Masa bulamayanlar, yer boşalsın diye saatlerce bekliyorlar. Müziği, numarası filân yok. Buraya sırf Marko Paşanın güleryüzünü görmek ve nefis yemeklerini yemek için geliniyor. Kendisi meraklı, her tarafa koşuyor, her müşterisile meşgul oluyor, her birisi için yemek listesi haricinde bir ikram düşünüyor.

Bizi kırk yıllık ahbap diye kabul etti. Meğer buraya bir Türk ayak basınca mutlaka çağırır, ikram edermiş. Civar şehirlerde bulunan Türkleri aramış, bulmuş, hepsini sık sık davet ediyor, bir araya getirmeğe vasıta oluyor? Buraya konsolosumuz diye gönderilmiş olsa bu kadar candan çalışmayacak. Galatasaraylının dünyanın dört tarafına bu kadar kol budak salması, Galatasaraylı olan Abidin Daverin kollarını kabarttı.

(Marko Paşa), bizim gruptan, albay Vilyams'dan, binbaşı Tekinle misafirlerinden, mihmandarımızdan başka Türk talebeden üçünü bulup getirmiş. Bunlar Maden Arama İdaresi hesabına bu civarda tahsil eden ciddî gençler.... Bir tanesi zaten aradığım imiş. Matbuat Umum Müdür muavini Bay İzzettin vasıtasile ailesinden aldığım bir mektubu kendisine göndermiştim.

Yemek rakı ile başladı. Bir binbir gece sofrası gibi devam etti. Harp başlayalıdan beri bizim taraflardan buraya meze filân gelmemekle beraber Marko Paşa, hususi maksatlar için bir tarafa ayırdığı pastırmaları, sucukları, patlıcan turşularını, Kalamata zeytinlerini ortaya çıkardı.

Burası Meksika hududuna yakın olduğu için yemeklerde Türk usulile Meksika usulü birbirine karıştırılmış, bol kırmızı biberli, bol baharatlı bir yemek usulü icat edilmiş. Yerken iştiha ile yeniyor, her yeni yemek kendine mahsus bir iştiha yaratıyor. Rakıdan sonra seçme şarapların, likörlerin envai aktı,

geldi... Marko Paşa sofraya oturmuyor, fakat beraber içiyor. Memnun, mes'ut... Kahkahalarından durulmuyor. Müessesenin hatıra defteri var. Birçok meşhur adamlar buraya yazılar yazmış, imzalarını atmışlar... Bize de birer şey yazdırıyor. Sonra hafızasını yokluyor, cep defteri arasındaki notlarını karıştırıyor, türkçe şiirler okuyor. Tam Tevfik Fikretin müdür olduğu sıralarda Galatasarayda bulunmuş.

Bu sofrada bol biberli bir çorbadan, içine karidis ve istakoz parçaları doldurulmuş leziz bir fırında balıktan sonra daha neler yedik, hiç sormayın. Marko paşa, yemekler kendinin ise midelerin bize ait olduğunu kabul etmiyordu. Alabildiğine doldurdu ve şişirdi.[196]

Mehmet Çınarlı'nın Michigan Anıları

Öğle vakti girdiğimiz bir kafeteryada yemek seçmeye uğraşıyor, birbirimizle Türkçe tartışıyorduk. Konuştuklarımızı duyan kafeteryanın hanım patronu, bizim Türkiye'den geldiğimizi öğrenince, "Ne olur yemekten sonra hemen gitmeyin. Kocam sizinle konuşmaktan son derece memnun olacak. Ne zamandan beri böyle bir fırsatı kolluyordu. Şimdi et almaya gitti, biraz sonra döner" dedi. Kadının isteğini kabul edip kocasının gelmesini bekledik. Adam bizi gerçekten büyük bir heyecanla karşıladı. Hele içimizden birinin Bursa civarında, kendisinin doğup büyüdüğü köyü çok iyi bildiğini öğrendikten sonra sevinci büsbütün arttı. Arkadaşımıza sormadığı şey kalmadı. Beni en çok duygulandıran, köye giden yol ayırdındaki çatal ardıcın hâlâ yerinde durup durmadığını sorması idi. Büyük bir Türkiye özlemi çeken yaşlı Rum, göğüs geçirip şöyle diyordu: "Biz, Türklerle çok iyi anlaşıyorduk. Benim Rum'dan çok Türk dostum vardı. Aramızı bozup, bizi göçe zorlayanların gözleri kör olsun![197]

196 Ahmet Emin Yalman, 1943, cilt II, s. 154-156.

197 Mehmet Çınarlı, 1999, s. 268. Çınarlı 1961 yılında Maliye Bakanlığı görevlisi olarak Michigan'a gitmişti.

(42) inci sokaktaki (Apollo) lokantası sahibi Beykozlu bir Rumdur.

Sarı boyalı duvarlara (Demokrasinin beşiği Yunanistan-Greece, the Cradle of Democracy) yazıları, Partenon ve Atina resimleri asılmıştır. Pek az Türkçe bilen bu Rum, sanatkâr ruhlu bir adamdır. Bilhassa musikiye düşkündür. Fakat buna olan düşkünlüğü, musikinin daha ziyade maziden kendisine bir pencere açabilmesi değil midir? Hep, Yunan havalarını dinler. Bunlar uzak hatıralardır. Uzak, çok uzak hatıralar. Doğu bütün hususiyeti ile lokantadadır. Müşteriler hep yakın doğululardır. Yemekler Türk yemeğidir. İsimler de Türkçedir. (Beykoz paçası), (Kuzu dolması), (İşkembe çorbası), v.s. Rakı da vardır. New York'da bulunan Türkler bu lokantaya giderler. Bir gün, radyoda (Yunan saatinde) Yunanlılar Türkçe bir plâk çaldılar. Lokantada uzun zamandan beri ilk defa Türkçe bir şarkı duyuluyordu. Söyleyen de bir Türk kadını idi. Acaip bir şey oldu. Bütün müşteriler hepsi Rumdu yemeği bıraktı, çatal bıçakları bir tarafa koyarak şarkıyı dinlemeye başladı. Bir kısmı, başlarını elleri arasına alarak, kendilerini unuttu. Bir ara, (patron)un gürültü çıkarmamağa çalışarak bana doğru geldiğini gördüm. Ben yemek yiyordum, farkına varmamış olduğumu zan etmişti. Gözlerinde hummalı, ıslak bir bakışla:

- Türkçe şarkı çalıyor, diye fısıldadı.

- Biliyorum, der gibi başımı salladım.

Evet, gençler de dahil, kızlar ve erkekler herkes (şarkı)yı dinliyordu.

Büyük babalarıyla büyük annelerini, hattâ baba ve annelerini o kadar bahsettikleri memleketin havası idi bu.[198]

198 Fuad Gedik, 1946, s. 209-210. Gedik 1946 yılında Adalet Bakanlığı görevlisi olarak New York'a gitmişti.

3. New York'taki Rumların Öyküleri

Sara Korle'nin Kaleminden

Nevyorkta yerleşmiş Amerikalı Rum aileler arasında bir hayli ahpabımız vardır. Bunlardan bir tanesi, meşhur toptancı kürkçülerden Bay Emil Murattır. Cebinde on parası olmadığı halde otuz küsür sene evvel annesiyle birlikte Amerikaya gelen Emil Murat, zamanla vaziyetini düzeltmiş bir müddet sonra da Anadolulu bir Rum kızıyla evlenmiştir. Evinde, burada doğmuş çocukları da dahil olmak üzere türkçe konuşulur, Türk yemeği yenir, Türk kahvesi içilir, Türk âdetleri hüküm sürer. Evlendikleri zaman sadece türkçe ve ingilizce bilen karısı rumcayı kayınvalidesinden öğrenmiştir.

(...)

İstanbul Klübünün mevcudiyetini ve bu klübün memleket hasreti çeken İstanbulllular tarafından 1944 senesinde kurulduğunu Murattan öğrenmiştim. Murat, klübün eli ayağı, her şeyidir. Toplantıların tertibinde, yemeklerin hazırlanmasında elebaşıdır. Bir gün:

- "Bu hafta içinde bir akşamcılık gecesi yapacağız. Gelirseniz hepimizi memnun edersiniz. Hem hiç yabancılık çekmezsiniz, çünkü o gece herkes Türkçe konuşur" diyen Muratın davetini memnuniyetle kabul ettik ve eşim Sinan Korle, arkadaşlarımız Ferit ve Cemile Güngörenle toplantının yapıldığı Mac Alpin oteline gittik.

Toplantının yapıldığı salona girerken kulağımıza ilk çarpan şey cazın çaldığı "Ben esmeri fındık ile, ben esmeri fıstık ile beslerim" şarkısı oldu. Bütün salon balonlarla süslenmişti. Bizleri kapıda karşılıyan Murat, doğruca masamıza götürdü ve aynı masada oturan Bay Karanikola ile tanıştırdı. Mükemmel türkçe konuşan Bay Karanikola, 1902 senesinde Bebekteki Amerikan Kolejinden mezun olmuş ve Amerikaya geldikten sonra avukatlığa başlamış. Kırk senedir avukatlık yapan bay Karanikola bizleri gördüğü zaman eski ahbaplarını görmüş gibi memnun oldu ve İstanbuldan tanıdığı Türk dostlarını sormaya başladı.

Masanın üzeri pastırmadan piyaza, lâkerdadan turşuya kadar çeşitli Türk mezeleriyle süslüydü. Californiada imal edilen ve bizim rakıyı andıran rakı şişeleri masanın üzerine dizilmişti. Sağdan soldan türkçe lâflar işitiliyor, hemen hemen herkes birbirine türkçe hitap ediyordu.

(...)

Türk olduğumuzu öğrenenler masamıza gelmeye başladı. Kimi kırk, kimi ise otuz, otuzbeş sene evvel memleketimizden ayrılmış olmalarına rağmen mükemmel türkçe konuşuyorlardı. Hepsinde vatan hasreti vardı. Yakında üç dört ay için İstanbula gideceğini ve Burgazlı olduğunu söyliyen Peter Klones adlı bir adamın bu sözleri söylerken gözlerinin içi gülüyor, içi içine sığmıyor:

- "Ah, artık günleri iple çekiyorum. Bir ân evvel gitsem de doya doya vatanımı görsem" diyordu.

Garsonların hemen hemen hepsi türkçe konuşuyor, bize nasıl ikram edeceklerini bilemiyorlardı. Kadıköylü olduğunu söyliyen Aris Rejis isimli bir garson, bizlere ağlıyarak şunları anlattı:

- "Altmış altı yaşıma geldim. Burada biraz para biriktirip geçen sene karımla İstanbula gittim. Uçağımız İstanbul üzerine geldiği zaman duyduğum heyecanı size anlatamam. Tıkanacak gibi oluyordum. Uçaktan iner inmez yere yattım ve toprağı öptüm. Karım şaşırmıştı. "Ne oluyorsun?" diyen karıma, "sen karışma bu toprak benim toprağım" dedim. Vizem ancak üç aylık olduğu için toprağıma doyamadan ayrıldım. Artık ihtiyarım, bir ayağım çukurda. Karım ister benimle gelsin, ister gelmesin, bütün arzum gidip vatanımda ölmek."

Hissiyatını bu şekilde anlatan ve hakikî göz yaşı döken yalnız Aris Rejis değildi, onun gibi daha birçoklarının içi memleket hasreti ile yanıp tutuşuyordu. (...) Bütün gece, kemancı Yaniden Türk şarkıları dinledik. Yedisinden yetmişine kadar kadınlı erkekli herkesin oynadığı Zeybek, çiftetelli seyrettik. Ancak büyük anneleri ve büyük babaları İstanbullu olan altı yedi yaşlarındaki çocuklar bile mükemmel zeybek oynuyor, Lâz havalarına ayak uyduruyordu.

Bir aralık yanımıza gelen yaşlı bir kadın sarih bir Anadolu şivesiyle şu sözleri söyledi:

- "Bütün sene hiçbir eğlenceye gidip para sarf etmem amma her sene ne yapar yapar bu toplantıya gelirim. Burada toplanıp memleketimizi anmak benim için çok büyük bir saadettir."

Bu sözlerden anlaşıldığına göre memleket hasreti çeken İstanbullular hasretlerini hiç olmazsa senede bir kere bu şekilde gidermeye çalışmaktadırlar.[199]

Hikmet Feridun Es'in Kaleminden

Türk vapuru *Çoruh*, New Jersey rıhtımında bağlı dururken sahilde küçük bir heyet belirmişti. Nöbetçi kaptan onların kim olduğunu merak ediyordu. Heyet âzası gemiye doğru ilerlediler. İçlerinden biri yabancı bir aksanla fakat türkçe olarak kaptanı sordu. Nöbetçi kaptan hemen kendilerinin yanına indi. Arzularını öğrenmek istedi. Heyetin reisi türkçe ve heyecanla cevap verdi:

- Türk bayrağını görmeğe geldik!.

Türkçe konuşmalarında şive değişikliği olduğu için nöbetçi kaptan merakla konuşmağa devam etti:

- Siz kimsiniz efendim?

- Biz İstanbul'lu Rum'larız. New York'ta bir de cemiyetimiz var. İsmi: "İstanbul'lular cemiyeti"dir. New York'a bir Türk vapuru geldiğini işitince hemen gemiyi ve bayrağı ziyarete geldik!

Gelenler arasında İstanbullu Rum'lardan meşhur Sava Bey ve Bay Fodiadis de vardı ki şehrimiz bu iki isme hiç te yabancı değildir.

Amerika'da Türkiye'li Rum denilince gözümün önünde daimî bir nostalji içinde yaşayan adam gelir. Rum'u gurbette, hele uzakta görmeli. Tarlabaşından, Beyoğlu'ndan, hattâ o külüstür Hammalbaşı caddesinden bahsederken şıpır şıpır ağla-

199 Sara Ertuğrul, "Amerikadan Vatana", *Vatan*, 20 Kasım 1952.

yan, kelli felli, kazancı yerinde, Amerikan tavırlı Rum vatandaşlara rasgeldim.

İstanbul'lu Rum'ların, "İstanbul'lular cemiyeti" diye kurdukları topluluk en ziyade varlık gösteren teşekküllerden biridir.

Âzasının hemen hepsi İstanbul'ludur. Sık sık toplanırlar ve bu toplantılarda yalnız İstanbul'dan bahsederler, hasretlerini dökerler. Central Palace 840 da balolar verirler, kokteyller yaparlar. Memlekete bağlılıklarını her fırsatta gösterirler. Reislerini uzun zaman tanırsınız da asıl ismini bilmezsiniz. Çünkü kendisini herkes "Murat", "Murat Bey" diye çağırır. Amerika'ya gelen Türk'lere karşı hepsi derin bir alâka gösterirler. İşleri güçleri, kazançları yerinde hayatları muntazam insanlardır. Yunan'lıların New York'ta ikisi daimî, biri yalnız mevsimlerde açık olmak üzere 3 esaslı tiyatroları, dört gazeteleri vardır.

Türkiye'li Rum'lar onların arasında da bir varlık göstermekle beraber daima: "Biz Türkiye'liyiz!" derler.

Pasifik kıyısında ise, Los Angeles şehrinde "Türkiye'liler pazartesisi" diye muayyen toplantıları vardır. Her hafta, Pazartesi geceleri, civarda ne kadar Türkiye'li varsa Apollon kahvesinde toplanırlar. Saatlerce konuşulur, tavla oynanır, şakalar edilir.[200]

İstanbullu Yordan Lefter'in Öyküsü

Amerika'da bir minare tamircisi!.. Bu Papanın Vatikan hükûmeti arazisinde fes kalıpçılığı etmeğe benzer. Lâkin ne çare ki İstanbul'lu meşhur minare tamircisi Lefter efendiyi talih tâ Amerika'lara tek minare olmıyan bir diyara sürüklemiştir. (...) Minare tamircisi Lefter efendinin memlekete ne kadar bağlılığını bir hikâyecikle anlatayım: Bir gün Lefter efendi atölyesinde çalışırken bizim Norfolk'daki denizcilerden bir telgraf alıyor.

Telgrafta: "İstanbul'dan kız kardeşinden haber getirdik!" deniliyor. Lefter efendinin yetiştirilecek bir sürü siparişi var.

200 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 30 Haziran 1948.

Fakat kimin gözü görür?. Tayyareye atlayınca ver elini Norfolk... Bizim denizcilere 35 kişilik bir ziyafet çekiyor. Sabaha kadar yalvarıyor:

- Bana İstanbul'dan bahsediniz.

Tamamıyla Türk'lerle meskûn olan St. Antoine sokağında, Türk Çocuk Esirgeme kurumunun bitişiğinde oturur. Atelyesine gittiğim zaman Türk olduğumu işitince âdeta bayram yaptı. Dolaptan baklavalar çıkardı.

İstanbullu minare demircisi Yordan Lefter (Hürriyet, 30 Haziran 1948).

Bana hakikaten acıklı bir roman olan hayatının hikâyesini şöyle anlattı:

- İstanbul'lu Lefter derler, ama ben aslen "İncesulu"yum. Tam ismim de Yordan Lefterdir. Üç yaşından beri İstanbulda büyümüşüm. Babam Zincirlikuyu'da bakkaldı. Ben de yanında çırak!. Aynı zamanda küçük Vefa mektebine gidiyordum. Bakkallıkta zerre kadar gözüm yoktu. İlle sanat öğrenmek istiyordum. Zaten babam da bana pek bakmıyordu. Nihayet Karaköy'de bir kurşun tamircisinin yanına girdim. Gündeliğim yok. Hergün İstanbul'dan Galata'ya yaya gidip gelirdim. Tek kuruşum olmadığı için Köprüden kaçamak geçerdim. Köprüden her zaman kaçtığım için memurlar ismimi bile öğrenmişlerdi. Bana "Yağlı müşteri" derler ve:

- Ulan Lefter hiç değilse haftada bir olsun köprü parası ver... diye takılırlardı. Bana karşı pek baba adamlardı. İki üç gün hastalandım, işe gitmedim, tabiî Köprüden de geçmedim, daha doğrusu kaçmadım diye merak etmişler. İyi olup tekrar karşılarına çıktığım zaman bana: "Ulan Lefter neredesin? Köprünün üstünden mi uçuyorsun, yoksa yüzerek mi geçmeğe başladın?..." diye bana yârenlik ettiler. Hey gözünü sevdiğim, insanlığına kurban olduğum İstanbul halkı....

Bay Lefter'in gözleri dolu dolu oldu sonra sordu:

- Köprü parası daha devam ediyor mu?.

- Çoktan kalktı.

- Yazık... Borçlu öleceğim desene... Köprüye borcum vardı. Memurlara vâdetmiştim: "Amerika'da zengin olup İstanbul'a dönünce bütün köprü paralarını toptan vereceğim" demiştim. Demek ki vâdimi yerine getiremiyeceğim. Canım Köprü... Hele o Boğaziçi vapurları...

- Burada Boğaziçi vapuruna bindiniz mi?...

Şaşırdığımı görünce gülümsiyerek ilâve etti:

- Ben burada Boğaziçi vapurlarını buldum. Daha doğrusu onlara "Boğaziçi vapuru" ismini taktım. Detroit ile Kanada arasında işliyorlar. Bilmem bindiniz mi? Aynen bizim Boğaz vapurları. Yalnız bir kat güverte fazla. Ben her hafta Pazar sabahı: "Haydi Boğaz vapurlarına binelim" deyip kendi kendime giderim.

Dahası var: Hakikaten Boğaz vapurlarını andıran bu gemilerin maden işlerini bizim Lefter "Metal Work" adındaki atelyesinde yapmıştır.

- Vapurları Boğaz vapurlarına benzettiğim için öyle canla başla çalışıp öyle güzel yaptım ki adamlar da şaştılar. Neyse, hikâyeme devam edeyim: İstanbul'da maden işleri, kurşun tamirciliği derken, minare tamirciliğine başladım. Bu iş beni çok sardı. Kariye camii, Fatih, Sultan Selim, Beyazıt camilerinin kubbe ve minarelerinin tepesinde çalıştım. Sonra Bursa'ya gittim. Orada çalıştım. Yıldız sarayı camiinin tamirini tek başıma üstüme aldım.

Kurşun işiyle meşgul olduğum için kendi kendime küçük gemi maketleri de yapıyordum. Yıldız sarayı camiinin tamiri sırasında *Hamidiye*'nin aynen bir maketini yaptım. İçine bir çark koydum. Yıldız bahçesi havuzunda, müsaade alarak, yüzdürmüştüm. O zaman bu âdeta bir mesele olmuştu. Amerika'ya gelmeden birkaç ay önce Galata'da bir tamirat vardı. Gidip iş istedim. "Avrupalı mısın?" dediler. Mütehassıs işçi olduğumu söyledim. Aldırmadılar. Bu bana fena dokundu. "Avrupalı mısın?" ne demek? Başka bir yere, bu sefer şapka ile gittim. "Macar'ım!" dedim. İş verdiler. İşime giderken şap-

kayı giyiyor, mahalleme gelirken çıkarıyordum. Bu vaziyetten de fena halde utanmaktaydım.

Hele bir gün pek seviştiğimiz Hoca İhsan efendiye rasladım. Başımda şapka!. "Nedir o Lefter" dedi. Anlattım. Memleketin o zamanki halinden şikâyet ettim. Ertesi günü rıhtımda bir vapur gördüm. Birdenbire verdiğim kararla vapura girdim. Kimseler yok... Bağırdım, nihayet karşıma bir tayfa çıktı. Vapurun nereye gittiğini sordum: "Amerika'ya!" cevabını aldım. Derhal ikinci bir karar daha vermiştim: Bu vapurla gideceğim!... Hemen Hacı efendiye koştum. Anlattım. Beş altın borç aldım. Kendi birkaç kuruşum da var. Vapura binince buraya geldim. *Temistokles* adında bir vapurdu. İstanbuldan New York'a tam 36 günde gelebilmiştik. Burada tabiî minare tamirciliği yapmadım ama sanatım çok işime yaradı. Madenî işlerde hamdolsun kendime güvenebilirim.

Durup daldı. 40 sene bekâr yaşamıştı. Sesi güzeldi.

- Bir gece bir lokantada benim Türkiye'li olduğumu bilmiyorlar, köşede birkaç kişi türkçe şarkı söylüyor. Ben de bira içiyordum. Hasretim kabardı. Coştum.

Attım bir gazel!... Sonra şarkıya başladım. Ne şaşırmışlardı ama!... Hey gidi hey... Geceleri hasretim büsbütün şahlanıyor, sokağa fırlıyorum. İlle halimi birisine anlatacağım. Gece nöbetçi Amerikan polislerine uzun uzun hikâyemi anlatıyorum. Halime acıyorlar da:

"Merak etme... Bir gün gider görürsün..." diyorlar.

İnşallah. İlk işim doğru vaktiyle parasız kaçtığım Köprüye gitmek... Sonra da boza içeceğim.

Lefter beni uğurlarken baktım: Gözleri sulanmıştı![201]

İstanbullu Maurides Alyanakoğlu'nun Öyküsü

Nevada'da bir düğüne davet edildim. Bu düğünün sahibini bizdeki eski sigara tiryakileri garip bir sebepten dolayı tanıyacaklardır. Bir vakitler "Çifte kartal sigara kâğıdı" ismiyle, def-

201 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 30 Haziran 1948.

ter halinde bir takım sigara kâğıtları vardı. Bunların sahipleri, Maurides Alyanakoğlu adında İstanbul'lu bir Rum vatandaştı. İşte Nevada'da kızını evlendiren zat bu sigara kâğıtlarının en son sahibi Maurides efendiydi.

Kendisi pek tipik bir zattır. Kısacık boylu, tombalak, gözlüklü, sanki etle deriden değil de, neşe ve kahkahadan yaratılmış gibidir. Son seneler içinde ben onun kadar içinden ve derinden gülen insana pek raslamadım. Sanki aile ismi olan "Alyanak oğlu" olduğunu ispat etmek ister gibi yanakları Amasya elması gibidir. Yürürken bunlar âdeta dalgalanacak derecede etlidir. Türkçenin birçok kelimelerini unuttuğu halde "bendeniz" sözünü büyük bir ısrarla aklında tutmuştur. Kendisini daima:

['] Pangaltı'lı Maurides bendeniz!...['] diye takdim eder.

"Bendeniz" kelimesinin işitince güzel türkçe konuşacak zannedersiniz. Fakat 34 sene onun zaten narin ve nahif bünyeli olduğunu zannettiğim türkçesini çok zayıflatmıştır. Öyle bir hâfızası ve İstanbulda o derece çok tanıdığı vardır ki size Harbiye'den Pangaltıya, oradan da Bomonti'ye kadar bütün ahbaplarının birer birer sayar.

"Osmanbey gazinosu"nun yıkıldığını, yerine benzin deposu vesaire yapıldığını bilmiyormuş. Bunu söylediğim zaman, bütün konuşmamız sırasında, ilk defa olarak yüzündeki gülme kayboldu. Ve tombul yanağına, kendi kendine bir şamar attı:

- Ne yaptınız!...

Diye bana sordu. Sonra ilâve etti:

- O canım Osmanbey gazinosu yıkılır mı?.. O güzel bir benzin deposu olur mu?

Oğluna, kızına dair fena bir haber almış gibi üzülmüştü.

- Ne olacak canım?... Filân dedim o:

- Nasıl? Düşünsenize Harbiye'den yukarı kısımlara, Beyoğlu hayatı denilince o zamanlar "Osmanbey gazinosu" hatıra gelirdi. Bu tek gazino Beyoğlu'nun yukarı kısmına bir hayat, bir canlılık veriyordu. O vakitler şâyet Osmanbey gazinosu olmasaydı hiç kimse Taksim'den yukarı ayak atmazdı. Beyoğlu'nun yukarı kısmı, eğlence bakımından, yok sayılırdı. Çok acıdım doğrusu...

Ben 21 yaşında bu bahçeyi son defa gördüm. Ama 34 senedir aklımdan çıkmadı. Milyoner olunca gidip orada şöyle birkaç bardak buzlu bira içmeği aklıma koymuştum.

Maurides efendinin bu hayalini yıktığım için bayağı üzüldüm.

İşte kızının Nevada'da evlendiren Alyanak oğlu Maurides efendi böyle bir zattır.

Kızı madmazel Froso'ya gelince... Maurides efendi o doğmadan Amerika'ya gitmiş. Froso 12 sene annesiyle birlikte Pangaltı'da Elmadağı caddesinde 71 numarada oturmuş... Bu sırada babasının işi pek iyileştiği için kendilerine para gelmiş ve annesiyle kızı Maurides efendiye ulaşmak için 12 sene sonra Amerika'ya doğru yola çıkmışlar.

Şimdi Madmazel Froso Maurides bir Yunan'lının Amerika'da doğmuş oğlu ile evleniyordu.

Greek Hal'da yapılan düğüne bir alay Türkiye'li Rum gelmişti. Bunların arasında meselâ genç kızlığı Büyükada'da geçmiş orta yaşlı bir kadın vardı ki:

- Ah İstanbul'daki balık... Acaba dünyada böyle balık var mı? ... diye nasıl bir anlatıyordu tasavvur edemezsiniz.

Etrafındakileri, ben de dahil yutkundurup duruyordu. Davetliler arasında Amerikalıları bile bizim canlı balık propağandacımız gibi imrendirmekteydi. Hattâ bir tayyareci gülerek:

- Harp dairesinden Türkiye'de bir vazife isteyim bâri... diyordu.

Madmazel Froso'nun çıtır çıtır türkçe konuşması ise Amerika'lı ahbaplarını pek şaşırtıyordu.

(...)

- İstanbul'da vızır vızır sigara kâğıtlarını satıp paraları kazanırken Amerika'ya gitmek, yeni bir hayat mücadelesine atılmak nereden aklınıza geldi?

Alyanak oğlu bir kahkaha savurdu:

- Ben babamın yanında çalışıyordum. Asıl işi o kurmuştu. Öldüğü zaman ben 21 yaşındaydım. Bir de ölümü dolayısiyle hesap çıkardık ki eyvahlar olsun!... Boğaza kadar borç!... Babamın ölümünün üstünden ay geçmeden alacaklılar kapıya dayandı. Bulup buluşturup vermekle ödenir gibi değil. Sat

sav! Sat sav!.. İşi tasfiye etmekten başka hiçbir çare kalmadı. Sekiz ay içinde her şey başabaş gelmiş. Neyim varsa elimden gitmiş, yalnız cebimde 20 altın lira kalmıştı. Üstelik evliyim de. Yolda bir çocuğum var 20 altınla yeni bir iş?...

Baktım ki olacak gibi değil, bir gün bizim madama:

- Ben bir piyango oynıyacağım...

Diyerek Amerika lâkırdısını açtım. Ağlamağa başladı. Kat'iyyen böyle şey istemiyordu.

- Beni de götürürsen peki... diyordu.

20 lira ile hem de hamile bir kadını alıp bilmediğim yerlere gitmek!... Olacak şey değil. Bereket versin ki kayınpederim gayet makul bir adamdır. Pangaltı'da bize yakın Elmadağı caddesinde 71 numarada otururdu. Ona gittim. Fikrimi açtım. Düşündü:

- Hakkın var. Git bir tecrübe et bakayım. Evi hiç düşünme... dedi.

Bir akşam bizim madamı babasının evine getirdik. Ve kayınpederle altından girip, üstünden çıkarak güç halle razı ettik. Ben zaten her şeyi hazırlamıştım.

- Peki ne zaman gideceksin? Diye sorunca korka korka:

- Yarın... Biletimi aldım dedim.

Ertesi günü de hareket ettim.

(...)

Amerika'ya gelince zengin olmanın öyle bizim düşündüğümüz gibi gayetle kolay bir iş olmadığın hemen fark ettim. Hattâ bilâkis çok zor bir şeydi.

Buradakileri çok pipo ve püro içtikleri için sigara kâğıdı işi asla sökmezdi. Bir dostuma fikrimi anlattığım zaman güldü:

- Doğru dedi, burada sigara kâğıdını kovboylardan başkası kullanmaz. Çünkü onlar sarma sigara içerler. Eğer böyle bir fikrin varsa Texas'a git...

Diye alay etti. Tuhafa bakın ki vaktiyle hayata sigara kâğıtçılığı ile atılmış olduğum için sanki yeryüzünde sigara ve sigaraya ait işlerden başka bir şey yapılmazmış sanıyordum. Birçoklarından bu psikoloji vardır. Mamafih fena bir şeyde olmadığını sonra anladım.

İşte bu düşüncelerle New York'un aşağı şehir sokaklarından geçerken baktım küçük bir dükkân. İçeride bir takım insanlar sigara sarıyorlar! Aman!... Benim işim... Kapıdan başımı uzattım. Evet sigara sarıyorlar ama kâğıtsız!... Yani elle yaprak sigarası yapıyorlar. Bugün hâlâ da bu iş Amerikanın pek çok şehirlerinde rağbettedir.

O dükkâna girdim:

- Sigaracılık beni babamdan kalma işimdir. Yaptığınız şeyi bilmiyorum ama hevesim var. Beni çırak alır mısınız?. Dedim.

Adam Meksika'lı idi. Beni hemen hemen boğaz tokluğuna çırak olarak kabul etti.

Memlekette küçük bir fabrikanın patronu iken, burada minimini bir dükkânda çırak olmak pek tuhaftı. Fakat dişimi sıktım. 3-4 ay sonra dükkânda usta oldum.

İki sene geçti. Boş bir dükkân buldum. Vâkıa dolap kadardı. Fakat bana yetti. Sonra bir atelye açtım. Baktım ki Amerika'da Küba sigaraları rağbette. İthalâtçılığa başladım. Bu püro işi, zaten de hevesli olduğum için beni çok sarmıştı. 20 Osmanlı altını sermayemden yol paramı, ilk günler New York'ta sürtmelerimi çıkarırsanız geri kalaniyle hayatımı kurdum sayılır.

Gülerek ilâve etti:

Hayatta, hattâ Amerika'da bazen aç kaldım günlerde bile neşemi, kaybetmedim... Ama şu Osmanbey gazinosu da yerinde olsaydı daha neşeli olacaktım. Belki olsa bile gitmek nasip olmıyabilirdi... Fakat neden olmasın?[202]

Kuledibili Bakkal Panayot Gamlıoğlu'nun Öyküsü

Tam bizim Samatya'da, Tatavla'da, Ortaköy'de, Bebek'te, Pangaltındaki karakteristik Rum bakkal dükkânı ve Rum bakkal tipi... İçeriye girdiniz mi. Etrafa yayılmış bir fıçı sardalyesi kokusu... Kaşarpeynire yan baksanız hemen kalın ağızlı bıçakla ucundan kesip:

- Paşam size bir kaşar peynir verezeyim... Fefkelade!...

202 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1948.

Diye zorla tattırmak istiyen ikramcı bakkal tipi...

Amerika'ya gelen akalliyetlerin, Rum'ların, Ermeni'lerin, Yahudi'lerin pek dikkate değer bir tarafları vardır. Sizinle tanıştıktan sonra önlerine bir kâğıt çekerler ve eski arap harfleriyle güldür güldür yazı yazarlar. Hiç değilse birçokları bir iki cümle ve isimlerini karalarlar. En kültürsüz olarak Amerika'ya gidenlerde de dahi bunu görmek mümkündür. O zor arap imlâsını, arap harflerini nasıl öğrenmişlerdir? 30-35 sene sonra nasıl unutmamışlardı?... Burası da ayrı bir hayret mevzuudur. Nitekim Panayot ta önüne bir kese kâğıdı çekti. Ve arap harflerini döktürmeğe başladı. Nerede öğrendiğini sordum. Kasımpaşa'da bir mahalle mektebine gitmiş... Kuledibi'ndeki evinden çıkar, bisküvit sata sata mektebe gidermiş. Mektepte de hem okur, hem bisküvit satarmış. Sonra akşamları Kasımpaşa'dan Kuledibi'ne kadar yine bisküvit sata sata dönüş! Amerika'ya gitme paralarını işte ta o zamanlardan biriktirmiş...

Bir yandan benimle konuşuyor, bir yandan da hepsinin ayaklarında tekerlekli patinajlarla içeriye âdeta hücum edene gürültücü, kıvırcık kıvırcık saçlı bir sürü zenci çocuğa lâf anlatmağa çalışıyor, hepsi gazoz almağa gelmişler...

40 seneden beri burada bakkallık ediyormuş. Dışarıyı gösteriyor:

- Bu köşede ne işler yapmadım ki... Dükkân o zamanlar yoktu. Evvelâ bu köşe başında kestane kebap sattım. Bizim usulde. Üstü delikli saçlı mangallar... Baktım ki kestane için bu civarda pek iş yok. Tâ "Times meydanı"na kadar indim. Orada epeyce para yapıyordum. Fakat kışın rüzgârı, soğuğu, ayazı müthiş!... Rüzgârların çok defa mangalımı devirdiğini bilirim...

Panayot efendi bir müşteri gurubunu savdıktan sonra:

- Bazan memleketimden mektup alırım. Bana: "Siz dünyanın en mesut insanları" diye yazan bir akrabam vardır. Biz bugünü bulabilmek için neler çektiğimizi nasıl uğraşıp didindiğimizi birer birer anlatsak herkesin tüyleri ürperir. Hayatımızı yaptık... Yaptık ama ne bahasına!... Memleketten çıktığımız zaman New York'a 11 kişi gelmiştik. İnanın ki 3 kişi hayattayız.

Çalışmak değil, güreş ettik güreş... Vâkıa "Amerika'nın taşı toprağı altındır" derler. Ama taşı toprağı altın edecek insan çalışmasıdır. Hem de ne çalışma!.... Bunu söylemeği unutmuşlar!...

- Bakkallık yapmak nereden aklına geldi?...

Panayot gülüyor:

- Ben Kasımpaşa'da bakkal Şükrü efendinin dükkânında 21 ay çıraklık ettim. Şükrü efendi bana derdi ki:

Kuledibili bakkal Panayot Gamlıoğlu ve Hikmet Feridun Es (Hürriyet, 10 Temmuz 1948).

"Akıllı bir bakkal zengin olmuyorsa mutlaka çırağı çalıyordur." Yani bu suretle biraz akıllı bir bakkalın para kazanmamasına imkân olmadığını söylerdi.

Ben Türkiye'den ayrılırken: "Amerika'ya gidersen orada da bakkallık etmeğe bak..." demişti. Hattâ bana bir de karınca duası hediye etti. Son zaman kadar dururdu.

New York'taki dükkâna da asardım...[203]

San Fransiscolu Çiçekçi Grigor, Namı Diğer Dayı Bey'in Öyküsü

- Efendim benim asıl ismim Grigor'dur. Sıvasın Horsan köyünden Dayı oğullarından Çiçekci Grigor... Yalnız Sıvasta değil, İstanbulda da Dayı oğulları pek meşhurdur. Gidince sorabilirsiniz. İşte Dayı oğullarından olduğum için ismim Galatada, "Güzelhan"da çalıştığımdan beri "Dayı bey"dir. Buraya geldim. Yine de Dayı beylikten istifa etmedim.

- İstanbulda çok bulundunuz mu?.

203 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 10 Temmuz 1948.

- Bütün gençliğim orada geçti. Hanlarda çalışırdım. Son zamanlarda vapur kumpanyalarında çalışmaktaydım. Zaten o iştir ki beni buralara attı.

Dayı oğlu, buranın en eskilerinden biri olduğu için pek tanınmıştı. İşi de çok iyi görünüyordu. Genç genç, güzel güzel San Francisco kadınları mütemadiyen gelip çiçek alıyorlardı.

Bir aralık Dayı bey güldü:

- Türk heyetinin San Francisco'ya gelip bu otele yerleştiğini duyunca pek sevindim. "Elbette bir gün benden çiçek alacaklardır" dedim. Bekledim. Ve heyeti de gözle belledim. Baktım ki benden çiçek alacağa benzemiyorlar. Bu sefer her önümden geçişte başladım, İstanbul usulü:

- Lâleler... Sünbüller... Karanfiller....

Diye bağırmağa... İlk günü bağırmadan önce pek heyecanlıydım. Zira türkçe: Lâleler, sünbüller, karanfiller!.. deyince nasıl hareket edeceklerini bilmiyordum. Onları şaşırtmak bana heyecan veriyordu.

Fakat bağırdım. Tınmadılar bile. Şaşırdım. "Her halde işitmediler!..." dedim. Bir kere daha kuvvetli haykırdım. Bakmadılar... Kendi kendime:

"Grigor be... Yoksa senin türkçen anlaşılmıyor mu?"

Dedim.

Gece kahveye gittim. Öteki memleketlileri buldum. "Lâle" dedim. Anladılar. "Sünbül" dedim. Yine anladılar. "Karanfil" dedim. Yine anladılar. Türkçemde bir şey yoktu canım. Ondan sonra her gün arkalarından türkçe çiçek isimleri bağırdım ama yine de aldıran olmadı.

Kendi kendime: "Böyle değildi. Acaba bizim Türkiyeliler soğuklaştı mı?" dedim. Bir gün yine böyle türkçe bağırmağa hazırlanırken bir tanıdık geçenlerin başka bir heyet olduğunu söylemez mi? Heriflerin arkasından türkçe biliyorlar diye boş yere günlerce haykırıp durmuşum!...

Neden sonra, bir gün iki kişi benden beyaz karanfil istedi. Veriyordum. Biri ötekine türkçe:

-Kırmızı da alalım. Ama adam canlılarından vermiyor ki musibet!.. demez mi?.

Hemen karanfilleri değiştirdim. En canlı beyazların yanına bir sürü de kırmızı koydum. Onlar hayretle yüzüme bakarken ilâve ettim:

- Kırmızı, beyaz.... Yakışır değil mi?[204]

Bozcaadalı Hacı Harry'nin Öyküsü

Detroit'te yaşayan Bozcaadalı Harry, Rum ve Türklerin rağbet ettiği çalgılı gazino sahibi bir Rum'du. Ünlü gazeteci Hikmet Feridun Es gazinodaki canlı atmosferin eski bir İstanbullu Rum hanımı, Fenerli Roksandro'yu nasıl heyecana getirdiğini şöyle anlatıyor:

Bozcaadalı Hacı Harry (Hürriyet, 26 Haziran 1948).

> Birdenbire Bahriyeli çiftetellisi başlayınca kadın bir yıldırım süratiyle boyalı dudakları arasındaki kokulu sigarayı attı. Ayağa kalkarken erkek ingilizce nereye gideceğini sordu. Kadın tatlı Rum şivesiyle türkçe:
>
> - Oynayazayım vire...
>
> Cevabını verdi. Mink mantoyu atınca ortaya fırladı. Saza paraları attıktan sonra şıkır şıkır ne çiftetelli... Dekolte gece elbisesi içinde ne vücut titretme... Havada parmaklarını şıkırdatırken kocaman kocaman taşlı pırlanta yüzükleri ışıltılar yapıyordu. Deminki o Hollywood gardroplu Amerikan tipi kadının hüviyetinden bu Tatavla fırtınasının çıkacağı akla gelmez bir şeydi....[205]

Es daha sonra genel havayı şöyle tasvir ediyor:

> Bozcaada'lı Rum, her gece kendi gazinolarından birinde, gelişi güzel ve en çılgın bir tarzda eğlenen müşteriden daha fazla eğlenmeği, sefa sürmeği kendisine bir hayat prensibi addetmiştir. "ş"leri "s" yapan karakteristik Rum şivesiyle konuştuğu türkçe ile:

---

204 Hikmet Feridun Es, "Amerika Kazan Ben Kepçe", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1948.

205 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 25 Haziran 1948.

- Ne zaman ki eğlenmemissin... Yasamamissin!... Türkiye'den çıktım çıkalı ben böyle yapıyorum. Orada da öyle yapardım..

Der ve sonra etrafa ısmarlamağa başlar. Arkasındaki alay alay, en güzel Amerikan kızlarından garsonları seferber eder. Her masayı kendi hesabına bazan saatlerce ikram yağmuruna, şişe bombardımanına tutar. Bazan da büsbütün coşup:

- Hepsine birden!.

Sözüyle bütün masaların hepsine birden kendi hesabına bira, viski, rakı gönderir. Bu vaziyet karşısında şüpheye düşersiniz: Harry acaba kazandığını yine orada, ikramla mı harcıyor?.

Başta Kızılay olmak üzere Türk cemiyetleri ondan son derecede memnundurlar. Erzincan zelzelesinden tutun da her fırsatta Türkiye'ye gönderilmek üzere para toplanması icap edince Bozcaada'lı rum daima büyük bir cömertlikle ve canı gönülden hareket etmiştir.

İri yarı, şişman, pembe yüzlü bir adamdır. Gençliğinde son derecede yakışıklıymış. Amerika'ya geldiği zaman gece kulübü artistlerini biribirine düşürmüş!... Bu hikâyeleri anlatmasını pek sever. Senelerce bekâr yaşamış. Son zamanlarda zengin bir dul kadınla evlenmiş. Zaten kendisinin de parası var. İki servet bir araya gelince Harry büsbütün muslukları açmış. Her gece tam mânasiyle har vurup harman savuruyor:

- Padisah gibi yasayazayım. Padisah gibi eylenezeyim. Padisah gibi olezeyim!... diyor ve gülerek:

- Padisah Birinci Harry hazretleri!...

Diye kendisini takdim ediyor. Bir bakımdan onun bu hudutsuz neş'esi işin biraz ticarî tarafına da yardım ediyor. Çünkü bu suretle bütün müşteriler hep birden neş'eleniyorlar ve gazinoda dolar su gibi akıyor. Ona "Hacı" derler. Zira bir ismi Hacı Harry'dir.

Amerika'ya bir Türk gelsin, Detroit'e uğrasın da Harry'e gitmesin?... buna asla imkân yoktur. Esasen Amerika'ya gelen, Detroit'e uğramayan bir Türk olur da kendisine getirmezlerse Harry önüne çıkana darılır, kavga eder. İlle her gelen Türk'le konuşacaktır. Bazı geceler karısı, üvey çocukları da

saz dinlemeğe gelirler. Harry ikide birde coşar ortaya fırlayıp çiftetelli oynar. Bu kadarla da kalmaz, pek mazbut, kellifellli, hanımefendi tavırlı karısını da zorla çiftetelliye kaldırır. Arkasından üvey çocuklarını da halkaya alır. Hep birlikte oynamağa başlarlar. Patron da saza avuç avuç para serper. Zaten kendiside:

Detroit'te saz heyeti. Kemani Papaz, Kanuni Bursalı Garbis (Hürriyet, 23 Haziran 1948).

- Bir gün çiftetelli oynarken ölezeyim!... der.

Detroit'te Rum'ların "Venizelos gazinosu", "İstanbul gazinosu", "İzmir gazinosu" ismiyle birkaç yerleri daha vardır.[206]

(...)

Kadın, erkek tıklım tıklım bir kalabalık âdeta dizdize oturuyordu. Türk'lerden maada, Lübnan'lı, Suriye'li, Irak'lı, Mısır'lı, Arabistan'lı, Rum, Ermeni, Yahudi, İran'lı, daha doğrusu bütün Balkan'lı ve bütün Orta ve yakın şark burada idi. O arada Amerika'lılarda da yine, kendi memleketlerinde bile ecnebi turist rolünde, merakla buraya gelmişler....

Etrafımızdan önce sahne ile alâkadar olduk. Saz heyeti tamamdı. Amerika'nın en meşhur alaturka kemancısı, "Kemanî Papaz" Yenidünyada bir kanun üstadı addedilen Bursa'lı Garbis... Plâkları bütün Amerika'da "Tek kadın okuyucu" diye ilân edilen Amelya hanım ve daha piyasanın birçok meşhurları...

Okuyucular sazdan çok daha enteresandı. Amerika'da hanende bizim bildiğimiz mânadaki hanendeden pek farklıdır. Meselâ buraya Mısır sarayından alaturka üstadları gelmiş, lâkin hiçbir iş ve sükse yapmadan tersyüz geri dönmüşler.

206 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 26 Haziran 1948.

Amerika'daki hanendeyle hakikaten rekabet etmek imkânı yoktur.

Sahnedeki kadın "Oğlan, oğlan... Boynuma dolan!..." şarkısını beş dilden okuyordu. İlk mısralar türkçe, sonra rumca, arkadan arabça, yahudice... Tabiî Amerikan turistlerini de memnun etmek lâzım. Mutlaka araya ingilizce de sokulacak... Marifet bu kadarla bitmiyor. Esasen bu sahnelerde şarkı çerez gibidir. Hanendeye asıl düşen büyük yük oyundur.

Amerika'daki hanendelerin kendilerine mahsus bir çiftetellileri var ki her şarkı mutlaka bununla söyleniyor. Etekler nar gibi figürler mi istersiniz? Tiril tiril omuz titretmeler mi? Gerdan kırmaların, göğüs hareketlerinin envai!... Amerika'da Rurlesque denilen ve kadınların soyunup, bir takım gayet sert hareketlerle, babaları tutmuş gibi zangır zangır titriyerek, ahlayıp, uflayarak, göbekler atarak oynadıklarını yazmıştım. Buranın alaturka hanendeleri en ateşli Rurlesque kraliçelerine meydan ouyacak kadar hareketlidir. Topuklarını tahta sahneye hızlı hızlı vurmuyorlar mı? Göğüsleri uçacakmış gibi havalanıyor.[207]

Hanende Amelya Hanım ve Kızı Elmas'ın Öyküsü

Hikmet Feridun Es'in 1948 yılında Detroit'te tanıştığı Rum şarkıcı Amelya Hanım'ın öyküsü oldukça ilginçtir. Amelya aslında Yanya doğumlu bir Yahudi idi ve adı da Mazaltov (Mally) Matsa'ydı. 1912 yılında 15 yaşındayken Yanya'yı terk edip tek başına *Kaiser Franz Josef I* gemisiyle New York'a geldi. Ellis Adası'ndaki muayene sırasında elli dolar parası olmadığı giriş izni alamadı. Bunun üzerine New York'ta yaşayan teyzesine haber verip onun kefaletiyle giriş izni aldı. New York'a yerleştikten sonra terziliğe başlıyan Mazaltov, varışından bir yıl sonra kadın şapkalarına ipek çiçekler imal eden hemşerisi Jak Saretta ile evlendi. Bu evliliğin Mazaltov'un Yanya'dan ayrılmasından önce ayarlandığı kesindi. Mazaltov Yanya'da iken Yahudi, Türk ve Yunan kültürleriyle iç içe yaşıyor-

207 Hikmet Feridun Es, "Amerika'da Türkler", *Hürriyet*, 23 Haziran 1948.

du. Yanyalı *Romaniot* Yahudi kadınların resmî veya yarı-resmî tek faaliyetleri ölülerin ardından ağıtlar okumaktı. Bu ağıtların melodileri Mazaltov'un hafızasına yerleşmişti. Hayatı boyunca şarkı söyleyen Mazaltov'un bu yeteneği dikiş dikerken veya çamaşır asarken şarkı terennüm ettiği sıralarda keşfedildi. 1920'li yılların başlarında Amalya adıyla Yunan kahvehaneleri ve Türk kulüplerinde şarkı söylemeye başladı. İlk plağı Parsekian Record Company tarafından kaydedilen sekiz Türk şarkısıydı.

Hanende Amelya Hanım ve kızı Elmas (Hürriyet, 24 Haziran 1948).

Daha sonra Chicago'da Yunanlılara ait bir plak şirketinde Amelya adıyla altı Yunanca ve Türkçe şarkı kaydetti. Amelya'nın şarkıcı olması ve kendi başına buyruk davranması evliliğini sona erdirdi. Yanya'da kahvelerde çalışan şarkıcılar fahişe olarak kabul edildiklerinden eşi ondan boşanacak, iki kızından birini, Ester'i Yunanistan'a gönderecekti. Amelya'ya göre kızı "kaçırılmıştı". Mazaltov veya şarkıcı adıyla Amelya 1926 yılında Rum Ortodoks dinine girecek ve Gus Bakas ile evlenecekti. Amelya yanında kalan ikinci kızı Diamond (Elmas) ile birlikte şarkı söylemeye devam etti. 1940 yılında Amelya ve Diamond Chicago'nun Yunan mahallesinde bir kulüp-lokantada şarkı söylüyorlardı.[208] Hikmet Feridun Es Amelya'ya işte o yıllarda rastladı:

208 David Soffa'nın hazırladığı tanıtım kitapçığı. *Amalia! Old Greek Songs in The New Land 1923-1950*, Arhoolie Productions, California, 2002, CD 7049.

O gece çalgılı kahvede bu kadar büyük bir kalabalık toplanmasının mühim sebebi vardı: İstanbul'lu Amelya hanımla kızı Elmas Detroit'e gelmişlerdi. Ana kız senelerden beri Amerika'nın türkçe şarkı söyliyen, en maruf simalarıdır. Hele Amelya hanım, çok uzun zamandan beri alaturkada bir Mistengette halinde Amerikada yaşamaktadır. Amelya - Elmas çifti aynı zamanda fıkır fıkır çiftetelli oynarlar. Alaturka oyunda Amerika'da hemen hemen üstlerine yoktur.

Ana-kız alkışlar arasında sahnede boy gösterdiler. İkisi de kıpkırmızı giyinmişlerdi. İskarpinler ve mendiller de aynı renkteydi. Başlarına kırmızı Meksika tarakları takmışlardı. Senelerden beri plâklariyle, sahnede söylediği şarkılarla şöhretini çok eskiden yapmış olan Amelya hanım yaşça kızından biraz farklı görünüyor. Bilmiyen birisi onların ana-kız olduklarına güçlükle inanır. Şarkılarına ve birlikte oyunlara başladılar. Belki, bilhassa seçmişlerdi, ilk söyledikleri: "Anasını istemem, kızını da ver bana!..." şarkısı oldu. Amelya hanım bu mısra yüksek sesle okudukça etraftan, Rum şivesiyle erkeklerin;

- Kim söylemiş onu?... Kim söylemiş onu?...

Diye sahneye bağırdıkları işitiliyordu. Hakikaten Amelya hanım, vücudunu kıvıra kıvıra gözlerini süze süze oynarken, kızından daha canlı ve cilvelidir. Mistengette gibi onun da bacakları pek güzel olduğundan ikide birde eteklerini pek ziyade havalandıacak figürleri asla ihmal etmez. Halbuki 25 sene önce plâkları piyasaya çıkmış, o zamanlar bir sürü besteler yapmış, bizdeki mevcut besteleri Amerika kat'iyyen tutmadığı için onları oranın zevkine göre bazen kat'iyyen tanılmıyacak derecede değiştirmiş. 25-30 sene sonra hâlâ çiçeği burnunda!...

Amelya hanımın ailesi aslen Yanya'lıymış. Kendisi İstanbul'da doğmuş. Kadıköyünde ve Harbiye'deki Yorgancı bahçesinde şarkılar söylemiş. Sonra Suriye'ye gitmiş. Orada hanendelik etmiş. Suriye, Mısır derken bir gün kendisini New York'ta bulmuş. Birkaç gazino, bir büyük kumarhane açmış, çok para kazanmış. Sonra bütün paralarını yiyip bitirmiş.

Kazandığı paralar için sağ elini göstererek: "Buradan gel-

di!.." diyor, sonra sol eline işaret ederek cevap veriyor: "Buradan da gitti!..."

Evvelâ türkçe, sonra rumca başladığı sözünü, elini şöyle "vız gelir" gibi sallayarak ingilizce bitiriyor:

- I don't care!..

yani "aldırmam" demek istiyor. Ve nihayet ana-kız sahneye fırlayıp başbaşa dayayarak ve yerlerinde yaylanıp şallanarak cilveli şarkılara başlıyorlar.[209]

İstanbullu Haçapulos'un Öyküsü

Haçapulos isimini âmirleri dillerine kolay gelsin diye Harry'ye çevirmişlerdir.

Aynalıçeşme'li Haçapulos biraz türkçe de konuşur.

Los Angeles'ın Broodway caddesinde Hill Street'de işaret memurluğu yaparken ne zaman geçsem mutlaka türkçe:

- Merhaba!...

Diye uzaktan seslenir. Türkçe konuşmak isterse de daha ötesini getiremez.

Aynalıçeşme'li Amerikan polisinin güzel ve meraklı bir macerası da vardır. Kendisi Huntington Park civarında işaret memurluğu ederken orta yaşlı bir erkekle, bir kadın yanına yaklaşmışlar. O civarda olmıyan ve Haçapulos'un hiç ismini işitmediği bir sokağı sormuşlardır. Öteki Amerikan polislerinin yaptığı gibi Polis Harry de, o zamana kadar duymadığı bu sokağın nerede olduğunu anlamak için hemen şehir rehberini pantolonunun arka cebinden çıkarıp karıştırmağa başlamıştır. Bu isim orada da yok.

Polis memuru müracaatçı ecnebilere:

- Yanlış olmasın!... Diye sormuştur.

Bu sırada kadın da erkeğe türkçe olarak:

- Sen deftere not etmiştin, göstersene...

Deyince Haçapulos kendilerine dilinin döndüğü kadar türkçe söylemiş ve karşısındakileri pek ziyade şaşırtmıştır.[210]

209 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 24 Haziran 1948.

210 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 8 Temmuz 1948.

Antalya'dan Amerika'ya gitmeğe karar verdiğim zaman cebimde bir altın Osmanlı lirası, altımda "Duru kız" adında atım vardı. Ve bir gün bu ata binerek yola çıktım. Atla Amerika'ya gidiyordum!. Antalya'dan, İskenderun'a kadar atla geldim. Burada Duru kızı sattım. Ben beş on para aldım. Sonra oradan Halep'e indim. Her gittiğim yerde çalışıyor, kâh yaya yürüyor, kâh arabaya, kâh ata biniyordum. Böylelikle Mısır'a kadar kadar indim. Tam bir göçebelik, tam âvâre yolculuk!

İskenderiye'ye geldiğim zaman, aç ve bitkin bir vaziyetteydim. Evvelâ bir kahveye girdim. Bir müddet orada kaldım. Yemiyor, içmiyor, para biriktiriyordum. İskenderiye'den hemen hergün Amerika'ya vapurlar kalkıyordu. Kâfi derecede param birikince biletimi aldım.

Mısır'dan New York'a geçtim. 1908 senesi... Lâkin buraya gelen her genç adam gibi benim de daha ilk günden kafama dank dedi. Bize memlekette anlatılan taşı, toprağı, kaldırımları, altından Amerika ortalıklarda yoktu. Bugün epeyce emlâkim ve param var ama itiraf ederim ki New York'ta bütün dişmeme rağmen tamam 3 gün aç kaldım.

Baktım ki olacak gibi değil... Antalya'dan çıkınca nasıl yarı yaya, yarı atlı, yarı araba ile Mısır'a kadar gelmişsem bu sefer de ona benzer bir tarzda bir Okyanustan, öteki Okyanus kıyısına kadar yollarda çalışarak, iş arayarak San Fransisko'ya uzandım. Burada da hayat şartları aynı idi.

Birdenbire aklıma geldi. Antalya'dayken evde gayet güzel lokma tatlısı yapardım. Sanki burada niçin yapamazmışım? Hemen kolları sıvadım. Un güzel, şeker de bol. Nefis lokma döktüm. Bunu büyük bir cam tabağa koydum. Her lokmanın üstüne bir de kürdan saplamıştım ki el kirlenmeden alınıp ağıza atılabilsin. Tepsi büyüklüğündeki cam tabak elimde kahve kahve, gazino gazino dolaşıyordum. Bizim, sonra Ermeni'lerin, Rum'ların kahvelerine gidiyordum. Alan alana... Bir kerede 10-15 lokma yiyenler bile var. Bir lokma tatlısını 2 sente veriyordum.

O zaman iki sent (altı kuruş) çok mühim bir paraydı... Ve ben günde 1000-1500 lokma sattığımı bilirim. Yani 3000 sent...30 dolar. Bunun beş dolarını, haydi bilemedin 10 dolarını masrafa çıkar. Bize 20 dolar kalıyordu. İşi daha ilerletmek için başladım şimendifer istasyonlarına, kalabalık otobüs istasyonlarına, maçlara, stadyom kapılarına gitmeğe... O zamana kadar San Fransisko böyle bir tatlı, yani lokma yememiş. Bazıları hiç değilse meraklarından, tatmak için yiyor. Şehirde o kadar beni tanıdılar ki bir spor gazetesi bir stadyomdaki maçlara, oyunculara, seyircilere ait karikatürlerin arasına benim de karikatürümü koydu. "Lokmacı Vasil" tanınmış bir adam oluyordu. Lâkin gel gelelim, yavaş yavaş lokmaya kanıksıyorlardı. Günde yenilen lokma adedi düşmeğe, azalmağa başlıyordu. Halbuki ben fazla kazanmağa alışmıştım. Üstelik memleketten nikâhlımı da getirmiştim. Ev kurmuştuk. Paraya ihtiyacım vardı.

Antalyalı Baklavacı Vasil (Hürriyet, 7 Haziran 1948).

Bu sefer de aklıma birden bire baklava geldi. Lokma imdadıma yetişmemiş olsaydı, açlıktan ölecektim. Benim vaziyetimi o düzeltmişti. Belki baklava da beni zengin edebilirdi. Lâkin kör olasıca baklava yapmasını bilmiyorum ki...

Tanıdığımız Türkiye'li bir Ermeni kadın vardı ki baklava yapmak hususunda hakikaten üstüne yoktu. Zevcem bana:

- Vasil ben hergün gidip bu Ermeni kadınından baklava dersi alacağım. Dedi.

Güldüm:

- Sen hangi mektepte baklava dersi işittin... Öyle şey olur mu ki? Diye cevap verdim...

Lâkin aklımız yatmıştı. Bizim hanımı hergün baklava dersi alması için Ermeni kadınının evine gönderdim. Onun ne de-

recede bir ilerleme yaptığını alâka ile takip ediyor, her zaman soruyordum:

"Nasıl hanım.... 15 güne kadar baklavayı yapabiliyor muyuz?...

O da: "Sabır, sabır!" diyordu. Nihayet bir gün geldi müjdeledi:

"Tamam! Öğrendim..." "Öyleyse yap bakalım bir baklava!" dedik. Yaptı. Mükemmel!

Baklavanın şerefine küçük bir dükkân açtık. Fakat yine gazinolara, garlara, otobüs istasyonlarına gidiyordum. Çok beğeniliyordu. Kutuyla civar kasabalara, şehirlere de gönderiyorduk. Lokantalara veriyorduk.

Hamdolsun baklava bizi mahcup etmedi. Memlekette fasulye için velinimet derlerdi ama bizim velinimetimiz baklava oldu. Bu sırada dükkâna gelen bir Antalya'lı daha omuzuma elini koyarak:

- Yaz beyefendi yaz.... Baklavadan üç apartıman dikmiştir. Vasil'in baklavası etrafta o kadar meşhurdur...

İki sene önceki Cumhuriyet Bayramında tâ Poloalto'dan [Palo Alto], Stanford Üniversitesinden ve Barklay'daki [Berkeley] Türk talebesi miller kat'ederek Vasil'den tepsi tepsi yapmıştır.

Zorla bir tabak baklava yedirdi. Sonra bir fabrika halindeki dükkânını gezdirdi.

İncecik yufkalar gözüme çarpmıştı:

- Evvelâ oklava bulamadım. Zaten bulsam da oklavayla hamur açamazdım. Kan koca hamuru çeke, çeke, uzata uzata, oklavadan daha ince açmağa alıştık. Çekme hamur denilen şeyi kendi kendimize keşfettik. Bir gün dünyanın bir ucunda baklavadan para kazanacağımı, zengin olacağımı söyleseler dünyada inanmazdım... Hem de ders alınarak öğrenilen baklavadan...[211]

211 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 7 Haziran 1948.

Üç buçuk hafta denizde çalkandıktan sonra 44 sene önce New York'a çıktığım zaman kuşağımda birkaç altın lira vardı. Bunları bozdurdum. Aldığım paranın içinde de, çarktan yeni çıkmış birkaç tane de sapsarı, pırıl pırıl sent vardı. O zaman bir lirayı beş dolara bozdurduğumuz için bu sentler 10 para karşılığına bile gelmiyordu. Ama ben aldığım Amerikan paralarını bilmiyordum. Pırıl pırıl yanan sentleri görünce onları altın çeyrek lira sandım...

O akşam dört arkadaş, dörtte ahbap bulduk. Ne olursa olsun şöyle iyice bir karın doyurmak istiyorduk. 3 buçuk haftalık vapur seyahati sırasında hemen hemen hiçbir şey yememiştik. O akşam yedik, içtik. Nihayet hesap görmek zamanı gelince ben iki çil çeyrek lirayı garsona verdim:

- Üstünü getir... Dedim ama bereket ki türkçe söylediğim için anlamadı...

Garson avucunda iki senti görünce şaka ettiğimizi sandı. Kahkahalarla gülmeğe başladı. Fakat işin ciddî olduğunu anlayınca başını salladı. Ben içimden: "Az geldi galiba!" dedim. Çıkarıp iki çil altın (!) daha verdim.

Yine başını sallayınca artık kafam da kızdı:

- Bütün varımı yoğumu verecek değilim ya... Şunun şurasında biz de muhaciriz yahu. Dedim.

Eskiden gelmiş arkadaşlar verdiğim paraların dördünün bir kuruş bile etmediğini, 8 kişilik ziyafet sofrasını bu para ile ödemek istediğimi anlatınca utancımdan yerlerin dibine geçtim...

Şimdi Türkiye'den gelenler gayetle açıkgöz geliyorlar. Maşallah her şeylere akılları eriyor. Fakat bizim zamanımızda öyle mi? 44 yıl önce Türkiye ile Amerika arasında bugünkünden çok daha büyük fark vardı. Bunun için oradan gelenler pek daha fazla şaşırır kalırlardı.

Bu şaşırmaya bir de baş döndürücü hayat mücadelesini ilâve ederseniz buraya gelen ilk muhacirlerin halini kolaylıkla tasavvur edebilirsiniz.(...)

İlk zamanlar o kadar parasız günlerimiz oldu ki aç kalmamak için başımızı çok işlettik. Bereket versin ki o zamanlarda Amerika'da birçok şeyleri halk yemezdi. Meselâ bunlardan biri de koyun başı idi. Birçok kimseler bundan âdeta iğrenirlerdi. Pişmiş görseler mideleri bulanırdı. Amerika kelle yemesini Birinci muharebeden sonra öğrendi. İkinci muharebeye kadar da birçok yerlerde ciğer, böbrek, beyin yemezlerdi. Onları ikinci harpten sonra yemesini öğrendiler. Ve hattâ sevdilerde... Fakat bizim ilk geldiğimiz zamanlarda muhacirler ve Meksika'lılardan başka koyun başına el bile süren yoktu. O zamanlar bütün bir başı kaça verirlerdi bilir misiniz? 5 sente (Yani şimdiki Türk parasına nazaran 15 kuruş) her gün gider bir baş alırdım. Kaynatırdım. Suyu, eti, beyni, dili... Bazan ekmekle yerdim. Bazan ekmeksiz.... Her gün bir kelle!... Eğer Amerika'lılar baş yemiş olsaydılar, ben ne yiyecektim bilmem.

Hâlâ kasapların camekânlarında koyun, kuzu başlarını gördükçe o günlerimi hatırlarım.

Lâkin gelgelelim ev sahibim Amerika'lıydı. Ve baştan nefret ediyordu. Bunun için aldığım başları eve sokarken gayet itina ile sarıp sarmalıyordum. Yalnız yedikten sonra kemiklerini, kafayı olduğu gibi evden çıkarıp bir tarafa atmak meseleydi. Âdeta yapılan bir cinayeti saklar gibi gizli hareket etmeğe mecbur oluyordum. (....)

- Oklahama'da tanıdığımız bir kovboy ailesi bizi çiftliklerine davet etti. Gittik ki bir sürü kovboy. Bize kendi şarkılarını söylediler. Oyunlarını oynadılar. Oradaki kadınlardan biri:

- Siz de bize kendi oyununuzu oynayınız da görelim!.... dediler.

Eh, biz de dört zeybeğiz. Dört Aydın'lı!... Kalktık bunlara bir harmandalı kıvırdık!...

Pek beğendiler. Onlarda bir oyun oynadılar. Arkadan biz bir oyun. Onlar mukabele ettiler. Böyle böyle sabaha kadar oynadık durduk. Aydın dağlarında zeybek oynıyacağım aklıma gelirdi de Oklahama dağlarında harmandalı oynıyacağımı düşünmezdim.[212]

212 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1948.

Antalya'lıyım. Antalya'da, Yenimahallede, meşhur "Kanlıoğlu" bahçesinin karşısındaki 9 numaralı evde oturduk. Bize adıyla, sanıyla Baresoğulları derler. Benim de ismim Yani'dir. Babamla, bu meşhur Kanlıoğlu pek ahbaptır. Kanlıoğlu o zamanlar Antalya'nın en iyi bahçıvanıydı. Herkesten önce meyva ve sebze yetiştiren turfandaci oydu. Çok mükemmel para kazanıyordu. Beni bahçıvan yapmak hususunda babamla aynı fikirdeydiler. Halbuki benim gözüm de uzaklardaydı. Netice malûm!...Bahçıvan olup aynı bahçeye kök salar gibi bağlanmak istemedim. Bir gece yarısı baba evinden bir tek gömlekle yola çıktım. Maceram uzun oldu. Mısır, İtalya, Fransa sonra Amerika... Ancak 6 ayda New York'a gelebildim. Babama gönderdiğim mektupta: "10 seneye varmaz milyoner olacağım ve sana ilk partide 100.000 lira göndereceğim..." diye yazdığımı gayet iyi hatırlarım. Hâlâ göndereceğim.

Yaptığım bütün tecrübeler boşa çıktı. Kazanamadık vesselâm. Bizimle beraber gelenler ve hiç dil bilmedikleri için beş para bile kazanmağa ümitleri olmıyanlar kasalarını ve keselerini doldurdular. Biz berber olarak kaldık. (....)

- Seneler her şeyimi değiştirdi ama şu midemi değiştirmedi. Bizimki ile evlenmeden önce tanıştım. Kendisinin birçok meziyetleri vardı. Bundan bahis açıldığı bir gün:

- Evet, anladım. Bunlar mühim meziyetler ama siz biber dolması pişirmesini bilir misiniz?....diye sordum.

Fena halde şaşırdı. Biber dolması ismini dahi işitmemişti. Halbuki benim canım aşyerer gibi biber dolması istiyor. Boynunu büktü:

- Nedir o?

- Bir Türk yemeği ki ben çok severim, dedim.

Antalyalı berber Yani Baresoğlu (Hürriyet, 12 Haziran 1948).

Gülümsedi:

- Öyleyse öğrenmeğe çalışırım. Sen evvelâ tarif et.

Tarif ettim. Büyük bir dikkatle dinledi. İngilizce notlar aldı. Bir hafta sonra beni yemeğe çağırdı. Yaptığı biber dolmasından başka her şeye benziyordu. Müstakbel hayat yoldaşım yüzüme heyecanla bakarken ilâve ettim.

- Olmamış!...

Yılmadı. Yeniden çalışmağa başladı. Ve ben onu hakkiyle yapıp yapmadığını dolmadan imtihan ettim. Kendisine bu biber dolmasından 10 numara verildikten sonra Belediyeye müracaat ettik ve evlenme lisansını aldık...

- Amerika'ya geleli birkaç sene olmuştu. Zengin olmaktan ümidi kesip berberliğe henüz başlamıştım. Sanatta yeni ve acemiydim. West Virginia'da bir yerde çalışıyordum. Bir gün dükkâna bir müşteri geldi. Başka yer olmadığı için benim iskemleme oturdu. Yüzünü sabunladım. Traş etmeğe başladım. Meğerse sağ yanağında bir sivilce varmış. Traş sırasında hep ingilizce konuşuyorduk. Birdenbire farkında olmadan sivilceyi uçurunca adam türkçe:

- Vay canına!...Hay elin!...diye başlamaz mı? hemen:

- Aman affedersiniz!...

Sözleriyle ben de türkçe mukabele edince yanağından akan sabunlara karışan kanı unuttu. Şaşkınlık üstüne şaşkınlık!.....[213]

İstanbullu Michael Pappas'ın Öyküsü

Konstantiniye'nin yirmi mil [otuziki kilometre] dışındaki küçük bir köyde doğdum. Babam ölmüştü. 1913'de Balkan Savaşı vardı. Sadece 16 yaşındaydım ve beni askere almak istediler. Köyümüzün belediye reisi bizi almaya geleceklerini biliyordu. Bu yüzünden hepimize doğum kağıtlarımızı beraberimizde bulundurmamızı söyledi. Bu şekilde askere alma yaşı olan 21 yaşında olmadığımı, sadece 16 yaşında olduğumu is-

213 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 12 Haziran 1948.

patlayabilirdim. Ancak bir gün küçük köyümde sokakta duruyordum, bir polis gelip beni ensemden yakaladı ve kahvehaneye götürdü. Orada benim yaşımda, 16 ve daha küçük yaşlarda, elli çocuk gördüm. Aynı zamanda annem yakalandığını öğrenmişti. Kahvehaneye ağlayarak geldi. Bunun üzerine Türk zabit belediye reisine kim olduğumu sordu. Oğlu olduğumu söylediler. "Niye ağlıyor?" diye sordu. "Oğlu sadece 16 yaşında onun için ağlıyor" diye cevap verdi. Türk zabit belediye reisine adımla bana seslenmesini söyledi. Bunun üzerine reis "Michael Pappas, ayağa kalk" dedi. Ayağa kalktım. Türk zabit "Otur, ordudasın" dedi. Daha sonra muhafızlardan birine annemi kahvehaneden dışarı çıkarmasını söyledi. Onu kahveden çıkardılar ve bir köşeye oturmam söylendi. Eylül ayıydı, dışarısı sisliydi ve karanlık çökmekteydi. Zabit reise çocuklarına elbise, iç çamaşırı bir parça ekmek veya başka bir yiyecek getirmeleri için ailelere haber vermelerini söyledi zira gece boyunca Konstantiniye'ye yürüyecektik. Kahvehanenin hemen yanında büyükannemin evi vardı. Büyükanneme haber verdiler. O da bana küçük bir valiz getirdi. Hayır valiz değil küçük bir havlu, bir parça ekmek, biraz peynir ve her şey. Beni kucakladı, öptü etrafa baktı ve "Etrafta Türk yok. Niye ayrılmıyorsun?" dedi. Bu kahvehane dar ve uzundu, biri önde diğeri arkada iki kapısı vardı. Arka kapıda kimse yoktu. Kimse olmadığını gördüm ve bana nereye gideceğimi söyledi. Sadece kızların yaşadığı bir eve gittim zira Türkler çocukların ve erkeklerin bulundukları evlerin kapılarını kırıyorlardı. Bu evde sadece üç kız vardı. Şaşırmışlardı. Onlara her şeyi anlattım, kalmama müsaade ettiler. Saat beşte zabit bütün erkek çocukları toplama emri verdi. Herkes kahvehaneden dışarı çıktı. İsim yoklaması yaptılar adım söylendiğinde kimse cevap vermedi. Kaçtığımı biliyorlardı. Zabit "gidin arayın ve onu bulun" dedi. Ben evde saklı iken, şehirde düdük çalarak beni aramaya başladılar. Ancak beni bekleyemeyecekleri için Konstantiniye'ye gittiler. Ertesi gün mahalli polisler beni her tarafta aradılar ancak bulamadılar. Büyük babamın bir yeğeni kaptandı. Küçük köyümüzden Konstantiniye'ye her gün gidip

gelen on mavnası vardı. Konstantiniye'den köyümüze üzüm, sebze, her şey getirirdi. Gideceğim tek yer orasıydı. Polisler mavnaları gözlüyorlardı. Tüm yollar kapalıydı. Ama beni bir sepete saklayıp mavnaya koydular. Dokuz saatte Konstantiniye'ye vardık. Konstantiniye'de Patriğimiz askerlik çağına erişmemiş olan Rum çocukların korunmaları için Rus Sefareti'yle bir antlaşma yapmıştı. Türkiye'den ayrılmamıza izin verilmesi için Rus Sefareti ve Patrikhane Türk hükümeti ile bir şekilde mutabakata varmışlardı. Tüm mavnalar iskeledeyken Rus Sefareti'nden birisi de oradaydı. Bu adam kaptana "Daniel hiç çocuk var mı?" diye sordu. Daniel "evet bir çocuk var" cevabını verdi. Bunun üzerine çıktım. Korkmuştum. Sefaretin adamı "Korkma Ruslar seni koruyacak. Sıraya gir" dedi. Benim yaşlarımda yüz kadar çocuk vardı. Hepsi Rum. Üç veya dört otobüs vardı, hepimizi Konstantiniye'ye göndermek üzere otobüslere bindirdiler. 1884 yılında Türkiye ile Rusya arasında savaş vardı. Ruslar da Konstantiniye'nin dış mahallelerine ulaşmışlardı. Antlaşmayı imzaladıklarında büyük bir manastır inşa ettiler. Ayastefanos adını verdiler ve sanırım halen oradadır. Bizi bu manastıra götürdüler. Yataklar ve bizleri hazır bekleyen bir mutfak vardı. Adam bizlere "Sizleri burada tutacağız. Burada kalacak, yemek yiyecek, uyuyacaksınız. Ta ki Rusya veya Romanya'dan bir gemimiz olana kadar. O zaman sizleri gemiye bindireceğiz ve Yunanistan'a gideceksiniz." Bir hafta sonra Rus bandıralı *Queen Olga* gemisi geldi.(...) Konstantiniye'den Pire'ye gitme bir veya iki günümüzü aldı. Gemide benim köyümden dört kişiyle karşılaştım. Ancak onlar 35 yaşlarında büyük insanlardı. Bir tanesi vaftiz babamdı. Pire'de iki gün kaldık daha sonra Amerika'ya gidecek gemiye binmek üzere Patras'a gittik. Patras'ta bir hafta kaldık. Amerika'dan Patras'a gelip geri dönecek olan gemi geldi, adı *Martha Washington* idi.

- Ne zaman Amerika'ya gitmeye karar verdin?

Rus Sefareti'nde biletlerim hazırdı. Onlar her şeyi ayarlamıştı.

- Neden New York'a gitmeye karar verdin?

Bana oraya gitmemi nasihat ettiler. Yunanistan fakirdi. Orada gelecek yoktu. O günlerde New York'a gitmek daha iyiydi. Bilirsiniz daha çok şans, daha iyi gelecek olan dünyanın en zengin ülkesiydi. Anneme gideceğimi bildirdiler. Şehirde 3-4 gün boyunca saklandığımda büyükannem bana birkaç dolar vererek "Amerika'ya gitsen daha iyi olur zira orada bir geleceğin olur. Genç bir çocuksun. Amerika'ya gitmek Yunanistan'a gitmekten daha iyidir" demişti.

- Türk Ordusu'na giren çocuklar ne oldu?

Hiçbiri geri dönmedi. Hepsi savaşta öldü. 1913 yılında Amerika'ya geldim.[214]

Kırklarelili Dukeni Papandreos'un Öyküsü

1918 yılında bir adam Amerika'dan geldi ve kapımızı çaldı. "Annen nerede" diye sordu. Annemin Amerika'da ortadan kaybolan bir erkek kardeşi vardı. Annemin peşinden gittim. Adam anneme "Kardeşinden sana bir mektup getirdim" dedi. Mektubu açtı ve içinde 25 dolar buldu. 1918 yılında 25 dolar büyük paraydı. Paradan dolayı değil kardeşinin sağ olduğu öğrenmesinden dolayı annem çok mutluydu. Birkaç gün sonra ona bir mektup yazdım. Annem ilk önce amcama gönderdiği para için teşekkür etmemi söyledi. Sonra ona Amerika'ya gitme hayalimden bahsettim. Kırklareli'nde okulu bitirdikten sonra eğitimini tamamlamak için Konstantiniye'ye gitmek lazımdı. Ona babamın okumak için beni Konstantiniye'ye yollamaya yetecek parasının hiçbir zaman olmayacağını, eğitimimi tamamlamak için beni Amerika'ya getirmesini zira orada okulların bedava olduğunu öğrendiğimi yazdım. Amcam büyük bir kumarbazdı. Sonraları mektubumu aldığı günün akşamı gemi acentesi olan biriyle poker oynadığını öğrenecektim. Bu adam Amerika için gemi biletleri satıyordu. Amcam ona "bir partiyi yeğenimin gemi bileti için oynayacağız" dedi. Ve oyunu kazandı. Sonra "İkinci partiyi yeğenimin masrafları

214 David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglass Brownstone, 2000, s. 70-72.

için oynayacağız" dedi. Ve kazandı. Bir ay sonra amcamdan mektupla birlikte bir bilet geldi. Annem benim için çok mutluydu. Babam işten döndüğünde kendisine "Baba, Amerika için bilet geldi" dedim. Babam bana "hiçbir zaman bir çocuğum kollarımdan gitmeyecek. Rusya'ya gittim ve neler geçirdiğimi biliyorum. Bulgaristan'a gittim ve başımdan neler geçtiğini biliyorum. Çocuk? Onbeş yaşında çocuk? Hiçbir zaman!" dedi. Üç gün boyunca kendisine yalvardım ve şöyle dedim: "Baba bana güven, güven. Bir şans ver." Bu arada bir sınıf arkadaşımın ailesinin Amerika'ya gitmekte olduğunu duydum. Babama veya anneme hiçbir şey söylemeden arkadaşımın evine gittim ve annesi Efi'ye "Amerika'ya gitmekte olduğunuzu duydum. Beni de beraberinizde alır mısınız? Biletlerim var" dedim. Kabul etti. Babam da mutabıktı. "Yalnız başına gitmeyip bir aile ile birlikte gittiğin müddetçe peki" dedi. Sonra beni yanına aldı, nasihatte bulundu ve "ümitsiz olacağını biliyorum. Senden bir tek şey istiyorum. Alnımı hiçbir zaman kirletme." İşte tam böyle söyledi. Onu şimdi bile görüyorum. Ve sonra "Hiçbir erkeğin seni dokunmasına izin verme. İki kız büyüttüm ve onlar saf. Onların saf ve temiz bir şekilde evlenmelerini istiyorum. Senin ellenmiş olduğunu görmek yerine boğulmuş olduğunu görmeyi t ·de-
rim" dedi. Ona "baba merak edecek hiçbir şey yc
şans ver gideyim" dedim.

Ben ve o ailenin trene bindiği gün bütün köy ..
mendilleriyle vedalaşmak için toplanmıştı. Onlara baktım ve "nereye gidiyorum? Neyi başlattım?" diye düşündüm. Ancak Tanrı'dan bana bir fırsat vermesini istemiştim ve fırsat buradaydı. Sonuna kadar gitmeliydim. Bir küçük eski valiz aldım. Elbiselerimi, kilotlarımı, birkaç çorabımı ve paltomu aldım. Hepsi bu. Önce Atina'ya sonra Pire'ye gittik. *Magallia Hellas* gemisine binecektik ancak gemide bir şey bozuldu. *King Alexander* adlı gemi onun yerini alacaktı. Ancak Almanya'dan gelmesi için kırk gün bekleyecektik. Pire'de tek odalı sefil ve köhne bir otelde kaldık. Bu arada param bitmişti. Efi bana "amcana daha para göndermesi için yaz" dedi. Ancak yüzüm

tutmadı. Adam epey para zaten yollamıştı. Efi'ye bana borç vermesini söyledim o da verdi. *King Alexander* çok güzel bir gemiydi. Onlarla birlikte tek bir odada yattım. Dört yatak vardı. Ancak Efi çok hastalandı ve bunun üzerine ikinci sınıf yerine ben diğer üç kız hepimiz birlikte birinci mevkiiye daha iyi bir kabine geçtik. Mandolin çaldığımı hatırlıyorum. Güverteye gidip mandolin çalardım. Bir keresinde kendiliğimden bir konser vermiştim. Onüç gün sonra nihayet buraya geldik. Amerika'da olduğum için o kadar mesuttum. Hürriyet Abidesi'ni gördüm. Kendi kendime "Bayan çok güzelsin. Kollarını açtın ve bütün yabancıları buraya almaktasın. Buna lâyık olduğumu göstermek, bir şey yapabilmek bir isim olabilmek için bana bir şans ver" dedim. Ve burada olduğum müddetçe bu heykel aklımdaydı.

Ellis Adası'nda gözyaşları gördüm. Sevinç ve acı gözyaşları gördüm. Birçok kişi beklemek zorundaydı ve acı içinde yaşıyorlardı. Benim yanımda üç çocuklu bir İtalyan kadın vardı. Çocuklarından biri hastalandı. Sanırım zatürree oldu. Çocuk öksürüyordu. Anne çocuğunu tutuyor ve şarkı söylüyordu. Aniden bir hekim ve iki hastabakıcı çocuğu elinden aldılar. Anne İngilizce konuşamıyordu. Onlar da kendisine İngilizce konuşuyorlardı. Çocuğu hastaneye götüreceklerini söylüyorlardı. Çocuğu kollarından aldılar ve anne ağlıyordu. Ben de ağlıyordum. Onun için kendim için dua ediyordum. Gardiyanların hepsi İrlandalıydı ve "gelin, gelin" diye çağırıyorlardı. Boğazlanmaya giden kuzular gibi odalarımıza gider ve uyurduk. Bir Pazar günü hava güzeldi ancak acı halen içimdeydi. Hiçbir şeyden zevk alamıyordum. Beni geri göndereceklerinden korkuyordum. Beni geri göndermeye çalışırlarsa ırmağa düşüp öleceğimi hayal ediyordum. Geri gidemezdim. Herkese günün birinde bir hekim olarak geri geleceğime dair söz verdim. Nihayet üçüncü gün amcam geldi ve beni aldı.[215]

215 Peter Morton Coan, 1997, s. 282-284.

4. Avukat Süreyya Ağaoğlu'nun İzlenimleri

Amerikada Türkiyeyi alâkalandıran meselelerden biri de bizden vaktiyle Amerikaya gitmiş olan gayri müslimlerdir. Bunlardan büyük bir kısmı el an bizimle çok yakından ilgilidir. Amerikan tebaası olmasına rağmen kendini Türkiyeli addeder. Evlerinde Türk âdetleri carîdir. Yemekleri Türk yemekleridir. Bunlardan birkaçına tesadûf ettim. New Heaven de şerefime verilen bir ziyafette Türkiye hakkında konuşma yapmamı istediler. Konuşmadan sonra yanıma bir genç kız geldi. Enfes bir Anadolu türkçesi ile ['']ne olur bize gidelim anam sizi görünce bahtiyar olacaktır['], dedi. Bu çocuk Ermenidir. Anası babası Anteplidir. Amerikada doğmuş olmasına rağmen güzel türkçe biliyor. Nereden öğrendiğini sordum. ['']Anam türkçe konuşur, türkçe türkü çağırır ve ağlardı. Sonra ben Antebin dağını taşını o kadar duymuşum ki oradakiler kadar iyi bilirim. Anam size güzel bir köfte pişirsin bize buyurun['] dedi. Bu çocuğun anasını ne yazık ki vaktim olup gidip göremedim. Yine New Heavende bir Rum kızına rastladım. Bu İstanbullu idi. Kendisi değil anası, babası, bu da bana evlerinde pişen pilâvdan, dolmadan bahsetti. Bu da bir hayli türkçe biliyordu. Her ikisi de ['']ne olur bir kere Türkiyeye gelip oraları görsek['] diyorlardı.

Newyorkta bir kürkçüye beni arkadaşım Miss Kleri götürdü. Ve beni kürkçüye ['']Türk arkadaşım['] diye takdim etti. Bu adamcağız meğer Niğdeli bir Rum imiş. Benim Türk olduğumu işitince altmış yaşlarında olmasına rağmen gözleri yaşardı ve ['']ah gözünü seveyim memleket ne âlemde, ne var, ne yok bize hiçbir kere olsun ölmeden vatanı görmek kısmet olmıyacak mı?['] dedi.

Arkasından da ['']hanımcığım görüyorsun, paramız da var pulumuz da var. Ben memlekette iken Lângada bakkaldım. Burada kürkçü oldum. Yazlık kışlık evim de var. Fakat, ne edeyim burada bana göre hayat yok. Hele karın hiç alışamadı['] dedi. Arkasından da ['']ne zaman bize izin vereceksiniz iki ay olsun memleketi görelim, gelelim['] dedi.

Bu adamın Türkiyeden beş yaşında çıkmış oğlu, gelini, kızı hattâ dükkânda çalışan herkes türkçe konuşuyordu. Ve Türkiyeden büyük bir hasret ve muhabbetle bahsediyorlardı.

Ann Arbarda olduğum zaman Türk talebe[ler] bir gece beni Detroitte Vefik Kalern namında birinin evine götürdüler. Bu adam Türkiyeden altı aylık iken çıkmış bir Ermenidir. Karısı Amerikalıdır. Evini Türklere açmış ve karısı ['] kocam Türktür ben de bütün Türkleri severim['] diyordu. Bu adam güzel türkçe konuşuyor. Bu da Siirtli imiş. Tam Siirt şivesi ile konuşuyor. Bana ['] anam babam ben çocuk iken Türk tabiiyetinde imişler bu beni alâkadar etmez. Konsoloshaneye müracaat ettim. Türk pasaportu istedim. Ben Türküm çocuğumun da Türk olmasını isterim['], dedi. Ve zannederim bu iş için hakikaten konsoloshaneye müracaat etmiş, netice ne oldu bilmem? Bu genç Türkiye hakkında neler biliyordu, neler? Birçok türkçe plâkları vardı. Hem de çoğu Anadolu türküleri. Anlaşılıyor bunun da anası çocuğunu Türkiye ile beslemiş ve belki de zaman zaman ağlamış. Bu zatın bizim için rüya olacak kadar güzel bir evi, otomobili ve muhakkak ki birçok serveti ve rahatı da vardı. Bunları hep bırakıp buraya gelmek istiyor. Hiç olmazsa ['] muvakkaten['] diyor. ['] Hem de ilk işim Siirte gitmek olacak. Toprağına yüz süreceğim['] dedi. Atatürkün resim ve Türk bayrağı evde asılı idi.

Türkiyeden tanıdığım musevi arkadaşlarım ben Türkiyeye gelirken gözleri yaşardı ['] ne mutlu sana darısı başımıza['] diyorlardı. Bunlar hakikaten hem mevki, hem servet sahibi idiler. Hasretle bana Boğazı, İstanbulu soruyorlardı. Ve bütün bu söylediklerim Türkiyeye ait bahislerde müthiş hassastılar.

Bunun tam aksini de gördüm. Meselâ: Bostonda bir Ermeni gazeteci bana neler sordu neler?

Bu genç ve ateşli bir çocuktu. Eminim ki son Rus propagandası tesiri altında idi. Bu genci ve bunun gibi başkalarını tedavi edebiliriz. Onlara bizim kendilerine karşı hiçbir nefretimiz olmadığını söylemek kâfi. Analarını, babalarına memleketi görmek istedikleri zaman vize verelim. Hem bizim için enfes bir propaganda hem de döviz membaı [kaynağı] olur.

Zaten bize sempati gösterenlerden istifade edelim. Kabil olduğu kadar kolaylık gösterelim. Ne kadar az düşmanınız olursa o kadar kârdır.[216]

Anadolu'dan göç eden Rumların Yeni Dünya'da nasıl bir hayat sürdükleri, ne güçlüklerle karşılaştıkları konusunda kaynak azlığından dolayı somut bilgiler mevcut değildir. Kitapta yer alan sınırlı sayıda anı ve mülakatlardan görüldüğü üzere Rum göçmenler, bütün diğer göçmenler gibi, lisanını bilmedikleri yeni vatanlarında yeni bir hayat kurmak için olağanüstü gayret gösterecek ve çoğu zaman da muvaffak olacaklardı. Rum göçmenler Müslüman Türk göçmenlerin karşı karşıya kaldıkları yalnızlık ve tecrit edilmişlikle baş etmek zorunda değillerdi zira Yunanistan'dan göç eden Yunanlılar hiç de ihmal edilemeyecek bir sayıdaydı. Yunan soydaşlarıyla bir arada ve dayanışma içinde olmak Rum göçmenlerin yeni vatanlarına daha kolay uyum sağlamalarında etkili olacaktı.

216 Süreyya Ağaoğlu, "Amerikaya kendimizi tanıtmalıyız!", *Tasvir*, 10 Nisan 1947.

1. İlk Göçmen: Deveci Hacı Ali

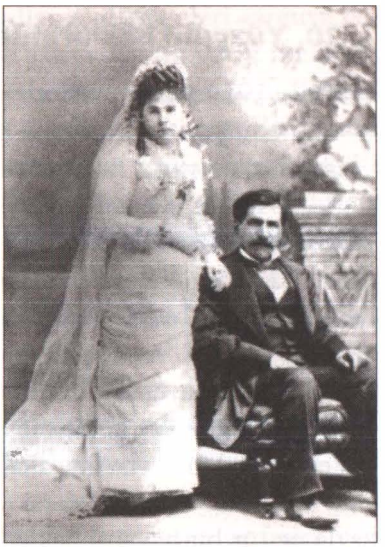
Amerika'ya göç eden ilk Türk, çöl iklimine benzer bir iklime sahip olduğu için güneybatı Amerika'da ulaştırma ve posta hizmetleri için kurulacak Deve Müfrezesi için satın alınan develerle birlikte Amerika'ya gelen Hacı Ali'dir. Ordu'nun ulaştırma hizmetlerinde deve kullanmasını savunan Senatör Jefferson Davis'in görüşünün 1855 yılında kabul edilmesi ve Birleşik Amerika Kongresi'nin de "askerî işler, kurye ve keşiflerde kullanılmak üzere deve ve hecin cinslerinin satın alınması ve memlekete sokulması için" Amerikan Savunma Bakanlığı'na otuz bin dolar tahsis etmesinin ardından Deniz Yüzbaşı David Porter, Amerikan Deniz Kuvvetleri'ne ait *Supply* gemisiyle 3 Haziran tarihinde New York'tan hareket edip, önce Tunus'a daha sonra da Mısır ve İzmir'e uğrar. Maksadı deve satın almaktı. İzmir'de Gwynne Harris Heap adında bir kişi deve alımlarında Porter'e yardımcı olur. Heap deve alımları için temaslarını sürdürürken semerci, denkçi ve devecilerin buluştukları eski Kemer Köprüsü'nün yakınındaki Mimiko Teodora'nın semerci dükkânında Hacı Ali ile tanışır. Daha sonra Amerikalı dostları tarafından adı Hi Jolly (telaffuzu Hay Colli) olarak değiştirile-

cek olan Hacı Ali kendisinden deve tedarik etmesini isteyen Heap'e bunu tek bir şartla yapabileceğini söyler. Bu tek şart temin edeceği develerle birlikte kendisinin de Yeni Dünya'ya götürülmesidir. Heap buna mutabıktır ancak bu, geminin bir sonraki gelişinde mümkün olacaktır. *Supply* gemisi 11 Şubat 1861 günü Hacı Ali ve Rum deveci Jorj Karalambo'nun Anadolu'dan topladıkları 33 deve, üç Mısırlı deveci, iki Türk semer imalatçısı ve tercüman Alexander Aslanyan ile birlikte geri döner. Porter bir süre sonra yeniden deve satın almak için İzmir'e gelir. Heap bu sefer Hacı Ali'ye verdiği sözü tutar. *Supply* gemisi 44 deve ve aralarında Hacı Ali ile İzmirli Rumlardan Jorj Karalambo, Mimiko Teodora, Haciyatis Yanako ve Anastasyo Koralli'nin bulunduğu sekiz deveci ile birlikte geri döner. 22 yaşındaki Hacı Ali 10 Şubat 1857 günü Amerika'ya ayak basar. Amerikan Ordusu, develeri, posta ve malzeme taşıma işlerinde kullanmaya başlar, Hacı Ali develeri gütmekten sorumludur. Develer bu hizmetleri çok başarılı bir şekilde yapmalarına rağmen Amerika'da Sivil Savaş'ın başlaması Askerî Deve Alayı'nın sonunu getirir. Develerin bir kısmı satılır, bir kısmı çöle kaçar ve bir kısmı da öldürülür. Hacı Ali birkaç deveyi kendine saklayıp taşımacılığa başlar. Ancak bu işi yürümez ve son devesini azat edip çöle salar. 1880 yılında önce Amerikan vatandaşı olur

Hacı Ali'nin mezarı (Sharlot Hall Müzesi Fotoğraf Arşivi, Prescott, Arizona).

sonra da Tucson'da Meksikalı bir genç kızla evlenir. Hayatının geri kalan yıllarında altın arayan ama hiçbir zaman bulamayan Hacı Ali 1902 yılının bir Aralık akşamı yaşlı bir altın arayıcısının çölde tek başına dolaşan ve âdeta alev püskürten koskocaman kırmızı dilli bir deve gördüğünü söylemesi üzerine uzun yıllar önce kaybettiği ve hep izini sürdüğü bu deveyi çölde tek başına aramaya başlar. Quartzsitelı sakinler onu birkaç gün sonra bir kolu "ateş püskürten" deveye sarılmış ve bedeninin yarısı kuma gömülmüş vaziyette ölü olarak bulurlar. Hacı Ali Colorado Çölü'nün Quartzsite mevkiinde yeri meçhul küçük bir mezarlığa gömülür. Arizona eyaleti 1935 yılında Hacı Ali'nin anısına bir piramit dikecek ve üzerine bakırdan bir deve maketi yerleştirecektir. Piramidin üzerindeki plakette şunlar yazılıdır:

Hacı Ali ve eşi (Sharlot Hall Müzesi Fotoğraf Arşivi, Prescott, Arizona).

> Hi Jolly'nin son kampı... 1828 yılı civarında Suriye'de bir yerlerde doğmuş... Bu ülkeye 10 Şubat 1856'da gelmişti. Deveci, denkçi ve kılavuz. Otuz yıldan fazla Birleşik Amerika Hükümetine sadakatle yardım etmiştir. 1902 yılının Aralık ayının 12 sinde Quartzsite'da vefat etti.

Anıtın dibindeki bakır kasada Hacı Ali'nin Amerikan federal hükümetiyle yaptığı antlaşmalar, hizmetlerini belirten mektuplar ve bütün mal varlığı olan 60 sentlik bir mangır bulunuyordu. Anıtta aynı zamanda Hacı Ali'nin çok sevdiği develerden hayvanat bahçesinde ölen Topsy'nin küllerinin bulunduğu bir kap da vardı.[1]

1 Eva Jolene Boyd, 1995, s. 39-40, 66-67, 191-198. Roanna H. Winsor, "....Hacı Ali", *Son Çağ*, Mayıs 1962, sayı 11, s. 23-25, 29. Aynı konuda bir başka incele-

2. 20. Yüzyılın Başlarında Göç

1900 ile 1914 yılları arasında milyonlarca göçmen Amerika'ya hücum etmiştir. 1907 yılında bir buçuk milyondan fazla insan Ellis Adası'na varır. Bunların içinde önemli sayıda Müslüman Türk de vardır.[2] Resmî Amerikan istatistiklerine göre 1900 ila 1925 yılları arasında ABD'ye gelen ve kayıtlara "Türk" olarak geçen 22.085 göçmenden 20.652'si (%93.51) erkekti. Gelenlerin çoğunluğu 14 ila 44 yaşları arasındaydı ve çoğu okur yazar değildi.[3] Babası bir Türk göçmeni olan Frank Ahmed'e göre İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar hiçbir Müslüman Türk kadının Amerika'ya göç etmemesinin nedeni Anadolu'da erkeğin evin reisi olması, Amerika'nın "çok uzaklardaki bir Hıristiyan ülkesi"ni temsil etmesi ve Müslüman kadınları Amerika'da ne tür bir hayatın beklediğinin bilinmemesiydi.[4] Osmanlı uyruklu gayri Müslimlerin ve özellikle Harputlu Ermenilerin Amerika'ya göç etmeleri ve burada daha iyi bir hayat sürmeleri eski Müslüman komşu ve dostlarını da etkileyecek, onların da göç etmelerine yol açacaktı. Kimileri ise askere alınmamak veya işledikleri suçlardan dolayı hapse girmemek için Amerika'ya kaçacaktı.[5] Göçmenler, neredeyse istisnasız bir şekilde, düşük ücretler ödendiği için çiftçilik yapmak istemeyip fabrikalarda işçi olarak çalışmaya niyetliydiler.[6] Ellis Adası'na ayak basan Türk göçmenleri doğal olarak hep birlikte olmaya çalışıyor, Avrupalı göçmenlerin nasıl bir işleme tâbi tutulduklarını kaygıyla izliyorlardı. Türk göçmenlerin en büyük soru-

---

me için bkz. Muammer Kaylan, "Amerikan Tarihine Geçen Deveci Hacı Ali Destanı", *Hürriyet*, 5-14 Nisan 1970.

2 Frank Ahmed, 1993, s. IX-X.

3 Barbara Bilgé, "Turks", s. 909-915, David Levinson ve Melvin Ember, (der.), *American Immigrant Cultures: Builders of a Nation*, Gale Group, 1997 içinde.

4 Frank Ahmed, 1993, s. XVIII.

5 Ahmed Emin [Yalman], "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188. Bu makalenin ilk çevri yazısı Naki Konyalı tarafından *Toplumsal Tarih* dergisinin Ağustos 2001 sayısında yayınlanmıştır.

6 Frank Ahmed, 1993, s. XIX.

nu İngilizce bilmemeleriydi. O yıllarda göçmenleri sorguya çeken göç müfettişleri için Türkçe yeni ve bilinmeyen bir dildi. Bu nedenle müfettişler Müslüman Türk göçmenlerle anlaşabilmek için Türkçe bilen gayri Müslimleri tercüman olarak kullanıyorlardı. Sağlık açısından hiçbir endişeleri olmayan Türk göçmenlerini tedirginliğe sevk eden şey, sıhhi muayene değil, göçmen kabul sürecinin bilinmeyenleriydi.[7] Türk göçmenler, aynen gayri Müslim göçmenler gibi, hemşerileriyle birlikte kiraladıkları bekâr odalarında yaşıyor, yemeklerini kendileri hazırlıyorlardı.[8] Peabody'de yaşayan Türklerin nüfusu bir ara ikibine erişmişti. Türklerin kiracı olarak bir arada yaşadıkları evlerin birinde 101 göçmenin yaşadığı bile görülmüştü. Türk göçmenler Anadolu'da yaşarken edindikleri alışkanlıklarını ABD'de de sürdürüyor, müdavimi olacakları kahvehaneler açıyorlardı.[9] Önemli bir Türk göçmen yerleşim yeri olan Peabody'de kahvehaneler en çok Walnut Sokağı'ndaydı. Burası nargile tüttürülen, kahve içilen, tavla veya iskambil oynanan kahvehanelerin yanı sıra Türk, Yunan ve Ermeni göçmenlerin alışık oldukları yemek ve gıda çeşitlerini satan bakkalların da bulunduğu bir yerdi ve âdeta bir Osmanlı Sokağı havasını taşıyordu.[10] Amerika gezisi sırasında Peabody'de bir kahvehaneyi ziyaret eden Himâye-i Etfal Cemiyeti Umumi Kâtibi Fuad Bey izlenimlerini şöyle aktarıyor:

> Kahvehâne sahiplerinden biri Mustafa Efendi, diğeri Rıza Efendi idi. New York'da bir kahvehâneye, daha doğru tabirle lokantaya sahip olmak epeyce kârlı bir iş. Mustafa ve Rıza efendiler hallerinden memnunlardı.
>
> Lokantaların duvarlarında Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleriyle Mücâhede-i Milliye'de kumandanlık etmiş zevâtın muhtelif şekilde resimleri asılı idi. Bu resimlere karşı gösterdikleri merbûtiyet [bağlılık] ve samîmiyet zikre şâyândır.

7 Frank Ahmed, 1993, s. XXII

8 Frank Ahmed, 1993, s. 29.

9 Frank Ahmed, 1993, s. 33.

10 Frank Ahmed, 1993, s. 66.

> Vatandaşlar buralarda toplanıyorlar, konuşuyorlar, memlekete ait hasbihâllerde bulunuyorlar. İşe gitmeyenler de burada vakit geçiriyorlar. New York'da dört türk kahvehânesi var.[11]

Türk ile Yunan göçmenler arasında kimi zaman kavgalar da yaşanıyordu.[12] Türk göçmenler İngilizce bilmediklerinden Avrupalı göçmenlere kıyasla daha dezavantajlıydılar. Bu nedenle de genellikle en süfli işlerde çalıştırılıyorlardı. Kırsal alandan geldikleri için patronlar onları belli bir beceri isteyen sanayi tesislerinde istihdam etmiyorlardı. Genellikle fabrikada çalışan bir hemşehrisi ile birlikte işe gelen ve patrona tanıştırılan göçmenler yeni işçi ihtiyacı olduğu takdirde işe alınıyorlardı. Türk işçiler Massachusets eyaletinin, Boston, Salem, Peabody, Beverly Lynn kasabalarında bulunan deri mamulleri imalathanelerinde son derece zor ve gayri sıhhi şartlar altında çalışıyorlardı. Peabody, Amerika'nın, hatta dünyanın deri başkenti, deri sanayinin merkeziydi. Boston'un yanı sıra otomotiv sanayinin merkezi Detroit ile tel çekme fabrikalarının bulunduğu Worchester'da da kayda değer sayıda Türk işçisi yaşamaya başlamıştı.[13] Aldıkları haftalık yevmiye sekiz ila yirmi iki dolar arasındaydı.[14] Dr. Fuad Bey Amerika'yı ziyareti sırasında gezdiği bir tel çekme fabrikasıyla ilgili izlenimlerini şöyle aktarıyor:

> Wooster'daki İslâmların mühim bir kısmı tel fabrikalarında çalışıyorlar. Pek ağır ve tehlikeli bir iş olan tel çekme usüllerini ve bir iki saniyede keselerini boşaltan çok fedâkâr ve hamiyetli vatandaşlarımın nasıl para kazandıklarını görmek maksadıyla en büyük tel fabrikasını gezdim.
>
> Hamiyette birinciliği kazanan Yasin Efendi de burada çalışıyordu.
>
> Fabrika müdür muâvini fabrikanın mühim aksâmını gezdirdi. Bu zât fabrikaya amelelik ile girmiş. Mesâîsinin ve zekâsı-

11 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 32.

12 Frank Ahmed, 1993, s. 31.

13 Frank Ahmed, 1993, s. 69-74.

14 Ahmed Emin [Yalman], "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, no.2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188.

nın mükâfâtı olarak müdür muâvinliğine kadar terfî etmiş. Amerika'da muntazam ve dürüst çalışanlar için terakkî muhakkak. Bir müessesede kendini sevdirebilen bir insan refâh ve saadete ermekte gecikmiyor. Kadir ve kıymet takdîr ediliyor.

Muâvin ile gezer iken Türk amele hakkında fikrini sordum. "En güzel çalışan işçilerimizdir. Kendilerinden çok memnunuz. Üç gündür ziyâretiniz münâsebetiyle bayram yaptıklarından fabrikaya gelmediler. Kendilerini mezûn adettik [izinli kabul ettik]. Tezgâhlarına amele almadık. İşlerinde sabûr, [çok sabırlı] mütehammildirler [tahammüllüdürler]. Çok dürüst hareket ederler." dedi.

Tel çekmek uzun mesâînin verdiği ihtisâs işi olduğundan işçilere ehemmiyet vermek, onları memnun ederek dâimî sûrette fabrikada çalışmalarını temin eylemek fabrikanın menfaati iktizâsından [çıkarı gereğince] olduğuna şüphe yoktur.

Tel çekenler içinde öyle ince tel yapanlar vardı ki yanına yaklaşmayınca teli görmek mümkün değil. Bu mütehassıs işçilerin gündelikleri elli lira kadar tutuyor. Bizim Yasin Efendi de bazen yirmi beş lira kadar alıyormuş. Fakat iş ağır olduğundan her vakit fazla çalışmak imkânı hâsıl olamıyormuş. Amerika fabrikalarında gece gündüz farksız. Her sekiz saatte amele değişiyor. Gündüz sekiz saat çalışan amele kuvvetine güveniyorsa gece mesâîsine de iştirâk edebiliyor. Ücret saat hesabıyla veriliyor.[15]

1919-1923 yılları arasında, Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji eğitimi gören Sabiha Sertel Türk işçilerinin çalışma ve yaşam şartlarını bizzat gözlemlemişti. Sertel'in gözlemleri şöyle:

> Türk, Kürt, Tatar, Arnavut, dokuz bin kişiye varan bu kitle, sabun, kürk, gramofon, elektrik, otomobil fabrikalarında, çelik dökümhanelerinde çalışıyorlardı.
>
> Ticaretle uğraşanların en çok yaptıkları iş kunduracılık, şapka temizleyiciliği, çamaşırhane işletmek, elektrik bataryası yapmak, bakkal dükkanı açmak, ithalat ve ihracat komisyon-

15 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 84-85.

culuğu gibi işlerdi, New Yorkta bir tatarın ipek fabrikası, Worchester'de bir Türkün, Hafız Efendi'nin sabun fabrikası vardı.

İşçilerin çalışma şartları çok ağırdı. Bunlar İngilizceyi bilmedikleri ve usta işçi olmadıkları için en ağır işlerde çalışıyorlardı. Hele Detroit'te Ford'un otomobil fabrikasında çalışan Türk ve Kürtlerin hayatı bir cehennemdi. Amerika'da o zaman bugünkü teknik ilerlemeler olmadığı için, çelik ocağına giren bir işçi, ateş karşısında bir dakikadan fazla duramıyordu. Her girişte bir gömlek değiştiren işçiler, yeryüzünde cehennemin ne olduğunu denemeleriyle öğreniyorlardı. Fabrikada 10-15 saat çalışanlar vardı. Bunların çoğu gece çalışır, gündüz uyurlardı. Bu yüzden gece çalışan işçilerin aylarca güneş görmemeleri olağan bir şeydi. Kimya, tütün gibi birçok sanayide çalışanlar arasında, sanayi hastalıkları çoktu. Ücretler Avrupalı işçilere kıyasla yüksekti. Fakat işçiler öyle bir robot haline gelmişlerdi ki, bu yüksek ücret dahi onların insan gibi yaşamalarını sağlamıyordu.[16]

Sabiha Sertel'in Ford otomobil fabrikası ziyareti izlenimleri ise şöyle:

Burası muazzam bir yapı idi. Tamamlanmış otomobiller, asılı köprülerden dakikada bir aşağı iniyordu. İşçiler bir robot gibi çalışıyor, bir saniyelerini bile boş geçirmiyorlardı. Sürat öyle bir hale gelmiş ki, üretimde bir saniyenin bile bir sermaye kadar değeri vardır. Ancak sömürme makinası da bütün süratiyle işliyordu. Yabancı işçiler Amerikalı işçilerin yarısı kadar ücret alıyor, iş bulmada güçlük çekiyorlardı. Muhacir işçiler sendikalara bağlı olmadıkları için, patronun insafsız istismarı ile karşı karşıya idiler.

Fabrikada çelik erittikleri daireye geldiğimiz zaman bu gerçeği daha yakından gördük. Çelik erittikleri ocak, etrafı camla çevrilmiş küçük bir oda idi. Ocakta eriyen çelik, kızıl bir alev gibi akıyor, ocağa durmadan kömür atıyorlardı. Burası o ka-

16 Sabiha Sertel, 1969, s. 52-53.

Henry Ford Çıraklık Okulu'nu bitiren Türkler (soldan sağa):
Ali Saib, Yaş 20, Eğitim süresi 5 Kasım 1925 - 30 Mart 1928 arası.
Mehmet Şefik Ziya, Yaş 27, Eğitim süresi 22 Kasım 1922 - 24 Eylül 1926 arası.
Hasan Behçet Ziya, Yaş 21, Eğitim süresi 15 Mart 1926 - 5 Mart 1928 arası
(Henry Ford Müzesi, Michigan).

dar sıcakmış ki, cehennemde şeytanın yaktığı ateş bundan fazla sıcaklık veremez, diyorlardı. Bu cam daireye hiçbir milletin işçileri giremiyor, yalnız Kürtler girebiliyormuş. İşçiler, ocağa bir pehlivan gibi çırçıplak giriyorlar, dakikada bir nöbet bekliyorlarmış.

Bu ağır şartlarda çalışan işçiler, sendikalı değildiler. Her türlü sosyal yardımdan yoksundular. Bilgisizdiler. Bu durumda bir yalnışlık da görmüyorlardı. Kendilerine, sendikaya girme lüzumundan söz açtığım zaman hepsi birden itiraz ettiler:

- Biz grevlere katılmayız. Grev olduğu zaman fabrikanın etrafını Ford'un özel polisleri, askerleri sarar. Ford'un işçilere karşı kullanmak üzere özel bir ordusu vardır. Biz onların himayesinde fabrikaya girer çalışırız, dediler.

Kapitalistlerin, bu saf, çalışkan insanları, bilgisizliklerinden, şuursuzluklarından faydalanarak nasıl sömürdüklerini, bunları işçi kardeşlerine karşı nasıl grev kırıcı olarak kullandıklarını anladım. Fakat bu durumun kötülüğünü kendilerine anlatmak zordu. Bu ancak teşkilat kurulduktan sonra uzun çalışmalarla belki mümkün olur diye düşünüyordum.[17]

17 Sabiha Sertel, 1969, s. 57-58.

Sabiha Hanım Türk işçilerinin bu durumunu gördükten sonra haklarını daha iyi koruyabilmeleri için onları bilinçlendirmeye ve örgütlemeye karar verir. Bu zorlu bir süreçtir:

> Türkleri teşkilatlandırmak meselesi iki bakımdan zaruri bir hale gelmişti. Kurtuluş Savaşı'na uzaktan, küçük de olsa bir yardım yapabilmek ödevimizdi. Ahmet Osman'la[18] gideceğimiz geceyi kararlaştırdık.
>
> Bir kış gecesi idi. Yağmur çiseliyordu. Bowri'nin[19] karanlık sokaklarından geçtik. Ahşap, kırık dökük bir binanın önünde durduk. Bastıkça gıcırdayan tahta merdivenlerden ikinci kata çıktık. Kahvehane kapısından girdiğimiz zaman gerçekten dumandan göz gözü görmüyordu. Geleceğimi bildikleri için taş masaları temizlemişlerdi. Ahmet Osman beni tanıttı. Onların yaşayışlarıyla olan ilgimden söz açtı.
>
> Dinlediler. Hiç cevap veren olmadı. Sükûtu [sessizliği] benim yırtmam gerekiyordu. Ayağa kalktım:
>
> - Ben memleketten geliyorum. Şimdi orada bir bağımsızlık savaşı yürütülüyor. Anadolu'daki kardeşlerimiz bu davaya başlarını koydular. Yunanlılara, yedi devlete karşı çarpışıyorlar. Bizim de buradan onlara yardım etmemiz gerekir. Yardım sade para ile olmaz. Biz onlara çeşitli şekillerde yardım edebiliriz. Eski elbiselerimizi gönderebiliriz. Müsamereler tertip eder, yardım edebiliriz. Fakat her şeyden önce teşkilatlanmalıyız. Bu teşkilat hem burada yaşayanların daha iyi yaşamalarına hizmet etmeli, hem de memlekete ne yardım yapmak mümkünse onu yapmalıdır.
>
> Ortalıkta yine çıt yok. Masaların arasında mırıltılar duyuluyordu. Nihayet orta boylu, esmer bir adam ayağa kalktı. Bu

18 Sertel, Ahmet Osman'ı şöyle tarif ediyor: "Ahmet Osman uzun boylu, esmer, gözlerinden zeka akan bir Eğin'liydi. O da Amerika'ya iş bulmak için gelmiş, feleğin çemberinden geçmiş, yıllarca işsiz kaldıktan, açlıkla çarpıştıktan sonra tutunmuştu. Refik Bey isminde eski bir Türk memuruyla beraber elektrik bataryası yapan bir atölye açmışlardı."

19 Sertel, Bowri'yi şöyle tarif ediyor: "O zamanlar New York'un aşağı şehrinde yersiz yurtsuzların, sefil muhacirlerin, işsizlerin yaşadığı bölge idi. Burada polise beş dolar vermek şartıyla adam öldürülür, cinayetin izleri ortadan kaldırılırdı."

zat oradaki işçilerin başı ve kahvehanenin sahibi imiş. Kısık bir sesle konuşuyordu:

- Memleketten bir bacımız gelmiş. Hoş gelmiş, sefa gelmiş. Bizim yaşayışımızla ilgisi varmış. Sağolsun. Bize teşkilatlanmaktan, daha iyi hayat şartları sağlamaktan söz açıyor. Beni hoş görsünler... Buna hiç aklım ermiyor. Bacımız ne yardım yapabilir? Bize iş mi bulur? Buna imkân var mı? Ücretlerimizin artırılmasına mı yardım edebilir? Ne yapabilir? Biz bu hayırseverleri çok biliriz. Gelirler, beş on gün bizimle ilgilenirler, sonra bir daha yüzlerini bile görmeyiz.

Benden somut cevaplar istiyorlardı. Kendilerine yardım edebilmek için önce ne gibi ihtiyaçları olduğunu bilmek gerektiğini söyledim.

"Teşkilatlandıktan sonra iş bulmak meselesi de çözülebilir," dedim.

Birkaç ses birden yükseldi:

- İhtiyaçlarımız tümen tümen... Sen önce bizim mezarlık derdimize bir çare bul. Aşağısını sonra konuşuruz.

Mezarlık derdinin ne olduğunu bilmiyordum. Beyaz saçlı bir ihtiyar ayağa kalktı,

- Burada yaşayan her milletin kendi mezarlığı var. Biz çakıl taşları gibi her tarafa dağılmışız. Ölülerimizi hristiyan mezarlıklarına gömüyorlar... Allaha imansız, kafir gidiyoruz. Sen bizi bu utançtan kurtar.

Bir saniye düşündüm... Mektep kanalıyla bunu çözebileceğime karar verdim. Kati bir sesle:

- Ben sizin mezarlık meselenizi çözeceğim, dedim.

Hayretle yüzüme baktılar.

- Bu para meselesi değil, bacı... Bize kimse toprak satmaz.

- Siz parasını bulun, ben de size toprağı bulacağım. Dedim.

Benim v[a]adime pek inanmadılar... Ama, pek dostça ayrıldık. Beni kapıya kadar geçirdiler. Yine gelmemi istediler.

Zavallı insanlar... Amerika'nın bir köşesinde, işsizlik, açlık, yoksulluk içinde sürünürken, en büyük dertleri hristiyan mezarlığına gömülmek imiş...

Mezarlık meselesi pek kolayca çözüldü. Benim rehberim

olan Mister Walter Pettit'e toplantıyı ve istekleri anlattım. Belediye dairesine telefon etti. Bir istida ile müracaat gerekiyormuş. İstidayı hazırladılar. Ben de cemiyet yöneticilerine imzalattım. Bir ay sonra, yerini pek hatırlamıyorum, galiba Brooklyn'de Türklere mahsus bir parça toprak, demir parmaklıklar arasına alındı.

Bu başarıdan sonra işçiler arasında itibarım arttı, çalışmak kolaylaştı. Artık toplantılara hevesle geliyorlardı. Ben zayıf noktalarını yakalamıştım. Cemaat teşkilatçılığında bu noktayı yakalamak başarının esası idi. Fakat toplantıların kahvehanede yapılması pek hoş olmuyordu. Bir toplantı yerine ihtiyaç vardı. Bunu da mektep kanalıyla çözdüm. Bir cemaat merkezinde bize büyükce bir oda verdiler. Artık toplantılar resmi bir nitelik almıştı. İşçiler dertlerini birer birer ortaya dökü-yorlardı. Çalışmalarımızı Amerika'nın diğer şehirlerinde bulunan işçiler de haber almışlar, onlar da teşkilatlanmak istiyorlardı. Taşradakilerin hemen hepsi işçi idi. Bunların sayısını, ne işte çalıştıklarını belirtmek için bir sosyal anket yaptım. Sorulara her taraftan müsbet cevaplar geldi. Anket sonunda ilgi çekici bir sonuç ortaya çıktı. (...) Yapılan anket Türk işçilerinin New York, Detroit, Worchester, Lawrence, Youngstown, Pittsburg, Philadelphia şehirlerinde toplandığını gösterdi. Bu anketten ve New York'taki çalışmaların başarıyla yürüyüşünden sonra, New York'ta üniversitede okuyan Rahmi Kolçak, Mühendis Seyfi, sinema operatörü İsmail Hakkı gibi bazı gençler de cemiyete katıldılar. Cemiyetin adı değiştirildi. "Türk Teavün Cemiyeti" oldu. Üyelerin bir kısmı "Türk Teavün Cemiyeti" olmasına itiraz ediyor, "Osmanlı Teavün Cemiyeti" olarak kalmasını istiyorlardı. Arnavutlar ve Kürtler, Osmanlı Teavün Cemiyeti olmasında ısrar ettiler. Fakat çoğunluğun kararı kabul edildi.

Cemiyet devamlı çalışmaya başladıktan sonra ayrıca bir bina kiraladık. Bu bina bir "sosyal merkez" haline getirildi. İşçilerin bir kısmı kahvehanelerden kurtarıldı. İngilizce bilmeyenler için dil kursları açıldı. İşçilere memleketin durumu hakkında bilgi veren, Amerika'daki işçi şartlarını inceleyen,

sınıf bilinçlerini geliştiren konferanslar verildi. İşçileri sendikalara bağlamak için uzun bir çalışma gerekti. Sendikalara girmek istemiyorlardı. Patronların sendikalı işçileri daha çabuk işten attığını, hele muhacir işçileri bir defa attıktan sonra işe almadıklarını söylüyorlardı.

Bunlara sendikaların dışında kalmanın zararları, hayattan alınan örneklerle anlatıldı. Sendikaya girmenin kendilerine sağlıyacağı faydalar belirtildi. New York'ta işçiler sendikalara büyük ölçüde katıldılar. Ancak Detroit'te Ford Fabrikası'nda çalışan Kürtlerin bir çoğu ikna edilemedi.

Dış teşkilatlar da kurulduktan sonra, üyelerin verdiği aidatla *Birlik* adında haftalık bir gazete yayınladık. Zekeriya ve New York Öğretmen Mektebi'nde okuyan bazı öğrenciler gazete işini üzerlerine aldılar. Bu gazete, Amerika'nın diğer şehirlerindeki işçilerle ve teşkilatlarla bağ kurmaya yardım etti.[20]

Sertel Türk göçmenlerin özel hayatlarıyla da ilgili olarak şu tür gözlemlerde bulunuyor:

> Bunların içinde aile hayatı kuranlar pek azdır. Ekseriyeti bekâr yaşar. İki ırk ve iki din arasındaki geniş fasılalar, bu kütlenin Amerikada aile hayatı kurmasına mâni olmuştur. Hatta bir kısım Türkler Türkiyeden fotoğrafla kız getirterek evlenmişlerdir. Bu fotoğraf izdivacı Amerikada pek müteamildir. Kendilerini yeni dünyanın içtimaî şeraitine [toplumsal şartlarına] uyduramıyan diğer milletler de kendi memleketlerinden fotoğrafla kız getirterek evlenirler. Bu sebeple her vapur limana yaklaşır yaklaşmaz, bir nikâh memuru ile mukavalât muharriri [noter] vapura gelir, yeni gelen gelinle Amerikada fotoğrafına âşık olarak sevgilisini bekliyen güveyin nikâhlarını kıyar. Bu sebeple Türkler Amerikada aile hayatı tesis edememişlerdir."[21]

---

20 Sabiha Sertel, 1969, s. 45-52, 53-54. Türk Teavün Cemiyeti ile ilgili bir inceleme için bkz. Veysi Akın, "New York Osmanlı (Türk) Teavün Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Yıl 1, sayı 1, 1991, s. 238-250.

21 "Amerikada Türkler", *Resimli Ay*, 5 Temmuz 1930, s. 34-35.

3. Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumî Kâtibi Dr. Fuad Mehmed Bey'in Gezisi

Himâye-i Etfal Cemiyeti Umumi Kâtibi Doktor Fuad Mehmed [Umay] 25 Mart-29 Temmuz 1923 tarihleri arasında Amerika'ya gelir ve Müslim ve gayri Müslim Türk göçmenlerin yaşadıkları kentleri ziyaret edip Kurtuluş Savaşı sırasında öksüz ve yetim kalan çocuklar için yaklaşık yüzbin dolar bağış toplar.[22]

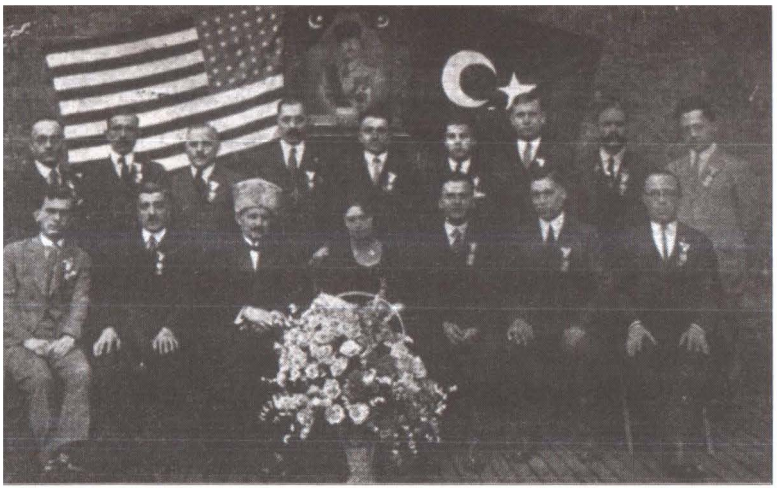

Fuad Bey New York'ta Türk Teâvün Cemiyeti Azaları ve murahhasları arasında (Fuad Mehmed [Umay], 1341, s. 18).

1920'li yıllarda Columbia Üniversitesi'nde öğrenim görürken Fuad Bey'in çalışmalarına tanık olan Sabiha-Zekeriya Sertel çifti anılarında Fuad Bey'in faaliyetlerini renkli bir dille anlatırlar:

> Sabiha Sertel: [Hilâl-i Ahmer] Cemiyet Başkanı Rumi efendi, kendi meselelerinin ayrı bir toplantıda konuşulmasını istedi. Bugünkü toplantıda, memlekete, çocuklara, Mustafa Kemal

22 Yrd. Doç. Dr. Veysi Akın, 2000, s. 88. Veysi Akın'ın kitabında Doktor Fuad Umay'ın Amerika ziyareti ayrıntılı olarak ele alınmıştır. (s. 79-100) Ayrıca şu makaleye de bakılabilir: Prof. Dr. Ercüment Kuran, "Türk-ABD İlişkileri Başlarken: Dr. Fuat Mehmet Bey'in Amerika Gezisi", *Yeni Forum*, cilt IV, sayı 108, Mart 1984, s. 11.

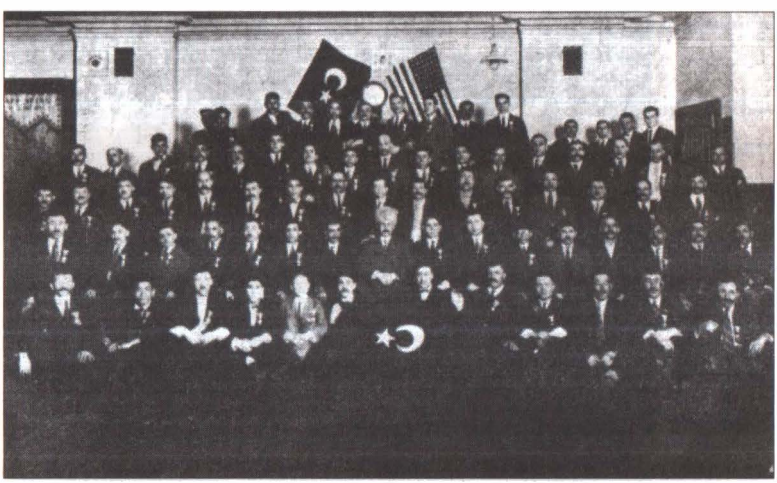

*Fuad Bey, New York'ta kongre murahhasları arasında (*Fuad Mehmed [Umay], *1341, s. 24).*

*Fuad Bey Lorenzo ve civarında yaşayan Müslümanlarla (*Fuad Mehmed [Umay], *1341, s. 67).*

Paşa'nın askerlerine yardım için bir iane açılmasını teklif etti. Bu teklifi hepsi büyük bir şevkle onayladılar. İane, adeta bir cömertlik ve mertlik yarışması oldu. Biri ['Ibenden elli['] derse, öteki onun gerisinde kalmamak için, ['Ibenden yetmiş beş,['] diyordu. Böylece "Hilali Ahmer" Cemiyeti'nde yapılan toplantı, 50 bin doların üstünde bir fayda sağladı. Türklerin "Teavün" Cemiyeti'ndeki toplantısı da buna yakın bir şeydi. New York'a döndükten sonra yönetim kurulunun toplantısında, Ankara'dan birinin Amerika'ya çağrılmasını konuştuk. Ateşin içinden gelen bir kimse çok faydalı olacaktı. Bu düşüncemizi Ankara "Himaye-i Etfal" Cemiyeti'ne bildirdik. Ankara Merkez Komitesi, cemiyet başkanı Doktor Fuat Bey'i göndermeği kararlaştırmıştı. Fuat Bey *Gülcemal* vapuru ile geldi. Bu, Amerika'ya gelen ilk Türk vapuru idi. Vapuru karşılamak için bütün teşkilatlardan delegeler gelmişlerdi. *Gülcemal*'in New York limanına gelmesi de önemli bir olay oldu. Vapurun kaptanlarını görmek için yalnız Türkler değil, Türkiye'den gelmiş Rum, Ermeni, Yahudi, bütün Türk uyrukları gelmişlerdi. Fuat Bey'in geldiği gün "Astorya" Oteli'nin salonunda yaptığımız toplantıda müsamerenin programını hazırladık. Fuat Bey'in gezeceği şehirleri kararlaştırdık. Fuat Bey'in

Fuad Bey, Providence'da Türk gençleriyle birlikte (Fuad Mehmed [Umay], *1341, s. 73).*

Fuad Bey Detroit'te Türk gençleriyle birlikte (Fuad Mehmed [Umay], 1341, s. 99).

yapacağı gezilere benim arkadaşlık ve tercümanlık etmemi uygun gördüler. New York'ta ilk toplantı, kiraladığımız büyük bir salonda yapıldı. Fuat Bey, memleketin acıklı durumunu anlattı. Ben hislere hitap eden bir konuşma yaptım. Şiirler okundu. Halk arasında ağlayanların hıçkırıkları duyuluyordu. Konuşmalar sonunda yardım faslı açıldı. Masanın üstü yığın yığın dolarlarla doldu. Kalabalığın arasında orta yaşlı, orta boylu, kalın siyah kaşlı, bıyıkları kulak deliklerine değen bir adam ağır ağır masaya yaklaştı. Bu, Kürt Yusuf Gülabi Çavuş'tu. Önce Fuat Bey'in elini öptü:

- Siz bana toprağımın, köyümün kokusunu getirdiniz. Sağolun, varolun. Aç sürünen çocuklar arasında benim de evlatlarım var herhal. 27 senedir Amerika'da çalışıyorum. Madenlerde işçilik ettim. Otomobil fabrikalarında, Kuzeyde, Fruit Company'nin (Meyva kumpanyasının) meyva bahçelerinde çalıştım. Garajlarda, parklarda yattım. 10 bin dolar birikmiş param var. Artık memlekete dönmeğe karar verdim. Bütün paramı size veriyorum. Bana yalnız bir vapur bileti alın. Ve orada bir iş bulmama yardım edin. İşte altın saatim. İşte altın kemerim. Yurduma helal olsun.

Herkes ağlıyordu. Toplanan para 100 bin doların üstündeydi.

Fuat Bey'le gezdiğimiz bütün şehirlerde Gülabi Çavuşlar

*Fuad Bey Detroit'te bağış toplarken (*Fuad Mehmed [Umay], *1341, s. 109).*

vardı. Gurbet elde, ateş karşısında, alınteriyle kazandıkları paraları, çakıl taşları gibi masanın üstüne dökü yorlardı. Ancak, memlekette kurulacak çocuk yurtlarına, hastanelere fotoğraflarının asılmasını istiyorlardı. Onların bu yüksekliği karşısında küçülmemek mümkün değildi.

Amerika'daki bu çalışmalar sonunda memlekete gönderilen paranın miktarı bir milyon Türk lirasının üstündeydi. Ankara'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun meydana getirdiği ilk çocuk sarayları, bakım evleri, hastane, çocuk yuvaları Amerika'daki işçilerin gönderdikleri paralarla kuruldu. Fakat Yusuf Gülabi Çavuş'a iş bulunmadı. Çocuk yataklarının başucuna işçilerin fotoğrafları asılmadı.[23]

Zekeriya Sertel: Amerika'daki Türkler zengin insanlar değillerdi. Aralarında tek tük para yapmış olanlar da vardı. Fakat bunların sayısı pek azdı. Kazançları kararsız ve sınırlıydı.

23 Sabiha Sertel, 1969, s. 62-64.

Böyle olmakla beraber bütün Türkler, uzaktan uzağa olsun, Kurtuluş Savaşına katılmak istiyorlardı. Orada bağımsızlık için kanlarını ve canlarını verenlerin yanında onlar da hiç olmazsa paraca yardım ederek millî görevlerini yapmak istiyorlardı. Bu amacı gerçekleştirmek için Ankara'da yeni kurulan "Himaye-i Etfal Cemiyeti"* ile temasa geçtik. Toplantılarda verilen yardım paralarını bu kuruma göndermeye başladık. Bu iş günden güne büyüdü, bütün Amerika'daki Türk ve Kürtler, Newyork'taki örgütü ve çalışmaları haber alınca, onlar da kendi aralarında örgütler kurarak faaliyete geçtiler. Böylece o güne kadar birbirlerinden habersiz yaşayan vatandaşlar bir araya gelmek fırsatını buldular, aynı zamanda vatanla bağlarını tazelemiş oldular.

Çeşitli şehirlerdeki Türk ve Kürtler arasında bir hamiyet yarışması başlamıştı. Her toplantıda Anadolu yetimlerine yapılan yardım miktarı artıyordu. Çocuk Esirgeme Kurumu, gönderilen yardımın büyüklüğünü görerek bizimle sık sık mektuplaşmaya başladı. Bu mektuplaşma sonucunda Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Dr. Fuat Bey'in Amerika'ya daveti kararlaştırıldı. Fuat Bey'in gelişi, Amerika'daki vatandaşları daha da heyecanlandırdı. Fuat Bey şehir şehir gezerek bütün Türk ve Kürtlerle yakından temas etti, onlara Kurtuluş Savaşının ne büyük fedakârlıklarla yapıldığını anlattı ve iki hafta, artakalan binlerce yetim çocuğun acıklı durumunu bildirdi. Böylece Anadolu'da Kurtuluş Savaşı devam ederken, Amerika'daki vatandaşlar da bu savaşa katılmış olmanın zevk ve şerefini tadıyorlardı.

Fuat Bey, Amerika'ya 1922'de gelmişti. O yıl Kurtuluş Savaşının son yılıydı. O sıralarda Kurtuluş Savaşını günü gününe heyecanla izliyor, toplantılarda vatandaşlara olup bitenleri haber veriyordu. Nihayet daha Fuat Bey Amerika'dayken Yunan ordusunun İzmir'de denize dökûldüğü hakkındaki büyük zafer haberi geldi. Bu büyük bayramı birlikte kutlamak için vatandaşları olağanüstü bir toplantıya çağırdık. Toplantıya katı-

(*) Çocuk Esirgeme Kurumu.

lanlar, mutluluk ve sevinçlerini, yardıma daha geniş biçimde katılmak suretiyle belirtmekte yarış ediyorlardı. Heyecanın en son haddine vardığı dakikada, dinleyiciler arasından biri kalktı, kürsüye doğru yavaş adımlarla ilerlemeye başladı. Palabıyıklı, yanık yüzlü, kırk yaşlarında yağız bir Anadolu çocuğuydu. Newyork'taki Türklerden değildi. Onu aramızda ilk kez görüyorduk. Sessizce kürsüye çıktı. Hepimizin gözü merakla bu tanımadığımız vatandaşa dikildi. Tereddütlü, utangaç ve iddiasız bir sesle konuşmaya başladı.

- Arkadaşlar, dedi, ['Iben Detroit'ten geliyorum. Memlekete dönüyorum. Bu toplantılarınızda ilk kez bulunuyorum, Kurtuluş Savaşında canlarını ve kanlarını verenlerin hikâyelerini dinledim. Yetim kalan yavruların acıklı halini öğrendim, onun için konuşuyorum. Ben Amerika'da on sekiz yıl çalıştım. İşte bu süre içinde kazanıp biriktirdiğim para... (Cebinden bir cüzdan çıkarıp kürsü üstüne bıraktı) İşte altın saat ve köstek. (Boynundan kalın altın zincirli bir saat çıkarıp masanın üstüne koydu) Bunları Anadolu'daki şehit kardeşlerimizin yetim yavrularına gönderin. Bana da İstanbul'a kadar bir vapur bileti alın. Başka bir şey istemiyorum.[']

Hepimiz dona kalmıştık. Bu yüksek hamiyet örneği Anadolu çocuğunu hepimiz kucaklayıp öptük. Amerika'da Detroit otomobil fabrikalarının ateş ocaklarında bin bir güçlük içinde çalışarak kazandığı parayı bir tahta masa üzerine atıvermişti. Bu hamiyet sahnesi birçoklarımızın gözlerinden yaş getirmişti.

Para çantası açıldığı zaman içinden 18 bin dolar çıktı. Bu adam bu parayı yemeyerek içmeyerek dolar dolar biriktirmişti. Bu para ile memlekete dönüp kendisine bir iş tutacaktı. Paranın bir kısmını olsun geri vermek istedik, kabul etmedi ve bunu bir hakaret saydı. Bütün varlığını vermişti.

Kendisine bilet alındı, bir miktar cep harçlığı verildi ve bu fedakâr işçi, memlekete parasız döndü. Orada savaş sırasında bütün ailesinin öldürüldüğünü ve hayatta yapayalnız kaldığını öğrenince tekrar Ankara'ya döndü. Çocuk Esirgeme Kurumunda kendisine bir iş verirler diye umuyordu. Fakat varını yoğunu verdiği Çocuk Esirgeme Kurumu, bu adamın elinden

tutmadı ve ona iş vermedi. Sık sık bana gelir, dert yanardı. Sonra İstanbul'a döndü, bir depoda bekçilik işi buldu. Ömrünün son senelerini böyle geçirdi. Bu meçhul kahramanın adı Çavuş'tu. Asıl adını vermeye lüzum bile görmezdi. Amerika'da on sekiz yıl çalıştığı halde, onu kimse tanımıyordu. Fakat bu yüksek ve asil hareketinden sonra hepimizin dostu oluvermişti. Herkes takdirle ve hayranlıkla onun sözünü eder olmuştu.

Amerika'daki Türk ve Kürtler arasında aynı derecede değilse bile, ona yakın yardım örnekleri gösteren vatandaşlar az değildi. Düşününüz ki, Amerika'daki vatandaşların sayısı birkaç bini geçmiyordu. Çoğu ağır işlerde çalışıyor ve az kazanıyordu. Oysa biz iki sene içinde bu vatandaşlar Anadolu yetimlerine yüz bin dolar gönderdiler. Çocuk Esirgeme Kurumu bütün memleketten bu paranın yarısı kadar bile bir yardım toplayamamıştı. Ankara'daki Çocuk Esirgeme Kurumu binası, Keçiören'deki çocuk evleri, Amerika'daki Türk ve Kürtlerin gönderdiği parayla yaptırılmıştı.[24]

Dr. Fuad Mehmed Bey'in Kaleminden Peabody Ziyareti

Büyük caddelerden geçerek Salem'e, ba'de [sonra] Peabody'e geldik. Holde iki yüzü mütecâviz [aşkın] vatandaşın pek heyecanlı tezâhürâtı arasında müteheyyic oldum [heyecanlandım]. Dersim'in zeki evlatlarından biri ağlayarak:

- Ah efendi, bizi bugün huzûrunuzla ihyâ ettiniz. Biz şimdiye kadar burada nasıl yaşadığımızı, nasıl gezdiğimizi bilemiyorduk. Nereye çıksak karşımıza mel'un Ermeniler geçiyor, bizimle alay ediyor, hayatımızı zehirliyordu. Sokağa, hele umumî mahallere hiç çıkamaz olmuştuk. Bunların Amerikalılara yaptıkları propagandalar dolayısıyla Amerikalılarla da temasta bulunamıyorduk. Çünkü hakaret görüyorduk. Bugün çok şükür sizin buraya gelmenizle onlardan hıncımızı almış oluyoruz. Fazla nümâyiş yaptığımız yerlerde, ihtimâl dikkat ettiniz,

24 Zekeriya Sertel, 1977, s. 104-107.

perdeleri kapanan dükkânların sahipleri Ermeni idiler. Bizim bu neşeli zamanımızı görmek istemiyorlar, dükkânlarının iç tarafına çekiliyorlardı. Artık devir bizimdir. Şanlı Anadolu yalnız Anadolu'yu değil bizi de kurtardı, var olsunlar.[']

Hitâbında bulundu.

Ekserîsi [çoğunluğu] Dersim civârı halkından olan vatandaşların bir kısmı da ağlıyorlardı. Uzun müddet koynumuzda büyütmüş olduğumuz yılanların zehirleri altında kalmış, manen ezilmiş olan bu insancıklar artık kendilerini yeniden dünyaya gelmiş, serbest ve canlı görüyorlardı. Aralarında bulunmaklığım onlar için büyük bir kuvvet menbaı [kaynağı] telakkî edilmişti. Sevinçlerinden ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Kimi boynuma sarılıyor, bir iki kelime söylüyor, kimi hissiyâtını yalnız göz yaşlarıyla ifâde, kimisi de (arzum hilâfına) ellerimi öpüyordu.

Aralarında birkaç saat geçirdikten sonra Salem'de (Lebgen Hause) oteline gittik. Akşam Peabody'de vatandaşların lokantasında tertip edilen iftar sofrasında yemek yedik. Vatandaşların bir kısmı Ramazan münâsebetiyle oruç tutuyorlardı. Tam bir memleket hissi altında nefis memleket yemekleri yenildi.

Zavallı insanlar misâfirlerini memnun etmek için neler yapmıyorlardı. Âdetâ sıkılıyordum. Fakat arzularını kabul etmek çaresizdi.

Akşam saat altıda holde iki yüz yirmi kişilik ictimâ'da, [toplantıda] memleket ahvâlini, [halini] memleketin yetimlerini, maksat-ı seyâhati [seyahatin amacını] mübeyyîn [açıklayan] beyânâtta bulundum. Pek mütehassis ve müteheyyic [heyecanlanan] olan bu Anadolu evlatları bir iki saat zarfında, bana hediye edilen kalemlerin yetimlerimiz menfaatine koyduğum müzâyedesinde hâsıl olan tutarı ile 6678 dolar yetimlerimize teberru' etmişlerdi.

Boston civarındaki dâr-ül-fünûnda tıp tahsîl eden Fatma Reşîd Hanım iki Sırplı kız arkadaşıyla birlikte bu ictimâ'da [toplantıda] bulunmuşlardı. Sırplı kızlar; bu azîz insanların günlerce çalışarak alınlarının teriyle kazandıkları paraları nasıl bir iki dakika zarfında verdiklerine hayran olmuşlardı.

Hiçbir millette bu sınıf halk bu fedâkârlığı gösterememiştir.

Peabody'de çalışan vatandaşlar altı yüz kadar var. Hemen ekserîsi Kürt'tür. Debbâg fabrikalarında çalışıyorlar ve iyi para kazanıyorlar. Maa-t-teessüf ictima'a [toplantıya] hepsi gelmedi. Aralarında nifâk vardı.

Bilhassa böyle uzak muhîtlerde birleşerek çalışmanın lüzumundan bahsettim. Mevcut cemiyete herkesin aza kaydedilmesini ilâve eyledim. Söz verdiler ve yek-diğerleriyle [birbirleriyle] dargın olanların barışacaklarını söylediler.

İctima'ın [toplantının] nihâyetinde çok samîmî tezâhürât arasında bu hamiyetli, fedâkâr insanlardan ayrılarak otele geldik. Sabahleyin hissettiğim sû-i kasd tertibâtı ihtimâline karşı aldıkları vaziyet şâyân-ı kayd idi. Diğer oteller gibi bu otel de hîn-i hâcette [gerektiği zaman] bir ailenin apartman şeklinde istîcâr edebilmesi [kiralanması] maksadıyla odalardan birbirine geçilir tarzda yapılmış. Sabaha kadar asıl odamın kapısında nöbet beklemeyi kâfi görmeyen bu fedâkâr insanlar tarafeyndeki [etraftaki] odaları da istîcâr ederek [kiralayarak] her türlü ihtimâlâtı [ihtimali] ber-taraf etmişler ve uyku uyumamışlardı.[25]

4. Anılarda Türk Göçmenleri

1910'lu ve 1920'li yıllarda Göçmen Manzaraları

Sabiha Sertel'in Gözlemleri

Türkler Amerika'ya toplu halde göç etmemişler. Tek tek, bazen üç dört kişi beraber gelmişler. Dağınık yerlere yerleşmişler. Bu akın daha ziyade Anadolu'da Van, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde başlamış, diğer şehirlere, kasabalara, köylere yayılmış. Amerika'ya gidip dönen Ermeniler, Amerika'da herkesin zengin olduğunu, iş bulmanın kolay olduğunu söylemişler. Tekrar Amerika'ya giderken birçoklarını kandırmışlar, bera-

25 Doktor Fuad Mehmed, 1341, s. 68-69.

ber götürmüşler. Bazıları da arkadaşlarından aldıkları mektupların etkisiyle gurbet yolunu tutmuşlar. Göç edenlerin sayısı Birinci Dünya Harbi içinde çoğalmıştı.

Bu muhacirlik toplu, intizamlı bir göç olmadığı için muayyen bir sebebi de yoktu. Bunların bir kısmı Makedonya'da Yunan zulmünden kurtulmak, bir kısmı para kazanmak için gelmişti. Türk, Kürt ve Arnavutlardı. Anadolu'dan gelenler, topraksızlıktan, işsizlikten geldiklerini söylüyorlardı. Amerika'ya göç 1920 senesinde artmıştı. Bu tarihte gelenlerin çoğu İngilizlerin baskısından kaçan Kıbrıs'lı Türklerdi.[26]

Ahmet Emin Yalman'ın Gözlemleri

Genel İzlenimler

Şehirlerden gelen muhâcirler adeden [sayı olarak] az olduğu için evvela bu kısım muhâcirlerin yeni muhîtlerindeki hayatlarından bahsedelim. Şehirlerden gelenler ekseriyetle büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmektedirler. Burada birtakımı sokaklarda şeker, şerbet, dondurma, kaynamış mısır ve kestane gibi şeyler satmak suretiyle geçinmektedirler. İçlerinde yavaş yavaş dükkân sahibi olan bir iki kişi vardır. Diğer birtakımı Amerika'ya kolayca zengin olmak ümidiyle gelmiş iken yaşayabilmek için fabrika hayatının mezâhimine [sıkıntı ve eziyetlerine] katlanmaya mecbur kalmaktadır. Sanâyî mektebinden ve sair mekteplerden ikmal-i tahsil [eğitimini tamamlamak] niyetiyle gelenlerden bir müddet zahmet çektikten sonra bir iş bulanlar ve gece derslerine devam suretiyle İngilizce öğrenenler ve tevsi'-i malûmât edenler [bilgilerini genişletenler] varsa da bu gibi gençlerin çoğu tahsili bir tarafa bırakarak ancak geçinebilmeye muvaffak olmaktadırlar. İngilizce bilerek Amerika'ya giden ve ailelerinden muâvenet [yardım] gören birkaç genç vardır ki muhtelif darülfünunlarda [üniversitelerde] ziraat ve sair şeyler tahsiline ciddi surette çalışmaktadırlar. Diğer birkaç kişi misyoner mekteplerinde meccânen

26 Sabiha Sertel, 1969, s. 51-52.

[ücretsiz olarak] tahsilde bulunmakta ve bunu temin için kısmen kendilerini Hıristiyanlığı kabul etmiş gibi göstermektedirler. Anadolu'dan gelen amele arasına karışarak çalışmadan geçinen mektep görmüş bazı şehirli gençler daha vardır.

(...)

Türkler ancak on seneden beri Amerika'da bulundukları ve köy muhîtlerinden geldikleri için mesela İslavlardan [Slavlardan] geri kalmaları lâzım gelirken iktisadi hayatta nispeten pek ileri giden bir iki fert yetiştirebilmişlerdir. Bunlardan biri (New Hampshire)da (Manchester) şehrinde sâkin Hasan Efendi isminde bir zattır ki memleketinde rençberlik ederken Amerika'ya gelip bir kereste fabrikasında çalışmaya başlamış, kendini sevdirip az bir zamanda işbaşı olmuş, sonra bir fırın açıp işletmeye başlamış, aynı zamanda bir Rum kahveci ile ortak olmuş, emlâk almaya başlamış, nihayet on senede on beş bin Osmanlı lirasına muâdil [denk] bir servet sahibi olmuştur. Hasan Efendi hemşehrilerinin hürmetini bi-hakkın [tamamıyla] kazanmıştır. Chicago'da bulunan bir hemşehrinin zâbıta ve mahkeme ile işi olsa Hasan Efendi hemen Chicago'ya koşar, (Lowell)da bulunan bir hemşehrinin işine devam etmediğini ve sarhoşluğa meylettiğini haber alınca soluğu (Lowell)da alır. Vapurla yeni gelen bir hemşehrinin Amerika'ya duhûlüne [girişine] müsaade edilse Hasan Efendi New York'a çıkan muhâcirlerin muâyene yeri olan (Ellis Island)a koşarak muhâcirîn memurlarını iknaya çalışır. Bu zât bir iki sene evvel henüz on yaşında bulunan yeğenini Amerika'ya getirerek bir Amerika mektebine yerleştirmiştir. Çocuk Türkçe bilmemesine rağmen Balkan Muhârebesi münâsebetiyle her gün mektepteki Yunanlı çocuklarla dövüştüğü için dayısı kendisini daha uzakça bir mektebe leylî [yatılı] olarak naklettirmişti. Orada çocuğu ziyaret ederek Amerikalı arkadaşları arasında her hususta ön ayak olduğunu ve kendisini herkese sevdirdiğini hayretle gördüm. Amerika mekteplerinde yerli çocuklarla muhâcir çocuklarının münasebâtı hakkında yapılan tetkikât, muhâcir çocuklarının oyunlarda ve sair hususlarda baş olmasının pek nâdir olduğunu ve ancak pek

kuvvetli şahsiyet sahibi çocukların buna muvaffak olduklarını gösteriyor.

Rumeli'nden gelen amele içinde muntazam bakkal dükkânları açan birkaç kişi bulunduğu gibi çalıştıkları fabrikalarda kendi işlerinden başka şeylere merak edip öğrenenler de vardır. Mesela kundura fabrikalarında çalışanlardan kunduranın fabrikada geçirdiği her ameliyede [işlemde] mahâret kesb edenler [maharet edinenler] ve işin nasıl idare olunduğunu anlayanlara tesadûf ediliyor.

Chicago civarında demiryollarında çalışanların faaliyeti, tasarruf-kârlığı, tarz-ı hayatı fabrikalardakiler gibidir. Bunlar seyyâr bir halde bulundukları cihetle ikametgâhları eski vagonlardan ibarettir. Her vagonu bir soba ve yatak ve masalar iânesiyle dört beş kişiye mahsus birer oda haline koymuşlardır. İşbaşıları hep Türk'tür. Kır ortasında bulundukları için hemen hemen bir köy hayatı geçirirler. Haftada bir gün Chicago'ya inebilirlerse de bu müsaadeden istifade edenler ve büyük şehir hayatının gürültüsüne kendilerini kaptıranlar çok değildir.[27]

1911 Yılı Peabody İzlenimleri

1327 [1911] senesinde (Peabody) de bulunan Anadolulu ameleyi ziyaret ettiğim zaman kendilerini pek fena bir halde bulmuştum. Debbâğhânelerde [tabakhanelerde] başka hiçbir sınıf amelenin kabul etmediği derecede ağır işlerle meşgul idiler. Buna mukâbil aldıkları ücret vasatî olarak [ortalama] haftada beş, altı dolar derecesinde bir şeydi ki Amerika fabrikalarında hafif işlerle meşgul çocuklara bile bundan noksan para verilemez. Rutubetli, müteaffin [kokmuş] yerlerde çalışmanın neticesi olarak sıhhatlerine halel gelmişti. Hallerinden pek müşteki [şikâyetçi] idiler. Ecnebî memleketinde hasta olup olmamaktan ve birkaç para yapıp günün birinde memlekete avdetten [dönmekten] başka hiçbir emel ve düşünceleri yoktu. İçlerinden biri İngilizce öğrenmeye, Amerika'yı tanı-

27 Ahmed Emin [Yalman], "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188.

maya merak etse, Amerika'da kalmayı düşünüyor ithamıyla, istihzâlı [alaycı] ve acı sözlerden ibaret bir tazyik altına alınıyordu. Buna rağmen içlerinde gece derslerine devam eden, İngilizce öğrenen birkaç kişi vardı. İngilizce öğrenmeye hınzîr [domuz] eti bulunabileceği cihetle Amerika lokantalarında yemek yemeye karşı bu kadar taassup ve şiddet gösteren bu adamlar, içkiye ve büyük şehirlere mahsus türlü türlü ahlaksızlıklara nefsini kaptıran arkadaşları üzerinde ancak pek hafif bir tazyik icra ediyorlardı. İçlerinde, her tarafta amele arasında olduğu gibi hiçbir yerde muntazaman çalışmayan, şehirden şehre dolaşan ve serseriliği meslek tutan bir kısım efrad da vardı. Mamafih kısm-ı azamı [çoğunluğu] memleketteki ailesine para yetiştiriyor ve günün birinde biraz para ile Amerika'dan ayrılabilmek için mahrumiyetlerle dolu bir hayata katlanıyordu. Birçoğu yerden dar odalarda yatıyor, nöbetle pişirdikleri basit şeyleri [185] yiyor, çamaşırlarını kendileri yıkıyorlardı. Eğlenceleri kahvelerde ve ağaçlar altında oturmaktan ibaretti. Etraflarındaki yeni muhît kendilerini pek az alâkadar ediyordu. Onu anlamaya, ona karışmaya teşebbüs etmedikten başka muhîtleriyle olan münasebetlerini hadd-i asgariye [en alt düzeye] indiriyorlardı. Mesela bir sokak uzakta bulunan dükkânlardan kendilerine lâzım olan eşyayı bizzat almaya cesaret edemiyor ve muhtekir [vurguncu/istifçi] bir Ermeni'nin vesâitine [aracılığına] müracaat ediyorlardı. Aralarında yalnız iki bakkal dükkânı ve bir fırın vücut bulmuştu. Adetçe bine yakın olmalarına rağmen bir kahve açamayarak Yunanlıların kahvelerine devam etmekte bulunmuşlardı. Civarda bir müze kâin bulunuyordu ki (Salem) limanına mensup kaptanların asırlardan beri muhtelif memleketlerden getirdikleri nevâdir ve nefaisi [nadir ve güzel şeyleri] ihtivâ ediyordu. İçinde bir Türk dairesi vardı. Pazar günleri hiç duhûliyesi [giriş ücreti] olmayan bu müzeye her nev'i ecnebî amele merakla geldiği halde o zamana kadar bir Türk geldiği görülmemişti.[28]

28 Ahmed Emin [Yalman], "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, no. 2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188.

Trenden çıkınca kendimizi bir Türk kasabasında sandık. İstasyonun bütün levhaları, orada asılı bulunan belediye emir ve talimatının hepsi İngilizce ile beraber Türkçe yazılmıştı. Belli ki Türkler, kasabanın nüfusu içinde ağır basıyor, ortak hayâtın icabı olan her şeyi kendilerine anlamadıkları dille değil, kendi dilleriyle bildirmeğe ihtiyaç duyuluyordu.

Kasabanın ana caddesinde başlarına kara mölon şapkalar geçirmiş, bir takım basit kıyafetli adamlar piyasa ediyor, yüksek sesle Türkçe konuşuyorlardı. Yanlarına yaklaştık kendimizi tanıttık. Derin bir ilgi gösterdiler. Bizi, içinde yaşadıkları binalardan birine aldılar, etrafımıza yüzlerce memleket hasretlisi vatandaş üşüştü, bize şunları anlattılar:

- Çoğumuz Harputluyuz. Aramızda Sivaslılar, Malatyalılar ve Samsunlular da eksik değil... Bizim taraflardan Ermenilerin ticaret için Amerika'ya gittiklerini görüyorduk. Memlekette işler kesat olduğu için bu ticareti biz de deneyelim dedik. İlk gelenler iş bulunca, tanıdıklarını, hısım ve akrabasını çağırdı. Türk topluluğu gün geçtikçe arttı. Fakat hiçbirimiz burada yerleşmek niyetinde değiliz. Maksadımız ticaret yoluyla biraz para biriktirmek, memlekete dönmek, çoluk çocuğumuza kavuşmaktır. Görüyorsunuz ya, aramızda ailece gelen ve burada oturmayı hatırından geçiren yok... Sırf yerleşmeyi düşünmeyelim diye bu diyarın dilini öğrenmemeğe dikkat ediyoruz. Öğrenenlere kötü gözle bakıyor, engel olmağa çalışıyoruz. İşimiz gücümüz, dibaghanelerde işçilik etmektir. Pis, sıkıntılı bir iş...İsteklisi çok değil, onun için bizim üstümüze düşüyorlar, aç kalmıyoruz. Yemeklerimizi bir arada nöbetleşe pişiriyoruz, para biriktirmeğe bakıyoruz, memlekete yolluyoruz.

Ahmet Şükrü [Esmer] ile beraber karşılaştığımız cehalet manzarası karşısında ağzımız açık kaldı. Lisan öğrenmemek ve hayata karışmaktan kaçınmak yüzünden ileri gidemiyorlar, bu kadar zahmet ve fedakârlıkla geldikleri uzak memlekette süfli işlerle uğraşmaktan kurtulamıyorlar, Yeni Dünya'dan hiçbir şey öğrenemiyorlar, nasip alamıyorlardı.

Başımızda hasır şapkalar vardı. Mevsim yaz olduğu için bunları giymeyi tabii bulmuştuk. Meğer cehalet ve taassup, yeni muhitle olan temaslarda kendilerine bir takım hudutlar çizdirmiş, hasır şapka bu hududun dışında kalmış, aforoz edilen bir şey olmuş.

İçlerinden bir ikisi şapkalarımıza bakarak bize dedi ki:

"- Buraya okumağa gelen efendilersiniz, bunu anladık. Fakat gâvurlara mahsus olan bu hasır şapkaları başınıza geçirmeğe nasıl razı oluyorsunuz?"

Cevap verdik:

"- Ya sizin başınızdaki bu kara mölon şapkalar ne oluyor? Hem daha pahalı, hem de yazın sıkıntılı, başlarınızı güneşe karşı koruyacak yerde, güneş altında ateş kesiliyor, sizi rahatsız ediyor."

Düşündüler taşındılar, neticede şunu söyleyebildiler:

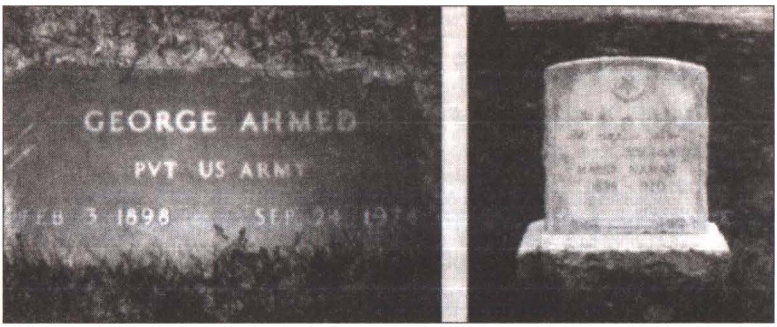
"- İyi ama biz hepimiz kara şapkalara alıştık. Bunlar bize hoş geliyor. Fakat hasır şapkalara alışmadık işte, hepimiz yadırgıyoruz."

Bu sözlere rağmen hasır şapka bahsinde ısrar etmediler, başka bir bahis açtılar:

"- Bizim burada en büyük korkumuz, bilmeden domuz eti yemek veya içinde domuz eti pişmiş bir kapta hazırlanan bir yemeği boğazımızdan geçirmek... İşte bunun için Amerikan lokantalarına ayak basmıyoruz. Yemeğimizi kendimiz pişirmeğe dikkat ediyoruz. Ya siz? Tek başınıza olduğunuza göre böyle bir şey yapamıyorsunuz. Domuz eti yememeğe ve buna sürünmemeğe dikkat ettiğinizi biliyoruz. Fakat gitti[ği]niz lokantada yediğiniz yemek, eskiden içinde domuz eti pişmiş bir tencerede hazırlanmadığına nasıl emin olabilirsiniz?"

Elden geldiği kadar dikkat ettiğimize temin ettik ve yemeklerimizin bir kısmını alaturka yemekleri yapan lokantalarda yediğimizi söyledik. Lokanta ve domuz eti hakkında devam eden ateşli münakaşadan sonra işçilerden birkaçı kalkıp şu teklifte bulunmasınlar mı?

"- Hava sıcak...Haydi şu köşe başındaki Saloon'a gidelim, size soğuk bira ikram edelim."

Amerikalı iki Türk'ün mezarı, Peabody, Massachussets. Sağda: Halid Naman 1898-1920. Solda: George (Yakub) Ahmed, (1898-1974) Amerikan Ordusunda Subay (Frank Ahmed, Turks in America*).*

(Saloon) dedikleri yer, doğrudan doğruya meyhane idi. Amerikan meyhanelerinde ise meze bedava idi. Aralarında domuz etli sucuklar vesairenin çok yer tuttuğu mezeler ortada durur, içki içenler bunlarla karınlarını doyururlardı. Taassup öyle bir şey ki lokantada yemek yediğimiz için bizi ayıplayanlar, meyhaneye gitmeği tabii buluyorlardı. Taassupları akıl ve mantığa göre değil, sadece zevk ve eğlence anlayışlarına göre ayarlanıyordu. Taassubun, riyanın kardeşi olduğunun daha açık bir belirtisi güç bulunurdu.[29]

1913 Yılı Peabody İzlenimleri

1329 [1913] senesinde tekrar Anadolulu ameleyi ziyarette bulundum. (Peabody)ye bir defa daha uğradıktan başka (Wooster), (Chicago) ve (Providence) şehirlerini dolaştım. (Peabody) de büyük farklar gördüm. Evvela Balkan Muhârebesi daimi lakaydîlerini [sürekli lakaytlıklarını] kırmaya vâsıta olmuştu. Muhârebe havâdisi almak için İstanbul gazetelerine abone olmuşlar ve bu gazeteleri müştereken okumak üzere akdettikleri içtimaların fikirleri açmak hususunda çok tesiri görülmüştü.

Sonra Anadolulu bir Rum gencinin amele hukuku hakkında aralarında verdiği Türkçe konferanslar üzerine biraz harekete gelmişler ve bu kadar çalışkan ve tahammül-kâr ameleyi

29 Ahmed Emin Yalman, (t.y.), cilt 1 (1888-1918), s. 136-138.

Hasan Kâmil Topçuoğlu ve Muhammet Mustafa Hafız'ın mezarları başında dua eden iki göçmen Türk, Long Island, New York, 1940 (Frank Ahmed, Turks in America*).*

elden kaçırmaktan korkan fabrika sahipleri hemen haftalıklarını tezyîd etmişlerdi [artırmışlardı]. Bundan başka idâdî tahsili görmüş Midillili iki Türk genci bir müddet aralarında yaşamak ve müstensih [şapirograf/teksir makinesi] ile basmak suretiyle Türkçe bir gazete çıkararak ve sair vâsıtalara müracaat ederek yeni fikirler neşrine çalışmışlardı. Bu sayede eski taassup kırılmış ve muhîtlerine karşı olan tevahhuşları [ürküntüleri] tezelzûle [sarsıntıya] uğramıştı. Pazarları (Peabody) müzesine devam eden amele arasında Türklerin çok yer tuttukları göze çarpıyordu.[30]

Uzunköprülü Bir Tahıl Tüccarının Ağzından "Amerika Macerası"

Cihan Savaşı bitmiş, Osmanlı İmparatorluğu param parça. Duyduk Harput taraflarında Amerika'ya göç var. A be ne duruyorsun, sen de dür çıkınını, koyul yola, belkim sana da iş, aş çıkar. Memleket harabeden farksız. Mustafa Kemal Paşa gitmemiş daha Anadolu'ya. İşte böyle çıktık yola. Bindik alâ-

30 Ahmed Emin [Yalman], "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188.

met bir vapura içi mahşer gibi kalabalık, insanlar yayılmış güvertelere. Yarı aç, yarı tok vardık New York'a, oradan ver elini Detroit. Acron Ohio'daki Good Year lâstik fabrikasında birkaç yıl çalıştım. Sabahtan akşama kadar makinelerin başında, geceleri tek eğlencemiz Türklerin gittiği kahvelerde buluşma. Anlat anlat aynı lâflar. Kimi parasını karılara kaptırır, kimi benim gibi para biriktirir. Zaten dil de yok ki konuşup anlaşasın gâvurun dilberleriyle. Baktım olacak gibi değil. Milli mücadele bitmiş, Cumhuriyet ilân edilmiş. Kalkıp geldim gerisin geriye. Uzunköprü'de para kazanmakmış kısmetimiz.[31]

1930'lu Yıllarda Göçmen Manzaraları

Yüksek öğrenimi için Amerika'da bulunan psikolog Belkıs Vassaf'ın 1936 yılında Boston civarında yaşayan Türklerle ilgili izlenimleri şöyle:

> Springfield endüstri bölgesi olduğu için epeyce Türk vardı. Oraya yakın Worchester, Massachusetts'de de durum aynıydı. Bunların çoğu Doğu Anadolu'dan gelmişti. Bilhassa Worchester'da adeta Sirkeci kahvesi gibi kahveleri vardı. Yüzyılın başında Abdülhamit zamanında buralara, işçi olarak gelmişler ve 30-35 sene Amerika'da kaldıkları ve kıyafetleri tıpkı Amerikan tarzı olduğu halde, dilleri ve yaşayış tarzları tamamen Doğu Anadolulu'ydu. Bunlar İstanbullu bir aileyle bir defa Cambridge'de pikniğe gitmişler. İstanbullu hanım elle yemek istememiş. "Nasıl Türk olur da elle yemek yemez? Olur mu böyle şey?" diye şaşarak anlatmışlardı. Türkiye'yi hâlâ bıraktıkları devrin Türkiyesi olarak düşünüyorlardı.
>
> Türkçe'yi doğu şivesiyle konuşuyorlardı. Dikkâtimi çeken başka bir şey de ister doğudan gelsin ister İstanbul'dan burada uzun süre oturan Türklerin "evet"i "hayır"ı unutmalarıydı. Türkçe konuşurlarken, "evet" demek gerektiğinde "yes" hayır demek gerektiğinde de "no" derlerdi. Bu iki kelimeyi adeta unutmuş gibiydiler.

31 Turgut Tülümen, 2003, s. 24.

O zaman Ethem Amerika'ya gelen ilk Türk psikiyatristi, meslek sahibi ilk Türklerden birisiydi. Ondan önce gelen Türklerin çoğu Doğu Anadolu'dan gelmiş ve en ağır işleri görüyorlardı fabrikalarda. Bir Türk gördüler mi canlarını verecek gibiydiler adeta. Müthiş bir misafirperverlik, kolaylık gösteriyorlar, davetler yapıyorlardı. Amerika'nın içini dışını tanımışlardı. Ethem daha otomobil kullanmıyordu. "Doktor" diyorlardı, "Sen al otomobili ehliyet kolay. Bir horoza sana biz ehliyet alırız." Bunlardan çoğu bekârdı. Kendi başına iş tutanlar da vardı. Hepsi şu ya da bu şekilde karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmeyi kendilerine özgü bir şekilde becerebiliyordu. Bize bir Türk'ün hikâyesini anlattılar. Rhode Island'da oturan bir Türk evlere ekmek satıyor. Otomobil kullanması lazım. Öğrenmiş ama pek iyi kullanamıyor, istediği yerde durduramıyormuş arabasını. Bir eve ekmeği atar, önünde duramadığı için ikinci evi geçermiş. Orada'da bir trafik göbeği var. Bizimki hiç ışıklara ve oradaki polisin ellerini kaldırmasına bakmadan, atladığı evlere dönüp ekmek vermek için bu göbeğin etrafından dolaşır dururmuş. Nihayet polis yakalamış bunu, "Ne yapıyorsun sen böyle, ben sana kaç kere dur dedim durmadın" diye çıkışmış. "Nerden bileyim" demiş. "Ben zannettim ki sen bana selam veriyorsun. Ne bileyim beni durdurmak için elini kaldırdığın". Polisi o şekilde atlatmış başından.

İçlerinde bir de "Hafız" dedikleri dini bütün birisi vardı. Adeta Worcester'daki Türklerin muhtarı ya da müftüsüydü. Ona hep akıl danışırlardı. Türklerin liderlik vazifesini yapıyordu.

Türkler bir de Detroit'te çoktu. Otomobil fabrikalarında çalışıyordular. Hepsi çok iyi insanlardı ve birbirlerini de çok tutarlardı. Hepsinin emeli para toplayıp Türkiye'ye dönmekti. Hatta bir tanesinde kim bilir nasıl edindiyse, Weimar Cumhuriyeti'nden kalma geçerliliği olmayan Alman markı vardı. Onlara bakar, bize tomar tomar marklar gösterir Türkiye'de bu paraların çok makbule geçeceğini söyler böylece hep Türkiye'ye gitmeyi ümit ederdi.[32]

32 Gündüz Vassaf, 2000, s. 205-206.

Sabiha Sertel ise 1937 yılında Amerika'da eğitim gören kızı Sevim Sertel'i ziyaret ettiğinde yirmili yıllarda Türk işçi ve göçmenleri örgütlemek için çaba sarf ettiği Teavün Cemiyeti'nde gördüğü ilerlemeyi şöyle anlatıyor:

> 1937'de Amerika'da okuyan kızım Sevim'i görmeye gittiğim zaman, "Teavün" Cemiyeti'nin yönetim kuruluna gençlerin geçtiğini gördüm. Diğer teşkilatların New York'la bağları kesilmişti. Benim tanıdıklarımın bir çoğu başka yerlere dağılmışlar, bazıları da ölmüşlerdi. Gençler beni toplantılarına çağırdılar. Cemiyete bağlı işçilerin sendikalara, bazı gençlerin sosyalist teşkilatlara girdiklerini öğrendim. Beni işçilerin teşkilatlandırdığı "Kiracılar" cemiyetinin bir toplantısına götürdüler. Cemiyetin sinemasında oynayan "Çapayef" filmini beraber seyrettik.
>
> Bana, Nazım Hikmet'i sordular. Onun etrafında çeşitli bilgiler istediler. Nazım'ın şiirlerini okudular. Bu şiirleri kendilerine memleketteki arkadaşları gönderiyormuş...
>
> Gençlerden birkaçı İspanya iç savaşında, Amerika'dan İspanya'ya giden Lincoln Brigadı'na katılmışlar. 1937'de Amerika'da tanıdığım bu gençler, artık niçin sömürüldüklerini bilmeyen, kadere boyun eğen işçiler değildiler. Haklarını savunmak için savaşmak gerektiğinin inancına varmışlardı. Grevlere katılıyor, her millete mensup işçilerle beraber çalışıyorlardı. Sevindim. Bu, atılan tohumların bir meyvası idi.[33]

1940'lı Yıllarda Göçmen Manzaraları

İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika'ya giden Ahmet Emin Yalman 1943 yılında Detroit'teki Türkleri ziyaret eder:

> Bunlar; aradaki mesafenin uzunluğuna rağmen, Amerikada tıpkı köylerinden İstanbula gider gibi akın etmişler, ilk zamanlarda kullandıkları tabirle "ancak ticaret maksadile" gelmişlerdir. Yani niyetleri bir miktar dünyalık peyda ettikten

33 Sabiha Sertel, 1969, s. 65-66.

sonra köye dönmekti. Bunun için ilk zamanları sımsıkı birbirlerine sarılmışlar, grup halinde yaşamışlardır. Bütün korkuları burada ölmek ve gömülmekti. Aralarından ingilizce öğrenmeğe kalkışan olursa: "Vay, sen burada yerleşmeğe mi niyet ettin!" diye çıkışırlardı.

Araya harpler, buhranlar girmiş, sandıkları gibi bir iki senede yurda dönmemişlerdir. Aralarından cesaretliler çıkmış, muhite dağılmışlar, dil öğrenmişler, sanatlerinde ileri gitmişlerdir. Bazıları Amerikaya alışmış, evlenmiş, fakat çoğunda hayret verici bir yurd bağlılığı vardır. Çocuk koruma cemiyeti adına Dr. Fuat, Amerikaya giderek iane topladığı zaman varlarını yoklarını vermişlerdir. Senelerce zahmet çekerek bu parayı topladıklarını, köylerinde günün birinde toprak sahibi olmak yolundaki rüyalarına biran içinde veda ettiklerini, yarınki bir işsizlik ihtimali karşısında aç kalacaklarını hatıra bile getirmemişlerdir.

Detroit büyük bir sanayi merkezi olduğu için burada bir vakitler birkaç bin Türk bulunmuştur. Şimdi de Amerikada Türklerin en toplu bulundukları yer Detroitdir.

Bizim için bir yemek hazırlamışlardı. Fakat lokantaları bulunduğumuz otelden bir saat tutardı, çok yorgunduk, ertesi gün de fabrika gezecektik. Bundan başka yemekten sonra otelimizin pek yakınındaki Türk kahvesinde bütün hemşerilerle buluşacaktık. Sırf yemek için bu kadar uzağa gitmek güç olacaktı.

Bunun için grup halinde bir Rum lokantasına gittik. Lokantayı bir İstanbullu Rum idare ediyordu. Etrafımızda yemek yiyenlerden çoğu da türkçe biliyorlardı. Geldiğimiz gazetelerde okudukları için büyük bir alâka ile etrafımızı aldılar ve eski yurddan haberler istediler.

Lokantanın bulunduğu sokak, Osmanlı imparatorluğundan artma bir köşeydi. İmparatorluk arazisinden ayrı ayrı hicret edenler, toprak hasretinin tesiri altında olacak, burada buluşmuşlardı. İşte alaturka plâklar satan koca bir mağaza, alıştığımız şekillerde bakkal dükkânları, sebzeci ve kasap dükkânları, lokantalar, kahvehaneler...

Bir binanın ikinci katı bir nevi Türk kulübü ve kahvesi haline konulmuştu. Atatürk'ün, Millî Şef'in, diğer büyüklerimizin resimleri, haritalar, diğer türlü türlü resimler, Türk bayrakları...Burası bir kahveden ziyade gurbette yaşıyan Türklerin kurduğu bir millî ziyaret yerine benziyordu.

Anadoludan alıştığımız köylü ve kasabalı tipleri burada bir araya gelmişti. Yalnız Amerikalılar gibi giyinmişler, ağızlarına da birer puro takmışlardı, her nedense puro içmeğe çok merak sardırmışlardı. Bu puro, onlar için bu yabancı toprakta mağlûp olmadıklarının, yabancı muhitle mücadeleden zaferle çıktıklarının bir alâmeti idi. Hazır olanlardan herbiri yanımıza gelip bayramlaşma usuliyle elimizi sıktı. Misafire mutlaka bir hediye vermek lâzımmış gibi her biri de önümüze birer ikişer puro bırakıyordu. Yeni gelenler aynı usulü tekrar ediyorlardı. Önümüzde dağlar gibi purolar birikti.

Havada öyle samimî, sevgi ve hasret duyguları vardı ki insanın cidden yüreğine dokunuyordu. Hüseyin Cahid Yalçın bu havanın tesiri altında söze başladı. Kiminin eski devirde, kiminin meşrutiyetin fırtınalı günlerinde, kiminin Balkan harbinden sonraki acı dakikalarda, kiminin mütarekeden sonra gelen berbad günlerde terk ettikleri yurdun nasıl geliştiğini, ilerilediğini, itibar kazandığını, yeni demiryolları, yeni mektepler, hastaneler, şehirler yaptığını, milletler arasında şeref ve itibar kazandığını anlattı. Sualler sordular, cevaplar verildi. Memleketin harpten sonra yeni iktisadî hamleler yapacağını, kendileri gibi olgun, usta evlâdına ihtiyacı olacağını anlattık. Hepsi gelmeğe hazır...

Ertesi sabah erkenden otele kocaman bir tepsi baklava geldi. Etrafımızdaki Amerikalılara, şoför bayanlara dağıttık. Hepsi bayıldı. İkinci günkü ziyaretlerimizden otele döndüğümüz zaman hemşerileri yine hazır bulduk. Bizi bir daha görmek için işlerini, güçlerini, gündeliklerini tekrar bırakmışlardı. Çoğunun otomobili vardı, bizi istasyona kendi otomobillerile götürdüler.[34]

34 Ahmet Emin Yalman, 1943, cilt II, s. 84-86.

1950'li yıllarda Massachussets. Amerikalı Türklerin yıllık pikniği (Frank Ahmed, Turks in America*).*

Amerika'daki Türkleri bir araya getiren en önemli vesileler her yıl düzenlenen kır eğlenceleri ile anavatana gönderilmek üzere bağış toplanmasıydı. Frank Ahmed anılarında New England'da yaşayan Türklerin 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara kadar her yıl kır eğlenceleri düzenlediklerini anlatıyor. Türk ailelerinin bir araya geldikleri bu yıllık kır toplantılarında Kızılay Derneği ve Çocuk Esirgeme Kurumu için de bağışlar toplanıyor. Türkiye'de sel, deprem gibi doğal afetlerin meydana geldiği hallerde battaniye, ilaç, çadır ve para yardımında bulunmayı da ihmal etmiyorlardı.[35] Harputlu göçmenler aralarında topladıkları paralarla Elazığ Verem Savaş Derneği'ne sekizbin dolar değerinde bir röntgen cihazı bağışlamışlardı.[36] Açık havada düzenlenen bu pikniklerde kuzular çevrilir, Türk yemekleri yenir, Türk müziği çalınır ve dinlenirdi.[37] Türkler

35 Frank Ahmed, 1993, s. 58-59.

36 Dr. Mehmet Tokmak, "Yabancı Diyarlarda Harputlu", *Elazığ*, sayı 1, s. 22-25.

37 Frank Ahmed, 1993, s. 60-61.

Amerika'da evlenip çocuk sahibi olduktan sonra da özellikle kız çocuklarına müdahale eder, eve geliş saatlerine dikkat eder, sokağa yalnız çıkmalarına izin vermezlerdi.[38]

5. Yaşam Öyküleri

Oğlunun Ağzından Harputlu Hüseyin Kayma'nın Öyküsü

Babam Birinci Dünya Savaşı'ndan önce altıbin haneli Harput'ta doğmuştu. Birçok Türk Harput'a yakın bölgelerden gelir. Babam 1912 veya 1913 yılında içki içtiği sırada bir adamı birkaç kez bıçakladı. Sert bir mizaca sahipti. Belki adam ona garip bir şekilde bakmış bu da babamı kızdırmıştı. Dağlara kaçtı ve firari oldu. Ordu'ya katıldı ancak Harput'ta başından geçenleri ve polisle başı belada olduğunu tabii ki anlatmadı. Bir gün komutanı yanına çağırdı. Gittiğinde karşısında jandarmayı buldu. Komutan babama Harput'ta bir adamı bıçaklamaktan dolayı jandarmanın elinde tutuklama emri olduğunu söyledi. Adam ölmemişti ancak bu olay babamın ailesi için büyük bir ayıptı. Komutan babama Harput'a geri dönüp yargılanabileceğini veya Ordu'da kalabileceğini söyledi. Birlik Yemen'e tayin olmuştu. ABD'ye göç edeceğinde adını Sam Alli olarak değiştirecek olan babam Hüseyin Kayma Yemen'e gitmeyi seçti. Ordu Jandarma'nın amiri olduğu için babamın komutanı jandarma zabitine babamı teslim etmeyeceğini söyledi. Bu şekilde mesele kapandı. Babamın birliği az süre sonra Karadeniz'e intikal etti, orada bir gemiye binip İstanbul'a doğru yola çıktı. İstanbul'da babam ve arkadaşı Veysi Kaplan Yemen'e gitmemeye karar verdiler. Sivil kıyafet giyip birliklerinden firar ettiler ve 1913 yılının ilkbaharında Amerika'ya hareket eden bir gemiye bindiler. Babam, Providence, Rhode Island'da bulunan erkek kardeşinin yanına gitmeyi planlıyordu. Babam ile Birleşik Amerika gümrük memurları arasında cere-

38 Frank Ahmed, 1993, s. 48-50.

yan eden diyalog bu memurların İngilizceye tercüme etmeye çalıştıkları egzotik isimler karşısında duydukları bıkkınlığı temsil etme açısından son derece anlamlıydı. Babam Hüseyin Kayma ad ve soyadını Sam Alli olarak değiştirdi. Ordu'dan firar ettiği için Türk zabitleri tarafından yerinin tespit edileceği endişesini taşıyordu. Sam Alli önce Providence'daki Türklere katıldı. Daha sonra Worcester, Massachussets'e taşındı ve tel çekme tesislerinde çalışan Türklerle birlikte oldu. 1920'li yıllarda otomotiv sanayinin patladığı Detroit'e taşındı, Dodge fabrikasında bir iş buldu, arabaları boyamaya başladı. Babam diğer Türklerle birlikte bir odada kalıyordu. Daha sonra otomotiv sanayinde çalışmaya gelen Tennessee'li bir genç kadınla tanıştı. Dünya Ekonomik Buhranı'nın yaşandığı 1932 yılında evlendiler. Yeğeni Mustafa Kayma Şişli de kısa bir süre sonra onlara katıldı. Annem ve babam binlerce Türk'ün yaşadığı Detroit'deki Türk cemaatine katılmış oldular.

Ekonomik Buhran yıllarında birçok Türk Amerika'da uzun bir süre kalıp, para kazanıp geleceklerini güven altına aldıktan sonra köylerine geri dönmeyi yeniden düşünmeye başladı. İşgücüne ihtiyacı olan Atatürk Amerika'ya Türk bandıralı gemiler yollayıp geri dönmek isteyen herkesi ücretsiz geri taşımayı teklif etti. Babamın yeğeni Mustafa Şişli bu teklifi hemen kabul etti. Babam da ilgilendi ve Amerikalı eşine konuyu açtı. Annem babamın benimle birlikte geri dönmeyi düşündüğünü duyduğunda hemen tavır koydu, "Sadece oğlumun gitmesine izin vermeyeceğim gibi ben de seninle gitmiyorum" dedi. 1935 yılında Atatürk her Türk'ün bir soyadı almasını kanunla mecburi kılınca Detroit'deki Türkler de soyadı almaya karar verdiler. William adını taşıyan Türk olmadığı için Bill olan adım Alli Kayma oldu. Jandarma adını taşıyan kızkardeşim Shyle, Kayma adını aldı. Bütün Türkler Hilâl-î Ahmer Cemiyeti'ne gittiler. Cemiyet'in biri Detroit bölgesinde olmak üzere iki şubesi vardı. Detroit, Dearborn, Buffalo, New York, Wheeling ve Indiana'da kayda değer Türk cemaatleri vardı.[39]

39 Frank Ahmed, 1993, s. 45-46.

Erzincanlı Hasan'ın Öyküsü

Erzincan'dan göç eden ve ömrünü Kansas, Colorado, Arizona ve nihayet California'da geçiren Hasan'ın, gazeteci Hikmet Feridun Es'in "Hasan efendi, sen "Erzincan'da bir kuş var" şarkısını biliyor musun?" sorusu karşısında gözleri yaşarır ve "Nasıl bilmem? Kanadı gümüşlü kuş aklımdan çıkmadı ki" cevabını verir:

> Bizim köyde Ermeni komşular vardı. Evvelâ Amerika'ya onlar gittiler. Baktık biraz sonra, meselâ bir buçuk sene önce Amerika'ya giden Artin babasına 6 Napolyon [altını] göndermiş. Ondan sonra Kirkor gitti. Anasına bir tarla parası yolladı. Sonra bizim amca oğulları gitti. Para gelmedi ama iyi mektuplar geldi. Biraz sonra para da yolladılar. "Biz ne duruyoruz?" dedik. Amerika'yı gözümüzde bir altın memleketi gibi gördük. Evvelâ İstanbul'a yollandım. Orada epeyce çalıştım. Birkaç kuruşum da vardı. Zaten babam yine para gönderdi. Marsilya tarikiyle ve küçük *Atlanta* vapuriyle tamam 49 sene önce 16 yaşında New York'a ayak bastım. Bir tek [kelime] ingilizce bilmiyorum ha... Benden önce Amerika'ya gelen enişte beni karşılayacak, gelip muhacirlik yerinden alacaktı.
>
> Muhacirlerin toplandığı Ellis Island'da bekliyordum. Koyduysan enişteyi bul! Akşam oldu, sular kararadı, herkes çıktı, gelmedi. Uzakta koca şehirde ışıklar yandı. Muhacirlik memurları sorarlar:
>
> "Hani senin enişten?" Ben söz anlamam... Başımda fes, sırtımda dikişli bir pamuk hırka, bacağımda şalvar, ayağımda yemeniler hâlâ duruyor, sırtımda torba şekline koyduğum eski yorganım. Gemide anbar yolcusu olduğum için bu aynı zamanda yatağım da. Amerika'ya gelişe bakınız...
>
> Ertesi günü oldu. Bizim enişte yine meydanda yok? Zaten onu Amerika'da hiç görmedim ya. Nihayet halime acıyıp beni muhacirlik dairesinden bıraktılar. O zaman Amerika'da yalnız bir kafa kâğıdına bakarlardı. Eski harflerle yazılmış nüfus kâğıdından da bir şey anlamazlardı ya... Pasaport filân soran asla yoktu. Nitekim ben de pasaportsuz gelmiştim.

New York'a çıktım ki aman Allah! Erzincan'a hiç benzemiyor. Hele o kalabalık!... Nereye gidecektim?... Hangi istikamete?... Ne yapacaktım?.... Bir tek kelime ingilizce bilmem. Etraftan fesime dik dik bakarlar. O zamanlar daha Türkün adını duyan yok. Neredeyse arkama takılan çıkacak. Baktım ki olacak gibi değil, fesimi yavaşça aldım. Cebime sokarken yanımda bir adam belirdi:

- Türkiye'den mi geliyorsun?... diye türkçe sormaz mı? Hay ağzını seveyim... Adamın boynuna atıldım. Nereli olduğumu sordu. Erzincan'lı olduğumu söyledim:

- Burada Erzincan'lıların evi yok ama Erzurumlu'ların evi var... Seni oraya götüreyim?... dedi.

(...)

Şimdi de hâlâ böyle evler vardır. Fakat o zamanlar pek çoktu. Her vilâyetten gelenler 30-40 bazan 50-60 kişi toplanırlar bir evde otururlardı. Erzurum'luların evi, Harput'luların evi. Bitlis'lilerin evi, Muş'luların evi, Diyarbakır'lıların evi. Bu evde oturanlar kirayı müşterek verirlerdi. Her evin teşkilâtı aynı idi. Ross ismi verilen bir reisi bütün işlere nezaret ederdi. Bir de evin yanaşması vardı ki aynı zamanda ahçılık vazifesi de onundu. Evde ahçıya, yani yanaşmaya 1 dolar 25 sent verirlerdi. Ahçının boğazı da ortadan çıkar, hafta sonunda masraf müşterek görülürdü. Bu yanaşma ahçı ekseriya Amerika'ya yeni ayak basanlardan seçilir. Zira hiç dil bilmiyen yeni muhacir başka iş bulamaz. Evvelce gelip çalışan hemşehrilerinin yanına kapılanır, onların işini görerek yemeğini pişirerek biraz dil öğrenir, biraz etrafı tanır, iş buluncaya kadar nasıl olsa bir başka yeni yanaşma gelir. İşte ben de 62 kişinin yattığı bir eve "yanaşma-ahçı" olmuştum. Bazan kendi kendime "Amerika'ya bunun için mi geldim?" hergün 62 kişinin işini gör, akşam olunca da azar işit...diyordum. Hele akşamları biri "bu yemeğin tuzu çok, öbürü pişmemiş!" diye çıkışmazlar mı?

O kadar pişman olmuştum ki sormayınız. Bu yanaşma-ahçılık yolundan hemen Amerika'ya gelen her Türk muhaciri geçmiştir. Bunun içindir ki Amerika'da bulunan Türk'lerin

hepsi çok iyi yemek pişirirler. Birinci sınıf ahçıdırlar. En güzel, en çok pişirdikleri şey de bulgur pilâvıdır.

(...)

Lâkin yanaşmalıkta çok kalmadım. Beni Türkiye'li bir Rum ahçının yanına yerleştirdiler. Hâlâ hiç dil bilmiyorum. Amerika'ya giden Türk'lerin karşılaştıkları en büyük müşkül bu olmuştur. Çoğu herhangi bir dille de okuma yazma bilmeden geldiği için ingilizceyi öğrenmekte pek müşkülât çekmişlerdir.

Bir gün New York polisine düşecek kadar hem tuhaf hem feci bir yanlışlık yaptım. Ustam börek pişirecekti. Bana:

- Git dört pavund (iki kilo) peynir al.... Peynirin ingilizcesi cheese'dir.... 4 pavund cheese de bakayım...

dediği gibi söyledim:

- Aferin...Unutma ama.... Yolda gideren hep içinden tekrarla... dedi.

Ben de yolda dua okur gibi habire "Dört pavund cheese!, Dört pavund cheese!...

(Çiyz diye okunur) diye durmadan tekrarlıyordum. Lakin dükkânın önüne gelince unuttum. Amerika'da bakkalların çoğunda hele peynir kısmında hemen muhakkak kadınlar, genç kızlar çalışır. O dükkânda da hiç unutmam kırmızı saçlı güzel bir peynirci kızın önüne geldim. Aksi şeytan çiyz kelimesi aklıma kiss şeklinde gelmez mi?.. Birbirine de pek uygun... Gel gelelim kiss sözünü öpücük, buse olduğunu o zaman bilmiyordum. Zaten bu kelimeyi de hiç duymamıştım. Peynirci kıza:

- Bana 4 pavund (iki kilo) kiss dedim.

Kız elinde bıçakla salata kesiyordu. Bir doğruldu, kendisinden 2 kilo buse istiyen adama dikdik bakarak:

- Ne dedin?... diye haykırdı.

Tekrarladım.

- 4 pavund kiss!... (buse manasında)

Kıyametler koptu. Kız ustasıyla polisi çağırdı. Bereket polis makul adam. Karşıdan bir Ermeni'yi tercüman olarak çağırdı. Beni gösterdi:

- Böyle kilo ile öpücük istiyen adam hiç görmedim. Hem ciddî bir insana benziyor. Sor bakalım 4 pavund kiss ile ne yapacakmış? Dedi.

Ben gayet tabiî bir tarzda:

- Börek yapacağım...

derdemez kahkahalar koptu. Peyniri gösterdiler. İş anlaşıldı. Kız da o günden sonra bize hep iltimas eder oldu. Hattâ bazan soruyordu:

- Peynire benziyen şeyden ister misin?

Kabahat ben de mi? İngilizcede peynirle buse birbirine bu kadar benzemeseydi, ne yapayım.

"İki kilo öpücük" Amerika Türk'leri arasında pek meşhur olmuş hakikî bir hikâyedir... Kahramanı da işte bu Erzincan'lı Hasan efendidir. (...)

Bir kere de yumurta almak için başka bir bakkala gönderilmiştim. Dükkâna girdim. Yumurta kelimesi aklımdan kaçtı. Zaten hep böyledir. Acele işleri de var. Üstelik çok kalabalık! Ne yapayım? Yumurtayı elimle tarif etmeğe başladım. Çıkarıp soğan verdiler. "Hayır" dedi. Bonmarşe gibi de bir yer. Bu sefer kızlardan biri:

- Anladım, anladım... diye güldü. Bir dolabı karıştırdı. İçinden tahtadan, yumurta şeklinde, yamanırken çorap topuğuna konulan âleti çıkardı. Hakikaten benim tarif ettiğim şekle çok benziyordu. Baktım ki anlayacak gibi değiller. Gözüm kızmıştı hemen bu yuvarlak tahtayı kaptım. Yere koydum, üstüne çömelip: "Gıd gıd gıdak... Gıd gıd gıdak!..." diye haykırmağa başladım. Evvelâ şaşırdılar. Delirdiğimden korktular. Sonra işi anlayınca ne gülme!... Üstelik yumurta için benden para almadılar:

- Tavuk oldun. Sen yumurtladın onları dediler.

Hayatta bir kerecik tavuk olmanın, bütün ömür boyunca insan olmaktan ziyade faydasını gördüm...[40]

40 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 29 Mayıs 1948.

Detroitli Nuri Ahmet Yardımcı'nın Öyküsü

Dostlarının Nuri Çavuş olarak çağırdıkları Elazığlı Nuri Ahmet Yardımcı Himâye-i Etfâl Cemiyeti Detroit Şubesi'nin reisiydi. Yardımcı Elazığ'a bir röntgen cihazı hibe etmek üzere Amerika'da yaşayan Elazığlılar arasında bağış kampanyası başlatmıştı. Hikmet Feridun Es'in deyimiyle, "belki Büyükada'dan ve Kurtuluş'tan fazla Türkçe konuşulan" St. Antoine sokağında bir bakkal dükkânı ve ayrıca birçok gayrimenkulü olan Nuri Çavuş'un öyküsü şöyle:

> Ben Amerika'ya kaçtığım zaman evliydim. Ve bir çocuğum doğmuştu. Zevceme, çocuğuma daha iyi bir istikbal yapmak istiyordum. O zamanki mevcut imkânlar buna tamamıyla mânidi. Askerden henüz yeni dönmüştüm. İçinde bulunduğum şartlarla kurduğum hayallerin hakikat olmasını mümkün göremiyordum.
>
> Nihayet bir gün çocuğumu öptüm. Ötekilerden habersiz zevceme veda ettim. Babamdan gizli yollara koyuldum. Evvelâ İstanbul!... Orada da bir müddet çalışmak için, Çukurçeşme'de kahveci Şerif adında birinin yanına girdim, yemiyor, içmiyor, mütemadiyen para biriktiriyordum. İstipdat idaresiydi. Kazancı ve istikbali ancak Okyanusların öteki ucunda görüyordum. Vapur parası biriktirince soluğu Marsilya'da aldım. Babam o zaman benim nerede olduğumu öğrenmiş. Marsilya'ya çektiği bir telgrafla orada bulunan akrabalarımıza benim bütün masrafı kendisine ait olmak şartiyle geriye Türkiye'ye gönderilmemi istiyordu.
>
> Onun için bir gece yarısı Marsilya'dan âdeta kaçarcasına Amerikan vapuruna bindim.
>
> 17 Ağustos 1912, Cumartesi! Öğle zamanı ilk defa Amerika toprağına ayak bastım. Vapurda kendi kendime Amerika'da bir gün bile çalışmadan durmayacağıma yemin ettiğim için hemen yollara koyuldum.
>
> Akrabamdan biri Pravides'de [Providence] berberdi. Ne dersiniz Amerika topraklarına ayak basalı 2 saat olduğu halde bir müddet sonra akrabamın dükkânındaydım.

- Sen berberlik biliyor musun? Diye bana sordular. Cevap verdim:

- Bilirim...

Yalan söylemiyordum. Kendimi traş ediyordum ya.

- Beni bir traş et de göreyim... dedi.

Buranın ameliyat masası halindeki berber iskemlelerini hiç görmemiştim. Maamafih bütün dikkatimle çalıştım. Fakat az daha kulağının ucunu kesecektim. Lâkin bir kulak, bir burun, bir yanak kesmek derken o işi de öğrendim. 3 dolar haftalıkla bir sene çalıştım. Benimle beraber, hattâ benden sonra gelenler dayanamamışlar, geriye dönmüşlerdi. Ben de birkaç kere dönecek oldum. Fakat dayandım. Karar vermiştim: Cebim boş dönmiyecektim. Sonra başka, büyük bir berbere geçtim. Oradan da Army Navy'ye [Deniz Kuvvetleri] başberber oldum. Günde 200 bahriyeli traş ettiğim oluyordu. Nihayet buraya şef tayin edildim.

Amerika'ya geleli seneler geçtiği halde bir kere olsun sinemaya, yahut bir eğlence yerine gitmemiştim. Elime geçen bütün paramı biriktiriyordum. 1919 senesinde babamla yeniden mektuplaşmağa başladık. Artık memlekete de para gönderiyordum. Zevcemden mektup alıyordum. Çocuğumun büyüdüğünü, mektebe gittiğini öğrenmiştim. Hattâ bir aralık memlekete dönüp orada bir aktariye dükkânı açmağı bile düşünmüştüm. Olmadı. 1921 senesinde Detroit'te yolcu nakliyatı için bir teşkilât kurdum. Sonra bina alıp satmağa başladım. Şimdi vaziyetim iyidir çok şükür... (...)

23 sene gurbette kaldıktan sonra, ne olursa olsun artık zevcemi ve çocuğumu Amerika'ya aldırtmak istiyordum. Bu 23 senelik ayrılıktan sonra nasıl karşılaşacaktık?...1932 senesinde kendilerine 500 dolara yakın para gönderdim. Zevcem ve çocuğum o zamana kadar köyün dışına ayak basmış değillerdi. Şehre inseler kaybolabilirlerdi. Buralara kadar nasıl geleceklerdi? Bu kalabalık muhitte, bu hareketli memlekette hayat yoldaşım nasıl yaşıyacaktı? Bunlar da birer meseleydi.

Bereket talih evvelâ kendilerine yardım etmişti. Oradan bir Amerika'lı kadının New York'a gideceğini öğrenmişler, onun-

la beraber İstanbul'a kadar gelmişlerdi. Lâkin aksilik işte. İstanbul'da Amerika'lı kadın, New York'a gitmekten vazgeçmişti. Bizimkiler de bir kere yola çıkmışlar. İstanbuldan vapura bindiler, Amerikaya doğru hareket ettiler. Ben onları New York'ta bekliyordum. Kimseler gelmedi. Haber aldım ki Pravides'e [Providence'a] çıkmışlar! Hemen oraya telgraf çektim. Para gönderdim. Vapur acentası memurlarına, kendilerini trene bindirip New York'a göndermeleri için rica ettim. Fakat ne yazık ki bu sefer de istasyonlarda bir yanlışlık oldu. Onlar benim beklediğim istasyona gelmediler. Bunun üzerine ben kendilerinin çıkmak ihtimali bulunan istasyona gittim. Orada kimseler yoktu. Bir köşede genç bir adamla, zayıf başörtülü bir kadın. Bu kocaman delikanlının oğlum olacağı aklımdan dahi geçmiyordu. Yanına yaklaşarak ve tabiî ingilizce olarak:

- Trenden hiç İstanbul yolcusu çıktı mı... Biliyor musunuz?...

diye sordum. Genç adam sözümden bir şey anlamadı. Yanındaki zayıf kadın:

- Ne diyor? Diye sorunca delikanlı:

- Anlamadım... İngilizce konuşuyor.. Cevabını türkçe olarak verdi. Benim hâlâ hatırıma gelmiyor. Yalnız türkçe konuştuklarını işitince genç adama:

- Siz Türk müsünüz? Diye bu sefer türkçe olarak sordum. İşte o zaman zayıf kadın, yanındaki genç adamı dürterek ona:

- Ziya....Baban... Bu babandır!...

deyince taşlaşmış gibi dona kaldım. Çünkü oğlumun ismi Ziya idi. Ve yirmi küsür sene içinde pek zayıflamış olan zevcemi de tanımıştım. Birbirimize sarıldık. Onlar beni çok farklı bulmuşlardı. Bıyıklarım kökümden kesilmişti. Giyinişim değişmişti. İstasyonun önündeki hususî otomobilime götürdüm. Arabam yeni ve lükstü. Kendim kullanıyordum. Çocuğum ve zevcem sanki başka, yeni ve yabancı bir adama bakıyorlarmış gibi beni süzüyorlardı.

Zevcem: "Gözlerime inanamıyorum!..." diyordu.

Nihayet evimize gittik. Tabiî köyde olmayan bir konfor.

Büyük ev. Banyolar, kalorifer, akar sıcak su, radyo, buzdolabı, garajda başka bir otomobil. Onlara yeni hayatlarını yeni refahlarını göstermek bana hudutsuz bir zevk veriyordu. Tek derdimiz, hiç ingilizce bilmiyen zevcemin yeni hayatından sıkılıp sıkılmıyacağı idi. Sonra oğlumuzu evlendirdik. İşimiz gittikçe düzeldi. Şimdi hayatımızdan memnunuz. Tek eksiğimiz hasretlik!...[41]

Detroitli Mehmed Malik'in Öyküsü

1920 senesinde İstanbulda Halkalı Ziraat Mektebinin son sınıfında okuyordum. Gûya ziraat mühendisi olacaktım. Lâkin Halkalı Ziraat Mektebinin o vakitler öyle ihtiyaçları vardı ki bunlar temin edilmeden tahsilimize imkân yoktu. O vakitler sınıfta her şeye itiraz etmekle tanınmıştım. Arkadaşlarım: "Ziraat Vekiline çık ta mektebin ihtiyaçlarını birer birer anlat!" dedi. Ben de çıktım. Her şeyi söyledim. Vekil dinledi, dinledi:

- Vallahi evlâdım, boş yere çeneni yoruyorsun. Mektebe bir çapa bile alacak vaziyette değiliz. Başınızın çaresine bakınız... dedi. Şaşırmıştım. Adetâ istikbalden ümidimi kesmiştim. O gün köprüden geçerken bir gazete aldım. Tramvayda açtım. Amerikada ziraatçilerin nasıl yetiştirildiğine dair bir yazı!... Bir tatlı rüya sanki!... Ne resimler!... Gazetenin ilân sahifesini çevirdim. Bu sefer gözüme bir ilân çarptı:

Amerikaya gidecek *Gülcemal* vapurunun New-York seferi için kamarot aranıyor!...

Birdenbire gözümün önünde sanki bir perde kalktı zannetim. *Gülcemal* vapuru Amerikaya gidiyor, ve kamarot aranıyor!...Bu sözü mütemadiyen kendi kendime tekrar ediyordum. Lâkin kamarot olmanın da birçok şartı vardı. Sanki kamarot değil de, sinema artisti aranıyormuş gibi idi. Hem de seferden aylarca önceden....

Kendi kendime:

- Hiç olmazsa bir sefer gidip gelirim, şu medeniyet dünya-

41 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 1 Haziran 1948.

sını yakından görürüm. Hattâ belki bazı ihtiyaçları da temin ederim. Nasıl olsa tatil zamanı....

O niyetle hemen o günü Seyrüsefain İdaresine koştum. Beni adam akıllı tetkik ettiler. Giyinişimden, hal ve tavrıma kadar... Halkalı Ziraat mektebinde olduğumu söylemiştim. Nihayet *Gülcemal*in Amerikaya seferinde çalışmak üzere kamarot yazıldım. Dört arkadaşdık: Ali (Kaptan namiyle maruf), ikinci Mehmet Ali, Nuri (Amerika gazete muharirliği öğrenmek istiyordu) ve ben...

1921 senesinde bir gün İstanbuldan demiri aldık. *Gülcemal*in ikinci seferi. Cebelitarık'ta durup kömür aldık. Ve son derecede mükemmel bir sür'atle 16 gün gibi kısa bir zaman içinde *Gülcemal* geldi, New-York'a yanaştı!... Hayalimizdeki memleket!... Yolculardan sonra ilk fırsatta biz de karaya çıktık. Adetâ New York altımızdan kaçacakmış gibi oraya buraya saldırıyorduk. Her yeri bir an evvel görmek istiyorduk. Bugün yer altı trenleri, yarın filânca bina, öbür gün falanca müze derken günler yıldırım sür'atiyle geçti. Ve bir sürü tandık bulduk.

Nihayet son günü, *Gülcemal*'in İstanbula dönmek üzere hareket günü geldi çattı. Hiç unutmam o günü Bruklin'deki [Brooklyn] arkadaşlarım gelmişti. Bana:

- Canım sen bugün mezunsun. Vapur gece kalkacakmış.... Son günü gel de biraz dolaşalım.... dediler.

Hakikaten bu kadar zaman kaldığımız halde New-York'un dizi dibindeki Bruklin'i iyice görmemiştim. Tam bu sırada postahaneye öteberi götürülmesi de icabetti. Ben bunları aldım. Vapurdan çıktım. Postahaneden dönüşte Bruklin'li arkadaşlar:

- Dünyada seni bırakmayız. Son bir bira içelim... dediler. Bir yere oturduk. Bir bira, iki, üç, beş derken biraz ölçüyü gevşetmişiz. Aklım başıma gelince:

- Aman çocuklar!... *Gülcemal*!... dedim.

Yerimden fırladım. Hep birden çıktık. Bir taksi tuttuk doğru mümkün olan sür'atle meşhur Bruklin köprüsüne gidiyoruz.

Birdenbire yanımdaki arkadaşımın:

- İşte *Gülcemal*!... Gidiyor!...

Sözünü işidince nasıl olduğumu tasavvur edebilirsiniz. Sanki yetişecekmişim gibi otomobilin kapısını açtım. Dışarıya fırladım. Sahile doğru yürüdüm. Gülcemal dumanlarını savura savura Atlantik dalgaları üzerinde uzaklaşıp gidiyordu.

Ve ben, beş parasız bir Halkalı Ziraat Mektebi talebesi yabancı bir şehirde onun arkasından baka kalmıştım.

Arkadaşlarım:

- Üzülme canım... Belki hakkında hayırlıdır...

- Ölmedin ya... İki elin, iki ayağın da tutuyor!... Sözleriyle beni teselliye çalışıyorlardı.

Sanki durduracakmışım gibi vapura doğru bir hareket yaptım. Sonra ümitsizlikle elimi arkasından salladım. Ve anladım ki ister arzulu, ister arzusuz olsun bu vapuru kaçırmakla önümde bambaşka, yepyeni bir yol açılıyor.

O gece geç vakite kadar beni avutmak maksadiyle yedirip, içirdiler. Bir arkadaşda yattım.

(...)

Sabahleyin kalktım. Başım ağrıyordu. Arkadaşım işe gitmişti. Sokağa çıktım. 1921 yılı... Amerika'nın en kötü, en buhranlı seneleri 20 milyon işsiz var. Bu hemen hepsi harpten dönmüş 20 milyon işsizin ve kahraman addedilen insanların yanında ben dil bilmez bir ecnebî üstelik dünkü muharebenin düşmanı da nasıl iş bulabilirdim?... Yeni dünyaya gelmek için bundan daha fena bir zaman seçilemezdi. Bir tanıdıkla beraber, bir köşeyi dönerken baktım, büyük bir binanın önünde kaldırımları aşan kuyruk halinde, bir sürü insan, ellerinde maşrabalar, bekleşiyorlar. O sırada bir gün önce kendisini tanıdığım bir Yahudiye:

- Bu nedir?... diye sordum.

Cevap verdi:

- Soup line!...

Anlamamıştım:

- O da nedir?

- Yani "Çorba Hattı" demek. Bunlar sıra halinde çorba almak için bekleşiyorlar.

Maşrabasını dolduran gidiyordu. O zaman Amerika'da bu

bizim imaret usulü Soup Lines'ler yani çorba hatları pek meşhurdu. Bunları görmek beni büsbütün allak bullak etti. Gözümün önüne *Gülcemal*in mutfağı, yemek salonu, mis gibi kokan yemekler geliyordu. Maamafih artık olan olmuştu. İşte böyle bir yeni dünyada kendime yeni bir hayat kurmağa mecburdum.

Zaman Amerika'nın Türkleri hiç tanımadığı, yüzyüze bakıp bakıp ta: "Tuhaf şey... Bunlarda bizim gibi" sözleriyle şaşa kaldıkları devir. İngilizce öğrenmek için derhal bir yere girip çalışmam icabediyordu. Malî vaziyetim için de bu elzemdi. Arabistanlı bir adamın idare ettiği bir lokantaya girdim. Lâkin burada çalışanların hepsi Arabistanlı idi. İngilizce de, Türkçe de bilmiyorlardı. Aylar geçti. Onlarla anlaşmak için arapça öğrenmeğe mecbur oldum. Tecelliye bakınız hele. İngilizce yerine, Amerika'da Arapça öğren!... Baktım olacak gibi değil. Bıraktım, Detroit'e geldim, Ford'a girdim. İşte giriş bu giriş.... Otuz seneye yaklaşıyor...[42]

Selanikli Fazıl İsmail veya Los Angeleslı Fred Martin'in Öyküsü

Beş parasız işe başladım. Selânik Hukukunda okuyordum. Tamam 42 sene önce... Bir yandan da bankaya devam ediyordum. Amerika'ya gitmek aklımdan bile geçmiyordu. Asım, Rıza, Aziz isminde üç arkadaşımın gizli gizli fısıl fısıl bazı plânlar kurduklarını görüyordum. Bir gün tesadüfen vapur acentasından bunların Amerika'ya kaçmak için tertibat almakla meşgul olduklarını öğrendim. İşte benden gizledikleri esrarengiz plân buydu. Fena halde içerlemiştim. Sanki benden saklayacak ne vardı? Hemen o günü ben de faaliyete geçtim. İnat için Amerika'ya gidiyordum. Hem de karar vermiştim. Aynı vapurda ve birdenbire karşılarına çıkacaktım. Pasaportumu, biletlerimi habersizce hazırladım. Ve hakikaten *Oceana* adlı vapurda birdenbire karşılarına çıkınca onları az

42 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 6 Haziran 1948.

daha hayretten öldürecektim. İşte benim Amerikaya gelişim böyle tamamıyla ânî oldu. Bereket biraz dil biliyordum. Vapurda Amerika'ya siyasî sebeplerden dolayı kaçan büyük bir Arnavut kalabalığı vardı. Hiçbir dil bilmiyorlardı. Vapur idaresiyle birçok işleri vardı. Muameleleri düzgün değildi. Arnavutça da bildiğim için onlara tercümanlık yaparak, daha yolda hafif tertip para kazanmağa başladım. New York'a gelir gelmez, yani 42 sene önce ilk işim bir Yahudi'nin yanına girerek tenekecilik öğrenmek oldu. Büyük makinelerde teneke yapıyordum. Bir haftada şef oldum. Fakat daha o zaman başkasının hesabına çalışmak beni sıkıyordu. Bu sefer New York sokaklarında işportacılık, seyyar satıcılık etmeğe başladım. İşportamda hasır şapkalar, çoraplar, mendiller vardı.

New York polisi o zamanlar seyyar satıcılara göz açtırmıyor! Hele içlerinde iri yarı İrlandalı bir polis vardı ki bana musallat olmuştu. Elm Street'in bir köşesi ne kadar işlek bir yerdi!... Lâkin adam burda durmama meydan vermiyor ki.... Göz açtırmıyor alimallah. Hergün beni tâ uzaktan fark eder. Kovalamacaya başlarız. Aksi gibi hiç te dil bilmiyorum. Zira hep memleketlilerle düşüp kalkıyor, beraber oturuyordum. Hep türkçe konuşuyorduk. Karar verdim. Arkadaşlarımdan ayrılacağım. Ve şu ingilizceyi hiç değilse beni kovalayan polislere meram anlatacak kadar öğreneceğim. Bu kararla bir Amerika'lı evine taşınmak üzere kendime oda aramağa başladım. Gittiğim yerlerde odadan ziyade güzel ingilizce konuşulup konuşulmadığına dikkat ediyordum. Nihayet bir yeri pek beğendim. Tutmak için para verdim. Akşama eşyamı getirdim. Burası işime, bahsettiğim Elm Street köşesine de pek yakındı. Sabahleyin işportamı aldım Odamdan çıktım. Tam sofadan geçiyordum. Bir odanın kapısı açıldığı zaman üniforması, şapkası üzerinde sopası elinde olduğu halde, hergün kovalamaca oynadığım o iri yarı müthiş polisle karşı karşıya gelmiyeyim mi? Yan yana iki odada oturuyorduk. O da beni görünce pek şaşırmıştı.

Bir yüzüme, bir de elimdeki işportaya baktı. Ve gülerek sordu:

- Elm Street köşesine değil mi?

Sonradan öğrendim ki polis çavuşu Tom Caligann evini tutuğum ailenin reisidir. İşte bugünkü tamamıyla pürüzsüz ingilizceyi bu aileye borçluyum. İnsan mektepte bile böylesini öğrenemez.... Vâkıa bir köpek terbiye eder gibi yapıyorlardı. Bazan son derecede kızıp evden çıkacak oluyordum. Lâkin ne yapmalı ki daha eve taşındığımın ilk günü:

- Ne yaparsanız yapınız, bana şu ingilizceyi öğretiniz....demiştim.

Onlar da:

- Sana öyle bir öğretelim ki gör!... cevabını vermişlerdi... Şayet ingilizcesini söylemezsem meselâ bardak veya tabak veya buna benzer bir şey istediğimi anlasalar bile hiç aldırmıyorlardı. Pek kızarlarsa adını bilmediğim şeyi yere, uzağa fırlatıyorlar: "İngilizce ismini söyle bakalım!" diyorlardı.

Üstelik ev sahibim o işlek köşeyi, Elm Street köşesini bana, tapusuz olarak vermişti. İstediğim gibi işportamı kuruyor, mükemmel ticaret yapıyordum.

Fakat burada çok kalmadım. San Francisco'ya gittim. Orada yanyana 12 sokak kaplayan muazzam bir fabrikanın camlarını temizlemek işini üzerine almıştım. Oldukça iyi para da veriyorlardı... Sonra San Francisco'daki meşhur Kahire kahvesini bir arkadaşla beraber ben açtım. Maksadımız burada Türk ve Mısır'lıları toplamaktı. Alaturka saz koyduk. Hattâ Türkiye'liler ilk defa rakı yaptılar.

Buraya Amerika'lılar da geliyordu. Lâkin bu sırada 1915 Pacifik-Panama panayırı açıldı. Orada zengin olmak hülyasına kapıldım. Gittim. Zengin olacağımı sandığım yerden meteliksiz Amerika'ya döndüm....

Fazıl gülüyor:

- Şimdi iyiden iyiye zenginim ama bu para bana kolay kolay gelmedi. Beş parasız kaldığım zamanda hattâ garsonluk ettim. Bu garsonluk ettiğim yerin ortası buz kayma sahası idi. Ve gelenlerin hepsi zengin kimselerdi. Epey para kazanıyordum ama ayaklarıma müthiş bir romatizma geldi. İşimi bıraktım. Ve nihayet çamaşır yıkama fabrikasını açtım. Bunun ya-

nında emlâk alıp sattım. Ve şimdi istediğimden de iyiyim doğrusu!..[43]

Harputlu Ahmet Abdullah'ın Öyküsü

1900 yılında Amerika'ya göç eden, St. Louis Dünya Sergisi'nde önce kayıkçılık sonra zurnacılık yapan[44] Ahmet Abdullah, Amerika'da ilk Türk hamamını açmış, servetini de zincir haline getirdiği hamamlardan elde etmişti. Abdullah hayat hikâyesini şöyle anlatıyor:

Ahmet Abdullah (sağda) ve Hikmet Feridun Es (Hürriyet, 17 Haziran 1948).

> Ben yalnız Amerika'nın birçok yerlerinde ilk defa Türk hamamı açmakla kalmadım. Bu memlekette, Yeni dünyada Turkish Baths denilen şeyi bugünkü şöhretine ulaştırdım.(...)
>
> - Bunu aklıma getiren vaktiyle İstanbul'da pek az kalmış Stew adında bir Amerika'lıdır.
>
> Bu zat bir gün bana:
>
> - Bir daha yolum Türkiye'ye düşerse ne yaparım bilir misiniz? Demişti.
>
> Merakla sordum:
>
> - Ne yaparsınız?
>
> - Doğru hamama giderim. (Göbeğini göstererek) şu lüzumsuz yağları eritirim.
>
> Birden bire aklıma burada Türk hamamları açmak fikri geldi. Zaten bazı doktorlar bu isimle masaj ve zayıflatma yerleri tecrübe etmişlerdi. İlk defa bir Türk Turkish Bath aça-

43 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 15 Haziran 1948.

44 Abdullah'ın St. Louis Dünya Sergisi macerası 76-81. sayfalarda yer alıyor.

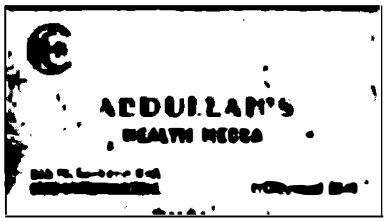
caktı. Tecrübeyi Arkansas'ta Hot Spring'te yaptım. Lâkin burası kendimin değildi. Bir Amerika'lının sözüm ona Türk hamamıydı. Sonra kendim açtım. Benden önce bu işi yapan doktorların kapılarına yazdıkları bir takım formüller, vecizeler vardı ki meselâ bunlardan biri "Look Younger" vecizesidir ki Türk hamamlarının insanı gençleştireceğini anlatır. Yine bir vecize de büyük harflerle yazılmak şartiyle Türk banyosunun soğuk algınlığını pek çabuk iyi edeceğini bildirir. Bütün bu vecizelerin üstüne ben bir de: "Sağlık Kâbesi" ismini koydum.

Fıkır fıkır müşteri!... Bilhassa kadınlar mektupla, telgrafla randevu alıyorlardı. Lakin bu sıralarda Türkiye'de hürriyet çıkmıştı. Bu hava içinde memleketi görmeği pek arzu ettim. Üstelik hasret te var. İşimin tıkırında olmasına aldırmadım. Zaten çok param da vardı. Atladım vapura, İstanbul'a geldim. Memleketi hürriyet şenlikleri, davul sesleri arasında buldum. Anneme hiç haber vermemiştim. İstanbul'dan Harput'a indim. Yanımda tam 5 bin altın dolar vardı. Harput'a geldiğim zaman babamın öldüğünü haber aldım. Annemin en güç günleriydi. Kapıdan girdiğim zaman nasıl şaşırdığı hâlâ gözümün önündedir. Boynuna sarıldım. Öptüm ve 5000 altını önüne bıraktım. Askerliğim gelmişti. Bedel verdim. Bütün bu işler bitince 1909 senesinde tekrar Amerika'ya döndüm. Amerika'daki Türk'ler beni davul çalarak karşıladılar.

Bu sefer Pasifik kıyısına gittim. İlk Türk hamamını Longshine adındaki otelin alt katında yaptırdım. İşte burada talihim pek yâver gitti. Bir gün bana Amerika'nın en meşhur bankerlerinden olan, büyük zengin Partz'ı getirdiler. Bu zata nüzül inmişti. Bir ayağı tutmuyordu. Dört ay ben buna buğu tedavisi yaptım. Her nasılsa adamda bir şeyler kalmadı. İşte bu zattır ki beni milyoner Kenfil'e tavsiye etti. Öğleden sonra 2 saat müessesemi ona hazırlıyordum. Ayda ne veriyordu biliyor musunuz?

1000 dolar... Kendisi işinde çok yoruluyordu. Bu iki saat içinde tamamen dinlendiğini söylemekteydi.

(...)

"Abdullah'ın Sağlık Kâbesi"nin reklam kartı (Hürriyet, 19 Haziran 1948).

Daha sonra Mack Sennett film şirketi beni resmî olarak "Masaj doktoru" sıfatiyle kadrosuna koydu. Bu şirkete girecek ve orada çalışmakta olan bütün sanatkârların vücut muvazeneleri ile ben meşgul olacaktım. Kazancım pek yerindeydi. Dünyanın en güzel insanlarını bazan şamarlıyarak bazan vücutlarını yumruklayarak büyük bir para kazanmaktaydım. Bir taraftan Wall Street'in en kodaman bankerleri, bir taraftan sanatkârlar!... Tam bu zamanlarda meşhur milyoner Dohaney de bana geldi. Artık bizim yer, günün muayyen zamanlarında dumanlar, buğular arasında tam bir "bankerler kulübü" haline giriyordu. Hangi eshamın, ne çeşit tahvilâtın ertesi günü, daha ertesi günü ne muamele göreceğini onların konuşmalarından derhal anlamak kabildi. Fakat zaten Dohaney buna da hâcet bırakmıyor, istim odasından çıkarken bana:

- Yarın şu tahvilâttan, şu eshamdan al... diye tenbih ediyordu. Dediğini yapmağa başladıktan sonra bir ay içinde baş döndürücü bir tarzda para kazanmıştım. Türk hamamı bu kazancımın yanında solda sıfır kalırdı ama ne çare ki orası benim istihbarat dairemdi. Alacağım tahvil ve eshamlar evvelâ orada konuşuluyordu... Bütün Wall Street esrarı benim Turkish Bath'ın duvarları arasında geçiyordu. Sonra işimi tasfiye ettim. Daha doğrusu bütün yeri Dohaney için hususî surette ayırdım. Bu zatla daha birçok işler takip ettik. Öldüğü zaman benim bir buçuk milyon dolarım, yani Türk parasiyle dört buçuk milyon liram vardı.

Lâkin bir felâket bunların hepsini alıp süpürdü. Ne param kaldı, ne pulum... Maamafih her an kendimde ilk zamanımın enerjisini buluyorum. Bugün yeniden eski günlerim gibi tekrar çalışmağa başlasam tekrar kazanacağıma eminim!...[45]

45 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 19 Haziran 1948.

Handan hanımın kayınbabası olan Amerikan zencisi, New York'un Harlem'inde, New Orleans'ın sokaklarında ve Loisiana'nın pamuk tarlalarında çalışan, Mississippi'de yan yana iki bacalı vapurlarda tayfalık eden karakteristik Yeni dünya zenci tipidir.

Bir gece bu zat penceresi Mississippi nehrine bakan evinde yatağına giriyor ve gayet acaip bir rüya görüyor:

Bir ihtiyar adam, Amerika'lı zenciyi dürtüyor ve şunları söylüyor:

- Senin burada işin ne?... Sen kara derili adam!... Afrika ortasından geldiğini tabiî sana söylemişlerdir. Fakat bilmediğin bir şey daha var. Afrika'dan esir olarak Amerika'ya getirilen ecdadın Müslüman dinine mensuptur. Senin de asıl dinin Müslüman'dır. Hem ismin de nedir bilir misin?... Ali!.. Yalnız sen değil, bütün ailen böyledir. Bu gece, bu rüyadan sonra uyanır uyanmaz hemen kararını vereceksin. Çoluğunu çocuğunu toplayınca bir gemiye binip doğru eski dünyaya gideceksin...Türkiye'ye....Orada türkçe öğren. Türk ol... Müslüman ol... Sakın sözlerimi unutma Ali....

Bundan önce ismi Coni yahut Brown olan Amerikan zencisi bu suretle sabahleyin Ali efendi olmuş bir halde gözlerini hayata açıyor. Çoluğunu çocuğunu toplayıp:

- Hazırlanınız. Biz Türkiye'ye gidiyoruz!...

Diyor. Zenci çocuklar hayretler içinde!... Türkiye?... Ne münasebet?... Ali efendi rüyasını izah ediyor. Çocuklar babasının sözünden çıkmıyorlar. Hep birden hazırlanıyorlar.

Ve Ali efendi bir gün, Musa, Rıza, Mehmet, Yusuf adlarını koyduğu dört çocuğu ile beraber Türkiye'ye geliyor. Belki de Türkiye'ye ilk adımını atan Amerikan zencileri onlardır. Geldikleri zaman bir kelime türkçe bilmiyorlar. Çocuklar Amerika'nın o güzelim zenci musikisini çok iyi biliyorlar ve vapurda Amerikan zencilerinin daima söyledikleri: "Oldman Rever" şarkısını mırıldanıyorlar.

Amerikan zenci ailesi şehre çıktıkları zaman İstanbul'u bir

köstebek yuvası halinde buluyorlar. Her taraf delik deşik... Harp meydanı siperleri gibi çukurlar. İstanbul'un meşhur kanalizasyonu yapılıyor!...

Gayet müteşebbis ve atılgan bir adam olan Ali efendi bu çukurları görünce:

- Mükemmel... İşte biz de bunlarda çalışırız... diyor.

Ve İstanbul'a indiklerinden iki gün sonra tek kelime türkçe bilmedikleri halde kanalizasyon şirketinde iş buluyorlar, çalışmağa başlıyorlar. Bir yandan da ceplerde not defterleri türkçe öğrenmeğe devam ediyorlar.

Amele ve âmirleri bunlara:

- Hacı... Hacı efendi... diye itibar ediyorlar.

Nihayet oradan Alibey köyünde başka bir iş buluyorlar. Kendileri Azapkapı'sında oturdukları için bu iki uzun mesafeyi yaya olarak gidip geliyorlar. Yol inşaatında çalışıyorlar. İşte bu sırada Necmeddin Molla'nın bacılarından biri bunları görüyor. Tavassut ediyor. Kendilerine Molla Beyin evinde iş bulunuyor.

Çocuklardan Musa orada okuyor. Sonra Haydarpaşa lisesine gidiyor. Orayı da bitiriyor. Bugün Musa son derecede iyi türkçe konuşuyor. En küçük çocuk da aynı yolu takip ediyor.

Ali efendinin oğullarından Rıza'ya gelince... onun ideali evlenmektir. Bu fikrini açınca etraftan görücü gezmeğe başlıyorlar. Zenci delikanlıya pek güzel kısmetler çıkıyor. Hele bir tanesi pek münasiptir. Çok güzeldir.

Fakat gel gelelim Rıza istemiyor. Herkes, bilhassa Necmeddin Mollanın evinde dadı namzedi zenci Handan hanım hayrette...

- Nesi var?... Neden beğenmedin?... Çok güzel kız....

Rıza dudağını büküp başını sallıyor:

- Güzel... Çok güzel ama....

Cevabın arkası yok!

- Amması nedir?

Omuzunu kaldırıyor:

- Beyaz!.

Bundan daha büyük kusur olur mu?... Rıza ne kadar güzel

olursa olsun bir beyaz kadını beğenmediğini söyleyince iş değişiyor. Acaba görücü Handan hanım hakkında fikri nedir?

Ağzı aranınca zenci delikanlının gözlerinde bir saadet ışıltısı seziliyor. Fakat Handan hanım ilk zamanlar bu izdivaca kat'iyet yanaşmıyor.

Sonra razı oluyor. Yani aslen Amerikan zencisi olan Rıza ile Handan hanımın düğünleri İstanbul'da Allahın emri, peygamberin kavliyle kıyılıyor.

Bundan sonra ailenin erkekleri, Ali efendi, Rıza ve kardeşleri tekrar Amerika'ya dönüyorlar. Orada yeniden iş kuruyorlar. Rıza İstanbul'da kalan Handan hanıma hemen para gönderiyor ve kendisini oraya aldırtıyor.

İstanbul'dan dışarıya adımını dahi atmamış olan bizim zenci kızımız ise tek kelime ingilizce bilmemektedir. Bereket İstanbul'daki ailesi eline ingilizce, fransızca, almanca olarak yazılmış şu cümleleri veriyorlar: "Ben Amerika'ya gideceğim. Lûtfen bana yardım ediniz" bunu pasaportun içine de yapıştırıyorlar. Handan hanım her başı sıkılışta pasaportun bu sayfasını açıp üç dilden halini karşısındakine anlatıyor. Ve Amerika'ya geliyor.[46]

Üniversite eğitimi için 1936 yılında New York'a gelen Belkıs Vassaf da anılarında "Yaşar Hanım" olarak söz ettiği Handan Hanım'ın öyküsünü şöyle anlatmakta:

> Yüzyılın başlarından itibaren Amerika'daki Hindistanlı Müslümanlar zenciler arasında misyonerlik yapıp onlara dinlerini değiştirmeye, İslâm dinini kabul ettirmeye çalışıp bazılarında da muvaffak olmuşlar. Müslümanlığı benimseyen bu zencilerden biri bir ara İstanbul'a gelmiş, tesadüfen, Yaşar Hanım'la tanışmış ve evlenip buraya gelmiş. O zamanlar ve büyük ölçüde şimdi hâlâ olduğu gibi New York'taki zenciler Harlem denilen bir yerde yaşarlardı. Başka yerlerde kimse onlara ev vermezdi. Çok kötü ve kalabalık şartlarda üst üste otururlardı. Hatta "sıcak yatak odaları" diye odalar vardı o zaman. Bel-

46 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1948.

ki de hâlâ var. Bir odayı üç kişiye kiralıyorlar, her birine 8 saatliğine. Öteki saatlerde adam dışarda işinde gücünde her neyse. Onlara sıcak yatak odaları denirdi çünkü yatak soğumamış oluyor. Birisi çıkıyor, öteki giriyor içerisine.

Yaşar Hanım böyle bir sıcak yatak odasında değil ama Harlem'de zencilerin oturduğu bir apartmana yerleşmiş.

Bir gün Hayriye Hanım (Oğlu Ticaret Ateşesiydi New York'ta. O da, Amerika'yı anlamak öğrenmek azminde olan gayet zeki ve geniş görüşlü bir hanımefendiydi) duymuş Yaşar Hanım'ın orada olduğunu ve bana gidelim de görelim dedi. Gittik beraber. Birinci kata girer girmez kara tahta gibi bir şeyle karşılaştık. Üstünde Kur'an'dan Arapça harflerle sureler yazılmıştı. Yaşar Hanım bizi fevkâlade ağırladı. Fakat adeta, "Neden geldim şu Amerika'ya görmez olaydım, gelmez olaydım," gibi bir hali vardı. "Pencereden bakıyorum, her taraf kara. Oradan bir karabaş çıkıyor, buradan bir karabaş çıkıyor... Kendimi kömürlükte sanıyorum zencilere baka baka" demişti. Bir gün de, Harlem'e yakın Park Avenue taraflarında yüksek tabakanın oturduğu bir semte gitmiş. Orada zerzevatçılar ve bakkal dükkânı olan bir de Ermeni vardı. Yaşar Hanım da buradan zerzevat alıyor ve seçmeye çalışıyor. Dükkân sahibi kızıp Türkçe küfretmeye başlıyor. Yaşar Hanım da dönüp ona okkalı bir cevap verince şaşkınlıktan dona kalıyor Ermeni. Tabii Türkiye'den gelmiş bir zencinin, New York'ta onun dükkânından alışveriş edeceğini aklının ucundan geçiremiyor.[47]

Ayşe Önal Zamboğlu'nun Kaleminden Büyük Amcası Jack Mehmet'in Öyküsü

1908 yılında İstanbul'dan yeni kıtaya doğru yola çıkan genç Mehmet'in aklında ne vardı bilemiyorum. Ama uçak yolculuğunu tercih etme şansı olmadığı için, uzun bir gemi seyahati sonucu yeni kıtaya ayak bastığını ve hemen ardından başladığı uzun kara yolculuğunu da Chicago'da sona erdirerek yeni hayatına bu şehirde başlamış olduğunu biliyorum.

47 Gündüz Vassaf, 2000, s. 207-208.

Elazığlı Ali Efendi'nin oğlu Mehmet, her göçmenin yaptığı gibi para kazanmak için garsonluktan kumarhane işletmeciliğine kadar birçok iş değiştirmiş. Hayatını rayına koyduktan sonra ilk ve tek ziyaretini yapmış memleketine, hasta babasını görmek için 1919 yılında İstanbul'a gitmiş. Amerika'ya dönerken küçük kardeşi Halil'i de yanında götürmek istemiş. Ancak Halil memleketinden ayrılmak istememiş. Yıllar yılları kovalamış, zaman Mehmet'i Jack Mehmet Philips yapmış. İki kez evlenmiş Jack Mehmet, hiç çocuğu olmamış. Zengin olmuş ama yalnız ölmüş.

1956 yılında film sahnelerini aratmayacak bir hikâye yaşanmış Chicago'da. Mehmet'in kardeşi küçük Halil'in, yani Jack Mehmet'in kardeşi İstiklal Madalyalı Halil Binbaşı'nın oğlu, Hava Kuvvetleri pilotu Güngör, uçuş eğitimi için Kanada'da bulunduğu sırada, Chicago'da olduğunu bildiği amcasını ziyaret etmek istemiş. Çoğunlukla Türklerin yaşadığı bölgeye gelmiş ve karşılaştığı ilk Türk'e amcasını sormuş. Aldığı cevap aradığı adamın ağzından çıkmış. Bu şaşırtıcı ve güzel tesadüf Jack Mehmet'i de yeğenini de çok duygulandırmış. Muhabbetleri veda kucaklaşmasıyla sonlanmış ve Güngör, Jac Mehmet'in ölmeden önce gördüğü son akrabası olarak memleketine geri dönmüş.[48]

Hüseyin Bektaş'ın Ağzından Giresun'un Yağlıdere Köyünden Philadelphia'ya Göç Edenlerin Öyküsü

Yıllar öncesinde Türk hükûmetinin aldığı bir kararla ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan rum kökenli vatandaşlar Yunanistan'a dönüyorlarmış. Giresun'un Yağlıdere Köyü'nde yaşayan Rumlar arasında bulunan Lefter isimli yetim bir çocuk yakınlarının bütün ısrarlarına rağmen Türkiye'den ayrılmak istememiş. Dedeme gelmiş ve kendisi ile birlikte kalmak istediğini söylemiş. Dedem de, buna memnun olacağını söyleyip çocuğu yanına almış. Lefter uzun süre bizde kalmış. Büyüdüğünde de

48 Ayşe Önal Zamboğlu, "Jak Mehmet'in hikayesi", *Turk of America*, sayı 11, s. 64.

dedemin rızasını alıp Rusya üzerinden Amerika'ya gitmiş.

Aradan yıllar geçmiş ve Lefter bir gün ansızın köye dönmüş. Dedemle eski günleri andıktan sonra Amerika'da durumunun çok iyi olduğunu ve borcunu ödemesinin zamanının geldiğini söyleyip babamı Amerika'ya götürmek için izin istemiş. Ama dedemle babam onun bu teklifini kabul etmemişler. Bu konu kapanmış Lefter Amerika'ya dönmüş. Ama olay kulaktan kulağa duyulunca bir köylümüz dedeme gelip Amerika'ya gitmek istediğini anlatmış ve kendisine yardım etmesi için Lefter'le konuşmasını istemiş. Ve 1968 yılı ocak ayında ilk Yağlıdereli Amerika'ya ayak basmış. Arkası da çorap söküğü gibi gelmiş.[49]

Sara Korle'nin Kaleminden Galatasaraylı Ahmet Robenson'un Öyküsü

Galatasaray kulübüne yıllarca hizmet etmiş olan Ahmet Robenson, yetmişini çoktan geçmiş! Fakat hâlâ delikanlılığını, zindeliğini, neşesini ve bunlardan daha önemli olan Türklüğünü ve güzel Türkçesini hiç kaybetmemiş.

New York civarında müze haline getirilmekte olan büyük malikânenin idare işlerine bakan Ahmet Robenson, eşiyle birlikte Hudson nehri kenarındaki güzel bir evde oturmaktadır.

1929'da Türkiye'den ayrılan ve 30 yıl kadar önce de Amerika'ya hicret eden Ahmet Robenson'un kendi hayatı kadar bütün ailesininki de çok hareketli ve maceralı geçmiştir. Babası İngiltere'ye başbakanlar yetiştirmiş ve Rodezya İngiltere'ye bağlandıktan sonra bu yere ismi verilmiş meşhur Rhodes aile-

49 Meltem Pusat, "Amerika'ya göç edip kendi cumhuriyetlerini kurdular", *Sabah*, 18 Mart 2004. Yağlıdere'den göç edenler hakkındaki araştırmalar için bkz. Ersin Ramoğlu-Ahu Bozlar, "I am from Yağlıdere da!", *Sabah*, 30 Temmuz 2002 / Doç. Dr. Müzeyyen Güler, "Yağlıdere, Zeytinburnu, Brooklyn Köprüsü", *Toplumbilim*, Ekim 2003, sayı 17, s. 131-145 / Doç. Dr. Müzeyyen Güler, "Yale Üniversitesi'nin Yanıbaşındaki Yağlıdereliler", s. 186-197, *III. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme -2, 2-4 Kasım 2000, Eskişehir*, Sosyoloji Derneği, Ankara, 2002 içinde / Şebnem Şenyener, "New Yağlıdere", *Aktüel*, 17 Aralık 1992, s. 56-60.

sine, annesi ise sanat, ilim ve edebiyat alanlarına ün salmış bir aileye mensuptu. Kıraliçe Victoria zamanında yeni yeni memleketleri görmek hevesine kapılan her İngiliz asılzadesi gibi, Ahmet'in babası da Hindistan'a gitmiş, orada çay yetiştirmeye başlamıştır. Ahmet Robenson, Himalâya'ların eteklerinde dünyaya gelmiş.

Evlenmeden önce İngiltere'de Müslümanlığı kabul eden Ahmet Robenson'un annesi, Hindistan'da kocasını kaybettikten sonra çocuklarını yanına alarak İstanbul'a gelmiştir. Zamanın padişahı Abdülhamit, bu hâdise ile ilgilenmiş, Robenson ailesinin Akaretlerde bir eve yerleştirilmesini emretmişti. Derken bütün aile Müslüman ismi almış, Türk vatandaşı olmuştur.

Ahmet Robenson, bundan altmış yıl önceki bütün hâdiseleri, sanki dün olmuş gibi hatırlamaktadır! Saraya kabullerini, Tophane Müşiri Zeki Paşanın delâletiyle Robenson kardeşlerin Kuleliye yazılmalarını, sonradan annelerinin isteği ile sivil hayatı seçip, Mektebi Sultanî, yani Galatasaray'a geçmelerini, arkadaşları ile Galatasaray kulübünü kurmalarını, hepsini, hepsini....

Ahmet Robenson, gözleri yaşararak:

- Benim kalbim Üsküdar'da atmaktadır, çünkü annem Fatma, Sultantepe'sinde yatıyor. Bütün arkadaşlarım, bütün dostlarım, kulübüm, gençlik hâtıralarım, hep orada! Dedi. Sonra başını çevirip, bana göstermeden gözlerini sildi![50]

Cevat Fehmi Başkurt'un Kaleminden İlk Türk Şoförü Hamdi Efendi'nin Öyküsü

[Mısır'dan] Bir Alman vapuru ile yola çıktım. Napoli'ye, Hamburg'a uğradık. Seyahat 12 gün sürdü. Nihayet Nevyork'a ayak bastık. Nevyork benim hayalimde yaşattığım şehrin aynı idi. O göklere yükselen binaları, saatlerce yürümekle bitmiyen caddeleri hiç te yadırgamadım.

50 Sara Korle, "Ahmet Robenson'u New York'ta Buldum!", *Hayat*, sayı 26, 24 Haziran 1965, s. 9.

Cebinde 10 lirası olan herkesin karaya çıkmasına müsaade ediyorlardı. Benim bunu iki misli kadar param vardı. Bıraktılar.

Vapurda gelirken bir otelin adresini almıştım. 27'inci cadde, 9'uncu sokak... Kalacağım otel burada idi. Fakat nasıl bulacaktım. Biraz arapça ile biraz fransızcadan başka lisan bilmiyordum. Bir polise soracak oldum. Anlaşamadık. Derken yanıma hamal kıyafetli biri yaklaştı. Bir iki kelime fransızca biliyordu. 2 dolara pazarlık ettik. Beni otele götürecekti. Yola çıktık. İki elimde iki kocaman bavul vardı. Herife:

- Birisinin ucundan da sen tut! Dedim.

Ters ters cevap verdi:

- Ben hamal değilim.

- Ya sen nesin?

- Tercüman!

- Canım tercümanlık başkasına yardım etmeğe mâni mi?

- Ne mecburiyetim var?

Allah Allah ama da kibar adama çatmıştık, ha! Ne ise bir "ya sabur" çekerek yürümeğe başladık. Yol da ne uzunmuş. Adamakıllı terlemiştim. Hem yürüyor, hem de herife içimden küfür ediyordum. Derken bu yetişmezmiş gibi yeni bir belâya çatmıyalım mı? Nisbeten tenha bir sokaktan geçerken arkamın ortası budur, diye bir taş geldi. Bir tanesi de bacağıma çarptı. Arkama döndüm. Bir de ne göreyim, bir sürü çocuk... Ellerinde taşlar, peşimiz sıra geliyorlar.

Tercümana sordum:

- Ne oluyor?

- Sizi Yahudi zannettiler.

- Ne demek?

- Ne demeği var mı? kaç gündür tıraş olmamışsınız. Bugünlerde bir kere olsun aynaya bakmadınız mı?

Herifin bu sözleri beni çileden çıkardı.

Hem para verecek, hem de elin herifinden azar mı işitecektim? Bavulları yere bıraktım, yakasına yapıştım. Bir iki yumruktan sonra benim ondan daha kuvvetli olduğum anlaşılınca sulh olduk. Herif yelkenleri suya indirdi. Hatta:

- Verin, bir bavulu'da ben taşıyım! Demeğe başladı.

Adımlarımızı sıklaştırdık ve arkamızı bırakmıyan piçlerden kurtulduk. Zaten otel de gözükmüştü. İki doları vererek herifi savdım.

Bu otelde üç gün kaldım. Amerika seferi beni adamakıllı yormuştu. Biraz istirahat ettim. Üçüncü günü vapurda gelirken yerini öğrendiğim bir kahveye gittim. Bu kahve hariçten gelen Ermeni, Rum ve Arapların kahvesi idi. İçlerinde Türkiye'li olanlar da pek çoktu. Onlardan ilk aldığım haberler hiç te hoşuma gitmedi. Amerika karışık günler geçiriyordu. İşler hiç iyi değildi. Aşağı yukarı bir kriz var, denebilirdi.

- Benim iş bulmama delâlet edemez misiniz? Dedim.

- Bugün için hayır. Hele birkaç gün git gel, bakalım! Cevabını verdiler.

"Birkaç gün git gel" demek kolaydı. Fakat bu birkaç günü işsiz geçirirsem cebimdeki paralar sonuna yaklaşacaktı. Mısır'daki hayatımı aramağa başladım. Gariplik, yabancı bir muhitte bulunmak ne fena! Çaresiz kendi başımın çaresine kendimin bakması lâzım geliyordu. Ertesi gün birkaç garaja baş vurdum.

- Ay vont tu vörk!*

Garaj sahipleri benim "iş istiyorum" mânasına gelen bu yarım yamalak sözüme anlamadığım bir cevap veriyorlardı. Hep:

- Yarın gel! Diyorlar sanıyordum.

Fakat ertesi günü gidince aynı mukabeleyi görüyordum.

Sonradan öğrendim, meğer herifler hafif tertip küfür ediyorlarmış.

Birkaç gün de böyle geçti. Artık iflâs etme raddelerine yaklaşmıştım. Oteli terk ettikten sonra taşındığım pansiyondan da ayrıldım. Geceleri kahvede tanıştığım birkaç işsizle beraber şehir haricine çıkıyor, kırlarda yatıyorduk. Şehir dahilinde parklarda falan yatmağa bırakmıyorlardı.

Aç kalma tehlikesinin baş gösterdiği günlerde Panama kanalı imdadıma yetişti.

Bir gün kahvede işittim:

(*) "Ben çalışmak istiyorum"un karşılığı olan "I want to work" cümlesinin Türkçe telaffuz şekli.

- Panama kanalının açılma ameliyesinde çalışmak üzere amele yazıyorlarmış.

Hamdi Efendi'nin Amerika dönüşünde alınmış resmi (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1932).

Gittik, yazıldık ve bavulları omuzlıyarak yola çıktık. Bu Panama kanalı hikâyesi benim için acı bir sergüzeşt oldu. Toprak kazmaktan başka birçok işler yapabilirdim. Ameliyat mahallinde birçok vinçler, motörler, makine tamirhaneleri vardı. Bunlardan birinde pekâlâ çalışabilirdim. Fakat ecnebi olduğum için müracaatlerime kulak asmıyorlardı. Toprak kazarak amelelik yapmak çok güç bir işti. Günde 9-10 saat çalıştırıyorlardı. Bir gün artık dayanamadım. Dört beş arkadaşla beraber işi terk ettim. Fakat bu yaptığım budalaca bir işti. Cebimde beş para yoktu. Panama'da Nevyork'a nasıl dönecektim? En yakın sahil şehrine doğru yaya olarak yola çıktık. Bu şehirde bavullarımı içlerindeki elbiseler ve saire ile birlikte rehine koydum. Aldığım parayı vapura verdim ve güçbelâ Nevyork'a gittim.

Nevyork'ta iki üç ay tam bir sefalet içinde sürüklendim. İş idarehanelerinin kapılarını mütemadiyen aşındırıyor, fakat bir türlü bir şey bulamıyordum.

Bir gün kahvede otururken Herant isimli bir Ermeni yanıma yaklaştı.

- Sana iş vereceğim, benimle beraber gel! Dedi.

Arkasından gittim. Bu adam küçük bir atölyede üç beş kişi çalıştırarak süslü sigara kutuları yaptırıyor ve bunları satmakla geçiniyordu. Yanında iki ay kadar kaldım.

İki ay sonra iki akşam üstü beni çağırdı:

- Hamdi, dedi, bana bir sarı lira bul!

- Bir sarı lira mı bulayım?

- Korkma ulan, paranı dolandıracak değilim. Çifleştireceğim.

Öte beri satarak bu garip patronun dediğini yaptım. Sarı lirayı beraberce alelâcayip bir kutunun içine attık. Bu çiftleştir-

me hikâyesinin bir dolandırıcılık usulü olduğunu biliyordum. Fakat Herant böyle bir şey yapamazdı. Bir kere buna ihtiyacı yoktu. Sonra beni bu masala inanacak kadar budala sandığını zannetmiyordum. Nitekim dediğim çıktı. İki üç gün sonra paramı "olmadı" diye iade etti. Onun maksadı başka imiş. Beni tecrübe ediyormuş.

Mes'ele kısa bir müddet içinde meydana çıktı.

Herant bana yeni bir iş teklif etti. Madenî kaşık mubayaa edecektim. Nasıl tuhaf bir vazife değil mi? Acaba bu kaşıkları ne yapacaktı?

Soracak oldum:

- Ne üstüne vazife? Sen verdiğim emri yerine getir! Diye bağırdı.

Daha fazla ince eleyip sık dokuyamazdım. Malî vaziyetim buna gayrimüsaitti. Her gün sabahleyin çarşıya çıkıyor. Akşama kadar efendimin tarif ettiği şekilde yüzlerce kaşık mubayaası ile meşgul oluyordum.

Nihayet günün birinde vaziyeti anladım. Herant'ın oturduğu apartımanda bir hırsızlık vak'ası olmuş, polisler tahkika gelmişlerdi. Ben de o sırada kendisine bir şey söylemek için Herant'ın evine gitmiştim. Kapıyı kendisi açtı. Bir de baktım surat kül gibi. Eli ayağı zangır zangır titriyor.

- Ne var?
- Sorma. Büyük bir felâkete uğradım.
- Ne oldu?

Yukariki katta hırsızlık olmuş.

- E, sana ne?
- Polisler geldiler.
- Gelirler ya!
- Ya benim katı da arayacak olurlarsa.
- Yukarıki katı sen mi soydun?
- Daha neler?
- Peki neden korkuyorsun?
- Hiç.
- Canım söylesene!

Nihayet ıkına sıkına itiraf etti. Kalpazanlık yapıyormuş. Ba-

na satın aldırdığı madenî kaşıkları eritiyor ve onlarla 4 sentlik kalp para dökûyormuş. Bu sözleri duyunca ne büyük tehlike atlattığımı anladım. Hiç haberim olmadan kalpazan diye ben de hapse girecektim. Zabıtayı masum olduğuma nasıl inandırabilirdim.

- Kuzum Hamdi, bana yardım et!
- Ne yapacağız?
- Şu aletleri pencereden atalım.

Çaresiz razı oldum. Razı olmasam herifin korktuğu belki de hakikaten başına gelecekti. İşte o zaman ben de nara yanacaktım.

- Ne vakitten beri bu işi yapıyordun?
- İki aydan beri.
- Şimdiye kadar kaç para yaptın?
- 3-4 bin lira kadar.
- Yakalanmaktan korkmadın mı?
- Hiç belirsiz yapıyordum.
- Paraları kimler sürüyordu?
- Atelyede çalışan çocuklar.

Aletleri bir yatak çarşafına sardık ve pencereden bitişik binanın damına attık. Bu hâdiseden sonra tabiî Herant'ın yanında kalamazdım. Ayrıldım ve kendime bir başka iş aramağa çıktım. Garsonluk müstesna birçok işler yaptım. Yalnız garsonluk yapmak a[ğ]rıma gidiyordu. Nevyork civarındaki bir sayfiye yerinde şeker ve çikolâta sattım. Ayakta sigara satıcılığı yaptım. Fakat garsonluk için ileri sürülen bütün teklifleri reddetim. Bu sıkıntılı, üzücü ve ezici yaşayış tütün tüccarı Eskenazi Efendinin yanına şoför olarak girinciye kadar devam etti.

Bu Eskenazi Efendiyi siz de tanırsınız. Ölürken Manisa'da hastane yaptırılmak üzere para bırakan zengin vatandaşımız. Eskenazi Efendi çok iyi, çok hayırperver bir adamdı. Yanında 6 ay çalıştım.*

6 ay sonra Türkiye'de hürriyet ilân edildiğini duyduk. Nev-

(*) Bu kişi "Yahudilerin Göçü" bahsinde adı geçen Şinasi Biraderler'dir. Manisa'da kurulan hastanenin öyküsü için bkz. Rıfat N. Bali, 2001, s. 83-106.

york'taki konsolosumuz Müncü Beyin teşebbüsü ile bu şehirde bulunan Türk'ler büyük bir miting yaptık. Vatan hepimizin gözünde tütüyordu. İstanbul'a dönmeğe karar verdim. Kararımı Eskenazi Efendiye söyledim. Bana bilet parası, üstelik bir hayli de bahşiş verdi. Bir Pazar akşamı vapura bindim.

Herkesi zengin eden Amerika bana yaramamıştı. Ömrümün en iztıraplı senelerini geçirdiğim topraklardan sevinerek ayrıldım.[51]

Doğan Uluç'un Kaleminden İlk Kuşak Göçmenler

Kara toprak, sık dokunmuş halı gibi, yemyeşil çimlerle kaplıdır Sulh bahçesinde... John Mehmet'ler, Harry Hasan'lar, Çarli İsmail'ler yan yana, omuz omuza yatarlar bu yeşil çimenler altında. Biri diğerinden habersiz. *Gülcemal*'in Amerika'ya ilk getirdiği yolculardır bunlar. Harput'larda, Dersim, Çapakçur, Siverek, Rize, Samsun'larda başlamış, kıtalar, Okyanuslar katetmiş hayat çizgilerinin son bulduğu Lynbrook'un Sulh Bahçesinde, ayyıldızlı kimlik taşları 70-80 yıllık yaşantıları birkaç satırla özetler çok kere...

Örneğin Hasan Kâmil Topçuoğlu 1892'de Giresun'da doğdu. 1955'de öldü. Harry Hasan, 1896'da Türkiye'de doğdu. 1944'te öldü. Bazılarında doğum yerleri bile belli değildir. Birkaç satırla geçiştirilir, mezar taşlarında kimlik kartları. Sulh Bahçesi, New York'a 45 kilometre mesafede, Lynbrook kasabasında, milletlerarası hüviyeti olan bir mezarlıktır. *Gülcemal*'in ilk yolcuların çoğu, işte bu mezarlığın Türk kesiminde yatar. Şimdilik 85 mezar vardır burada. Daha seksen kişilik mezar da sahiplerini bekler. 75 yaşındaki Harputlu Mustafa Abdullah, fırsat buldukça, yeşil çimenler altında yatan Türk arkadaşlarını ziyarete gider ve şöyle der Sulh Bahçesi için:

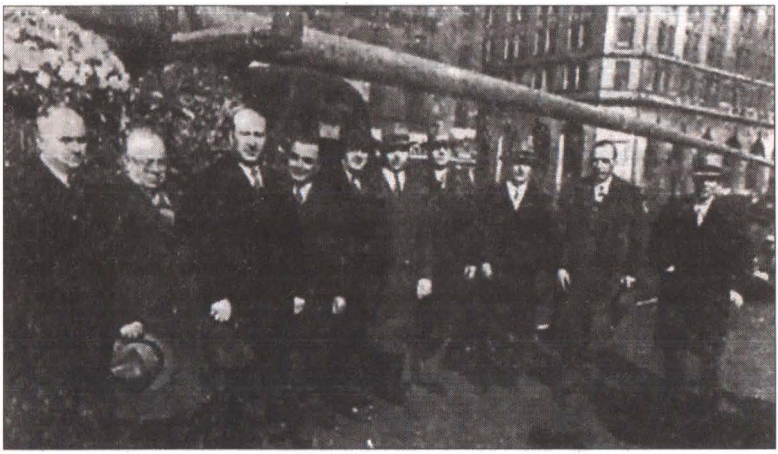
- "Bu taşlar bir neslin hikâyesini anlatır. *Gülcemal* Türklerinin, yük gemileriyle, yabancı şileplerle Yeni Dünya'ya zengin olmak hayaliyle gelen Türklerin hikâyesini..."

---

51 Cevat Fehmi, "Harikulade bir macera", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1932.

Türk Harsı Birliği ve Türk Yardımı, 30 Ekim 1938 (Hürriyet, 4 Şubat 1971).

Anıtkabir'deki bayrak direğini hediye eden Amerikalı Türkler. Fotoğrafın yayınlandığı tarihte soldan 2. ve 5. hariç hepsi vefat etmişti (Hürriyet, 4 Şubat 1971).

82 yaşındaki Yalvaçlı eski muallim Mehmet Fatin ise şöyle diyor: "Emekliye ayrıldıktan sonra üç kez gittim Türkiye'ye. Amerikan tebaası olduğum için vizemi uzatarak altı aydan fazla kaldım. Ne var ki, sonunda dönüp geldim. Şimdi burada son günlerimizi yaşıyoruz. Sulh Bahçesinde yerim hazır."

Gülcemal'in Amerika'ya getirdiği Türklerin en büyük dertleri çocuk ve torunlarından. Elâzığlı Mustafa Ahmet, "Oğullarım, torunlarım kiliseye gidiyor. Cami yok. Müslümanlığı öğretemedik kendilerine..."

Dört direkli, iki bacalı, koskocaman bastonlu *Gülcemal* çok şey ifade eder Amerika'daki Türkler için. Şimdi iki kısma ayrılmış Amerikalı Türkler. *Gülcemal* ve jetliler olarak. *Gülcemal*'in yağcısı Okmeydanlı Methi Hayri bile, 1920'de New York limanında terk etmiş gemisini. Şimdi kırk yıldır, milyoner olmak için çaba sarf ediyor Yeni Dünya'da. Amerika'daki eski Türklerden çoğu, emekli olmuş. Memlekete dönmek, son günlerini köylerinde, kentlerinde geçirmek istiyorlar. Fakat, Amerikan vatandaşı sayıldıklarından Türk Hükümeti zorluk çıkartıyormuş kendilerine.

- "Oysa, döviz girecekti memlekete, Emekli maaşımızı Türkiye'de alacaktık" diyorlar.[52]

Doğan Uluç'un Kaleminden 1940'lı Yıllarda Gelen Türk Göçmenlerin Öyküsü

Adirondack'ın buz kaplı tepelerinden hışımla inen karayelin, Laurel Grove Cemetery'ye geldiğinde soluğu kesildi aniden. New Jersey'in kuzey kesimine haftalardır dizboyu kar taşıyan azgın rüzgar, Laurel Grove'daki müslüman mezarlığı üstüne tül gibi yayıldı sesizce. Giresunlu Niyazi, Adıyamanlı Hüseyin, Kocatepe'den Mustafa, Malatya'dan Bekir ve daha nice müslüman Türkün sesiz dünyasında azgın rüzgarın uğultusu duyulmaz oldu. Soğuğun kızarttığı kederli çehreler, siyah çerçevelerin gizlediği yaşlı gözler, omuzlarda taşınan tabutun indirilişini donuk bakışlarla izlediler. Nevşehirli Sami Tekiner de her fani gibi dönüşü olmayan yolculuğuna başlıyordu.

Yeni Dünya'ya Türk göçünün kolay olduğu yıllarda Amerika'ya gelmişti Nevşehirli Tekiner. Ankara Hukuk Fakültesi'ni birincilikle bitirdikten sonra ihtisas için anavatandan ayrılan öğrenci Tekiner, 2'inci Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle geriye dönememiş, New York'ta yeni bir yaşantı kurmaya mecbur kalmıştı. Zeka ve çalışkanlığı ileriyi görüşle yoğuran genç Türk, Avrupa'dan özel gıda maddeleri, gazete-dergi ithaliyle

52 Doğan Uluç, "1938'de Amerika'daki Türkler", *Hürriyet*, 4 Şubat 1971.

atıldığı ticareti daha sonra emlak alımına dönüştürerek milyonlarca göçmenin düşlerini süsleyen "Amerikan Rüyası"nı gerçekleştirmişti. Anavatandan gelen bursun savaş nedeniyle kesilmesi sonucu iyice hırslanan Tekiner, kısa süre sonra milyonerler sınıfına terfi etmişti.

(...)

Nevşehirli parlak hukuk öğrencisinin başını çektiği 40'lı, 50'li yılların Türk göçmenleri, Yeni Dünya'da geride bıraktıkları ata topraklarından çok farklı yaşam düzeni içine girdiler. Ekmek, gaz ve şekerin vesikayla verildiği, Erzurum'dan İstanbul'a ulaşımın bir hafta sürdüğü anavatana göre, "Yokun yok olduğu" Amerika, sınırsız bir fırsatlar diyarıydı. Akseki'den Talas'a, Uzundere'den Hilvan'a, Ayaş'tan Beykoz'a kopup gelmiş ilk kuşağın göçmenleri, kısa zamanda bolluk ülkesinin bir parçası oldular. Okumuşuyla köylüsü, fötr Borsolino'suyla işçi tulumu içinde okyanusu aşanlar, dev kıtada Packard, Hudson'lı arabalar, su-elektrik kesilmesi duyulmamış apartmanlar, yemyeşil ağaçlarla çevrili evlerde yeni hayatlar kurdular.

Dilleri ingilizce, cepteki para dolar, tatilleri Noel olmuştu artık. Ayyıldızlı pasaport kartal sembollü benzeriyle yer değiştirmişti. Ama madalyonun önü, arkası gibi parlak değildi. Toros'un ak yamaçları, Palandöken'in yaylalarının serinliği, Kızılırmak'ın gür akışı, tarlada yeşeren hasat görünümü, ninenin fırın poğaçası, Münir Nurettin'in sıla şarkılarını bellekten çekip atmak kolay olmuyordu. Bir araya geldiklerinde "Oğlan da liseyi bitirsin, döneceğim, sen ne zaman?" diye başlayıp sürüyordu özlem yansıtan sohbetler.

Örf ve adeti, dil-din kaynaşmasıyla kurulu gelenek ve kültürün bilinçlere yerleştirdiği Türklükle sonradan gelen Amerikalılığı bağdaştırmamıştı bizimkiler. Hemen çoğu fiziksel varlığı ile anı ve duygu kimliği ikiye bölünmüş Amerika göçmenlerimiz eski ile yeni dünya arasında bir yaşam girdabında gün dolduruyorlar.

Yeni gelenlere kucak açan, hastasından yoksuluna reklama kaçmadan cüzdanına el atan Nevşehirli Sami Tekiner, ilk göçmen grubunun önderlerinden biriydi. Adını dahi duymadığı,

çok dinli bir mezarlığın müslüman kesiminde kısa bir törenle defnedildi hayırsever Türk kızları, eşi, kayınvalidesi ve ufak bir dost grubu huzurunda ayak basılmamış karların kazınmasıyla açılan çukura yavaşça indirildi. Dev bir meşe ağacının gölgesi kabrine döşerken, Yeni Dünya Camii hocasının duası dışında ses duyulmuyordu müslüman mezarlığında. Azgın karayel tatile girmişti.[53]

Kiğılı Rumi Bey'in Öyküsü

Hikmet Feridun Es'in Detroit'i ziyaretinde uğradığı ve;

> Amerikadaki Türklerin açtığı Şark usulü kahvehanelerin belki en meşhuru burasıdır. Büyük sanayide çalışan Türklerin hemen hepsi Detroit şehrinde, Ford veya civardaki ağır sanayi müesseselerinde olduğu için akşam üzerleri Rumi'nin kahvesi tıklım tıklımdır. Pazarları ise oturacak yer yoktur.
>
> Bazen düğünler resmi toplantılar burada yapılır. Küçük ziyafetler de verilir. Zira Rumi'nin kahvesi aynı zamanda Amerikanın en iyi alâturka yemek yapılan lokantalarından biridir. Ford ve civarda çalışanlardan ekserisinin mektubu Rumi'nin kahvesine gelir. Burası bir nevi kulüptür.

satırlarıyla tasvir ettiği kahvenin sahibi Rumi Ömer Bey'in yaşam öyküsü şöyle:

> - Bütün çocukluğum, delikanlılık zamanının İstanbul'da Kadıköyünde geçti. Aslen Kigiliyim. Akoğularındanım. Fakat 13 yaşında Kadıköyüne geldim. Çok iri yarı olduğum için yetişmiş bir delikanlı gibi görünüyordum. Orada sakalık yaptım. 19 yaşına kadar bu işe devam ettim. Bütün Kadıköy halkına kendimi sevdirmiştim...
>
> Birdenbire durdu. Ve 40 sene görmediği Kadıköy hakkında ilk sualini sordu:
>
> - Osmanağa camii duruyor mu?...
>
> - Duruyor....

53 Doğan Uluç, "New York, New York", *Hürriyet*, 7 Mart 1994.

- Ya karşısındaki çeşme?... Meşhur çeşme? İşte ben oradan günde tamam 200 dönüm su taşırdım. Bütün civarın suyunu ben verirdim. İsmimi "Yakışıklı Saka" koymuşlardı. Gençlik te var... Nihayet 19 yaşımda olmama rağmen Osmanağa civarının bekçiliğini de bana verdiler. Artık kendimi bir hükûmet reisi kadar ehemmiyetli görüyordum. Hem saka, hem bekçi!.. Günde 200 dönüm su az uz para getirmez ha... Tam bu sırada çok zengin bir hanım beni manevî evlâtlığa da kabul etti. Başka evladı olmadığı için o derecede üstüme düşüyordu ki târif edemem: "İlle seni okutacağım. Kendime vâris yapacağım..." diyordu. Fakat ben su taşımaktan sakalıktan memnundum. Okumak filân istemiyordum.

Bir gün su götürdüğüm evi matem içinde buldum. Feryat üstüne feryat... Senelerce sularını taşıdığım için az çok samimî idik. Kederlerini sordum:

- Ah, ah... Bizim oğlan Amerikaya kaçtı!... dediler.

Amerika?... Orası neresi?.... Hiç işitmemiştim. Sordum:

- O dediğiniz yer çok uzak mıdır?

- Dünyanın öteki ucu!...

Dünyanın öteki ucu!... Nasıl gidilir acaba?...

- Peki oralara niçin gitmiş?...

Para kazanmak için... Orada çok, ama pek çok para var...

- Neresi demiştiniz? Şu memleketin ismini bir köşeye yazayım hele... dedim.

İşte Amerikaya gitmek hevesi bende böyle başladı. Bir ay sonra beni evlât edinen hanıma işi açtım:

- Ben gideceğim... dedim.

Vaz geçirmek için çok çalıştı. Fakat artık beni "dünyanın öteki ucundaki kaldırımları altın" memleket bir kere sarmıştı. Nuh diyor da peygamber demiyordum. Nihayet kadıncağız razı oldu.

- Git, hevesini al... Dön, yine oku... dedi.

Ve ben de bir gün tenekelerimi, omuz pırığımı, bekçi sopamı atıp dünyanın öteki ucuna doğru yola çıktım. Gidiş, işte o gidiş. Zavallı kadıncağız ölünceye kadar bana mektup yazdı....

Rumi Ömer'i bizdeki kahvecilerle, lokantacılarla karıştırmamak lâzımdır. Kendisini Amerika, bilhassa Detroit Türkleri arasında dünyalığı pek bol olanlar içinde tanınır. Bütün emeli İstanbulda Kadıköyünde, şimendifer köprüsü civarında bir ev alıp orada ihtiyarlamak ve orada ölmektir.[54]

(...)

Florida, bilhassa Miami şehri Türklerin en az bulunduğu yerdir. Türkler en fazla Detroit, New-York, Chicago şehirlerinde toplanmışlardır. Florida'da daimî olarak oturan üç Rodoslu aile vardır. Lâkin evvelki sene Amerikaya yerleşmiş Türklerden iki kişi, Erzurumun içinden ve "Uzun Bacak"lar ailesinden Rahmi ile yine Erzurumdan Şakir kalkıp Miami'ye gitmişlerdir.

Rahmi'nin o günlerde aş yerer gibi canı boza istemektedir. Fakat Miami'de boza ne gezer?.... Halbuki Rahmicik! "Bir tek bardak olsa 100 dolar veririm!.." sözleriyle döğünmekte... Bir gece Rahmi evinde tam yatmağa hazırlanırken dışarıda bir ses:

- Eeee boza... Ekşi bozaaaaa.... Ekşi de var, tatlı da var.... Bozaaa... Vefanındır.....

Diye bağırmaz mı? Miami sokaklarında bozacı!... Rahmi evvelâ bir kulak evhamına düştüğünü zannediyor. Dinliyor... Aynı ses bir kere daha bağırınca pijamasının altına bile giymeden heyecan içinde don gömlek sokak kapısına fırlıyor. Lâkin kapıyı açınca müthiş hayal yıkımına uğruyor. Bozacı yerine karşısında arkadaşı Şakiri buluyor. Meğer kendisine, bozayı çok istediğini bildiği bu azizliği yapmış. Fakat Rahmi bunun için arkadaşına çatmağa vakit bulamıyor. Çünkü "Yalancı Bozacı"nın karşıdaki başka bir evin önünde birisiyle münakaşa ettiğini ve arkadaşının ikide bir:

- Vallâhi billâhi yalandan bağırdım... Boza yok... dediğini işitiyor.

Hikâyenin öteki kısmını da muzipliği yapan Şakir'den dinledim:

"Sokakta bir kere boza diye bağırdım. Hiçbir yerden ses

54 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 30 Mayıs 1948.

çıkmadı. İkinci defa bağırınca bir pencere vuruldu. Gel. Dur, Sesleri!. Fakat bütün bunlar Rahmi'nin evinden değil! Uzakta köşedeki köşkten... Benim "Boza" kelimesini başka bir şey anladılar galiba... derken o köşkün kapısında iri yarı bir Amerikalı belirdi. Yarı türkçe, yarı ingilizce.

- Nereden buldun?... Getir bakalım şu bozaları... Doldur şu sürahiyi! Demez mi? Meğer adam burada tanınmış doktor Acemyan imiş. Bozaya da bayılırmış. Üstelik o gece vaktiyle Türkiyede Robert Kolejde hocalık etmiş Amerikalı bir misafiri de varmış. O da bozayı pek severmiş... "Arkadaşıma muziplik" yapayım düşüncesiyle ben dışarıdan bağırınca onlar Rahmi'den önce davranmışlar. Kendilerini aşağıya atmışlar. Bozam olmadığını, şaka yaptığımı anlatıncaya kadar akla karayı seçtim."[55]

Amerika'dan Emekli Maaşı Alanların Öyküleri

Gazeteci Mete Akyol, 1970 yılında *Hürriyet* gazetesinde yayınladığı ilginç bir yazı dizisinde 1900'lü yıllarda Amerika'ya göç eden ve burada emeklilik yaşına ulaşıp Türkiye'ye geri dönen seksen Türk bulunduğunu ve Amerika'nın Atina Büyükelçiliği'nin bir görevlisinin bu kişilere her ay emekli maaşı ödediğini yazmaktaydı. Bu emeklilerden ikisinin öyküsü şöyle:

Elazığlı Ali Haydar İbrahim'in Öyküsü

Yaşım, tam yirmi. Hayatımın en verimli çalışma devresine başlamak üzereyim. Güçlüyüm kuvetliyim, sağlıklıyım. Fakat karnım aç. Çalışmak istiyorum, iş yok. Bir lokma ekmek diye inliyorum, ekmek yok. Sırtımızda gömlek, ayağımızda don kalmamış. Yaşamak istiyorum amma, nasıl yaşayacağım? Bilemiyorum. Çalışabileceğimiz bir iş yok diye, kursağımıza indirebileceğimiz bir lokma ekmek yok diye göz göre göre buyur mu diyeceğiz ölüme? Bu sıkıntıyı siz anlayamazsınız. Çeken

55 Hikmet Feridun Es, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 30 Mayıs 1948.

bilir bunu, sadece kendimi işte bu yüzden attım Amerika'nın kucağına. Ne yapayım? Başka çarem yoktu.

- "Yıllardan 1917... Birinci Cihan Harbi daha başlamamış bile... Köyde, kırılıyoruz hepimiz açlıktan... Bir lokma katıksız ekmeğe bile razıyız ama onu da kolay kolay bulamıyoruz. Bıçak kemiğe bir dayanmış bir dayanmış ki sorma gitsin. Amerika lâfı işte tam bu anımızda yetişti imdadımıza. Bir memleket varmış. Amerika diye... İşi bol, ekmeği bol, parası bol, amma insan kıt bir Amerika varmış. Çalıştıracak insan bulamıyormuş. Hırsız uğursuz değilsen, kör topal, hastalıklı değilsen, ne milletten olursan ol, gel bana diye kucağını açıyormuş her isteyene Amerika... Nereden geldi bu Amerika lâfı bizim köye, kim getirdi bu lâfı bizim köye, orasını o zamanlar da bilemedim, şimdi de hala bilemiyorum. Fakat köyde, hepimizin ağzında, hepimizin kulağında idi bu lâf. Sonraları kafalarımıza daha sonraları da rüyalarımıza girdi Amerika... Ekmeğimiz oldu, katığımız oldu...

"Trabzon'a gittim önce... O zamanlar Trabzon'a. Fransız gemileri gelirdi. Trabzon'dan fındık yüklerlerdi bu gemiler ve Marsilya'ya taşırlardı. Gemi acentaları da hep Fransızdı o günler..."

Trabzon'a varır varmaz soluğu, gemi acentasında almış Ali Haydar İbrahim.

"Marsilya'ya gitmek istiyorum" demiş. "Kaç paraysa bilet, hemen vereceğim parasını....

Fransız acenta, Ali Haydar İbrahim'in cahilliği karşısında kendini tutamamış başlamış katıla katıla gülmeye...

- "Böyle konuşursan şuradan şuraya adım atamazsın oğlum" demiş ve bir akıl öğretmiş:

"Şimdi sen bana çalışmak için İstanbul'a gitmek istediğini söyleyeceksin" demiş. "Ben sana İstanbul'a kadar bir bilet keseceğim, amma para almayacağım. Sonra bir bilet daha keseceğim. O bilet buradan Marsilya'ya kadar götürür seni. Bana, bu ikinci biletin parasını ödeyeceksin..."

"Tamam, Mösyö"

Mösyö, devam etmiş akıl vermeye:

"Marsilya biletini, cebinin bir köşesinde sıkı sıkı saklaya-

caksın. Kimseye göstermeyeceksin. İstanbul biletini ise buradan gemiye binerken, zabıtaya göstereceksin ve İstanbul'a gideceğini söyleyeceksin. Gemi İstanbul'a vardığında, aşağı inmek yok, haa. İzmir'de de inmeyeceksin gemiden. Fakat gemi İzmir'den ayrılınca derhal kaptana çıkarsın ve cebindeki Marsilya biletini ona gösterirsin. Anlaşıldı mı?..."

"Anlaşıldı"

"Bastır öyleyse şimdi Marsilya'ya kadar keseceğim biletin parasını."

Acentaya, sağdan soldan toparladığı üç buçuk Fransız lirasını ödemiş Ali Haydar İbrahim.

Sudan çıkmış balığa dönmüş Ali Haydar İbrahim. New-York'a adımını atar atmaz.

"Fakat hemen toparladım kendimi" diyor şimdi "Çünkü buraya, yaşamak savaşına başlamak için gelmiştim. Kuvvetli olmam, cesur olmam gerekiyordu."

(...)

"Bulaşıkçı olarak başladım. Amerika'daki yaşama savaşıma... Önceleri karın tokluğuna çalışıyordum. Sonra sonra, elime para geçmeye başladı. Bir yedim beş artırdım. Bir yedim, on artırdım. Bir gün bir de bakıverdim ki kendim bir lokanta sahibi oluvermişim. Ufacık bir lokantaydı benim lokantam ama, yemeği bir başkaydı. Tüm lokantaların yemeklerinden daha nefisti benim lokantamın yemekleri. Lokantacılıktan kazandığım parayla bir fırın açtım. Bu sefer fırıncılığa başladım. Daha kârlı bir işti fırıncılık. İşlerim de çok iyi gidiyordu."

Derken, derken bir şeyler olmuş Amerika'ya... Nazar mı değmiş, göze mi gelmiş ne... Bir şeyler ama garip garip bir şeyler olmuş Amerika'ya...

Para, değerini kaybetmiş paralıktan çıkmış. Ekonomi sarsıntıya uğramış.

Bir sıkıntı bir sıkıntı, bir sıkıntı... Off bu ne sıkıntı. Amerika'nın dört bir yanı dolmış dolmuş taşmış sıkıntıyla.

"Ne olup bittiğinin pek farkına varamıyordum ama ben de herkes gibi başımızdaki Hoover'e atıp tutuyor basıyordum kalayı..."

Amerikan ekonomisinin 1929-1931 yılları arasındaki geçirdiği sarsıntı Ali Haydar İbrahim'in damla damla yaptığı, kendi çapındaki servetini de yerle bir edivermiş.

"Fırını kapatıp, kapısına iflâs bayrağını çektikten sonra, Boston'da bir tel fabrikasına işçi olarak girdim."

Tam yirmi beş yıl bu fabrikada hizmet etmiş. Oradan ayrıldıktan sonra işe, bir tekstil fabrikasına girmiş ve dokuz yıl da orada çalışmış.

"Altmış beş yaşını geçtin mi, emekli yapıyorlar Amerika'da işçileri. Beni de emekli yaptılar. Ben de artık daha fazla kalamadım orada. İçime bir ölüm korkusu girmişti. Yabanda ölmek istemedim. Gideyim de, memleketimde öleyim dedim ve kalktım, buraya, köyüme döndüm."[56]

Halil Zekeriya Coşkun'un Öyküsü

"Ben 12 yaşındaydım kaçtığım zaman" diye başladı.

"Anam, babam iş aramak için Samsun'a gitmişlerdi. Onların perişan durumu gözlerimin önünde, Amerika'nın pırıl pırıl geleceği de, rüyalarımın içindeydi. Yılı 1908'di."

Halil Zekeriya Coşkun, "İstanbul'a çalışmaya gidiyorum" diyerek bir Yunan gemisine binmiş Samsun'dan. İstanbul'da inmemiş gemiden, İzmir'de inmemiş gemiden ve tâ Marsilya'ya kadar gitmiş. Halil Zekeriya Coşkun, Amerika'da bir vida fabrikasında başlamış "yaşama savaşı"na. Sonra sırasıyla Ford, Chrysler, Hudson ve Chevrolet fabrikalarında devam etmiş hizmetine.

"Altmış beş yaşı doldurduktan sonra emekli olduk" diyor. "Bir müddet kalabildim Amerika'da. Daha fazla dayanamadım ömrümün son yıllarını vatanımda yaşamak istedim. Onun için işte kalktım, buraya geldim."[57]

---

56 Mete Akyol, "Amerika "Amerika'ya hizmet eden Türklere" Para Dağıtıyor", *Hürriyet*, 27-28 Ocak 1970.

57 Mete Akyol, "Amerika "Amerika'ya hizmet eden Türklere" Para Dağıtıyor", *Hürriyet*, 28 Ocak 1970.

Müslüman Türklerin göçü ile gayri Müslimlerin göçü arasındaki en önemli farklılık, Müslüman Türkler arasında İstanbul'dan göç edenlerin sayısının çok az olmasıdır. Göç edenler genellikle Anadolulu gençlerdi. Önemli bir kesimi Harput'tan gelmişti. Bunun nedeni, Amerikan misyoner okulunda okuyan ve göç eden Harputlu Ermeni komşu ve arkadaşlarını örnek almalarıydı. Müslüman Türk göçmenlerin ezici çoğunluğu erkekti. Türkiye'den göç etmiş gayri Müslim erkekler Amerika'da kendi din veya mezheplerinden eş bulma konusunda çok fazla güçlükle karşılaşmıyor, ya Amerika'da yerleşik soydaşları, dindaşları veya sonradan gelen göçmen kafilelerinde yer alan Anadolulu, İstanbullu soydaş göçmen genç kızlar arasından eş seçiyorlardı. Müslüman Türk göçmenlerin böyle bir imkânları yoktu zira o tarihlerde Amerika'da yerleşik bir Müslüman cemaat henüz mevcut değildi. Anadolulu Müslüman genç kızlar okyanusun ötesinde lisanını bilmedikleri, "bir gâvur ülkesi"ne göç etmeye hiç niyetli değillerdi. Bu durumda erkek göçmenler için iki seçenek vardı; ya bir Amerikalı genç kadınla evlenerek çocuklarını da Hıristiyan birer Amerikalı olarak yetiştirerek tamamıyla asimile olmak, ya da yeterince para biriktirdikten sonra Anadolu'ya geri dönmek. Amerika'ya göç eden Müslüman Türkler arasında geri dönmeyip "gurbet toprakları"nda ölenlerin tam bir kaydı maalesef mevcut değil. Değişik mezarlıklarda bulunan ay yıldızlı mezar taşları bu ilk göçmen kuşağından geri kalan ayak izleri.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONSÖZ

Amerika'ya ilk göç eden Müslim ve gayri Müslim Türk göçmenlerin ortaklaşa paylaştıkları şey, Türkiye hasretiydi. İlk göçmen dalgasının ezici çoğunluğunu gayri Müslimler teşkil ediyordu. Bunun da en önemli sebebi, yaşam öykülerinde de sık sık görüleceği üzere, gayri Müslim gençlerin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra zorunlu kılınan askerlik hizmetini yapmak istememeleriydi. Buna rağmen, 1915 Ermeni tehciri sırasında yaşanan kıyımda yakınlarını kaybeden Ermenilerin bir kısmının haklı gerekçelere dayanan olumsuz tavırları dışında, gayri Müslimlerin ezici çoğunluğu Türkiye'ye karşı olumlu duygular besliyor, İstanbul ve Anadolu'yu özlem ve hasretle anıyorlardı. Eski Osmanlı ve Türk vatandaşları ya askerden firar ettikleri ya da vatandaşlık ve pasaport kanunlarını ihlâl ettikleri için vatandaşlıktan çıkarılmış ve bu yüzden Türkiye'ye bir daha dönememişlerdi.[1] Vatanı ziyaret ederek özlemlerini gideremiyorlardı.

1 28 Mayıs 1928 tarihli ve 207 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 9. maddesine göre İçişleri Bakanlığı'ndan izin almadan Türk vatandaşlığından çıkan ve bir yabancı uyruğa geçenler Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılabiliyorlardı. Aynı kanunun 12. maddesine göre Türk vatandaşlığından çıkarılanların Türkiye'ye geri dönmeleri yasaktı. Bu kanun 1964 yılına kadar geçerliydi. Bu nedenle çoğunluğu izin almadan Amerikan vatandaşlığına geçen eski Türk vatandaşları Türkiye'ye bir daha geri dönemiyorlardı. Dönemediklerinden ötürü de Türkiye'ye olan hasretleri doruktaydı.

Hasretin Dile Geldiği Yer: 1939 New York Dünya Sergisi

Eski vatandaşların Türkiye özlemi en çok Türk gazetecilerine rastladıklarında belli oluyordu. 30 Nisan 1939 tarihinde açılan New York Dünya Sergisi'ne katılan Türkiye'nin pavyonunu ziyaret eden Amerika'da yerleşik eski Türk vatandaşları için bu ziyaret son derece duygusal bir olaydı. Bir Türk gazeteci izlenimlerini şöyle dile getiriyor:

> 30 nisan açılış gününde, elimde bayrak platformun önünde duruyordum. Yanıma üniformalı bir Amerikalı geldi. Bayrağı tuttu, yüzüne yaklaştırdı,
>
> - Amerikalı merakı, ya rengine, ya kumaşına bakıyor:
>
> Diye düşündüm, aldırış etmedim. Sonra yüzünü benden ve yanımdakilerden gizlemeğe çalışarak Türkçe sordu:
>
> - Bir Amerikalı zabitin bayrağınızı öpmesine müsaade eder misiniz?
>
> Yaşlı gözlerini gözlerime dikti:
>
> - Ne zaman, ne yaş, ne refah hiçbir şey geçmişi unuttturamıyor. Ben Ermeniyim ve İstanbulluyum!
>
> Dedi, biraz düşündü bir sual sordu:
>
> - Türkiyede bilhassa İstanbulda doğmuş olmanın, o memleketten ayrılanlar ve bir daha oraya dönmek ümidini kaybedenler için ne büyük bir betbahtlık olduğunu tasavvur edebilir misiniz?
>
> Devlet pavyonunun turizm kısmında Rumelihisarının Göksu çeşmesinin altından alınmış büyük ve çok güzel bir fotoğrafı vardır. Ziyaretçilerden biri yanındaki küçük grupla bu fotoğrafa yaklaştı işte dedi.
>
> - Ben burada doğdum!
>
> Sonra Türkçe bize, İngilizce yanındaki grupa anlatmağa başladı:
>
> - Yeniköy dünyanın en güzel yeri, Yeniköylüler dünyanın en iyi insanlarıdır. Ben Yeniköyde doğdum, Türklerle beraber büyüdüm (birçok isimler saydıktan sonra) buraya ticaret için geldim, yerleştim, kazanıyorum. Eğer, içimde doğduğum yer

hasreti olmasa, kendimi dünyanın en bahtiyar adamı, diye ilân edebilirim!

Tekrar küçük grupa döndü,

- İstanbul, Boğaz, Yeniköy, bunlar ne demektir, siz bunu bilir misiniz? Mayıs geceleri Boğaz bir çiçek parkı gibidir... Renk, koku...

Vaşington müzesine üç bin parçalık zengin bir koleksiyon hediye eden, Minasyan adında yaşlı bir zat;

- Bu küçük hediye: Amerikalılara memleketimin kültürünü tanıtmağa yarıyan belli başlı bir teşebbüs oldu. Yenisini de bana siz tanıtıyorsunuz, ne kadar bahtiyar olduğumu tasavvur edemezsiniz!

Diye söze başladı, bir saat kadar konuştu sonra çekine çekine sordu:

- Her gün gelip bu güzel eserlerinizi görmeme, sizi hiç rahatsız etmeden bir köşede oturup havanızı teneffüs etmeme müsaade eder misiniz?

Sesi küçüldü, kulağımıza eğildi,

- Ruhum memleketimden ayrı yaşamanın çok ızdırabını çekti, doğduğum toprağın cesedimi teselli etmesini istiyorum!

Dedi.

Sitedeki havuzun Çinilerini, servileri dakikalarca seyrettikten sonra, yanıma geldi;

- Hasköyün mezarlığında benim diktiğim yedi servi vardır. Bunlar adaktı. Kimbilir şimdi ne kadar büyümüşlerdir?

Konuştuk. Adı Eskinazi imiş. Beşinci Avenüde (Nevyorkun en şık ve en zengin mağazaları olan caddesi) büyük bir mağazası varmış. Kadın çamaşırları satarmış. Yüzü ağlar gibi buruştu:

- Köprünün üzerinde durmak, Hasköyü seyretmek istiyorum, kaç defa teşebbüs ettim olmadı, bir defa hududa kadar geldim, çıldıracaktım.[2]

Sergiyi gezen bir diğer gazeteci de izlenimlerini şöyle aktarıyor:

2 "Vatan Hasreti", *Tan*, 9 Haziran 1939.

Amerika'daki eski Türkiyeliler hakkındaki benim şahsen intibalarım çok müsaittir. Nevyorkda ve sergide bunlardan bir çoğunu tanıdım, bir çoğu ile eski, yeni memleket meselelerini konuştum. Nadir istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, aralarında türk dostu olmıyan ve Türkiyeli olmak gururunu benimle paylaşmıyan bir tek insana rastlamadım. Aralarında, Amerika'daki vaziyetinden şikâyet eden, yeni vatanından ayrılarak tekrar memlekete dönmeği ve yerleşmeği düşünen kimse de yoktu. Yalnız hepsinde uzun seneler doğdukları memleketten uzakta kalmanın, onu bir daha görmemeğe mahkûm yaşamanın teselli edilmez ıstırabı vardı. Nostalji!...

- Bütün Amerika Niğde'nin, Ezine'nin, Çeşme'nin, Marmara'nın, İstanbul'un bir avuç toprağına bile değmez!

Çocuklarına, yeni vatandaşlarına karşı böyle gururlanıyorlardı.

- Doğdukları harikulâde yeri ölmeden bir daha görseler, bu yeri Amerika'da doğan çocuklarına gösterebilseler...

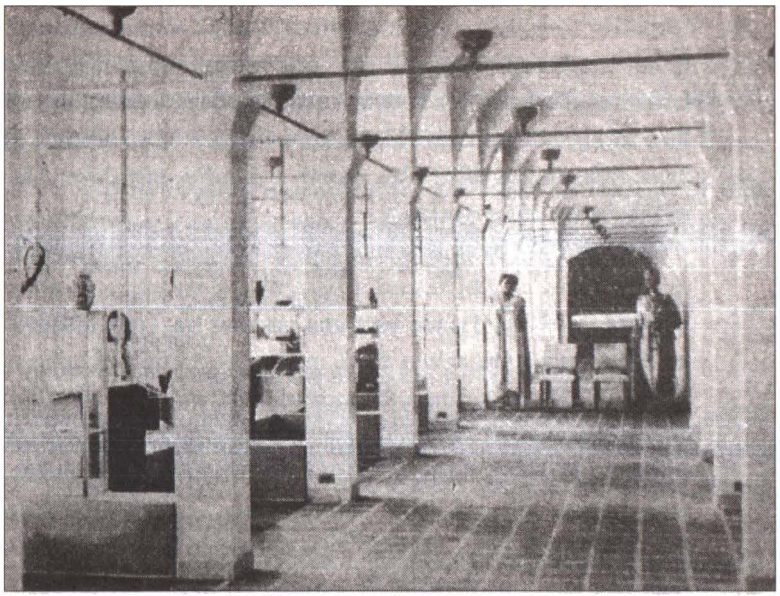
Birçokları tecrübeler yapmışlar, Amerika'daki konsolosluk teşkilâtımızdan alamadıkları memlekete girmek müsadesini, ['']belki elde ederiz['']; diye vapurla, otomobil ile memleketin hudutlarına kadar sokulmuşlar muvaffak olamamışlar.

Gazetecinin bu şekilde naklettiği İstanbul ve Anadolu özlemi eski vatandaşların Türkiye'ye girişlerinin yasaklanmasından kaynaklanıyordu. Gazeteciye göre bu yasaklama hem turistik döviz gelirleri kaybına, hem de Türkiye ile ABD arasında ticari ilişkilerin tesis edilememesine yol açıyordu:

Amerika'daki Türkiyeliler meselesi; Amerika'daki sayıları, 450.000 kadar tahmin edilen türkiyeli rum, ermeni, ve yahudinin turist olarak memlekete girmelerine ve memleket ile ticari münasebetlerde bulunabilmelerine müsaade meselesidir.

Amerika'daki eski Türkiyelilerin mühim bir kısmı zengin adamlardır.

Her sene tatil aylarını Avrupa'nın muhtelif memleketinde, Fransa'da, İngiltere'de, Yunanistan'da geçirirler, Amerika'nın bilhassa Akdeniz ve yakınşark memleketleri ile iş yapan belli

Türk pavyonunun içinden bir manzara (Cumhuriyet, 29 Haziran 1939).

başlı ticaret müesseseleri ya tamamen bunların elindedir, yahut bunlar tarafından idare edilirler. (...) Amerika'daki Türkiyeli rum, ermeni ve Yahudilerin turist olarak anavatana girmelerine müsaade meselesi, Türkiye için dikkatle tetkik edilmesi lâzım gelen, bir döviz ve bir ticaret meselesidir.

1939 Nevyork dünya sergisi münasebeti ile, Nevyork'a gelen türk heyeti eski vatandaşlarının, yeni vatanlarında kendilerine karşı gösterdikleri yakın alâka ve samimiyetten fevkalâde mütehassistirler. Onların samimiyetinden şimdiye kadar kimse şüphe etmedi. Böyle yapmak istemeselerdi; yapmak istedikleri başka şeyler olsaydı onu yaparlardı, Nevyork'da kimse onları hissiyatlarını serbestçe izhardan men edemezdi. Benim bu yazım, biraz da bu eski vatandaşlarıma karşı hissettiğim derin şükranın ifadesini taşıyor.[3]

Sergiyi ziyarete gelen ve benzeri bir ilgiyle karşılaşan Kemal Sünnetçioğlu'nun izlenimleri ise şöyle:

3 N. H. Atay, "Amerika'da Türkiye'ye hasret Türkiye'liler", *Ulus*, 31 Temmuz 1939.

Ahparlar* benim Türk olduğumu öğrenince çok memnun oldular ve etrafımı alarak bir sual yağmuruna tuttular, memleketten senelerce evvel kaçmış olan bu adamların aralarında hâlâ türkçe konuştuklarını gördüm ve hayret ettim. Demek ki Türk kültürünün tesiri elân devam ediyordu, memleket hasretiyle yanıp tutuşuyorlardı.

Bulanık suda balık avlamak istiyen yabancı propagandalara kapılanları ne gibi âkıbetler beklediğine bu mükemmel bir misaldi. Asırlarca Türkle yanyana yaşamış ve Türk kültürünü benimsemiş bir azlığa Türk milletini arkasından hançerlemek vazifesini verilmiş, fakat mukaddes millî bir müdafaanın şahlanmasına sabit olmuşlar, bu işi başaramıyacaklarına sonradan akılları yatmış, bir kısmı temizlenmiş, diğer bir kısmı memleket dışına kapağı zor atabilmiş... Şimdi günahlarının affedilmiyeceğini bile bile yine memleketin taşından toprağından haber bekliyorlar ve benden en hurda şeyleri soruyorlardı.

Memleketin geçirdiği büyük inkılâplara bir türlü inanmak istemiyorlar, hâlâ bıraktıkları zamandaki manzarayı arıyorlardı.

Yarısı kadın, yarısı erkek elli kişilik bir kafile halinde *Queen Mary* ile geldiğimizi, Barbizon Plaza, Hotel Komodor, George Washington Hotel gibi New York'un birinci sınıf otellerinde misafir olduğumuzu öğrenince şaşırıp kaldılar, hattâ bu zavallıların sergide bir Türk paviyonu bulunduğundan bile haberleri yoktu, hallerine acımamak elden gelmiyordu.

Sonraları gene beşinci avönüde tesadüfen tanıştığım bir berber dükkânının sahibi bir ermeni de aynı şekilde sualler sormuş ve aldığı cevaplardan hayretler içinde kalmıştı, gerek Baba Nişan ve gerek bu berber kendilerini tenvir ettiğimden dolayı fevkalâde müteşekkir olmuşlar ve dönüşe kadar sık sık uğramamı ısrarla ricalamışlar, hattâ yemek ve tıraş ücretini almak istememişlerdir.[4]

(*) "Kardeşler" anlamına gelen Ermenice sözcük.

4 Kemal Sünnetçioğlu, 1944, s. 37-38.

1942 yılında bir grup meslektaşıyla birlikte Amerika'ya gezmeye giden ünlü gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1920'li yıllarda göç eden İstanbullu bir hanım ile olan görüşmesini aktardığı yazısına sinen genel hava da hüzünlü bir vatan hasretidir:

> Otelde odamda oturuyordum. Telefonda bir ziyaretçi geldiğini haber verdiler. Biraz sonra kapı vuruldu ve orta yaşlı bir kadın içeri girdi. Girerken, ingilizce olarak:
>
> - Ben Türküm, dedi.
>
> Şaşırdım:
>
> - Fakat, hanımefendi, dedim, türkçe söylesenize...
>
> Durdu, sıkıntıya düştü. Kendisini zorladı ve türkçe söylemek istedi. Biliyordu, fakat görülüyordu ki, unutmuştu. Yavaş yavaş alıştı ve ilk dakikadakinden çok daha iyi türkçe konuşmaya başladı.
>
> Temin ettiğine göre, yirmi seneden beri ilk gördüğü Türk bendim! İsminin Melâhat Nazif olduğunu söylüyordu. Bir Rumu sevmiş. İstanbuldan onunla beraber ayrılmış. Amerikaya gelmişti. O vakitten beri kocası Rum ile burada yaşıyorlardı. Bir berber dükkânları vardı. Rahat geçindiklerini temin ediyordu. Yalnız bir derdi vardı: Vatan aşkı ve ailesi. Onlardan hiçbir haber alamıyordu. Benim geldiğimi gazetede görünce, bir Türk görmek, memleketten bir ses işitmek ve ailesinden bahise imkân bulmak için koşup gelmişti. Bir arzusu vardı: Hilâliahmere yüz lira göndermek istiyordu. Bunun isiminin şimdi Kızılay olduğundan haberi yoktu. Yirmi seneden beri hiçbir şeyden haberi yoktu. Yalnız Türkiyenin yaşadığı felâketlerden kurtulduğunu ve Amerikada efkârı umumîyenin [kamuoyunun] muhabbetini kazanmıya başladığını görüyordu.
>
> İstanbula döndüğüm zaman, kendisinden gazetede bahsetmemi rica etti. Belki ailesinden birinin gözüne ilişir de ona mektup yazardı. Vermek istediği parayı alamadım. Konsolosluk vasıtasile yollaması daha münasip olacağını söyledim. Elimi öperek ve ağlıyarak ayrıldı. Ben onun için uzaktaki sevgili vatanı temsil ediyordum. Şimdi, bir sene sonra, onun hatırasını yadederken benim de kalbim sızlıyor. Zavallı vatansız Türk

kadını Amerika onun için bir vatan olamıyordu. O İstanbulu arıyordu ve çocuğu yoktu.[5]

İlk Göçmenlerin Özellikleri

Amerika'ya ilk gelen göçmenlerin çoğu, Prof. Dr. Talat Sait Halman'ın deyimiyle, "haşin bir babadan kaçıp şefkatli bir anaya sığınır gibi" gelmişlerdi.[6] Amerika'da yaşam koşullarının hiç de hayal ettikleri gibi kolay olmadığının farkına vardıklarında önlerinde iki seçenek vardı: ya zorluklarla baş etmeye karar verip Amerika'ya yerleşecek veya geri döneceklerdi. Gayri Müslimlerin neredeyse tamamı Amerika'ya yerleşti. Bunun esas nedeni daha önceden yerleşmiş soydaş ve dindaşlarının oluşturduğu cemaatlere eklemlenebilmeleriydi. 1915 tehcirinde yaşanan kıyımdan kaçan Ermeniler için tabii ki geri dönmek söz konusu değildi. Yahudiler ve Rumlar için geri dönmek askere alınmak anlamını taşıdığı için onlardan da geri dönen olmadı. Bu nedenle geri dönenler hep Müslüman Türkler oldu.[7] Müslüman Türk göçmenlerin amaçları "sokakları altın ile döşeli" bu efsanevi ülkede zengin olmak, savaş sona erdiğinde ve artık askere alınamayacak kadar yaşlandıklarında da geri dönmekti. Hayalleri köylerinde arazi satın almak, işçi istihdam edip topraklarını çalıştırmak, evlenip çoluk çocuk sahibi olmak ve müreffeh bir şekilde yaşamaktı. Ancak hayaller gerçeklere uymayacak ve çok az sayıda kişi anavatana geri dönecekti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal etmeleri, göçmenlerin askere alınma yaşında olmaları, 1920'li yıllarda Amerika'da yaşanan ekonomik refah patlamasından faydalanma şansı, 1929 yılında yaşanan Büyük Ekonomik Buhran ve nihayet

5 Hüseyin Cahit [Yalçın], "Büyük Amerika Turunun sonu", *Yedigün*, 22 Kasım 1943, sayı 559, s. 4.

6 Talat S. Halman, "Amerika Türkleri", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, sayı 16, s. 2130-2135.

7 Sevgi Ertan, "A History of Turks in America", *The Turks*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, cilt 6, s. 759-767, 763.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması geri dönüşü engelleyen nedenler arasındaydı.[8] Ekonomik Buhran yıllarında yaşanan işsizliğin zengin olma hayali ile gelen göçmenler üzerinde olumsuz bir etkisi oldu. Dahası Avrupa ve Amerika'da yaşanan verem salgını çok sayıda göçmenin aynı evi paylaşması nedeniyle çabuk yayılmış ve Türk göçmenler arasında da birçok ölüme yol açmıştı. Birçok göçmen ölmekten ve Hıristiyan bir ülkenin topraklarında gömülmekten endişe ediyordu. Bu nedenle bazı Türk göçmenleri Amerika'da ölmeleri halinde naaşlarının Türkiye'ye gönderilmesi için hazırlık yapmıştı. Bazı Türk göçmenler içinse vatan hasreti tahammül edilmez bir hal almıştı.[9] Prof. Dr. Halman'a göre 1899 ila 1924 yılları arasında gelen göçmenlerden yüzde 86'sı geri dönmüştü. Geri dönüşün bir diğer sebebi Kurtuluş Savaşı'ndan çok büyük sayıda şehit vererek çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin genç erkek nüfusuna ihtiyacı olması ve bu nedenle yurtdışında bulunan vatandaşlarını geri dönmeye teşvik etmesiydi.[10] İlk göçmenler, ister Müslim ister gayri Müslim olsun, genellikle hemşerileriyle evlenmeyi arzuluyordu. Bunun için de kimi zaman evleneceği eşini ya Amerika'da yaşayan Türkiyeliler arasından seçiyor veya Türkiye'den getirtiyordu. İlk kuşak göçmenlerin eğitim düzeyi de son derece düşüktü. 1914 yılında Amerika'ya gelen toplam 1.200.000 göçmenin yüzde 21'i okuma yazma bilmiyordu. Bu oran Türk göçmenler arasında yüzde 63 idi. Ancak bu oran Osmanlı tebaalılar arasındaki okuma yazma bilmeyenler oranından düşüktü. Geri dönenlerin çoğunluğu iyi eğitimli idi. Amerika'da kalmayı tercih edenler arasında ise okuma yazma bilmeyenler çoğunluktaydı. Bunların ABD'de kalmalarında, Türkiye'ye geri dönmeleri halinde halihazırda yaptıkları işlerden daha iyi işler bulmayacakları

8 Barbara Bilgé, "Turks", s. 909-915, David Levinson ve Melvin Ember, (der.), *American Immigrant Cultures: Builders of a Nation*, Gale Group, 1997 içinde.

9 Sevgi Ertan, "A History of Turks in America", *The Turks*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, cilt 6, s. 759-767, 763.

10 Talat S. Halman, "Amerika Türkleri", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, sayı 16, s. 2130-2135.

düşüncesinin rol oynadığı düşünülebilir. 1924 yılında yürürlüğe giren ve göçmen sayısını kotayla sınırlandıran Millî Kökenler Kanunu'nun kabulüyle sona eren kitlesel göç, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra canlanacak ancak hiçbir zaman 1900'lü yıllardaki gibi kitlesel bir vasfa sahip olmayacaktı. 1945 sonrasında gelen Türk göçmenleri 1900'lü yıllara kıyasla çok daha eğitimli ve meslek sahibi kişilerdi. Aralarında kadın ve çocuklar da yer alıyordu. Buna karşılık işçiler artık Amerika yerine coğrafi açıdan Türkiye'ye çok daha yakın olan ve işçilere ihtiyacı bulunan Avrupa ülkelerine göç etmeyi tercih ediyorlardı.[11]

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Göç

1945 sonrasında ABD'ye göçün tekrar canlanmasında siyasi gelişmelerin de etkisi vardı. Türkiye geçmişten bu yana Amerikan eğitim sistemini pragmatik ve uygulamaya yönelik bir sistem olarak görüyordu. Bunda, 1924 yılında Türkiye'ye davet edilen Amerikalı felsefeci ve eğitimci John Dewey'in (1859-1952) milli eğitimin çağdaşlaştırılması konusunda bir rapor hazırlaması da rol oynamıştı. 1947 yılında Başkan Truman'ın adıyla anılacak Truman Doktrini'nin hayata geçirilmesiyle birlikte Türkiye ile ABD arasında yakınlaşma başladı. Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye oldu. Bu gelişmeler göçe yeni bir ivme kazandırdı. Alanlarında uzmanlaşmak isteyenler eğitimlerini ABD'de yapmayı tercih eder oldular. Böylece 1950'li yıllarda binlerce hekim, mühendis ve teknisyen eğitim amacıyla Amerika'ya gitti. Bunların bir kısmı geri dönmeyip Amerika'ya yerleşti. Benzeri bir durum, lisans veya lisans sonrası eğitim için giden ve geri dönmeyen Türk öğrenciler için

11 Sevgi Ertan, "A History of Turks in America", *The Turks*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, cilt 6, s. 759-767, 763. Amerika'da yaşayan Türkler konusundaki en son araştırma Florida Devlet Üniversitesi doktora öğrencilerinden İlhan Kaya'nın henüz yayınlanmamış doktora tezidir. Kaya, doktora tezine dayanan "Turkish American Immigration History and Identity Formation" makalesini 2004 yılı içinde *The Journal of Muslim Minority Affairs* dergisinde yayınlayacaktır.

de söz konusu olacaktı.[12] Birleşik Amerika Kongresi'nin 1924 yılında kabul ettiği National Origins Act (Millî Kökenler Kanunu) ile yürürlüğe sokulan kota sistemi 27 Haziran 1952 tarihinde kabul edilen Immigration and Nationality Act (Göç ve Milliyet Kanunu) yasasında da muhafaza edilmişti. Ancak 1960'lı yıllarda göçmen kabul siyasetinde ırkçı kıstasların mevcut olduğunu ve bunların iptal edilmesi gerektiğini savunan protesto ve eylemler sonucunda kota sistemi ciddi değişikliklere uğradı. Bu değişiklikler sonucunda ABD'ye kabul edilecek göçmen sayısında Avrupa dışı ülkelerden gelecek olanların sayısı artırıldı. Yeni kanun Türkleri "Asyalı" olarak tasnif etmesine rağmen onlara herhangi bir imtiyaz tanımadı. 29 Kasım 1990 tarihinde kabul edilen Göç Kanunu ile de "uzmanlık" vasfına sahip kişilerin göç etmelerinde kolaylık tanındı.[13] INS istatistiklerine göre 1924 yılından sonra gelen Türk göçmenlerin sayısı şöyle:[14]

Dönem	Göçmen sayısı
1931-1940	1.065
1941-1950	798
1951-1960	3.519
1961-1970	10.142
1971-1980	13.399
1981-1987	15.290

Doç. Dr. Birol Akgün'ün araştırmasına göre 1921 ila 1985 yılları arasında gelen Türk göçmenlerin sayısı ise şöyle:[15]

12 Bu konuda bkz. Bahri Ata, "The Influence of an American Educator (John Dewey) on The Turkish Educational System", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 119-130. / Prof. Dr. Sabri Büyükdüvenci, "John Dewey's Impact on Turkish Education", s. 225-232, *The New Scholarship on Dewey*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995 içinde.

13 Kemal H. Karpat, "The Turks in America", T.D. Stephane, (der.), *Turcs D'Europe... et d'Ailleurs Les Annales de l'Autre Islam*, cilt 3, INALCO-ERISM, Paris 1995, s. 231-252, 238-242.

14 Doç. Dr. Berrak Kurtuluş, 1999, s. 54.

15 Doç. Dr. Birol Akgün, "The Turkish Diaspora in The United States and its Role in Promoting Turkish - American Relations", *Milletlerarası Münasebetler*

Dönem	Göçmen sayısı
1921-1940	34.889
1941-1960	4.317
1961-1965	4.330
1966-1975	18.744
1976-1985	20.865

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Amerika'daki Türk varlığı oldukça önemsizdi. 1946 yılında Türk işadamlarının Amerika'da kurdukları şirket sayısı sadece dörttü. Bunlar arasında en önemlisi halen faal olan Koç Holding'e ait Ram Trading Corporation idi.[16] Günümüzde ise Türk iş dünyası Amerika'da örgütlü ve güçlü bir şekilde yer alıyor. Amerika'da başarılı olan Türk asıllı girişimci, bilim adamı ve araştırmacı sayısı kırklı yıllarda son derece azken, yıllar geçtikçe bu rakam çok ciddi bir şekilde artmıştır.[17] Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün oğulları dünyaca ünlü Atlantic Records şirketinin kurucuları Nâsuhi ve Ahmet Ertegün, 1936 yılında devlet bursu ile önce Fransa'da fizik ve matematik, daha sonra Amerika'da madencilik eğitimi gören, otomotiv sanayiinde kullanılan hava yastığının mucidi, savaş uçakları pilot koltuğu fırlatma sistemi ile uzay mekiklerinde yakıt tankının gövdeden ayrılmasını sağlayan sistemi imal eden OEA Ordnance Engineering Associates'in kurucusu Gaziantepli Ahmet Kafadar,[18]

Türk Yıllığı (*The Turkish Yearbook of International Relations*), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 99-117, 103.

16 Melih Gürsoy, "Amerikada Türk Müesseseleri", *İktisadi Yürüyüş*, 4 Şubat 1947, sayı 171, s. 11.

17 Bu konudaki yaşam öyküleri için bkz. Doğan Uluç "Amerikalı Kocaların Müslüman yapan Türk Kadınları", *Hürriyet*, 16-20 Kasım 1970 / Doğan Uluç, "Amerika'da Türkler", *Hürriyet*, 3-15 Temmuz 1977 / Meltem Pusat, "Türk kadınının borusu Amerika'da da ötüyor...", *Hürriyet* 17-23 Nisan 1983 / Doğan Uluç, "Amerika'da Altın Türkler", *Hürriyet*, 5-11 Haziran 1983 / Doğan Uluç, "ABD Petrol Pazarlarında Bizim Ceyar'lar", *Hürriyet*, 7-13 Eylül 1986 / Gürol Kara, "ABD'deki Türk Pompacıları", *Gazete*, 4-5 Kasım 1988 / Sedat Şahmay, "Amerika'daki Türkiye", *Yeni Günaydın*, 30 Mayıs-1 Haziran 1996 / Vedat Akman, 2004.

18 Demir Feyizoğlu, "Jumbo Jet Yolcularını Kurtaran Sistemin Mucidi", *Hürriyet*, 12 Eylül 1970 / Zeynep Göğüş, "Amerikan Borsasında Parlayan Türk", *Hürri-*

kalp hastalıkları uzmanı Dr. Mehmet Yıldız,[19] antika tüccarı ve koleksiyoner Kenan Kent,[20] mimar Orhan Erdil,[21] sanayici Muammer Öztekin,[22] savunma sanayi için elektronik cihaz imal eden Microphase Corporation'un kurucuları Selim Temel ve Necdet Ergül,[23] hekim-cerrah Mehmet Öz, ressam Burhan Doğançay, besteci ve yapımcı Arif Mardin, elektronik müzik kompozitörleri Bülent Arel ve İlhan Mimaroğlu, bilim ve sanat alanlarında başarıya ulaşmış onlarca isimden sadece birkaçıdır.[24] Günümüzde Türk göçmenlerin en yoğun şekilde yaşadıkları yerler Long Island, Riverhead, New Haven, Rochester ve New Jersey'dir.[25] Rochester'da yaşayan Türkler arasında terziler, önemli yer tutmaktadır.[26]

Günümüzde Amerika, özellikle gençler için halen "başarıya ulaşmanın mümkün olduğu sonsuz fırsatlar ülkesi" imajını muhafaza ediyor. Amerika'nın her yıl düzenlediği "Green Card" lotarya çekilişine Türkiye'den katılanların sayısı katlanarak artıyor. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan ve âdeta "Altın'a Hücum"u andıran göç furyası ve birbirinden ilginç ve heyecanlı öyküler ise çoktan mazide kalmış durumda.

---

yet, 14 Ocak 1991 / Serpil Yılmaz, "Uzaydan Para Kazanan Türk", *Milliyet*, 30 Ekim 1992 / "Gerçek Mucize Türk öldü", *Yeni Yüzyıl*, 24 Ocak 1998.

19 Sara Korle, "Amerika'da Türkler", *Hayat*, sayı 16, 14 Nisan 1966, s. 19.

20 Sara Korle, "Amerika'da Türkler", *Hayat*, sayı 18, 28 Nisan 1966, s. 33.

21 Sara Korle, "Amerika'da Türkler", *Hayat*, sayı 20, 12 Mayıs 1966, s. 9.

22 Sara Korle, "Amerika'da Türkler", *Hayat*, sayı 13, 24 Mart 1966, s. 4-5.

23 Sara Korle, "Amerika'da Türkler", *Hayat*, sayı 14, 31 Mart 1966, s. 8-9.

24 Talat S. Halman, "Amerika Türkleri", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, sayı 16, s. 2130-2135.

25 Prof. Dr. Kemal Karpat'a göre 15.000 ila 20.000 civarında Türk bu bölgede yaşamaktadır. Çoğunluğu Çorum, Yozgat ve Ankara'dan gelmiştir. 14 Mayıs 2002 tarihli *Turkish Torque*, elektronik bülteni.

26 Murat Birsel, "Amerika'daki Türkler'in Bereket Sırrı!", *Sabah*, 10 Aralık 2000.

Alliance Israélite Universelle (kısaca Alyans): Evrensel Yahudi Birliği. Fransız Devrimi'nin fikirleriyle beslenmiş Fransız Yahudileri tarafından Yakındoğu'da yaşayan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak amacıyla 1860 yılında Paris'te kuruldu. Yakındoğu ülkelerinde önemli Yahudi cemaatleri bulunan kentlerde Fransızca eğitimin yanı sıra zanaat de öğreten okullar açtı.

Aşkenaz: Avrupa'da yerleşik Merkez ve Doğu Avrupa kökenli Yahudiler. Dünya Yahudiliğinin yüzde yetmişi Aşkenaz kökenlidir.

Daşnak veya Taşnak: Daşnatsutyun veya Ermeni Devrimci Federasyonu, 1890 yılında kurulmuş bir siyasi partidir. Ermeni halkı için sosyal adalet, demokrasi ve kendi kaderini tayin ilkelerini savunuyordu. Sovyetler Birliği Ermenistan'ı ilhak edince yasaklandı. Ermenistan bağımsızlığını ilan ettiğinde tekrar kuruldu ancak 1994 yılının Aralık ayında yeniden yasaklandı. Bu yasak 1998 yılında kaldırıldı.

Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society (kısaca HIAS): İbrani Barındırma ve Göçmen Yardım Cemiyeti. 1909 yılında New York'ta kuruldu. Yaşadıkları ülkelerden İsrail'e göç etmek isteyen Yahudilere hizmet verdi.

Kaşer: *Kaşerut* kurallarına uygun.

Kaşerut: Yahudi şeriatına göre neyin yenilip yenilemeyeceğini düzenleyen kurallar. Örneğin domuz eti ve deniz mahsulleri yenmez, etli ile sütlü karıştırılmaz. Hayvan kesimi belli kurallara göre yapılır.

Kol Nidrei: "Bütün adaklar" anlamına gelen aramice kelime. Kişinin geçen yıl içinde söz verdiği ancak unutkanlık veya iradesi dışındaki nedenlerden dolayı tutmadığı adaklardan hukuken serbest kalması. *Yom Kipur*'un başladığı akşam için söylenir.

Ladino: *Sefarad* Yahudilerinin konuştukları İspanyolca.

Purim: İbrani takvimine göre Adar ayının 14'üne, miladî takvime göre Şubat-Mart aylarına denk gelen bir bayram. Hindistan'dan Habeşistan'a kadar uzanan toprakların hükümdarı Ahaşveroş'un veziri Haman'ın Yahudi halkını yok etmeye karar vermesi üzerine Yahudi halkının Ahaşveroş'un ikinci eşi Ester ve kuzeni Mordehay tarafından kurtarılmasını kutlayan bayramdır. Eski Ahit'teki "Ester" kitabı bu bayramın hikâyesidir.

Raşi: Haham Solomon Yitzhaki'nin (1040-1105) kısaltılmış adı. Raşi tür karakterler Haham Yitzhaki'nin tefsirlerini basmada kullanılıyordu. Özellikle *Ladino* dilindeki eserler bu karakterlerle basılmıştır.

Romanyot: Romanyotların ataları Bizans ve Yunan dünyasında (günümüz Yunanistan sınırlarının ötesinde kalan birçok Balkan ve Ortadoğu ülkeleri) yaşayan Yahudi cemaatleriydi. Romanyot dili eski Yunancadır, ancak modern Yunanca, İbranice ve Türkçenin de izlerini taşır.

Sefarad: "İspanya" anlamını taşıyan İbranice sözcük. İberik yarımadasındaki Yahudi cemaatleri.

Talmud Torah: Tevrat eğitiminin verildiği din okulları.

Yidiş: Aşkenaz Yahudilerinin konuştukları dil.

Yom Kipur: Büyük Oruç günü. Yirmibeş saat sürer. Güneşin batımından ertesi gün güneşin batımına kadar sürer. Herhangi bir gıdanın yenilmesi ve sıvı maddenin içilmesi yasaktır.

ÖNEMLİ OLAYLAR KRONOLOJİSİ

26 Mart 1790	Kabul edilen kanunla "Hür ve beyaz olan herhangi bir yabancı"nın ABD'de iki yıl boyunca ikamet etme kaydı şartıyla herhangi bir mahkemeye başvurması halinde Amerikan vatandaşlığına kabul edilebileceği kararlaştırıldı.
29 Ocak 1795	1790 yılında kabul edilen kanunun yerine geçti. İkamet süresini beş yıla çıkardı. Amerikan uyruğuna geçmeden en az üç yıl önce vatandaş olma niyetinin beyan edilmesini şart koştu.
18 Haziran 1798	Fransa ile savaşma tehdidi altında Kongre Amerikan uyruğuna geçme için gerekli olan ikamet süresini beş yıldan 14 yıla yükseltti.
25 Haziran 1798	Yabancı Kanunu kabul edildi. Kanun barış zamanında Başkan'a "ABD'nin barışı ve güvenliğine tehlikeli" yabancıları sınırdışı etme yetkisi tanıdı. Yabancı uyruklu yolcu taşıyan gemi kaptanlarının limana varışlarında yolcularını Liman Gümrüğü Başkanı'na bildirmeleri zorunlu oldu.
14 Nisan 1802	Kabul edilen Uyruk Kanunu ile Amerikan uyruğuna geçmek için şart olan ikamet süresi 14 yıldan beş yıla indirildi. Amerikan uyruğuna kabul edilmenin temel şartları ahlâk, Anayasa'ya sadakat ve tanıkların huzurunda uyruğa geçme niyetinin beyanıydı.
2 Mart 1819	Kasara Altı Kanunu kabul edildi. Amerikan limanlarına varan gemilerin yolcu liste veya manifestolarını Gümrük Amirleri'ne, kopyalarını da Dışişleri Bakanlığı'na vermeleri şart koşuldu.
18 Şubat 1856	Islahat Fermanı ilan edildi. Gayri Müslimlere askerlik zorunlu kılındı. Askerlikten muafiyet için bedel-i askerî ödeme imkânı tanındı.

3 Mart 1875	İlk kez, suçlu ve fahişelerin ABD'ye girişlerini yasaklandı ve göçmenler federal denetime tâbi tutuldu.
6 Mayıs 1882	Birleşik Amerika Kongresi Çinli işçilerin ABD'ye girişlerini on yıl boyunca yasakladı, Amerikan vatandaşlığına geçmelerini men etti.
3 Ağustos 1882	Göç Kanunu kabul edildi. Göçmenlere elli sentlik kelle vergisi kondu. Geri zekâlı, akıl hastası, mahkûm ve kamuya yük olabilecek göçmenlerin girişleri engellendi.
26 Şubat 1885	Yabancıların sözleşmeli olarak çalışmak üzere ABD'ye getirtilmeleri yasaklandı.
3 Mart 1891	Göçmen Bürosu kuruldu. Suçlu, özürlü, hastalıklı ve çokeşli göçmenlerin girişleri yasaklandı.
1 Ocak 1892	Ellis Adası Göçmen Kabul İstasyonu hizmete girdi.
1 Mayıs 1893	Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfedilişinin 400. yıldönümü vesilesiyle Columbus Dünya Sergisi açıldı.
30 Nisan 1904	St. Louis Dünya Sergisi açıldı.
29 Haziran 1906	Uyruğa Geçme Kanunu kabul edildi. Göçmenlerin Amerikan uyruğuna geçmeleri için İngilizce konuşur ve anlar olmaları şart koşuldu.
20 Şubat 1907	Göç Kanunu'nda değişiklikler kabul edildi. Kelle vergisi dört dolara yükseltildi. Göçmen olarak kabul edilmeyenler kategorisine tüberkülozlu kişiler, ebeveynlerinin refakatinde olmayan çocuklar, ahlâksız bir suç işleyenler ve ahlâk dışı amaçlar için gelen kadınlar dahil edildi. Yabancıların ABD'ye girişlerinde hangi niyetle (sürekli veya geçici kalma) geldiklerini beyan etmeleri şart koşuldu. Sanatçılar, rahipler, profesörler, şarkıcılar ve ev hizmetlileri sözleşmeli iş kanununun şartlarından muaf tutuldular.
13 Mart 1908	Haskôy Yangını.
23 Temmuz 1908	II. Meşrutiyet'in ilânı. Gayri Müslimlerin askere alınmaları kararlaştırıldı.
7 Ağustos 1909	Bedel-i Askeriyeyi lağveden ve askerlik hizmetini herkese uygulayan 113 sayılı "Ahz-ı asker Lâyıha-i Kanuniyesi Kanuniyeti İktisâb Edinceye Kadar Mer'i Olmak Üzere Anâsır-ı Gayr-ı Müslime'nin Kur'aları Hakkındaki 27 Safer 1304 Tarihli Ahz-ı Asker Kanunu'nun Mevadd-i Müteallikesini Muadil Kanun" kabul edildi.
1911 sonu	HIAS *Sefarad* göçmenlere yardım etmek için Şark Bürosu'nu kurdu.
29 Eylül 1911	Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı başladı.
6-7 Ağustos 1912	Mürefte-Şarköy'de deprem oldu.
8 Ekim 1912	Balkan Savaşı başladı.
15-18 Ekim 1912	Türk-İtalyan Savaşı sona erdi.
29 Eylül 1913	Balkan Savaşı sona erdi.
1 Ağustos 1914	Birinci Dünya Savaşı başladı.

24 Nisan 1915	Ermeni cemaatinin önde gelen 235 ferdi gözaltına alındı.
27 Mayıs 1915	Halk arasında "Ermeni Tehciri Kanunu" diye bilinen "Vakti Seferde İcraat-i Hükümete Karşı gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz olunacak Tedâbir hakkında Kanun Muvakkat" kabul edildi.
5 Şubat 1917	Herhangi bir dilde kırk kelime okuyamayanların ABD'ye girişleri yasaklandı. Asya kökenli göçmenlerin ABD'ye girişleri kısıtlandı. Kelle vergisi sekiz dolara yükseltildi.
19 Kasım 1918	Birinci Dünya Savaşı bitti.
19 Mayıs 1919	Kurtuluş Savaşı başladı. Gayri Müslim Osmanlı vatandaşları askere çağrılmadı.
19 Mayıs 1921	Amerikan Kongresi göçmenleri sayı ile sınırlayan ilk kanunu kabul etti.
30 Ocak 1923	Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin sözleşme ve protokol Lozan'da imzalandı.
29 Ekim 1923	Cumhuriyet ilan edildi.
26 Mayıs 1924	Amerikan Kongresi Milli Kökenler Kota Sistemi'ni kabul etti.
27 Haziran 1952	Milli Kökenler Kota Sistemi halen geçerli olmasına rağmen Birleşik Amerika Kongresi ilk kez bütün ülkeler için yıllık asgari göçmen kotaları belirledi. Böylece Amerika daha önce ırkî temeller nedeniyle göç etmelerî yasaklanan değişik milliyetlere kapılarını açtı. Amerikan uyruğuna geçmek için İngilizce okur-yazar olmanın yanı sıra İngilizce konuşur ve anlar olmak da şart koşuldu.
12 Kasım 1954	Ellis Adası kapandı.
3 Ekim 1965	Milli Kökenler Kota Sistemi iptal edildi. Etnisite dikkate alınmaksızın 170.000 kişilik toplam tavan sayısı içinde her ülke için yıllık 20.000 göçmenlik bir kota tespit edildi. Tavan sayının 120.000'i Batı yarıküresindeki ülkelerden gelecek göçmenlere ayrıldı.
6 Kasım 1986	Göç Reform ve Denetim Kanunu kabul edildi. 1 Ocak 1982 tarihinden beri ABD'de yasa dışı olarak yaşayan yaklaşık üç milyon civarında belgesiz yabancılar için af kabul edildi. İlk kez ABD'de yasa dışı bulunan yabancıları istihdam eden işverenler cezaya tâbi tutuldu.
29 Kasım 1990	Göç kanunu kabul edildi. Bu kanun ile 1992 ila 1994 mali yılları arasında her yıl için Amerika'ya kabul edilecek göçmen sayısı 675.000 olarak tespit edildi.

KAYNAKÇA

YAYIMLANMAMIŞ KAYNAKLAR

TEZLER-BİLDİRİLER

Adatto, Albert, (1939), *Sephardim and the Seattle Sephardic Community*, Washington Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1939.

Bortnick, Rachel Amado, (der.), (1989), *One Century in The Life of Albert J. Amateau 1889-1989 The Americanization of A Sephardic Turk*, sözlü tarih çalışması, Vista College, Berkeley, California, 1989.

Kızıldemir, Orhan, *Efsane Gemi Gülcemal*, 6 Haziran 1985 tarihinde TRT İstanbul Radyosu'nda yayınlanan konuşma metni.

Medya Katılımcı Bilgi Notu, 4 Ocak 2003 tarihinde Yeditepe Üniversitesi'nde düzenlenen "ABD'deki İlk Türkler Sempozyumu" sırasında dağıtılan metin.

ARŞİV BELGELERİ

Amerikan Yahudi Arşivleri

Yazma Koleksiyonu MS604, "Albert J. Amateau" evrakları.

Milli Parklar Servisi, Hürriyet Heykeli Abidesi Sözlü Tarih Arşivi

EI-29 referanslı Sara Aşer Krespi'ye ait bant çözümlemesi.

EI-308 referanslı Israel Edvar Ojalvo'ya ait bant çözümlemesi.

Milli Parklar Servisi, Hürriyet Heykeli Abidesi Fotoğraf Arşivi

HP SHMPO-1815.1P referansı Hacı Ali ve eşinin fotoğrafı.

HP SHM MON-106P referanslı Hacı Ali'nin mezarının fotoğrafı.

Milli kıyafetiyle Anadolu Rumu fotoğrafı, ref 1 A-2.

Ermeni çocuklar fotoğrafı, referans IMNTS-Ethnic comm. Urban 12.

Göçmen taşıyan gemi fotoğrafı, referans IMNTS-OC 5.

Ellis Adası'ndan Hürriyet Abidesi'ni seyreden göçmen ailesi fotoğrafı, referans EI-IMNTS 20.

Sıhhi muayeneden geçen göçmen fotoğrafı, referans EI-PR 6.
Ellis Adası'nda bekleyen göçmenler fotoğrafı, referans EI-GH 3.
Ellis Adası'nda sorgulanan göçmen fotoğrafı, referans EI-PR 9.

Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk Arşivi
Gülcemal gemisi fotoğrafı

Sharlot Hall Müzesi Fotoğraf Arşivi
Hacı Ali ve Eşi, fotoğraf no. PO-1815-1P.
Hacı Ali'nin Mezarı, fotoğraf no. MON-106P.

Henry Ford Müzesi Arşivi
Dosya 774, Çıraklık Okulu Kayıtları, Kutular 2-3-4.

YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

TÜRKÇE KİTAPLAR

Açıkses, Erdal, (2003), *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Akın, Yrd. Doç. Dr. Veysi, (2000), *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Akman, Vedat (der.) (2004), *Amerika'daki Türk Beyin Gücü*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2004.

Alkan, Ahmet Turan, (1997), *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Bali, Rıfat N., (2001), *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Binat, Tarık, (1966), *Burası Amerika Bir Geziden Notlar*, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.

Cansın, Halûk, (2004), *Unutmaya Kıyamadıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Çınarlı, Mehmet, (1999), *Altmış Yılın Hikayesi*, Kitabevi, İstanbul, 1999.

Deringil, Selim, (2002), (Çeviren Gül Çağlı Güven), *İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Erhan, Çağrı, (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Ezine, Celâleddin, (1940), *Amerika Mektupları*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1940.

Gedik, Fuad, (1948), *Amerika*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948.

Gülsoy, Ufuk, (2000), *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul, 2000.

Gürsoy-Naskali, Emine, (Prof. Dr.) - Aylin Koç, (der.), (2003), *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Kırmızı, İstanbul, 2003.

Hamasdeğ, (1998), *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Kurtuluş, Doç. Dr. Berrak, (1999), *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü*, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999.

Sertel, Sabiha, (1969), *Roman Gibi 1919-1950*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969 .

Sertel, Zekeriya, (1977), *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Sünnetçioğlu, Kemal, (1944), *Seyahat Hatıraları*, Güven Basımevi, İstanbul, 1944.

Şafak, Nurdan, (2003), *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

Tülümen, Turgut, (2003), *İki Mülkiyeli*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

[Umay], Doktor Fuad Mehmed, (1341), *Amerika'da Türkler ve Gördüklerim*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1341. Günümüz Türkçesine aktarılmış özetlenmiş yeni baskısı mevcuttur: *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*, (günümüz Türkçesine çeviren Cahit Kayra), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

Vassaf, Gündüz, (2000), *Annem Belkıs*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Yalman, Ahmet Emin, (1943), *Havalarda 5000 Kilometre Seyahat, cilt II: Amerika*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1943.

Yalman, Ahmet Emin, (t.y.), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim cilt 1 (1888-1918)*, Rey Yayınları, İstanbul, tarih yok.

MAKALELER

"Amerikada Türkler", *Resimli Ay*, 5 Temmuz 1930, s. 34-35.

Açıkses, Yrd. Doç. Dr. Erdal, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", s. 145-153, Doç. Dr. Fikret Karaman, (yay. haz.), *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998-Elazığ)* I, Türkiye Diyanet Vakfı, Elazığ Şubesi, Ankara 1999 içinde.

Aker, Veysi, "Amerika'daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları", s. 123-140, Gürsoy-Naskali, Prof. Dr. Emine - Aylin Koç, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Umut Kağıtçılık, İstanbul, 2003 içinde.

Akgün, Yrd. Doç. Dr. Birol, "Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü", Hasan Celâl Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca, (der.), *Türkler*, cilt 20, s. 890-895, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783-1922", *Toplum ve Bilim*, sayı 80, Bahar 1999, s. 144-170.

Akın, Veysi, "New York Osmanlı (Türk) Teavün Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Yıl 1, sayı 1, 1991, s. 238-250.

Bali, Rıfat N., "Haskôy Yangını (13 Mart 1908)", *Tarih ve Toplum*, sayı 159, Mart 1997, s. 21-24.

Çoker, Fahri, "80 Yıl Önce Amerikan Rüyası ABD'ye Göç Etmenin Çilesi", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1989, sayı 64, s. 41-43.

Ebcioğlu, Fecri, "Amerika'da bir Türk Sesi," *Hayat*, 10 Mayıs 1962, sayı 20.

Engin, Vahdettin, "Amerikan Rüyası Görüp Yola Çıkan Osmanlı Vatandaşları Yolda Kaldılar", *Hürriyet Tarih*, 17 Eylül 2003, s. 16-17.

Ergüder, Jülide, "Türkiye'den Elia Kazan Geçti...", *Birikim*, Ocak 1979, cilt 7, sayı 46-47, s. 125-128.

Erhan, Çağrı, "ABD'nin İlk Gövde Gösterisi", *Popüler Tarih*, Eylül 2003, sayı 37, s. 26-31.

Es, Hikmet Feridun, "Bir Manisalı ile Evlendim", *Yedigün*, Yıl 16, sayı 40, 18 Aralık 1948, s. 14-16.

Grabowski, John J., "Cumhuriyetçi Algılayışlar: *Time* ve *Gülcemal*", *Toplumsal Tarih*, sayı 92, Ağustos 2001, s. 10-17

Gurulkan, Kemal, "7.2'lik Marmara Depremi", *Tarih ve Düşünce*, Mart 2000, sayı 5, s. 38-53.

Güler, Doç. Dr. Müzeyyen, "Yağlıdere, Zeytinburnu, Brooklyn Köprüsü", *Toplumbilim*, Ekim 2003, sayı 17, s. 131-145.

Güler, Doç. Dr. Müzeyyen, "Yale Üniversitesi'nin Yanıbaşındaki Yağlıdereliler", s. 186-197, *III. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme -2, 2-4 Kasım 2000 Eskişehir*, Sosyoloji Derneği, Ankara, 2002 içinde.

Gürsoy, Melih, "Amerikada Türk Müesseseleri", *İktisadi Yürüyüş*, 4 Şubat 1947, sayı 171, s. 11.

Halman, Talat S., "Amerika Türkleri", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, sayı 16, s. 2130-2135.

İpek, Nedim, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 6, Ankara, 1995, s. 257-280.

Kazgan, Prof. Dr. Haydar, "Osmanlı Sanayiinin Dışa Açılması 1893 Şikago Sergisinde Osmanlı Pavyonu", *Ekonomide Diyalog*, Yıl 2, sayı 9, s. 63-65.

Kuneralp, Sinan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi (1908-1912)", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1999, sayı 72, s. 11-15.

Kuran, Prof. Dr. Ercüment, "Türk-ABD İlişkileri Başlarken: Dr. Fuat Mehmet Bey'in Amerika Gezisi", *Yeni Forum*, cilt IV, sayı 108, Mart 1984, s. 11.

Sevinç, Gülsen - Ayşe Fazlıoğlu, "1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2001, sayı 92, s. 6-9.

Şenyener, Şebnem, "New Yağlıdere", *Aktüel*, 17 Aralık 1992, s. 56-60.

Tokmak, Dr. Mehmet, "Yabancı Diyarlarda Harputlu", *Elazığ*, sayı 1, s. 22-25.

Varlık, Bülent, "ABD'nde ilk Türkçe Sürekli Yayın: Musavver Şikago Sergisi (1893)", *Kebikeç*, 1995, Yıl 1, sayı 1, s. 35-42.

Winsor, Roanna H., "....Hacı Ali", *Son Çağ*, Mayıs 1962, sayı 11, s. 23-25.

[Yalçın], Cahit, Hüseyin, "Büyük Amerika Turunun Sonu", *Yedigün*, 22 Kasım 1943, sayı 559, s. 4.

[Yalman], Ahmed Emin, "Amerikada Türk Muhâcirler", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene: 1 (1332-1334), sayı 2, s. 179-188.

Yıldız, Gültekin, "Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, S. 9, s. 131-167.

Zamboğlu, Ayşe Önal, "Jack Mehmet'in Hikayesi", *Turk of America*, sayı 11, s. 64.

GAZETE YAZI DİZİLERİ

Akyol, Mete, "Amerika "Amerika'ya hizmet eden Türklere" Para Dağıtıyor", *Hürriyet*, 25-28 Ocak 1970.

Es, Hikmet Feridun, "Amerikada Türkler", *Hürriyet*, 28 Mayıs-22 Temmuz 1948.

Es, Hikmet Feridun, "Ermeni Kâbesinde 40 Gün", *Hürriyet*, 16-27 Mayıs 1948.

Kaylan, Muammer, "Hacı Ali Destanı", *Hürriyet*, 5-14 Nisan 1970.

Korle, Sara, "Amerika'daki Türkler", *Hayat*, 24 Mart-19 Mayıs 1966.

Otyam, Fikret, "Baba Ocağında", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs - 7 Haziran 1964.

Ellis Island and Immigration: A Teaching Guide for Grades 5-8, National Park Foundation, 1993.

Adler, Cyrus, (1945), *I Have Considered The Days*, 2. baskı, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1945.

Ahmed, Frank, (1993), *Turks in America, The Ottoman Turk's Immigrant Experience*, Columbia International, Maryland, 1993.

Angel, Marc D., (1980), *Studies in Sephardic Culture*, Sepher-Hermon Press, New York, 1980.

Angel, Marc D., (1982), *La America*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1982.

Benardete, Mair José, (1982), *Hispanic Culture and Character of The Sephardic Jews*, Sepher-Hermon Press, New York, 1982.

Benforado, Sally, (1986), *Bring Me A Story*, Floricanto Press, California, 1986.

Boyd, Eva Jolene, (1995), *Noble Brutes Camels on The American Frontier*, Republic of Texas Press, Texas, 1995.

Brownstone, David M., Irene M. Franck, Douglass Brownstone, (2000), *Island of Hopes Island of Tears*, Metro Books, New York, 2000.

Bulbulian, Berge, (2001), *The Fresno Armenians History of a Diaspora Community*, Word Dancer Press, California, 2001.

Coan, Peter Morton, (1997), *Ellis Island Interviews, In Their Own Words*, Checkmark Books, New York, 1997.

Friedenwald, Herbert ve H.G. Friedman, (der.), *The American Jewish Year Book 5674 (October 2, 1913 to September 20, 1914)*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913.

Gordon, Leland James, (1932), *American Relations with Turkey 1830-1930*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1932.

Halio, Hank, (1996), *Ladino Reveries*, The Foundation for The Advancement of Sephardi Studies and Culture, New York, 1996.

Jones, Maldwyn A., (1976), *Destination America*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1976.

Katz, William Loren, (1993), *The Great Migrations 1880s-1912*, Raintree Steck-Vaughn Publishers, Austin, 1993.

Kazan, Elia, (1988), *A Life*, Alfred A. Knopfs, New York, 1988.

Kurian, George, T., (der.), (1998), *A Historical Guide to the US Government*, Oxford University Press, New York, 1998.

Mardikian, George, (1944), *Dinner at Omar Khayyam's*, The Viking Press, New York, 1944.

Mardikian, George, (1956), *Song of America*, McGraw-Hill Book Company Inc, New York, 1956.

Mirak, Robert, (1983), *Torn Between Two Lands Armenians in America 1890 to World War I*, Harvard University Press, Massachusetts, 1983.

Monos, Dimitris ve Sandra Stotsky, (der.), (1996), *The Greek Americans*, Chelsea House Publishers, New York, 1996.

Papo, Joseph M., (1987), *Sephardim in Twentieth Century America*, Pélé Yoetz Books ve Judah L. Magnes Museum, California, 1987.

Reimers, David M. ve Sandra Stotsky, (der.), (1996), *A Land of Immigrants*, Chelsea House Publishers, New York, (1996).

Saroyan, William, (1994), *The William Saroyan Reader*, Barricade Books, New York, 1994.

Shapiro, Mary J., (1986), *Gateway to Liberty*, Vintage Books, New York, 1986.

Sitton, David, (1985), *Sephardi Communities Today*, Council of the Sephardi and Oriental Communities, Kudüs, 1985.

Wischnitzer, Mark, (1956), *Visas to Freedom*, The World Publishing Company, Cleveland ve New York, 1956.

Yerushalmi, Isaac, (1976), *Sephardic Beth Shalom Congregation Seventieth Anniversary 1906-1976*, Cincinnati, Ohio, 1976.

Zotos, Stephanos, (1976), *Hellenic Presence in America*, Pilgrimage, Wheaton, Illinois, 1976.

MAKALELER

"The Balkan Wars and The Jews", s. 188-195, *American Jewish Year Book*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, cilt 15, 1913-1914 içinde.

Akgün, Birol, "The Turkish Diaspora in The United States and Its Role in Promoting Turkish - American Relations", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 99-117.

Altschiller, Donald, "Turkish Americans", s. 1364-1373, Judy Galens, Anna Sheets, Sharon Malinowski, Rudolph J. Vecoli, Neil Schlager, (der.), *Gale Encyclopaedia of Multicultural America*, Gale Group, 1995 içinde.

Amateau, Albert J., "The Sephardic Immigrant from Bulgaria: A Personal Profile of Moise Gadol", *Archives*, İlkbahar/Yaz 1990, s. 58-70.

Angel, Marc D., 'Progress' Seattle's Sephardic Monthly 1934-5", *American Sephardi*, cilt 5, 1971, s. 90-95.

Ata, Bahri, "The Influence of An American Educator (John Dewey) on The Turkish Educational System", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 119-130.

Angel, Marc, "Notes on The Early History of Seattle's Sephardic Community", *Western States Jewish Historical Quarterly*, cilt VII, sayı 1, Ekim 1974, s. 22-30.

Bilgé, Barbara, "Turks", David Levinson ve Melvin Ember, (der.), *American Immigrant Cultures: Builders of a Nation*, Gale Group, 1997 içinde, s. 909-915.

Brown, Bev, "Success Story is Inspiring", *Herald and News*, Ellis Island Kütüphanesi, "Ermeniler" dosyası.

Büyükdüvenci, Prof. Dr. Sabri, "John Dewey's Impact on Turkish Education", s. 225-232. *The New Scholarship on Dewey*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995 içinde.

Ertan, Sevgi, "A History of Turks in America", *The Turks*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, cilt 6, s. 759-767.

Gartner, Lloyd P. - Daniel Efron, "Judah Leon Magnes", *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing, Kudüs, cilt 11, s. 716-718.

Gimblett, Barbara Kirshenblatt, "Making a Place In the World: Jews and The Holy Land at World's Fairs", s. 60-82, *Encounters with the "Holy Land": Place, Past,*

and Future in American Jewish Culture, Jeffrey Shandler ve Beth S. Wenger, (der.), National Museum of American Jewish History, 1997, Philadelphia içinde.

Gordon, Leland J., "The Turkish American Controversy Over Nationality", *American Journal of International Law*, cilt 25, sayı 4, (Ekim 1911) s. 658-669.

Grabowski, John J., "Streets Paved With Gold: Immigration and The Image of America", *Journal of American Studies of Turkey*, 9 (1999), s. 17-32.

Grabowski, John J., "Republican Perceptions; *Time* and *Gülcemal*", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, 2000/2, s. 31-50.

Hacker, Louis M., " The Communal Life of The Sephardic Jews in New York City", *The Jewish Social Service Quarterly*, Aralık 1926, cilt III, sayı 2, s. 32-40.

Haim, O. E., "Les Sefardis des Etats-Unis", *Les Cahiers Séfardis*, 5 Kasım 1946, s. 43-45.

Halman, Talat Sait, "Turks", s. 992-996, *Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups*, Stephan Thernstorm, vd. (der.), Harvard University Press, 1980, içinde.

Hattem, Maurice I., "I.M. Hattem and His Los Angeles Supermarket", *Western States Jewish Historical Quarterly*, cilt XI, sayı 3, Nisan 1979, s. 243-251.

Karpat, Kemal H., "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 17, sayı 2, (Mayıs 1985), s. 175-209.

Karpat, Kemal H., "The Turks in America", s. 231-252, T.D. Stephane, (der.), *Turcs d'Europe...et d'Ailleurs*, *Les Annales de l'Autre Islam*, cilt 3, INALCO-ERISM, Paris, 1995, içinde.

Kaya, Ilhan, "Turkish American Immigration History and Identity Formations", *The Journal of Muslim Minority Affairs*, 2004 yılında yayınlanacak.

Kerem, Yitzchak, "The Settlement of Rhodian and Other Sephardic Jews in Montgomery and Atlanta in The Twentieth Century", *American Jewish History*, 85.4 (1997), s. 373-391.

Kramer, William M., "The Los Angeles Sephardic Experience", *Western States Jewish History*, cilt XXVIII, sayı 4, Temmuz 1996, s. 313-325.

Kulhanjian, Gary A., "From Ararat to America: The Armenian Settlements of New Jersey", *Journal of Armenian Studies*, (III, 1-2), 1986-87, s. 35-46.

Marks, Scott Alfassa, "Gul Djemal The Saga of a Turkish Ship from a By gone Era", *Remote*, Ilkbahar 2001, s. 8-10.

Molho, Michael, "Radicacion de Los Exilados de Espana en Turquia y Emigracion de Los Sefardis de Oriente a America" s. 65-72, Iacob M. Hassan, (der.), *Actas Del Primer Simposio De Estudios Sefardies*, Instituo Arias Montano, Madrid, 1970 içinde.

P.K., "Turks", s. 714-716, Francesco Cordasco, (der.), *Dictionary of American Immigration History*, The Scarecrow Press, Inc, Metuchen, New Jersey, 1990 içinde.

Pool, David de Sola, "The Levantine Jews in the United States", s. 207-220. Herbert Friedenwald ve H.G. Friedman, (der.), *The American Jewish Year Book 5674 (October 2, 1913 to September 20, 1914)*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1913 içinde.

Pool, David de Sola, "The Immigration of Levantine Jews Into The United States", *Jewish Charities*, Haziran 1914, cilt IV, sayı 11, s. 12-27.

Samuels, Beth, - William M. Kramer, "Temple Tifereth Israel", *Western States Jewish History*, cilt XXVIII, sayı 4, Temmuz 1996, s. 417-441.

Sauna, Victor D., "A Study of the Adjustment of Sephardi Jews in The New York Metropolitan Area", *The Jewish Journal of Sociology*, Haziran 1967, cilt IX, sayı 1, s. 25-33.

Sevinç, Gülsen - Ayşe Fazlıoğlu, "Turkish Participation to 1893 Chicago Exposition", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of International Relations)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, cilt XXXI, sayı 2000/2, s. 21-30.

Smith, Marian L., "Overview of INS History", George T. Kurian, (der.), *A Historical Guide to the U.S. Government*, Oxford University Press, New York, 1998, *www.uscis.gov/graphics/aboutus/history/articles/oview.htm*

Taylor, Frank J., "The G.I.'s Chow Champion", *Reader's Digest*, Eylül 1952.

Varon, Isaac M., "Lettre de Los Angeles", *Les Cahiers Séfardis*, 30 Eylül 1947, s. 329-332.

Wayne, John J., "Constantinople to Chicago: In the Footsteps of Far-Away Moses", *Library of Congress Information Bulletin*, 51: 1 (13 Ocak 1992), s. 14-21.

İNTERNET KAYNAKLARI

"A Short History of the Shrine", *www.shrinershq.org/shrine/shorthistory.html*

"Allied History", *http://www.alliedgrapegrowers.org/history.html.*

"An Immigrant Nation: United States Regulation of Immigration, 1798-1991", 18 Haziran 1991, *www.uscis.gov/graphics/aboutus/history/cover.htm*

"Armenians in America", *www.euroamericans.net/armenian.htm*

"Greeks in America", *www.euroamericans.net/greek.htm*

The Dream City: A Portfolio of Photographic Views of the World's Columbian Exposition with an introduction by Halsey C. Ives, St. Louis, Mo, N.D. Thompson Co., 1893-1894.

"The Louisiana Purchase: A Notable Anniversary", *American Review of Reviews*, 27, (1903), http://www.boondocksnet.com/expos/wfe_1904_amrr_la_purchase.html

"The Turks in America", *www.euroamericans.net/turkish.htm*

Arslan, Mark B., "Armenian Immigrants to the USA & Canada from Keghi, Erzeroum, Armenia", *http://www.arslanmb.org/arslanian/Keghi_mmigrants.html*

Bancroft, Hubert Howe, *The Book of the Fair*, The Bancroft Company, Chicago, 1893. *http://columbus.gl.iit.edu/bookfair/bftoc.html*

Bejarano, Margalit, "Sephardic Jews in Cuba", *Judaism*, Kış 2002, http://www.findarticles.com/cf_dls/m0411/1_51/85068478/p1/print.jhtml

Bogert, Frank M., *The History of Palm Springs Fifty Golden Years*, *http://palmsprings.com/history/50years.html*

Howe, Jeffrey, *A Digital Archive of American Architect*, Boston College, http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/fnart/fa267/1893/1893_turkey.jpg

Mardikian, George M., *http://www.horatioalger.com/members/mar76.htm.*

Nelson, Pamela B., "A Brief History of Armenians in America and of The Philadelphia Community", *http://www.balchinstitute.org/museum/rugs/history.html*

Sahagian, Luder Tavit, "Armenian Immigration to America", *http://www.needham.mec.edu/High_School/cur/kane98/kane_p6_immig/armenian/Luder.html*

Singer, Jonathan, "History of Congregation Ahavath Achim", *http://ahavathachim.com/hestory.htm*

Smith, Marian L., "American Names / Declaring Independence", *www.uscis.gov/graphics/aboutus/history/articles/NameEssay.html*

Walker, John Brisben, "The Pike", *Cosmopolitan*, 37, (Eylül, 1904), *http://www.boondocksnet.com/expos/wfe_1904_cosmo_pike.html*

REFERANS KİTAPLARI

Cervati Fréres et D.Fatzea, *Indicateur Ottoman Illustré, Annuaire-Almanach du Commerce de L'Industrie, de L'Administration et de la Magistature, 4me Année, 1883*, Constantinople, 1883.

Cervati Fréres, & Cie, *Indicateur Oriental, 6me Année, 1885-6*, Constantinople, 1886.

Cervati Fréres & Cie, *Annuaire Oriental (Ancien Indicateur Oriental) du Commerce de L'Industrie, de L'Administration et de la Magistrature, 14me Année 1896*, Constantinople, 1896. *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, de L'Administration et de la Magistrature, 25me Édition, 1909*, Constantinople, 1909.

Rizzo, Alfred, *Annuaire Oriental Oriental Directory Commerce, Industrie, Administration, Magistrature, 1921*, Constantinople, 1921.

Zeki, Mehmet, *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, cilt 1-3, İstanbul, 1930-1932.

KOMPAKT DİSK

Amalia! Old Greek Songs in The New Land 1923-1950, Arhoolie Productions, CD 7049, California, 2002.

Marko Melkon, Traditional Crossroads, CD 4281, New York, 1996.

Armenians on the 8th Avenue, Traditional Crossroads, CD 4279, New York, 1996.

GAZETELER

Türkçe

Agos
Halkın Sesi
Hürriyet
Sabah
Tan
Tasvir
Ulus
Vatan

Yabancı Dilde

La République
The Turkish Times

DERGİLER

Türkçe

Aktüel
Birikim
Ekonomide Diyalog

Elazığ
Hayat
Hürriyet Tarih
İktisadi Yürüyüş
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi
Kebikeç
Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi
Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı
OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi dergisi
Popüler Tarih
Resimli Ay
Son Çağ
Tarih ve Toplum
Toplum ve Bilim
Toplumbilim
Toplumsal Tarih
Turk of America
Yedigün
Yeni Forum
Yeni Türkiye

Yabancı Dilde

American Journal for International Law
American Sephardi
Archives
International Journal of Middle East Studies
Jewish Charities
Journal of American Studies of Turkey
Journal of Armenian Studies
Les Cahiers Séfardis
Library of Congress Information Bulletin
The Jewish Journal of Sociology
The Jewish Social Service Quarterly
Western States Jewish Historical Quarterly
Western States Jewish History

Yorgununu ver, yoksulunu ver bana,
Özgürlüğü solumak isteyen boynu bükük kitlelerini ver.

Emma Lazarus'un, New York Hürriyet Abidesi kitabesinde yer alan mısraları bunlar. ABD, dünyanın her köşesinden göç eden insanlarca kurulmuş bir ülke. Pek bilinmez ama yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan da göç almış. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında hem Müslüman hem de gayri Müslim Türkler, Yeni Dünya'ya şanslarını denemeye gitmişler. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın imparatorlukta yarattığı siyasi, ekonomik ve toplumsal yıkım; askere alınma korkusu; Amerika'yı sokakları altınla döşenmiş bir fırsatlar ülkesi olarak gösteren mektuplar; buharlı gemilerin ve telgrafın yaygınlaşması... Tüm bunlar ABD'ye göçü teşvik eden unsurlar. Gayri Müslimler, özellikle de Ermeniler, geri dönmemek üzere gidip oradaki cemaatlere eklemlenmişler. Müslümanlar ise, para kazanıp geri dönmenin hayalini kurmuş ve en çok geri dönen de, onlardan çıkmış. Rıfat N. Bali, birinci el tanıklıklara başvurarak, yüzyıl dönümünde ABD'ye göç eden Türklerin hikâyesini anlatıyor. Kimler yok ki bu hikâyede: 1915 tehcirinden sağ kurtulan Kilikyalı İda Muradyan, St. Louis Dünya Sergisi'ne katılan İzmirli Lahana Bey, Holywood filmlerinin karakter oyuncusu İstanbullu Albert Morin, Yozgatlı Pırlanta Hanım, İstanbul'a nişanlı ısmarlayan Civan, sahte güreşçi Parmaksızoğlu Agop, Hanende Amelya Hanım ve kızı Elmas, Bozcaadalı Hacı Harry, Detroitli Nuri Ahmet, Jack Mehmet ve daha kimler. İnsanların seslerini duyabileceğiniz kadar 'canlı' tanıklıklar; titiz bir tarih araştırması...

İLETİŞİM 1020
TARİH DİZİSİ 29
9 789750 502491